

ISSN 1015-1818 | e-ISSN 2619-9505

2023 / 1

Sayı: 79

Tarih Dergisi

Turkish Journal
of History

Kurucusu

Ord. Prof. M. Cavid Baysun

Dizinler / Indexing and Abstracting

SCOPUS

Web of Science-Emerging Sources Citation Index (ESCI)

TUBİTAK ULAKBİM TR-Dizin

EBSCO Historical Abstracts

EBSCO Historical Abstracts with Full Text

DOAJ

ERIH PLUS

SOBİAD

Kapak Resmi / Cover Photo

Sultan III. Ahmed'in Hollanda Elçisi Cornelis Calkoen'u Huzura Kabulü
(Jean Baptiste Vanmour, Rijks Museum, SK-A-4078)

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Hayati DEVELİ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul Türkiye
Istanbul University, Faculty of Letters, Istanbul, Türkiye

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Prof. Dr. Arzu TERZİ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul Türkiye
Istanbul University, Faculty of Letters, Istanbul, Türkiye

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Ordu Cad. No: 6, Laleli, Fatih 34459, İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 455 57 00 / 15882
E-mail: tjh@istanbul.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt,
Fatih / İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Baskı / Printed by

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,
İstanbul, Türkiye
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 51632

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.
The publication languages of the journal are Turkish and English.

Şubat, Haziran ve Ekim aylarında, yılda üç sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published triannually in February, June and October.

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT BOARD

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Arzu TERZİ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
– terzi@istanbul.edu.tr

Baş Editör Yardımcısı / Co-Editor-in-Chief

Dr. Öğr. Üyesi Sinem SERİN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
– sinemser@istanbul.edu.tr

Dil Editörleri / Language Editors

Elizabeth Mary EARL

İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye – alan.newson@istanbul.edu.tr

Rachel Elana KRISS

İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye – rachel.kriss@istanbul.edu.tr

Yazı Kurulu Üyeleri / Editorial Management Board Members

Prof. Dr. Mahmut AK

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – mak@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Fatih M. SANCAKTAR

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
– fatih sancaktar@yahoo.com

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
– cezmi_eraslan@yahoo.com

Prof. Dr. Mahir AYDIN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
– mahiraydin2023@gmail.com

Prof. Dr. İdris BOSTAN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
– idbos@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Hamdi ŞAHİN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
– hcsahin@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – topsakal@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Ebru ALTAN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – efaaltan@yahoo.com

Editorial İlişkiler Yöneticisi / Editorial Relations Manager

Doç. Dr. Özgür KOLÇAK

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – ozkolcak@istanbul.edu.tr

Editorial Asistan / Editorial Assistant

Araş. Gör. Aslı TUNA

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
– asli.tuna@istanbul.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN

Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – [aозcan@fsm.edu.tr](mailto:aozcan@fsm.edu.tr)

Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR

Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – fbasar@fsm.edu.tr

Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya, Türkiye – ftizlak@akdeniz.edu.tr

Prof. Dr. Feridun Mustafa EMECEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – feridunemecen@yahoo.com

Prof. Dr. Géza DÁVID

Eötvös Loránd Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Doktora Programı, Budapeşte, Macaristan – david.geza@btk.elte.hu

Prof. Dr. Giampiero BELLINGERI

Venedik Ca' Foscari Üniversitesi, Asya, Akdeniz ve Afrika Araştırmaları Bölümü, Venedik, İtalya – giambell@unive.it

Prof. Dr. Gregory C. MCINTOSH

Arader Galleries, San Francisco, ABD – gregorymcintosh@yahoo.com

Prof. Dr. Hayati DEVELİ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dil Bilimi Bölümü, İstanbul, Türkiye – develi@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Hikari EGAWA

Meiji Üniversitesi, Tarih Bölümü, Kyoto, Japonya – egawahi@meiji.ac.jp

Doç. Dr. Kenneth WEISBRODE

İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye – weisbrode@bilkent.edu.tr

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – mhsayar@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Oğuz TEKİN

Koç Üniversitesi, Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi Direktörü, İstanbul, Türkiye – ogtekin@ku.edu.tr

Pál FODOR

Macaristan Bilim Akademisi, Beşeri Bilimler Araştırma Merkezi Genel Müdürü, Budapeşte, Macaristan – Fodor.Pal@btk.mta.hu

Doç. Dr. Philipp O. AMOUR

Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, Sakarya, Türkiye – dr@philipp-amour.ch

Dr. Rhoads MURPHEY

Birmingham Üniversitesi, Tarih Bölümü, Birmingham, İngiltere – r.murphey@bham.ac.uk

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU

Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – sbeyoglu@marmara.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Habsburg Elçisi Walter Leslie'nin Osmanlı Ziyareti: Bir Tarihsel Anlatı İnşası (1665-1666)
Imperial Ambassador Walter Leslie in Ottoman Realms: Constructing an Historical Narrative (1665-1666)
Özgür Kolçak1
- Kahire'den Viyana'ya Fırar: Çerkes Mehmed Bey'in Habsburg İmparatorluğu'nda İltica Arayışı
Escape From Cairo to Vienna: Çerkes Mehmed Bey's Refuge Seeking in the Habsburg Empire
Ömer Gezer39
- Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfı ve Kayık İşletmesi
Çengelköy Fountains Cash Waqf And Boat Business
Süleyman Kaya, Muhammed Emin Durmuş89
- Çankırı İnas Mektebi (Central School For Girls) According to the *Sicill-i Umumi Register*
Sicill-i Umumi Defterine Göre Çankırı İnas Mektebi
Türkan Polatçı Demirkol 119
- Tarih Söylemi Çevirisini İlgilendiren Sözlüksel Sorunlara İlişkin Bir Durum İncelemesi
A Case Study on the Lexical Difficulties Encountered in the Translation of Historiographical Texts
Yusuf Polat, Murat Keçiş 141

Anma Yazısı / Obituary

- Kuvvet-i İslam: Rifa'at Ali Abou-El-Haj'ın (1933-2022) Ardından
Selim Karahasanoğlu 165

Habsburg Elçisi Walter Leslie'nin Osmanlı Ziyareti: Bir Tarihsel Anlatı İnşası (1665-1666)

Imperial Ambassador Walter Leslie in Ottoman Realms: Constructing an Historical Narrative (1665-1666)

Özgür Kolçak*

*Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: Ö.K. 0000-0002-2607-5225

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Özgür Kolçak,
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: ozgurkolcak@gmail.com

Başvuru/Submitted: 21.01.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
17.02.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
21.02.2023

Kabul/Accepted: 21.02.2023

Atıf/Citation:

Kolçak, Özgür. "Habsburg Elçisi Walter Leslie'nin Osmanlı Ziyareti: Bir Tarihsel Anlatı İnşası (1665-1666)." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 79 (2023): 1-38.
<https://doi.org/10.26650/iutd.2023001>

ÖZ

10 Ağustos 1664 tarihinde Osmanlı ve Habsburg sarayları arasında imzalanan Vasvar antlaşmasının son maddesi, iki devleti temsilen iki büyükelçinin karşılıklı değişimini öngörüyordu. I. Leopold adına Viyana'dan yola çıkan Walter Leslie, 1665 Mayıs'ının son günlerinde, IV. Mehmed'i temsilen Osmanlı payitahtından gönderilen Kara Mehmed Paşa'yla sınırda mübadele edildi. Habsburg elçisi, diplomatik görevlerini yerine getirmek amacıyla Osmanlı ülkesinde yaklaşık on ay kaldı; İstanbul ve Edirne'de IV. Mehmed'in yanı sıra birtakım Osmanlı devlet ricaliyle görüşmeler yaptı. Habsburg sefaret kâtibi, bu esnada, elçilik heyetinin hangi menzillere uğrayarak Edirne'ye doğru ilerlediğini, Habsburg elçisinin uğradığı kentlerde yapıp ettiklerini ve Osmanlı makamlarının sefaret heyeti namına tertip ettiği tören ve merasimleri kaydettiği bir günlük kaleme aldı. Bu yazı, Habsburg sefaret kâtibinin temin ettiği günlük bilgileri, W. Leslie'ye ait raporlar, bazı heyet mensuplarınca kaleme alınan hatırat, gezi notları ve nihayet Habsburg heyetinin ağırılanmasına dair mali kayıtları içeren Osmanlı arşiv belgelerinin verdiği malumatla birleştirilerek Habsburg elçisi Walter Leslie'nin diplomatik misyonunu kronolojik açıdan yeniden inşa etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: 17. yüzyıl diplomasi tarihi, Osmanlı-Habsburg diplomatik ilişkileri, Walter Leslie, Kara Mehmed Paşa, Köprülü vezir ailesi

ABSTRACT

The Ottomans and the Austrian Habsburgs signed a peace treaty on 10 August 1664. The last article of the treaty of Vasvár stipulated that two ambassadors were to be exchanged between the two courts. Walter Leslie was tasked by the emperor Leopold I to represent his sovereign to the Porte. Leslie embarked on his diplomatic journey from Vienna and was ceremonially exchanged with the Ottoman ambassador Kara Mehmed Paşa near the fortress of Komárom. The imperial ambassador stayed in Ottoman lands nearly ten months. He held several diplomatic talks with Ottoman officials and was granted audiences by Mehmed IV both in Adrianople and Istanbul. The secretary of Leslie's embassy, in his official diary, listed the towns and cities that the Habsburg delegation passed through on their itinerary to the Porte, noted the daily interactions of W. Leslie in Ottoman settlements, and described ceremonies held by Ottoman authorities for the imperial embassy. This paper aims to reconstruct an historical narrative of Walter Leslie's embassy to the Ottoman court by using a wide range

of primary sources: the official diary kept by the embassy's secretary, the reports and letters of W. Leslie, travel books of several members of the imperial entourage, and Ottoman financial records pertaining to the expenditures made by the Ottoman government for the imperial embassy.

Keywords: 17th century diplomatic history, Ottoman-Habsburg diplomatic relations, Walter Leslie, Kara Mehmed Paşa, Köprülü household

Extended Abstract

The last article of the Vasvár peace treaty in 1664 stipulated that two ambassadors of equal rank were to be exchanged between the Ottoman and Austrian Habsburg courts. In 1665, the Hofburg dispatched Walter Leslie to the Sublime Porte in the company of a large entourage. W. Leslie's mission entailed the submission of a number of imperial and courtly letters to the Ottoman sultan and his officials. The imperial delegation also brought with itself a package of gifts of great value to be offered at the sultan's court. Although the Habsburg officials deemed this offering as a voluntary exchange of gifts, the Ottomans considered the gift package a form of tribute directly linked with the war that took place between the two sovereigns a year prior. W. Leslie's embassy included a group of Jesuits who after accompanying the ambassador in his journey to Istanbul wished to carry on towards China via Iran. During their stay in Istanbul, W. Leslie and the Jesuits sought to free the Christian prisoners taken captive in the last military engagements. They resorted to diplomatic means to secure the salvation of their co-religionists kept in the Ottoman imperial arsenal and the Seven Towers. W. Leslie was also tasked with establishing a trade link with the Ottomans that would secure the commercial activities of the imperial subjects in Ottoman domains. His embassy had only limited success in achieving his diplomatic goals.

On 30 May 1665, W. Leslie was exchanged with the Ottoman ambassador Kara Mehmed Paşa at Komárom in a grandiose ceremony. The ceremonial setting implied absolute reciprocity between two ambassadors. Before Walter Leslie and Kara Mehmed Paşa were invited to take part in the ceremonial setting, three wooden piles were driven into the ground at equal intervals. W. Leslie and Kara Mehmed Paşa were escorted by retinues of exactly the same number (ten people each) from the outer piles to the meeting pile in the middle. They walked towards each other with calculated steps in close supervision of minor officers rushing back and forth between the envoys to achieve a planned rendezvous in the middle. Both envoys eventually touched the meeting pile at exactly the same time and exchanged words of courtesy and shook hands.

In line with early modern diplomatic tradition, the Ottoman government procured the provisions needed by the Leslie embassy as long as they stayed in Ottoman lands. The Ottoman financial administration also allotted extensive sums of cash to the imperial ambassador to secure his additional living costs in the Ottoman Empire. The Ottoman bureaucracy produced

several historical accounts to this end which were widely used in the article. The total amount that was spent by the Ottoman government for the Habsburg embassy in 1665-1666 may not be fully established, but the variety of the expenditure items and the lump sums one encounters in the registers strongly suggest that the diplomatic proceedings could amount to a challenging financial burden for the welcoming party.

W. Leslie's embassy witnessed highly elaborate ceremonies in Ottoman lands on different occasions. On the first day of August 1665, the Habsburg delegation entered the city of Adrianople with a well-organized parade. Eleven days later, W. Leslie was granted an audience by the Ottoman sultan Mehmed IV in his palace. That day, the foreign members of the embassy had the opportunity to observe the ceremonial procedure and symbolic language applied by Ottoman officials in the reception of foreign envoys. The sultan's court was marked with a striking silence that aimed to enhance the already escalated image of the sultan. In 1665, Leslie appeared in the presence of Mehmed IV with a company of seventeen aristocrats who were only allowed to make a reverence from a distance before they were hastily guided out of the audience hall. The ambassador's secretary and the dragoman stayed with Leslie during the entire ceremony. Leslie was then ushered to Mehmed IV where he was taken down to kiss the hem of the sultan's garment before he delivered his ceremonial speech.

In September, the imperial embassy arrived in Istanbul. Sultan and Fazıl Ahmed Paşa, the grand vizier, were on a trip in the Dardanelles. Until the day Mehmed IV returned to his imperial residence in Istanbul, the Habsburg delegation was entertained by Süleyman Paşa, the vice-governor of the city. W. Leslie and his comrades were in the meantime invited to less official gatherings where they had the liberty to visit the historical sites of Istanbul and the Bosphorus. In mid-October 1665, the Ottoman sultan and the grand vizier entered Istanbul with a spectacular procession. After the arrival of the grand vizier, W. Leslie held a series of diplomatic talks with Ottoman officials in which he sought to accomplish the diplomatic tasks he had been charged with by his master, Leopold I.

W. Leslie had limited success in his attempts. When he left Istanbul in the last days of 1665, the most prominent aristocrats and commanders of the "prisoner train" were still being held in the Seven Towers. In principle, the Ottomans accepted W. Leslie's offer on free trade along the Ottoman-Habsburg border, but were not willing to bother themselves for a change in the rural administration, hindering a practical commercial partnership. W. Leslie negotiated to secure Habsburg protection over the Catholic community under the Ottoman rule and in one particular instance sought for permission to rebuild a ruined church. Both demands were openly rejected by the grand vizier. Fazıl Ahmed Paşa also avoided a political discussion at the Porte on the redrawing of the borderline around the newly captured fortress of Érsekújvár (Nové Zámky) and delegated the matter, contrary to W. Leslie's demand, to a planned commission under the authority of the governor-general of Buda. The imperial

ambassador was not very influential in defending Habsburg interests in Transylvania as well. Fazıl Ahmed Paşa was by no means inclined to reduce the yearly tribute the Transylvanian prince had to pay to the Ottoman treasury, which had been increased by his father Köprülü Mehmed Paşa to a considerable amount seven years prior. On the other hand, the Habsburg ambassador was truly pleased with the courtly means with which he was received both by the sultan and other Ottoman dignitaries, a view which was shared by his companions.

10 Ağustos 1664 tarihinde imzalanan Vasvar barış antlaşması, 1663-64 savaşının yaralarını sarmaya çabalayan Osmanlı ve Habsburg devletleri açısından siyasi ve diplomatik ilişkilerin yeniden barışçıl bir zemine taşınmasını öngörüyordu. On madde halinde tertip edilen antlaşma metninin son maddesi, yirmi yıllık bir sulh müddeti tayin etmesinin yanı sıra, savaş sonrası şartların doğurduğu karmaşayı çözmek için “dört ay mürürandan sonra” iki saltanatu temsil eden büyükelçilerin “mübadele” edilmesini şarta bağlamıştı. Bununla beraber elçi teatisi, Osmanlıların nazarında, diplomatik anlamlarının ötesinde apayrı bir ehemmiyet taşıyordu. Ne de olsa, Habsburg hükümdarı I. Leopold (1658-1705), Osmanlı sarayına yollayacağı elçisinin “... vâkı‘ olan dostluk nişânesi için iki yüz bin kara kuruş değer bahâ pişkeş ve hedâyâ ...” getireceğini taahhüt etmişti¹.

Gerçekten de, Osmanlı devlet ricali, antlaşma hükümlerinin *de facto* bir “savaş tazminatı” ihtiva etmesinden ötürü diplomatik işleyişi elinden geldiğince hızlandırma taraftarıydı. 1663-64 seferlerinde Osmanlı ordusuna serdarlık eden Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa, Habsburg yönetimini sıkıştırmak amacıyla 1664 kışını Belgrad’da geçirdi². Aslına bakılırsa, Ahmed Paşa, Habsburg heyetinin çok daha erken bir tarihte Osmanlı topraklarına geleceğini umuyordu. Osmanlı sadrazamı, yeni tayin ettiği Budin valisi Gürcü Mehmed Paşa’ya ardı ardına mektuplar yollayarak Habsburg elçisinin akıbetini soruşturuyor³; beylerbeyinden Viyana’yla iletişim kurarak elçinin bir an evvel gönderilmesini istiyordu. Budin valisi, 1665 Mart’ının ilk günlerinde Viyana’ya yolladığı bir çavuş ve altı adamıyla büyükelçinin derhal yola çıkarılmasını talep etmişti⁴. Veziriazam, 15 Mayıs 1665’te, Habsburg elçisinin halen Viyana’da olduğu bir tarihte, Belgrad önlerine çıkarak elçiyi karşılamak üzere otağını bile kurmuştu⁵. Habsburg elçisinin Osmanlı sarayına takdim edeceği hediyelerle birlikte gelişi, hiç şüphesiz ki, Osmanlı sadrazamının başarı hanesine yazılacak ve Köprülü ailesini, Osmanlı siyaset sahnesindeki rakipleri karşısında daha sağlam bir konuma yükseltecekti⁶.

- 1 Vasvar antlaşmasının imzalanma süreci ve antlaşma metninin tahlili için bkz. Alfons Huber, “Österreichs diplomatische Beziehungen zur Pforte, 1658-1664”, *Archiv für Österreichische Geschichte*, LXXXV, II. Hälfte, 1898, s. 509-587; Moritz von Angeli, “Der Friede von Vasvár (Beiträge zur vaterländischen Geschichte)”, *Mitteilungen des k. (u.) k. Kriegsarchivs*, Folge I-III, (1877), s. 1-36; Georg Wagner, *Das Türkenjahr 1664: Eine europäische Bewährung Raimund Montecuccoli die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf und der Friede von Eisenburg (Vasvár)*, Eisenstadt 1964, s. 430-484; Özgür Kolçak, “XVII. Yüzyıl Osmanlı Diplomasi Tarihine Bir Katkı: 1664 Vasvar Antlaşması’nın Tasdik Sürecine Dair Yeni Bulgular”, *Dîvân. Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 22/43 (2017/2), s. 25-88. Alıntılar ve antlaşma metni: BOA, İbnülemin-Hariciye, 408.
- 2 Fazıl Ahmed Paşa’nın ağzından şu ifadeye bkz. “Gitsek belki ziyâde eglene. Emmâ kışla olsa bir gün ziyâde eglenmez.” (*Buradan ayrılırsak [elçinin] gelişi gecikir. Orduyla sınır boyundan ayrılmazsak bir gün bile gecikmeden yola çıkar.*) *Mühürdar Hasan Ağa’nın Cevâhîrü’l-Tevârih’i*, haz. Abubekir Sıddık Yücel, Erciyes Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996, s. 286.
- 3 *Cevâhîrü’l-Tevârih*, s. 286-287.
- 4 Johann Constantin Feigius, *Wunderbahrer Adlers-Schwung oder Fernere Geschichts-Fortsetzung Ortelii Redivivi et Continuatii*, Wien 1694, s. 11.
- 5 Mustafa Zühdi, *Ravzatü’l-Gazâ*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY. 2488, vr. 59b-60a.
- 6 Habsburg elçisi Walter Leslie’nin gecikmesi, Belgrad’da beklemekte olan Fazıl Ahmed Paşa’yı zor bir duruma sokmuştu (Mustafa Zühdi, *Ravzatü’l-Gazâ*, vr. 59b-60a). Keza bkz. “Ale’l-husus hünkâr yanında olanlar dahi bir alay nâ-hemvâre sözler söyleyüp ser-’asker ve vezîr-i a’zâmı kesindi itmekte [*azletmek hususunda*] bunda çok söz söylendi” (*Cevâhîrü’l-Tevârih*, s. 287).

Öte taraftan, Habsburg yönetimi için Osmanlılarla ilişkilerin bir an evvel güvenilir bir zemine oturtulması stratejik bir aciliyet kazanmıştı. Neticede I. Leopold, IV. Felipe'nin sağlığının hızla kötüleştiğini öğrendiğinden beri, İspanyol tahtı etrafında patlak verecek bir veraset kavgasına hazırlanıyordu. Leopold, Otuz Yıl Savaşı'ndan bu yana imparatorluğa olan sadakatini defalarca kanıtlamış Walter Leslie'nin büyükelçilik vazifesine uygun olduğunu düşünüyordu. 1632 baharında Avusturya Habsburgları hizmetine giren İskoç subay, 1634'te Katolikliğe geçtikten üç sene sonra *Reichsgraf* ilan edilmiş; 1655'te imparatorluk *Geheimrat*'ları arasına girmişti. W. Leslie, Osmanlı sarayı nezdinde büyükelçilik teklifini aldığı anda geçkin yaşını mazeret göstererek böylesine uzun bir yolculuğa çıkmakta isteksiz olduğunu beyan etti. Ne var ki, I. Leopold'un ısrarı ve Madrid'den gönderilen *Goldenfließ* almış yaşındaki emektar asker ve diplomatı ikna etmeye yetti⁷.

Yolun Başı ve Sultan Süleyman Sınırları

Habsburg elçisi, 25 Mayıs 1665 tarihinde, çok sayıda farklı milletten soylular barındıran kalabalık bir kafileyle Viyana'dan ayrıldı. Çoğu zaman arzulanan ölçüde tafsilat vermese de, W. Leslie'nin diplomatik misyonunu yerine getirdiği günlerde, elçinin yapıp ettiklerini gün-be-gün kaydeden sefaret kâtibi, imparatorluk heyetinin hangi gün nerede olduğunu tespit etme imkânı tanıır⁸. Buna göre sefaret heyeti, 28 Mayıs'ta, Osmanlı sınırına doğru ilerlemeye devam ederken iki sarayı temsil eden büyükelçi teatisinin iki gün içinde gerçekleştirileceği haberini aldı. Osmanlı elçisi Kara Mehmed Paşa'nın resmî işlemler için hazır beklediği haberini getiren, Osmanlı-Avusturya diploması tarihinin iyi bilinen siması, 1680'de yayımlanan Türkçe-Arapça-Farsça lügatıyla maruf Franz von Mesgnien-Meninski'den başkası değildi. Bunun üzerine Győr'e (Yanikkale) uğramaktan vazgeçip adımlarını sıklaştıran W. Leslie,

7 *Historical Records of the Family of Leslie from 1067 to 1868-9: Collected from Public Records and Authentic Private Sources*, by Colonel Leslie - K. H. of Balquhain, III, Edmonston and Douglas, Edinburgh 1869, s. 241-251; Henry Frederick Schwarz, *The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century*, Harvard University Press, Cambridge 1943, s. 276-277. W. Leslie'nin Otuz Yıl Savaşı'nın ünlü askerî müteşebbis ve generali Albrecht von Wallenstein suikastında oynadığı rol ve Habsburg siyasetinde istikbal basamaklarını tırmanışı hakkında bir değerlendirme için bkz. David Worthington, *Scots in Habsburg Service, 1618-1648*, Brill, Leiden-Boston 2004, s. 131-272. Philip Steiner, W. Leslie'ye Osmanlı paytahtına elçi tayin edilmeden önce Altın Post (*Goldenfließ*) [*Altın Post ya da Altın Pösteği, Yunan mitolojisinde zenginliği ve iktidarı sembolize eden postun adidir*] ihvan edilmesinin İskoç asıllı devlet adamının ilerlemiş yaşı veya Habsburg sarayı adına gördüğü eski hizmetleriyle alakası olmadığını belirtir. Böylece I. Leopold, 6 Mart 1665'te, sarayda bizzat huzurunda gerçekleştirdiği merasimle W. Leslie'ye hem içte hem dışta itibar ve meşruiyet kazandırmak istemiştir. Philip Steiner, "Die habsburgische Großbotschaft unter Walter Leslie anhand des Reiseberichts des jesuitischen Gesandtschaftskaplans Paul Tafferner (1665/66)", *Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár 1664. Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses*, hrsg. Karin Sperl - Martin Scheutz - Arno Strohmeier, Burgenländische Landesarchiv, Eisenstadt 2016, s. 245.

8 Büyük ihtimalle Dr. Johann Metzger tarafından ya da onun nezaretinde (günlükteki el yazısı heyetin Belgrad'da kaldığı günlerden itibaren değişmektedir) tutulmaya başlanan günlük notlar, iki parça halinde günümüze intikal etmiştir. 29 Mayıs-17 Temmuz 1665 arasında ihtiva eden ilk parça, OeStA, HHStA, Türkei I/138, Konv. 1, vr. 216a-226a künyesiyle kayıtlıdır. 18 Temmuz 1665-20 Şubat 1666 tarihlerini kapsayan ikinci cüz, OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665-13-Beilage, vr. 6a-20a içindedir.

doğrudan Komaran (Komárom) yolunu tuttu. 29 Mayıs sabahı şehre ulaşan elçilik heyeti, iki devlet arasında bir sene önce biten savaşın önde gelen generallerinden Louis-Raduit de Souches tarafından karşılandı. Kara Mehmed Paşa'nın sınırda beklediğini öğrenen W. Leslie, bir kez daha aracılık görevini üstlenen Meninski'yle birlikte gönderdiği mektupta Osmanlı yetkililerine ertesi gün buluşma noktasında olacağını bildirdi⁹. Habsburg elçisinin Osmanlı sınırına yaklaştığı haberi Budin valisinin adamları (muhtemelen beş kişi) aracılığıyla sadrazama bildirildi¹⁰.

Walter Leslie ve Mehmed Paşa, 30 Mayıs'ta Komárom yakınlarında (Szöny, Karye-i Sun, Sennack) resmen mübadele edildiler. Elçi değişimi merasimi, her iki taraftan birçok kişinin katılımıyla ağırbaşlı ve itinalı bir şekilde gerçekleştirildi. De Souches, Osmanlı elçisini imparatorluk arazisine buyur ederken, İstolni Belgrad beyi Hacı Mustafa Paşa, Leslie'nin sınır boyundan teslim alınmasından sorumluydu. Bu esnada hasbelkader elçilik heyetlerinin bulunduğu mahalde bulunup günümüze tarihî kayıtlar bırakan çağdaş yazarların hepsi, ayrıntılardaki bazı farklılıklara rağmen elçi teatisinin diplomatik teamül ve teşrifat kaidelerine uygun cereyan ettiği konusunda hemfikir. Viyana'dan dönmesinin ardından Osmanlı sarayına bir takrir arz eden Kara Mehmed Paşa¹¹, Habsburg heyetinde yer alan İngiliz soylusu Henry Howard adına yazan John Burbury¹² ve heyetin gönüllülerinden Johann Theodor von der Reck¹³, kafiyelelerin sınır çizgisinden belirli bir mesafede durduğu bir anda, elçilerin yanlarına aldıkları onar kişiyle birbirlerine doğru yürüdüklerini belirtiyordu.

Elçi değişiminin vuku bulduğu tepenin üstünde, eşit aralıklarla dikilmiş üç direk göğe yükseliyordu. Kara Mehmed Paşa'ya bakılırsa, elçiler Komaran'da resmen mübadele

-
- 9 ÖStA, HHStA, Türkei I/138, Konv. 1, vr. 216a. Habsburg heyeti papazı P. Tafferner, bu haberi getirenin bir Osmanlı ulaşı olduğunu söyler (*Der Röm. Kay. May. Leopoldi I. An Deß grossen TürckenSultans Mehmed Cham Ottomanische Porten Anno 1665. den 25. May abgeordnete Botschaft, Welche Ihro Hochgraff. Excellenz, etc. Herr, Herr Walther Leßlie, deß Heil. Röm. Reichs Graff und Herr zu Pettau ... denckwürdige verrichtet*, Wien, [ca. 1670], s. 15). P. Tafferner'in kimliği, 1665-66 Habsburg sefaretinde oynadığı rol ve bu esnada derlediği gezi yazısının değerlendirmesi için bkz. Philip Steiner, "Die hasbsburgische Großbotschaft unter Walter Leslie", s. 233-267. Atıf için ayrıca bkz. s. 250-251.
- 10 BOA, D.BŞM, 209, s. 44, 8-18 Zilkade 1075/23 Mayıs-2 Haziran 1665: "Berây-ı ağayân-ı hazret-i vezîr-i mükerrrem Mehmed Paşa mîr-mîrân-ı Budin der-vakt-i âverden-i haber-i ilçi-yi Nemçe, hil'at-i kuşaklık-ı hâss, I savb; hil'at-ı kuşaklık, 2 savb; hil'at-ı a'lâ, 2 savb".
- 11 Kara Mehmed Paşa'nın takriri, IV. Mehmed'in talimatı üzerine Abdurrahman Abdi Paşa tarafından *Vekâyi'-nâme*'ye ilave edilmiştir (Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. 229-236). Bununla birlikte Kara Mehmed Paşa'nın elçilik takririnin en sağlam ve eksiksiz nüshası, *Cevâhirü't-Tevârih*'te bulunmaktadır (s. 298-305). Millet Ktp, Ali Emiri, nr. 846'daki tarihsiz nüsha, *Târih-i Râşid*'den (Mehmed Râşid, 2. bs., I, İstanbul 1282/1865, s. 120-125) istinsah edilmiştir. Fındıklılı Mehmed Ağa, eserinde takririn başka bir nüshası daha verir (*Silahdâr Târîhi*, I, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s. 403-409). Atıf için bkz. *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 299.
- 12 John Burbury, *A Relation of a Journey of the Right Honourable My Lord Henry Howard ...*, London 1671, s. 67.
- 13 Johann Theodor von der Reck'in ilki mektuplar halinde yazılmış, ikinci kısmı bir günlük şekilde tutulmuş seyahat notları Reinhard Lüdicke tarafından neşredilmiştir: "Eine Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel 1665-66. Aufzeichnungen des Freiherrn Joh. Theod. v. Reck im Freiherrlich-Landsbergischen Archiv des Hauses (Dren-)Steinfurt", *Zeitschrift für vaterländische Geschichte (Westfalen)*, 64/1 (1906), s. 199.

edilirken kendisi ortaya dikilen direğe “kâfir ilçisi”nden biraz sonra varma vakarını göstererek Osmanlı hanedanının galibiyetini tescil etmişti¹⁴. Evliya Çelebi de, refakatinde bulunduğu Osmanlı elçisinin oldukça zor ve huzursuz birisi olduğunu farkındaydı. Dahası, elçilerden birinin diğerinden daha önce rakip saltanatın topraklarına adım atmasının diplomatik arenada “mağlubiyet” anlamına geleceği kulağına çalınmıştı; ama anlattıklarına bakılırsa, ortada Kara Mehmed Paşa'nın iddia ettiği gibi bir manzara yoktu ve teşrifattan sorumlu memurların aklıselimi sayesinde iki elçi de olması gerektiği gibi davranmıştı¹⁵. Hatta Habsburg heyeti papazı P. Tafferner'in yazdığına göre, iki elçi eşzamanlı olarak direğe varmışlar; Walter Leslie sağ eliyle direğe tutunduğu anda, Kara Mehmed Paşa sol eliyle direği kavramıştı¹⁶. Böylece ortadaki direkte buluşan elçiler, tokalaşıp karşılıklı iyi niyet konuşmaları yaptıktan sonra merasim sorunsuzca tamamlanmıştı¹⁷.

Resim: Walter Leslie ve Kara Mehmed Paşa'nın teati merasimi, 30 Mayıs 1665.

(Rudolf Agstner, “*Mithin sind auch alle Gesandtschafts-Acten verbrannt. Vom Teutschen Palais zum Trinitarier-Kloster. Zur Geschichte der k.k. Internuntiatu bei der Hohen Pforte 1730-1799*”, *Österreich in Istanbul III. K. (u.) K. Präzens im Osmanischen Reich*, hrsg. Elmar Samsinger, LIT Verlag, Wien 2018, s. 86)

14 *Cevâhîrû'l-Tevârih*, s. 299.

15 Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 7. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 79.

16 Tafferner, s. 18-20.

17 Elçilik heyetlerinin sınırda buluşması hakkında bkz. OeStA, HHStA, Türkei I/138, Konv. 1, vr. 216a-b; Burbury, s. 66-69; Evliya Çelebi, VII, s. 77-80; Tafferner, s. 18-20; *Cevâhîrû'l-Tevârih*, s. 298-299. 1634'teki elçi değişiminde de, benzer şekilde, teati merasiminin kusursuz işleyebilmesi adına alana bir gün önce üç ok dikilmişti (Franz Christoph Khevenhüller, *Annalium Ferdinandeorum Tom XII*, Leipzig: M.O. Weidmann, 1726, p. 1398). Bu kaynağa dikkati çeken M. Halef Cevrioğlu'na teşekkür ederim.

Elçi değişiminin yaşandığı alan Osmanlı siyasî-askerî kültürel hafızasında kayda değer bir yer tutuyordu. Görünen o ki, I. Süleyman'ın batı seferlerinin ardından Osmanlı-Habsburg hâkimiyet bölgelerini işaretleyen hudut çizgisi, Osmanlı insanının gözünde kendi dünyalarının doğal ve meşru sonunu ifade etmeye başlamıştı. Evliya Çelebi, Kara Mehmed Paşa ve W. Leslie'nin mübadelesini anlattığı satırlarda bu sınır direklerinin Sultan Süleyman döneminde, onun Estergon ve İstolni Belgrad'ı fethettiği günlerde, Komaran yakınlarında çadır kurmuş olduğu tepeye yerleştirildiğini yazar¹⁸. Herhalde bu yönde daha erken tarihli örnekler bulabilmek mümkündür; ama en azından 17. yüzyılın ilk yarısında yazan Abdülkadir Efendi, imparatorluğun batı serhaddından bahsederken “Gâzî Sultân Süleymân Hân sınırlarından” daha ileriye geçilmemesini barış halinin korunduğuna dair bir kanıt olarak ileri sürüyordu¹⁹. Osmanlı kamuoyunda 1664 St. Gotthard yenilgisini takiben zamanında Sultan Süleyman'ın çizmiş olduğuna inanılan sınıra atfedilen anlam bir kat daha arttı. İngiliz sefaret kâtibi Paul Rycout, Osmanlı ordugâhından kulağına çalınan havadisleri aktarırken, sefer yorgunu ve münhezim Osmanlı savaşılarının serzenişlerini ulu orta, yüksek sesle dillendirip Avusturya seferinin daha en baştan haksız sebeplerle açıldığını söylemeye başladıklarını yazıyordu. Huzursuz ve maneviyatı çökmüş askerlerin saydığı sebeplerden biri de, Sultan Süleyman'ın vaktiyle ettiği yemin ve verdiği ahde sadık kalınmamasıydı. Râba nehrini aşmaya çalışmak bu aziz padişahın hatırasına açıkça hakaret etmekten başka bir şey değildi²⁰. Bu şikâyet yüklü sızlanmalar, muharebeden yenik çıkmış bir ordunun neferlerinin mazeret bulma arayışından ibaret olmayabilir. Anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlı ordusu ve siyaset mahfilleri içinde Köprülü hanesinin başını çektiği “şahin” politikalara en başından beri mesafeli duran bir zümre vardı. Bilhassa St. Gotthard hezimetinin yarattığı geçici olumsuz hava, bu kişilere Köprülü karşıtı fikirlerini daha pervasızca ifade edebilme cesaretini veriyordu. Bunlardan biri olan Evliya Çelebi, kendine has üslubuyla, Sultan Süleyman'ın kendinden sonra iki imparatorluk arasındaki sınırları aşmaya yeltenen çocukları, vezirleri ve askerlerine beddua etmiş olduğunu hatırlatarak, 1664 yazında binlerce Osmanlı asker ve subayının telef olmasına bu lanete aldırış etmemenin yol açtığını söylüyordu²¹.

Sefaret Heyeti Osmanlı Memalikinginde: İaşe ve Refakat

Walter Leslie ve maiyeti, Vác üzerinden ilerleyerek 1 Haziran'da Budin'e vardı. Osmanlı-Habsburg ilişkilerinde Budin vilayeti önemli bir konuma sahipti. Bu sebeple olsa gerek,

18 Evliya Çelebi, VII, s. 78-79.

19 *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, yay. haz. Ziya Yılmaz, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s. 7.

20 Paul Rycout, *The History of the Turkish Empire, from the Year 1623, to the Year 1677. Containing the Reigns of the Last Three Emperors, viz. Sultan Morat, or Amurat IV. Sultan İbrahim and Sultan Mahomet IV; his Son, The Thirteenth Emperor, now Reigning*, Printed by J.D. for Tho. Baffet - R. Clavell - J. Robinson - A. Churchill, London MDCLXXXVII, s. 158.

21 Evliya Çelebi, VII, s. 78. Ayrıca bkz. Özgür Kolçak, “‘... Cümle Palankaları Küffâr Aldı ...’: 1663-64 Osmanlı-Habsburg Savaşında Dezenformasyon, Propaganda ve Siyasî İktidar”, *Osmanlı Araştırmaları*, 43 (2014), s. 165-192.

Fazıl Ahmed Paşa, babasının kethüdalığını yapmış ve Mühürdar Hasan Ağa'ya göre "Nemçe ahvalinden" bir hayli iyi anlayan Gürcü Mehmed Paşa'yı Budin valiliğine tayin etmişti²². Gürcü Mehmed Paşa, Viyana'ya doğru giden Osmanlı elçisini de huzuruna kabul edip Köprülü ailesinin beklentileri doğrultusunda son talimatları vermişti. Budin beylerbeyinin kethüdası ve Budin defterdarı, sınırın öte yakasından gelen elçilik heyeti şerefine düzenlenen merasime önyak oldular. Şimdilik ismi bilinmese de, büyük ihtimalle aynı kethüda, yaklaşık bir sene önce St. Gotthard muharebesinde Rába suyunun karşı yakasına geçmeyi başaran Osmanlılar arasındaydı. Nehrin öte tarafından getirdiği kesik kelleler karşılığında Osmanlı hazinesinden ödül bile almıştı²³. Leslie, Tuna kenarında geceleyeceği çadırına uğurlanırken Habsburg elçisinin yürüdüğü yolun iki yanında Osmanlı süvari ve piyadesi dizilmişti.

2 Haziran'da Osmanlı ordugâhında bulunan Habsburg mukim elçisi Simon Reniger'den gelen mektup, Fazıl Ahmed Paşa'nın Edirne'ye doğru yola koyulduğu bilgisini içeriyordu. Ertesi gün, 3 Haziran'da, elçilik heyetinin bazı mensupları, Budin valisi tarafından sabahın erken saatlerinde yollanan altmış ata binerek Gürcü Mehmed Paşa'nın yaşadığı konağa yöneldiler. Habsburg sefaret kâtibi, bu görüşme esnasında valiyi ziyaret edenlere altmış hilatin yanı sıra kırk parça daha kuşaklık dağıtıldığını yazar. Şayet bu giyim kuşam eşyalarının her parçası, birer kişiye düşecek şekilde dağıtıldıysa, Tafferfer'nin iddia ettiği gibi²⁴, Budin valisinin konağına gidenlerin en azından bir kısmı atların sırtına ikişer ikişer binmiş olabilirler. Aybaşında Tuna kenarında icra edilen karşılama törenine gelmeyen Gürcü Mehmed Paşa, bu sefer de, ziyafet bizatili kendi konağında verilmesine rağmen Leslie'yle fazlaca ilgilenmemiş görünüyordu. Habsburg elçisi, Gürcü Mehmed Paşa'yla yemekten önce yaptığı kısa bir sohbetle yetinmek zorunda kaldı. Bu esnada I. Leopold ve Wenzels von Lobkowitz'den getirilen mektuplar Budin valisine takdim edildi. Öğleden sonra verilen ziyafette Gürcü Mehmed Paşa yoktu²⁵. Leslie, mesaisinin büyük bölümünü Budin'de yaşayan Osmanlı ricaliyle diplomatik ziyaretlere ayırsa da, Habsburg heyetinin asilzade mensupları, kentin mineralli sularıyla meşhur kaplıcalarını görmeden durmadılar²⁶.

Walter Leslie, Budin'den Belgrad istikametine yola çıktığı andan itibaren Osmanlı hazinesinden günde yüz elli kuruş almaya başladı²⁷. Osmanlı makamları, imparatorluk elçisi ve herhalde heyetindeki yol arkadaşları için Estergon'dan itibaren günde 60 kile arpa, 500

22 *Cevâhirü'l-Tevârih*, s. 132; Evliya Çelebi, VII, s. 59.

23 BOA, KK, 1960, s. 110.

24 Tafferfer, s. 25.

25 OeStA, HHStA, Türkei I/138, Konv. 1, vr. 217a-b. 3 Haziran'da Gürcü Mehmed Paşa'nın huzuruna çıkan Habsburg kafilesi içinde yer alan Johann Theodor von der Reck, Budin valisinin Walter Leslie'yi kabul ettiği arz odasında Habsburg elçisine doğru ilerleyip yaklaşmadığını gözlemlemişti (s. 200-201). Evliya Çelebi, 1665'te, Osmanlı sefaret heyetinin Viyana'ya doğru yapacağı yolculuğun hazırlıklarıyla meşgul olduğu esnada uğradığı Budin'de Gürcü Mehmed Paşa'yla görüşmüştü. Osmanlı gezgini, bu vesileyle Budin valisine dair epeyce olumsuz bir intibaya sahip olduğunu gizleme gereği duymamıştı (VII, s. 59).

26 Tafferfer, s. 24-25. J. Burbury'nin Budin gözlemleri için bkz. s. 82-89.

27 BOA, MAD, 4625, s. 16.

çift ekmek, sekiz baş koyun, dört tane sığır, otuz adet tavuk, beş adet kaz, on araba otluk ve on beş araba odun vermeye başladılar. Osmanlı maliye kayıtlarına göre, Habsburg heyetine tahsis edilen gıda maddeleri menzil başına 7.335 akçe ediyordu; Belgrad'a varılana değin on iki menzilde toplam 77.820 akçelik harcama yapılmıştı²⁸. Sefaret heyeti, yolculuğun bu aşamasında Tımişvar'dan getirtilen on adet arabasını kullanmışlardı²⁹.

Habsburg heyeti 16 Haziran'da Slankamen'e vardı. Leslie, bu menzilde, Reniger'in görevini devralmak için hazırlanan Milanlı Johann Baptista Casanova ile buluştuğu gibi, Osmanlı idaresi tarafından heyetin ihtiyaçlarını karşılamak üzere gönderilen Hasan Ağa'yla tanıştı. Tafferner, Burbury ve von der Reck, heyete *Kommissar* (Osmanlı belgelerinde *mübaşir*) tayin edilen Hasan Ağa'nın padişahın saray görevlilerinden biri olduğunu yazsalar da³⁰, bu şahıs, büyük ihtimalle, Fazıl Ahmed Paşa'nın kapısına mensup ağalardan biriydi³¹. Casanova ve Hasan Ağa, Leslie'ye Osmanlı ordusunun bu bölgede kışladığı zaman sadrazamın Belgrad'da ikamet etmiş olduğu konakta ağırlandığını bildirdiler. Ne var ki, Habsburg elçisi, kent içinde kalmak istemiyordu ve birkaç gün daha süren ısrarlara rağmen Tuna kenarında gemilerin yanında çadır kurmayı tercih etti. Osmanlı yönetimi elçinin çadır kurma talebine hazırlıktı. Osmanlı hazinesi, 1664 Ekim'inde, Habsburg elçisinin kullanımına tahsis etmek üzere çadır ve kilim, yastık ve yorgan gibi mefruşat malzemesinin alımı için gerekli ödemeleri yapmıştı³². Hatta Leslie'nin Slankamen'e gelmesinden iki gün önce yine elçinin ikametini rahatlaştırmak için bazı döşeme eşyaları satın alınmıştı³³.

Bu tarihten itibaren sefaret heyetinin Osmanlı topraklarında eli kulağı haline gelen Hasan Ağa, 18 Haziran'da, Leslie'nin arzusuna uygun şekilde şehrin on beş dakika kadar uzağında, nehir kıyısında kurulan çadırda elçi şerefine bir merasim düzenledi. Belgrad kaymakamı ve diğer bazı önde gelen Osmanlı ricali mütevazı karşılamadaki yerlerini almışlardı. Buna rağmen, görünüşe bakılırsa, ev sahipliği onuru bizzat Hasan Ağa'ya düşüyordu. Hasan Ağa, çadıra buyur ettiği misafirine, Osmanlı ülkesinde birçok kereler daha olacağı gibi, gülsuyu, şerbet ve kahve ikram ederken mecliste bulunanlar birlikte nargile fokurdattmanın keyfini çıkardılar. Kentin bir miktar uzağında ikamete devam eden Leslie, 24 Haziran'da, Kurban Bayramı vesilesiyle Belgrad'da düzenlenecek şenliklere davet edildi. Osmanlı makamları, Habsburg heyetinin varlığı sebebiyle bayram kutlamalarını daha kapsamlı bir geçit resmi haline sokmuş olabilirler. Tafferner, heyetin Belgrad günlerini anlattığı satırlarda Kurban Bayramı şenliklerini elçinin şehre girişi adına yapılan bir geçit alayı gibi aktarma

28 BOA, MAD, 4625, s. 25.

29 MAD, 4625, s. 23, 24 Zilkade 1075/8 Haziran 1665.

30 Tafferner, s. 43-44; Burbury, s. 102; von der Reck, s. 201.

31 BOA, MAD, 3240, s. 7. Bu Hasan Ağa'nın 1663 Ağustos'unda Ciğerdelen'de Ádám Forgách kuvvetlerine karşı elde edilen zaferden sonra ele geçirilen esirlerden bir kısmını Estergon kalesine teslim eden Hasan Ağa'yla aynı kişi olma ihtimali vardır (BOA, MAD, 3279, s. 373).

32 BOA, KK, 1960, s. 60 ve 66.

33 BOA, D.BŞM, 223, s. 41.

eğilimindedir³⁴. Ne var ki, kentin zanaatkâr ve garnizon erleri tarafından alaylar halinde yapılan yürüyüş, herhalde Burbury'nin de bayram sevincini paylaşmak için kaleden toplar ateşlendiğini belirtmesinde olduğu gibi³⁵, hassaten Leslie şerefine tertiplenmiş eğlenceler değildi. Keza sefaret kâtibi, 24 Haziran'da tuttuğu günlük notlarda, Leslie'nin o günü Belgrad'da geçirdiğini teyit ettiği halde elçinin bayram geçidini izleyip izlemediğine dair bir kayıt düşmemiştir³⁶.

25 Haziran'da Reniger'den gelen mektup, Fazıl Ahmed Paşa'nın Habsburg heyetini üç hafta içinde Edirne'de beklediğini haber veriyordu³⁷. Osmanlı yönetimi, Leslie ve maiyetinin yolculuğunu kolaylaştırmak maksadıyla 230 araba tahsis etti. Bu halde epeyce kalabalık bir kitleye dönüşen heyet, yine Osmanlı idaresi tarafından tayin edilen bir *çorbacının* komutasında görev yapan yeniçerilerce korunuyordu³⁸. Aslına bakılırsa, Osmanlı maliyesi, bu devirde geçerli olan diplomatik kaidelere uygun olarak Osmanlı sınırları dâhilinde bulunduğu müddetçe Habsburg elçisinin iâşe ve konaklama masraflarını üstlenmişti. Bu maksatla yapılan harcamaların eksiksiz bir dökümünü yapmak son derece zordur; çeşitli vesilelerle Habsburg heyeti adına eyalet gelirlerinden ödemeler yapıldığı durumları tespit edip derlemek başlı başına bir mesai gerektirir. Böylesi bir çabanın sonunda bile, Osmanlı makamlarının Leslie'ye Osmanlı topraklarında asgarî bir konfor sağlamak için harcadığı paranın kesin miktarına ulaşılabileceği oldukça şüphelidir.

Yine de Habsburg elçisi namına en azından Osmanlı merkezî hazinesinden çıkan tahsisatların bazılarını ulaşabilmek mümkündür. Örneğin, Belgrad yakınlarındaki Hisarcık'tan Edirne'den önceki son menzil olan Mustafa Paşa Köprüsü'ne kadar süren otuz dört günlük seyahat esnasında heyette bulunanlara günlük ihtiyaç hesaplamalarına göre temel gıda ve yakacak maddeleri satın alınmıştı. Osmanlı maliye kâtibi, bu vesileyle yapılan ödemeler arasında Habsburg heyetine eşlik eden iki Osmanlı mübaşiri sayıyordu. Bunlardan birisi, yukarıda anlatılan Hasan Ağa iken diğeri bu kez Dergâh-ı âlî çavuşları arasında sayılan Hasan Çavuş idi³⁹. O halde, belki de heyetin emniyetinden sorumlu yeniçeri birliğinin komutanı -sefaret kâtibi bu kişinin Mustafa isimli bir *çorbacı* olduğunu söylese de- Hasan Çavuş'tu ya da sefaret kâtibinin kâğıda döktüğü notlarda açıkça belirtilmemiş olmasına rağmen heyetle birlikte hareket eden en az üç Osmanlı yetkilisi vardı. Osmanlı yönetimi, Leslie henüz Osmanlı sınırlarına girmeden hazırlıklara başlamış görünüyordu. 1665 Nisan'ının ortasında diplomatik misafirlerin yeme içme ve diğer ihtiyaçlarına harcanmak üzere 120.000 akçelik ilk ön ödeme gerçekleştirildi⁴⁰. Osmanlı hazinesi, 30 Mayıs'ta, elçi

34 Tafferer, s. 41-42.

35 Burbury, s. 116-117.

36 Habsburg heyetinin Belgrad günleri için bkz. OeStA, HHStA, Türkei I/138, Konv. 1, vr. 220b-223a.

37 OeStA, HHStA, Türkei I/138, Konv. 1, vr. 222b.

38 OeStA, HHStA, Türkei I/138, Konv. 1, vr. 223a. Tafferer, bu esnada Habsburg heyetine verilen arabaların 130 tane olduğunu yazar (s. 50-51). Krş. Steiner, "Die habsburgische Großbotschaft unter Walter Leslie", s. 256.

39 BOA, MAD, 3240, s. 6-7.

40 BOA, D.BŞM, 223, s. 37 (28 Ramazan 1075/14 Nisan 1665).

mübadelesinin resmen yapıldığı gün, kayıt tutmada anlamlı bir üslup değişikliğine de giderek “elçi-yi kebir-i çasar-ı Nemçe”ye “nafaka” ödeme başladı. Bu tahsisatların ilk taksiti 600.000 akçe idi⁴¹. Bu tarihten itibaren Leslie’ye ödenen meblağın eksiksiz bir listesini oluşturmak şimdilik mümkün olmasa bile, Temmuz sonlarında 150.000 ve Ağustos sonlarına doğru 300.000 akçenin daha Leslie’ye tahsis edildiği açıktır⁴². Yine Habsburg elçilik heyetine Belgrad’dan Edirne’ye kadarki seyahatlerinde tahsis edilen arabalarının bazıları Filibe (sekiz adet) ve Tekirdağ’dan (on adet) tedarik edilmişti. Bu arabaların her birine ikişer bin akçe masraf yapıldığı kayıtlıydı⁴³. Keza Leslie’nin İstanbul’da kaldığı günlerde şahsına tahsis edilen “otluk” parası, herhalde o an yanında bulunan atların yem ihtiyacını karşılama amacını güdüyordu⁴⁴.

Sefaret Heyetinin Saraya Kabulü: Merasim ve Teşrifat

Habsburg heyeti 28 Temmuz’da Mustafa Paşa Köprüsüne geldi. Leslie’yi ziyaret etmek için buraya gelen Reniger, gece geç saatlere değin Habsburg elçisiyle sohbet etti. Akşam sofrasında bir araya gelen Habsburg büyükelçisi ve mukim elçi, bu esnada, büyük ihtimalle, Edirne’ye giriş merasimine dair ayrıntıları ve I. Leopold’ün talimatları üzerine fikir alışverişi yapmışlardı. Benzer bir buluşma, bu kez Rum asıllı tercüman Panayot Efendi’nin (Panayotis Nikoussios) katılımıyla 30 Temmuz’da Kemalçayı denilen geniş düzlükte gerçekleşti⁴⁵. Aslına bakılırsa, Fazıl Ahmed Paşa, Habsburg heyetinin Osmanlı diyarındaki varlığını ihtişamlı bir gösteriye dönüştürmeye kararlıydı; bunun Osmanlı saltanatı ve tabii ki iktidarın fiil yürütücüsü olarak Köprülü hanesinin itibarını artıracaklarını düşünüyordu. Sefaret kâtibinin kaleme aldığı notlara, bu sebeple, Leslie’nin fazlaca hızlı seyahat etmesi durumunda Osmanlı veziriazamının tertiplemeyi düşündüğü şaşaalı geçit resmi henüz hazırlanmadan vakitsizce gelme ihtimali olduğu uyarısı bile yapıldığı yansımıştı. Hatta yine elçilik heyetinin günlük faaliyetlerini kaydeden kâtime göre, 22 Haziran’da Reniger imzalı bir mektupta, heyete mübaşir tayin edilen Hasan Ağa’nın sadrazam tarafından “paşa”lığa terfi ettiği bildirilmişti⁴⁶. Bu iddiayı Osmanlı kayıtlarıyla doğrulamak mümkün olmasa da, sefaret kâtibi, bu tarihten sonra neredeyse her gün beraber oldukları mübaşiri Hasan Paşa olarak tanımlamayı sürdürecekti.

Walter Leslie, 1665 Ağustos’unun ilk günü, St. Gotthard savaşının yıldönümünde, şaşaalı ve etkileyici bir merasimle Edirne’ye giriş yaptı. Osmanlı müverrihi Abdurrahman Abdi Paşa, geçit alayı için Leslie ve maiyetindeki on beş beyzadeye birer at gönderildiğini kaydeder⁴⁷. Ne var ki, sefaret kâtibinin belirttiği üzere, Leslie’ye miri ahırlardan yollanan

41 BOA, D.BŞM, 223, s. 30 (12 Zilhicce 1075/30 Mayıs 1665).

42 BOA, D.BŞM, 223, s. 41 (15 Muharrem 1076/28 Temmuz 1665) ve s. 43 (10 Safer 1076/22 Ağustos 1665).

43 BOA, MAD, 4625, s. 43.

44 BOA, MAD, 2873, s. 107 (28 Safer 1076/9 Eylül 1665), 108 (8 Rebiülevvel 1076/18 Eylül 1665; 18 Rebiülevvel 1076/28 Eylül 1665), 109 (29 Rebiülevvel 1076/9 Ekim 1665).

45 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 7a. 28 Haziran’daki görüşme için ayrıca bkz. Burbury, s. 142.

46 OeStA, HHStA, Türkei I/138, Konv. 1, vr. 222a.

47 *Vekâyi’-nâme*, s. 200.

bazı atların yanı sıra heyetin diğer mensupları için iki yüz nispeten adi ve sıradan at yollanmış olması daha akla yatkındır⁴⁸. Aynı rakamı teyit eden Johann Theodor von der Reck, bu atlardan yirmi iki tanesinin son derece gösterişli şekilde donatılmış, bakımlı ve güzel hayvanlar olduğunu söyler. Pek tabii ki, sefaret heyetinin önde gelen asilzadeleri görkemli atların sırtına kurulumla hizmetçi takımına da nispeten gösterişsiz atlar kalmıştı⁴⁹. Fazıl Ahmed Paşa, şehre giriş kortejini oluşturmak amacıyla kapıkulu süvari ocaklarının önde gelen ağalarından gureba-yı yemin ağası ve divan-ı hümayun başçavuşunu Habsburg heyetini “istikbal” etmeleri için Kemalçayırı’na yolladı⁵⁰. Leslie’nin şahsına bağlı muhafız kıtasıyla ortasına yerleştiği geçit alayı, Osmanlı birlikleri ve Dergâh-ı âli müteferrikalarının katılımıyla kalabalıklaşmıştı. Divan-ı hümayun başçavuşu Habsburg elçisinin sol yanında bulunurken gureba-yı yemin ağası sağ tarafında ilerliyordu. Heyetin asilzade mensupları, Reniger, Panayot Efendi ve heyetteki Cizvit rahipler yürüyüş sırasındaki yerlerini almışlardı. En geriden sefaret heyetinin eşya ve ağırlıklarını taşıyan arabalar geliyordu⁵¹.

Edirne’deki giriş alayında IV. Mehmed’in kentte bulunmasından ötürü, Habsburg heyetine imparatorluk armaları taşıyan sancakları açma ve bando çalma müsaadesi verilmemişti. Leslie, büyük ihtimalle, kafilenin Edirne’ye doğru alay halinde harekete geçtiğinde bir saat kadar bando çalınmasını sağlamış; Osmanlı makamlarının heyeti resmî karşılmasının ardından müzik aletleri susturularak günün geri kalanında bir daha kullanılmamıştı⁵². Tafferfer, eserinde yazdıklarına bakılırsa, Osmanlı sultanlarının huzurlarında başka bir

48 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 7b.

49 Johann Theodor von der Reck, s. 204.

50 Mustafa Zühdi, vr. 73a-73b.

51 Tafferfer, s. 75-79. Sándor Takáts, Habsburg heyetinin Komárom’dan yola çıktığında 160 kişiden oluştuğunu yazar (*Rajzok a török világból*, II. Kötet, A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Budapest 1915, s. 390). 1665 Mayıs’ında Çin’e gitmek amacıyla W. Leslie’yle birlikte Viyana’dan ayrılan Cizvit kafilesini inceleyen Bruno Zimmer, bu esnada heyette bulunanların sayısının 150’nin üzerinde olduğunu belirtir (“Johann Gruebers letzte Missionsreise: Ein Beitrag zur oberösterreichischen Biographie”, *Oberösterreichische Heimatblätter*, XI/3-4 (1957), s. 165). Johann Theodor von der Reck’e göre ise, 25 Mayıs’ta, Habsburg sefaret heyetinin Viyana’dan ayrıldığı gün yaklaşık 250 kişilik bir kabile söz konusuydu (Lüdicke, “Eine Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel 1665-66”, s. 197).

52 Von der Reck, s. 204-205. 1616’da İstanbul’a imparator ve Hıristiyanlığı temsil eden semboller dalgalandırarak giren Habsburg elçisi Hermanen Czernin büyük bir diplomatik kriz çıkmasına sebep olmuştu (Georg Wagner, “Österreich und die Osmanen im Dreißigjährigen Krieg. Hermann Graf Czernins Grossbotschaft nach Konstantinopel 1644/45”, *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs*, 14 (1984), s. 342-343). 1628’de, benzer bir güç gösterisiyle Osmanlı iktidarıyla varılmaya çalışılan barışı tehlikeye atması istenmeyen Hans Ludwig von Kuefstein, İstanbul’a yarım mil mesafeye kadar elçilik kafilesinin bando çalıp bayrak dalgalandırmasına izin verdiği halde, Osmanlı memurlarının heyeti resmen istikbal ettikleri mahalden itibaren müzik aletlerini susturup bayrakları kapatarak Osmanlı başkentine giriş yapmıştı (Karl Teply, *Die kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV. im Jahre 1628. Des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte*, Verlag A. Schendl, Wien 1976, s. 41). Walter Leslie elçiliği, 1628’deki tecrübeden doğrudan ilham almış gibidir. Keza Johann Rudolf Puchheim 1634’teki orta elçiliği ve Johann Schmid zum Schwarzenhorn 1651’deki büyükelçiliği esnasında bu cinsten izinlere sahip olmadı (Peter Meienberger, *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629-43: Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Herbert Lang/Peter Lang, Bern/Frankfurt 1973, s. 26).

hükümran gücün bayrak açmasına izin vermediklerini biliyordu; ama ona göre, heyetin sancaktarı Starhemberg kontunun elindeki bayrak o denli uzundu ki, yürüyen kafilenin arasında imparatorluk kartal ve ejderi yine de rahatça görülmüyordu⁵³. Görünen o ki, Tafferner, sefaret öyküsünü okuyucusunun duymak isteyeceği bir zafer havasına büründürmeye çalışıyordu; oysaki imparatorluk sancağının alay süresince sarılı durduğunu belirten Burbury böyle bir lüzum hissetmemişti⁵⁴.

1 Ağustos sabahı yaşanan ilginç gelişmelerden biri, sefaret kâtibinin iddiasına göre, kente giriş alayı için atlarına binen elçilik mensuplarının yürüyüşe başlayabilmek için yarım saat kadar IV. Mehmed'in uyanmasını beklemeleri idi⁵⁵. Alay nihayet harekete geçtiğinde, Edirne düzlüklerinde Osmanlı ordusunun çadır kurduğu ordugâha ilerleyip yüksek komuta heyetinin çadırları arasından geçti. Ordugâhın şehre en yakın kısmında, Fazıl Ahmed Paşa'ya ait, Osmanlı maliyesinin işleyişinden sorumlu başdefterdarın çadırının hemen karşısında kurulu otağ, heybet ve ihtişamıyla Habsburg heyetindekileri epeyce etkilemişe benziyordu. Osmanlı bölüklerinin arasından çıkan geçit alayı, Edirne'ye yarım saat kadar uzakta, Tunca suyunun kenarında yükselen sarayın duvarlarını takip ederek yürüyüşüne devam etti. Bu esnada seyir köşklerinden birine çıkan IV. Mehmed, alayın geçişini izledi. Sefaret kâtibine göre, saray geride kaldığı halde, heyetin konaklayacağı yere ulaşabilmek için Edirne içinde bir saatlik daha yürümek gerekmişti. Neredeyse sekiz saattir at sırtında kaldıkları bugün, aksi gibi, 1665 yazının en sıcak günü olmuştu⁵⁶.

Walter Leslie ile Fazıl Ahmed Paşa'yı bir araya getiren ilk diplomatik görüşme 6 Ağustos'ta sadrazamın otağında gerçekleşti. Bu buluşma esnasında neler konuşulduğuna dair elimizdeki kaynaklar -Leslie'nin Viyana'ya döndükten sonra I. Leopold'e takdim ettiği resmî rapor dâhil olmak üzere⁵⁷- söz birliği etmişçesine ketumdurlar. Hal-hatır sorgulaması içinde geçtiğini öngördüğümüz bu ilk buluşmada, protokol dışında kalan herhangi bir meselenin ele alınmadığını varsayabiliriz. Bunun sebebi, büyük ihtimalle, Fazıl Ahmed Paşa'nın devletlerarası ilişkileri ilgilendiren meseleleri IV. Mehmed'in Edirne'de bulunduğu günlerde ele almak istememesiydi. 6 Ağustos'taki görüşme bu çerçevede, bir tanışma ve iyi niyet ziyareti olarak kalmıştı. Bu vesileyle Leslie ve bazı elçilik üyeleri, dostça ağırlandıkları

53 Tafferner, s. 77.

54 Burbury, s. 145-146.

55 Bu uygulama, Osmanlı sultanının erişilmezliğini teyit eden teşrifat usullerinden birisine benzemektedir. Osmanlı saray teşrifatının işleyişinden sorumlu makamlar, aynı zihniyetin bir tezahürü olarak yabancı elçileri bazen sultanın huzuruna çıkmadan evvel sultanın uykusunu alıp yemeğini bitirmesini beklemek gerekçesiyle Bab-ı Saadet'te üç dört saat bekletebiliyorlardı (Teply, *Kaiserliche Gesandtschaften*, s. 194).

56 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 7b.

57 Walter Leslie'nin imparatora sunduğu 1666 tarihli rapor, Alois Veltz tarafından 1649-1665 tarihlerinde İstanbul'da Habsburg daimî elçiliğini yürüten Simon Reniger'in raporuyla birlikte neşredilmiştir ("Die Hauptrelation des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel Simon Renigen von Reningen 1649-1666", *Mitteilung des k.u.k. Kriegs-Archivs*, N.F., 12. Bd., (1900), s. 57-170; Walter Leslie'nin raporu için "Hauptrelation des Grafen Leslie", s. 152-163).

sadrazam otağında sırasıyla kahve ve şerbet içtikten sonra hep beraber nargile tüttürdüler. Sohbetin ardından sefaret üyelerine 120 hilat dağıtıldı ve sabahleyin Leslie'yi Fazıl Ahmed Paşa'nın çadırına getirmek için yollanmış at, pahalı bir koşum takımıyla süslenmiş halde elçiye hediye edildi⁵⁸. Bunun mukabilinde Leslie, Fazıl Ahmed Paşa'ya, I. Leopold ve Saray Harp Şurası başkanı (*Hofkriegsratpräsident*) Annibale Gonzaga'dan birer mektubun yanında kendisi için Avusturya'dan taşınmış armağanları takdim etti⁵⁹.

Erken modern dönem diplomatlarının ilk önceliği, temsil ettikleri hükümdarın şan ve şerefini yüceltmek ve hizmet ettikleri iktidarın itibarına yönelen her türlü aşağılayıcı tutum ve muameleye karşı tavır takınmaktı. Bu dönemde cereyan eden diplomatik görüşmelerde, merasime o veya bu şekilde dâhil olan herkes, kuralları önceden belirlenmiş teşrifat usullerini sıkı sıkıya takip ederek sürecin işleyişine şahsî bir müdahalede bulunmaktan kaçınırdı. Ne de olsa, davetli temsilciye karşı sergilenen hareket ve tavırlar, esas muhatabın hangi gözle görüldüğünü belirtmenin en yaygın ve meşru yollarından biriydi. Diplomatik temaslar esnasında tertip edilen kabul törenleri, sözlü iletişimin ötesinde, beden dilinin de rol oynayabileceği yapıdaydı. Erken modern dönemde, belki de, kültürlerarası farklılıklar daha belirgin ve tahmin edilemez olduğu için, beden dilinin devreye girip tatsız yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermesini engelleme kaygısı akılları kurcalıyordu. Tek başına bu endişe bile, bu dönemde gerçekleşen merasim ve törenlere ağır ve tumturaklı bir görüntü katıyordu. Bunun dışında görüşmenin cereyan ettiği yer, daha en baştan, ev sahibi hükümdarın zenginlik, güç, şan ve itibarına dair göz kamaştırıcı bir etki yaratmayı amaçlıyordu⁶⁰.

Habsburg elçisinin Osmanlı devlet adamlarıyla yaptığı görüşmelerde, özellikle Edirne'de ve İstanbul'da IV. Mehmed'in huzuruna kabul törenlerinde, yukarıda ana hatlarıyla tarif edilen diplomatik teamüller geçerli olmuştur. Nitekim Habsburg heyeti adına teşrifat ve seremoninin kendini en çok gösterdiği günlerden biri, belli başlı elçilik mensuplarının Edirne sarayında Osmanlı padişahının huzuruna çıktıkları 11 Ağustos olmuştur. Bu sabah Hasan Ağa, sadrazam kapısına bağlı bir ağa ve çavuşbaşının başını çektiği bir kitle, Leslie'yi Edirne sarayına götürmek üzere elçinin ikamet ettiği konağın önüne geldi. 100 çavuş ve 200 yeniçeriden

58 Doğrusu istenirse, at hediye edilmesi, hayvanın kendisinden katbekat daha pahalıya mal olan koşum takımı ve süs eşyalarının armağan olarak sunulması anlamına geliyordu (Hedda Reindl-Kiel, "No Horses for the Enemy: Ottoman Trade Regulations and Horse Gifting", *Pferde in Asien: Geschichte, Handel und Kultur*, hrsg. Bert G. Fragner - Ralph Kauz - Roderich Ptak - Angela Schottenhammer, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2009, s. 43-49). Ayrıca bkz. Halil Mercan, *Teşrifâtîzâde Mehmed Efendi'nin Deftâr-i Teşrifâtı (Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)*, Erciyes Üniversitesi Kayseri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996, s. 104.

59 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 8a-b; "Hauptrelation des Grafen Leslie", s. 153; Mustafa Zühdi, vr. 74a; Taffermer, s. 82-84; von der Reck, s. 205-207; Mehmed Necati, *Ez-Menâkıbât-ı Gazâ ve Cihâd (Tarih-i Sultan Mehmed Han (Bin) İbrahim Han)*, haz. Cengiz Ünlütaş, Ege Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998, s. 68-69.

60 William Roosen, "Early Modern Diplomatic Ceremonial: A Systems Approach", *The Journal of Modern History*, 52/3 (1980), s. 452-476.

oluşan refakatçi bölüğü, trompetçi ve asilzadelerden mürekkep Habsburg heyetiyle birlikte sarayın dış kapısına 300 adım kala durdu. Ana kitleden ayrılan Leslie, saray avlusuna girerek Rumeli ve Anadolu kazaskerleriyle birlikte altı vezirin bulunduğu divana yöneldi. Habsburg elçisinin geldiğini öğrenen Fazıl Ahmed Paşa divana teşrif etmesinin ardından Leslie'ye hitaben kısa bir selamlama konuşması yaptı. Leslie'nin vezirlerden birinin yanına -Johann Theodor von der Reck'e göre nişancının yanına- buyur edilip oturtulmasıyla birlikte kapıkulu ocaklarına ulufe dağıtımını başladı⁶¹.

Mustafa Zühdi, elçi kabulünün maaş ödeme gününe “müsâdif” olduğunu söylüyor. Elçi kabullerinin Galebe Divanı olarak bilinen maaş ödeme gününe denk düşürülmesi Osmanlı diplomatik teamüllerinde köklü yeri olan bir uygulamadır⁶². Kaldı ki, bu âdetin batı sarayları nezdinde de epeyce iyi bilindiğini, dolayısıyla Walter Leslie ve Habsburg heyetinin diğer davetlilerinin o gün sarayda nelerle karşılaşacaklarını iyi kötü tahmin ettiklerini söylemek iddialı bir yaklaşım olmaz. O gün gördüklerini aktaran Tafferner, kibirli Osmanlıların, öylesine ince tertiplenmiş bir seremoni içinde bile, eski alışkanlıklarını unutmayıp askerlere saatlerce para dağıttıklarını yazıyordu⁶³. Keza 1658'de Osmanlı başkentine gelen İsveç elçisi Claes Rålamb, yabancı elçi kabulünün galebe divanlarına denk gelmesini, bir nevi “servet sergileme” gösterisine benzetiyordu⁶⁴. Hermann Czernin, aynı şekilde, 7 Mart 1645'te Sultan İbrahim'in huzuruna çıktığında üçer aylık ulufelerini alan kapıkulu neferlerinin yarattığı benzer manzaralarla karşılaşmıştı⁶⁵. Osmanlılar nazarında kapıkulu ocaklarına ulufe tevziatı ile elçi kabullerinin aynı güne denk getirilmesi, Osmanlı hazinesinin zenginliğini sergilemenin yanı sıra Osmanlı ordusunun büyüklüğünü göstermeye ve de özellikle binlerce askere rağmen etrafta sağlanan mutlak sükûnet aracılığıyla sıkı disiplinin gözler önüne serilmesine yarıyordu. Maksat, yabancı misafirleri etkileyen bir saygınlık yaratmaktı. Nitekim sefaret kâtibinin 11 Ağustos'ta kaydettiklerine göz atılırsa, Leslie, IV. Mehmed'in huzurundan çıktığı halde, saray avlusunu boşaltmaya devam eden çok sayıdaki Osmanlı askeri yüzünden atının üstünde neredeyse bir saat beklemek zorunda kalmıştı⁶⁶.

Ulufe tevziatının ardından elçilik mensupları şerefine bir ziyafet verildi. Leslie, en itibarlı Osmanlı ricaliyle aynı masayı paylaşıyordu. Sefaret kâtibine göre, masada Leslie ve Habsburg mukim elçisi Reniger'den başka, Osmanlı veziriazamı Fazıl Ahmed Paşa, rikâb-ı

61 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 8b-9a; von der Reck, s. 208. Osmanlı teşrifat kanunlarına göre, Johann Theodor von der Reck haklı olsa gerektir (*Teşrifâtîzâde Mehmed Efendi'nin Defter-i Teşrifâtı*, s. 106). Osmanlı kaynakları, W. Leslie'nin 11 Ağustos'ta IV. Mehmed'in huzuruna kabulü hakkında bir hayli kısıtlı bilgi verirler. Mehmed Necati, s. 69; *Vekâyi'-nâme*, s. 201; *Silahdâr Târîhi*, I, s. 385.

62 Mustafa Zühdi, vr. 74a-b. Krş. Tevkî'î Abdurrahman Paşa, *Osmanlı Devleti'nde Teşrifat ve Törenler. Tevkî'î Abdurrahman Paşa Kânûn-Nâmesi*, haz. Sadık Müfit Bilge, Kitabevi, İstanbul 2011, s. 17.

63 Tafferner, s. 86-87.

64 *İstanbul'a Bir Yolculuk, 1657-1658*, çev. Ayda Arel, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 42.

65 *Zweite Gesandtschaftsreise des Grafen Hermann Czernin von Chudenic nach Constantinopel im Jahre 1644*, A. Landfrass Sohn, Neuhaus 1879, s. 66-67.

66 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 9a.

hümayun kaymakamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı, 1683 Viyana bozgunu esnasında sadrazam), kaptanıderya Kaplan Mustafa Paşa (Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı) ve başka bir Osmanlı veziri daha vardı⁶⁷. Yemeği müteakip Habsburg heyetinden kırk kişiye hilat giydirildi. Hilat merasiminin ardından vezirlerin refakatinde arz odasına ilerleyen Leslie, Viyana'dan birlikte yola çıktığı on yedi seçkin kişinin daha padişahın huzuruna çıkma müsaadesine sahip olacağını öğrendi. Gerçi bu asilzadeler, IV. Mehmed'e fazla yaklaşımadan, belli bir mesafeden selam faslını icra ederek (reverans yaparak) arz odasından ayrıldılar. Buna karşın IV. Mehmed'in önüne kadar götürülen Leslie, padişahın eteğini öptükten sonra I. Leopold'den gelen mektubu IV. Mehmed'e takdim etti⁶⁸.

Sefaret kâtabinin bugüne dair suskun olduğu mevzulardan biri, Viyana sarayından Osmanlı sultanına gönderilen hediyelerin sunuluşu ve binlerce kişinin izlediği bir merasim içinde saray avlusundan teker teker hazineye taşınmasıydı. Ne de olsa, Habsburg hükümeti açısından Osmanlı saltanatına yollanan armağanlar neresinden bakılsa ikircikli bir konuydu. Osmanlılar, elçinin beraberinde getirdiği hediyeleri, Vasvar antlaşmasının onuncu maddesinde yazıya dökülen fiilî savaş tazminatıyla ilişkilendiriyorlardı. Osmanlılar, Habsburg konvoyunun arabalarını dolduran hediyelerin maddî değeriyle yakından ilgileniyorlardı. Budin valisi Gürcü Mehmed Paşa, W. Leslie'nin gecikme sebeplerini soruşturduğu günlerde, Viyana'ya yolladığı adamlarından I. Leopold ve vekillerinin hala padişaha sunmakla mükellef oldukları 200.000 kuruşluk “pişkeş”i bir araya getirmeye uğraştıkları haberini almıştı. Bu amaçla imparatorluğun uzak köşelerinde işlenen gümüş eşyalar Viyana'da toplanıyordu⁶⁹. Leslie'nin Osmanlı sarayına getirdiği hediyeler arasında müzeyyen bir at arabası, fildişi sandık ve saatler bir kenara bırakılırsa, hepsi de eritilerek nakde çevrilebilecek gümüş eşyalar yer alıyordu (bkz. Ek)⁷⁰. En nihayetinde, Osmanlı idaresi, Vasvar antlaşmasının ilgili maddesi gereğince gelen gümüş hediyeleri amacına uygun biçimde kullandı ve herhalde IV. Mehmed'in şahsına bırakılan araba gibi müstesna parçalar hariç, hepsini kesilerek akçe darp edilmesi niyetiyle Defterdar Ahmed Paşa'ya teslim etti⁷¹.

67 Osmanlı diplomasi geleneğinde Osmanlı sarayına gelen elçilerin sadrazamla aynı sofrayı paylaşması adettendi. Elçilik heyetinin geri kalan üyeleri, vezirlerin yanı sıra o güne mahsus adlarına özel sofralar donatılan nişancı ve defterdarın maiyetine dağıtılırdı (*Tevkî'i Abdurrahman Paşa Kânûn-Nâmesi*, s. 17; *Teşrifâtîzâde Mehmed Efendi'nin Defter-i Teşrifâtî*, s. 107).

68 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 8b. Krş. Tafferner, s. 89-92; *Vekâyi'-nâme*, s. 201.

69 *Cevâhîr-ü-Tevârih*, s. 286-287. Tuna nehri üzerinden taşınan hediyeler, 19-29 Nisan 1665 tarihleri arasında Viyana'da toplandı (Teplý, *Kaiserliche Gesandtschaften*, s. 53). Maurizio Nitri, bu gümüş eşyanın Augsburg'ta imal edildiğini yazar (*Ragguaglio dell'ultime guerre di Transilvania et Ungaria ...*, per Francesco Valuasense, Venetia 1666, s. 216). Görünen o ki, Fugger ailesinin finans merkezi olan Augsburg şehri, 16. yüzyılda da Osmanlı sarayına yollanan hediyelerin üretildiği başlıca merkezlerden biriydi. Regina Dauser, *Informationskultur und Beziehungswissen, Das Korrespondentsnetz Hans Fuggers (1531-1598)*, De Gruyter, Tübingen 2008, s. 221. Keza 1628'deki Hans Ludwig von Kuefstein elçiliğinde de Osmanlı başkentine yollanan hediyeler Augsburg gümüş ustaları ve saatçileri tarafından imal edilmişti (Teplý, *Kaiserliche Gesandtschaften*, s. 23).

70 TSMA.e, 659/52.

71 TSMA.d, 2352, Defter Seri No. 51, 3 Cemaziyelahir 1076/11 Aralık 1665.

Walter Leslie, 16 Ağustos'ta sadrazamın özel davetlisi olarak Edirne'nin göze hoş gelen konaklarından birine davet edildi. Bir gün önceden çavuşbaşı aracılığıyla Habsburg elçisini resmen davet eden Fazıl Ahmed Paşa, 16 Ağustos sabahı, heyetten ziyarete katılacaklar için kırk at yollamayı ihmal etmemiştir⁷². Bundan beş gün önce, Leslie'nin IV. Mehmed'in huzuruna kabul edildiği gün, yine aynı sayıda hilat dağıtıldığı anımsanırsa, Osmanlılar nazarında kırk "beyzade"nin diğerlerinden daha üstün görüldüğü iddia edilebilir. Leslie, *Hauptrelation*'unda, 16 Ağustos'ta ağırlandıkları güzide konağın padişah tarafından birkaç ay önce Fazıl Ahmed Paşa'ya dayalı döşeli halde armağan edildiğini yazar⁷³. Tafferner'in hatırladığı kadarıyla iki katlı hoş bir ahşap yapı olan bu konak⁷⁴, yine Fazıl Ahmed Paşa'nın girişimleriyle 1663 sonbaharında Uyvar kuşatması devam ederken infaz edilen eski reisülküttap Şamizade Mehmed Efendi'den kalan mallar arasında olmalıydı. Bu bilgiyi dolaylı yoldan teyit eden Erzurumlu Osman Dede, Habsburg elçisi ve maiyetine "Şamizade bahçesi"nde verilen ziyafetin ardından göz kamaştırıcı cirit oyunlarına geçildiğini belirtir⁷⁵.

Walter Leslie, Osmanlı siyasetinin önde gelen isimlerinin bir arada bulunduğu bir ortamda, I. Leopold'den aldığı talimatlar doğrultusunda bazı tartışmalı konuları veziriazamla konuşma niyetindeydi. Elçilik ziyareti vesilesiyle verilen yemek, Leslie'yi, Fazıl Ahmed Paşa dışında Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi, saray imamı Vanî Mehmed Efendi, Defterdar Ahmed Paşa ve Reisülküttap Acemzâde Hüseyin Efendi'yle aynı masada buluşturmuştu. Ne var ki, Fazıl Ahmed Paşa, belki de Osmanlı siyasetine dair kararları daha yalıtılmış bir ortamda almak istediğinden, elçiye devletlerarası meseleleri dert etmek için henüz çok erken olduğunu söylemişti. Leslie'nin ifadesine göre, Osmanlı sadrazamı zaten elçinin başka vezirlerle görüşmesine de izin vermiyor; devlet yönetiminde iktidarı kimseyle paylaşmak istemiyordu⁷⁶. Öğle yemeğini takiben sadrazamın kapı halkı arasında yer alan 200 genç, iki saat süren bir cirit gösterisi sergiledi. Osmanlı kaynakları, Şamizade bahçesinde gerçekleşen cirit gösterisini batılı gözleri adeta büyüleyen bir iftihar vesilesi olarak öne çıkarırlar⁷⁷. Hatta Fındıklılı Mehmed Ağa'ya sorulursa, cirit oyunları karşısında hayrete düşen sefaret üyeleri, bu cambazlığın oyun mu, dövüş mü olduğunu sormadan edememişlerdi⁷⁸. O güne

72 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 9b.

73 "Hauptrelation des Grafen Leslie", s. 153.

74 Tafferner, s. 101-102.

75 Erzurumlu Osman Dede, vr. 34b. 1665 Şubat'ı ortalarında sadrazam sarayında gerçekleştirilen tamirat işleri, Fazıl Ahmed'e Edirne'de intikal eden konağın elden geçirilmesiyle ilgili olabilir. BOA, KK, 1960, s. 102, 2 Şaban 1075/18 Şubat 1075 (kaldırım taşı masrafı) ve 107, 5 Şaban 1075/21 Şubat 1075 (merdiven binası için alınan sütun, korkuluk, çivi, kireç masrafları ve işçilik ücreti).

76 "Hauptrelation des Grafen Leslie", s. 154-155. P. Steiner, P. Tafferner'deki hatalı bilgiyi esas alarak Habsburg elçisiyle Osmanlı makamlarının 17 Ağustos'ta iki devlet arasındaki ihtilafı mevzuları müzakere ettiklerini yazar (Philip Steiner, "Zwischen Religiösen Vorbehalten und dem Pflichtgefühl. Die habsburgische Grossbotschaft unter Walter Leslie an die Hohe Pforte (1665-1666)", *Historisches Jahrbuch*, 132 (2012), s. 299-300).

77 *Cevâhirü'l-Tevârîh*, s. 288; Erzurumlu Osman Dede, vr. 34b.

78 *Silâhdâr Târîhi*, I, s. 385.

dair sefaret kâtibi, Burbury ve özellikle Johann Theodor von der Reck'in yazdıklarına göz atılırsa, Mehmed Ağa'nın böbürlenmesinde pek de haksız sayılamayacağı anlaşılmaktadır⁷⁹.

Bu arada Leslie, Viyana'ya yolladığı ulaklarla Habsburg hükümetiyle haberleşmeye devam ediyordu. Büyük ihtimalle bir gün önce sadrazamla yapılan görüşmenin havadislerini taşıyan bir kurye, 17 veya 18 Ağustos'ta Edirne'den yola çıktı⁸⁰. Osmanlı yönetimi, bu tarihlerde, sınır boyunda ilerleyen güzergâh üzerindeki sivil ve askerî âmirlere yolladığı hükümde, "Nemçe çasarının büyükelçisi" yanından yola koyulan iki kişinin seyahat boyunca güvenliğinin sağlanmasını talep ediyordu⁸¹. Bir müddet daha Edirne'de kalan Habsburg sefaret heyeti, 27 Ağustos'ta Osmanlı başkentine doğru hareket etti⁸².

Walter Leslie İstanbul'da: Diplomasi ve Müzakere

Habsburg heyeti, 7 Eylül'de Edirnekapı istikametinden İstanbul'a giriş yaptı. Bir kez daha kente giriş merasimi kalabalık bir geçit resmi şeklinde tertiplenmişti. Bu kez, IV. Mehmed'in şehirde olmamasından ötürü, Habsburg heyetine geçit alayı esnasında bando çalma ve sancaklarını dalgalandırma müsaadesi verildi. Kayınbiraderi General Raimondo Montecucoli'ye yazdığı mektupta o gün yaşadıklarını anlatan Leslie, yürüyüş alayının ortasında, üstündeki Burgonya haçı ve Bakire Meryem tasviriyle dalgalanan iki sancaktan epeyce mutlu olmuşa benziyordu. Habsburg elçisinin ifadesine göre, sefaret heyetini izlemeye gelen on binlerce insan açısından olduğu gibi, geçidi daha önceden yerleştikleri evlerin pencerelerinden takip eden İstanbul kaymakamı Süleyman Paşa, Valide Hatice Turhan Sultan, hanım sultanlar ve önde gelen bazı Osmanlı ricali için de hoş ve etkileyici bir manzara oluşmuştu⁸³. Merasimin üç saat sürdüğünü yazan sefaret kâtibi, Leslie'nin mektubunda da değindiği üzere, bu esnada yaşanan tek can sıkıcı gelişmenin başlayan yağmur olduğunu kaydetme lüzumunu hissetmişti⁸⁴.

7 Eylül sabahının en ilgi çekici yanlarından biri, İstanbul'daki İngiliz elçiliğinden gelen altmış kişilik bir kitlenin Leslie'nin yanında alayla beraber şehre giriş merasimine katılmasıydı. Bundan bir gün evvel, 6 Eylül'de, İngiliz sefiri Winchilsea kontu Heneage Finch adına Leslie'yi karşılamaya gelen sefirin özel kâtibi Paul Rycout, Habsburg elçisiyle görüşmüştü⁸⁵. Bundan itibaren, ertesi sabahki yürüyüşte atılan ortak adımlar gibi, İngiliz ve

79 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 9b; Burbury, s. 159-160; von der Reck, s. 210-211.

80 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 9b.

81 SLUB, Eb. 837, vr. 156b (evâil-i Safer 1076/13-22 Ağustos 1665).

82 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 10a.

83 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/2, vr. 2a, Walter Leslie'den Raimondo Montecucoli'ye mektup, 31 Ekim 1665, İstanbul.

84 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 10b-11a.

85 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 10b. Bundan yıllar sonra, 1675'te, İngiliz sefaretinde papaz olan John Covel, zamanında İstanbul'a geldiğinde İngiliz elçisinin sekreterini ve maiyetinden bazı kişileri Kont Leslie'yi karşılamak üzere yollamış olduğunu hatırlıyordu (*Early Voyages and Travels in the Levant: I. The Diary of Master Thomas Dallam, 1599-1600 II. Extracts from the Diaries of Dr. John Covel, 1670-1679*, ed. J. Theodore Bent, Burt Franklin Publishers, New York t.y., s. 197).

Habsburg elçileri sıkça bir araya gelecek ve görünen o ki, kurulan masalarda bir yandan yenilip içilirken bir yandan bolca “Felemenk dedikodusu” yapılacaktır. Ne de olsa, İngiliz krallığı, 1665 Mart’ından beri Birleşik Eyaletlerle savaş halindeydi ve doğal olarak İstati General’e (Staates General) düşman olan her güç Habsburg hanedanının dostu sayılabiliirdi. Walter Leslie, mektubunda Viyana’dan gelen haberler sayesinde İngiliz kralının Hollandalıları yenilgiye uğrattığını duyan İstanbul’daki İngiliz cemaatinin ziyadesiyle mutlu olduğunu yazıyordu⁸⁶. Ne var ki, Leslie’nin hangi muharebeden bahsettiği anlamak kolay değildir; 1665-67 savaşına damga vuran ve Felemenk donanmasının büyük kayıplar verdiği Lowestoft muharebesinin üzerinden üç aydan fazla geçmişti. Ekim ayının sonunda Osmanlı başkentine ulaşan havadisler, mutlak bir İngiliz zaferinden ziyade, herhalde Johan de Witt’in Ekim’deki hüsrarla sonuçlanan girişimleriyle alakalıydı⁸⁷. Leslie, İstanbul’da kaldığı aylar boyunca İngilizlerle iyi ilişkiler kurmaya dikkat etti ve Habsburg heyeti nihayet 1665 sonlarında geri dönüş yolculuğuna başladığında İngiliz kâtip P. Rycout’yu da yanına alacaktı⁸⁸.

Walter Leslie’nin İstanbul’daki konağına yerleştiği ilk haftalarda Fazıl Ahmed Paşa, Osmanlı sultanıyla birlikte Çanakkale dolaylarında bir geziye katılmıştı. Osmanlı sadrazamının dönüşüne değin Habsburg heyetini ağırlayıp elçinin ihtiyaçlarıyla ilgilenmek İstanbul kaymakamına düştü. 13 Eylül’de Fener-Balat civarında⁸⁹ Leslie’nin ikamet ettiği konağın önüne gelen iki kadırga, heyet üyelerini Boğaz’da kaymakama ait bahçeli bir köşke götürdü⁹⁰. Tafferfer’ne bakılırsa, rüzgârlı hava ve çalkantılı deniz, henüz limandan ayrılmamış teknelerin birbirine toslamasına yol açınca ufak çaplı bir kaza yaşanmıştı. Ne var ki, Cizvit rahip, Habsburg elçisinin soğukkanlı ve cesur duruşuna toz kondurmuyordu;

86 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/2, vr. 4a, Walter Leslie’den Raimondo Montecuccoli’ye mektup, 31 Ekim 1665, İstanbul.

87 J. R. Jones, *The Anglo-Dutch Wars of the Seventeenth Century*, Longman, London and New York 1996, s. 145-178. Johann Theodor von der Reck, 3 Aralık’ta Fransız gemicilerle yaptıkları bir sohbetle işin aslını öğrendiklerini belirtir (s. 217).

88 Sonia P. Anderson, *An English Consul in Turkey: Paul Rycout at Smyrna, 1667-1678*, Oxford University Press, New York 1989, s. 232. 1667’de bu kez İzmir konsolosu olarak geri dönen P. Rycout, 17. yüzyıl Osmanlı tarihine ilişkin kapsamlı çalışmalarıyla tanınır. Rycout’nun verdiği bilgiler ışığında Osmanlı siyasi yapısını ele alan bir çalışma için bkz. Linda Darling, “Ottoman Politics Through British Eyes: Paul Rycout’s The Present State of the Ottoman Empire”, *Journal of World History*, V/1 (1994), s. 71-97. Ayrıca bkz. Colin J. Heywood, “Sir Paul Rycout, A Seventeenth Century Observer of the Ottoman State: Notes for a Study”, *English and Continental Views of the Ottoman Empire, 1500-1800*, ed. Ezel Kural Shaw - C. J. Heywood, University of California Press, Los Angeles 1972, s. 33-59.

89 W. Leslie, bu esnada Osmanlı makamları tarafından şahsına tahsis edilen ve hâlihazırda eski Boğdan voyvodası Vasile Lupu’nun dul eşinin yaşadığı konakta ikamet ediyordu. Oysaki 17. yüzyıl ortalarına kadar Habsburg elçilerinin Nemçe veya Elçi Hanı denilen Çemberlitaş’taki handa ağırlandırmaları adeti (Teply, *Kaiserliche Gesandtschaften*, s. 208-210). Elçi Hanı hakkında bkz. Semavi Eyice, “Elçi Hanı”, *Tarih Dergisi*, 24 (1970), s. 93-129. 1677 yazında Leh kralı III. Jan Sobieski’yi temsilen İstanbul’a gelen Jan Gninski, 1665’te Leslie’nin ikamet ettiği konakta kalmak istediğini beyan ettiği halde, kendisinin aksine, Leslie’nin bir kralı değil, imparatoru temsil ettiği gerekçesiyle bu talebi yerine getirilmemişti (Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, III, C. A. Hartleben’s Verlage, Pest 1830, s. 696; Kemal Beydilli, “Sefaret ve Sefaretnâme Hakkında Yeni Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, 30 (2007), s. 20.

90 “Hauptrelation des Grafen Leslie”, s. 156.

deniz yolculuklarına aşına olmayan birçok kişi, bu esnada kırılıp kopan kalas parçalarından korunmak için kaçacak delik ararken Leslie, bunun gibi sayısız badireler atlatmış birisi olarak, korkusuzca, bulunduğu yerden ayrılmamıştı⁹¹. Şahsî mektubuna göz atılırsa, W. Leslie, şahsına gösterilen saygıdan epeyce memnundu. Habsburg heyetini taşıyan kadırgalar, tersane civarına gelip giden İngiliz, Felemenk ve Türk gemileri tarafından top atışlarıyla selamlandığı gibi, Boğaz'ın iki yakasını tutan Anadolu ve Rumeli hisarlarından da elçisinin seyri şerefine toplar patlatılmıştı⁹². Keza o güne şahitlik eden sefaret kâtibi, çoğu vakit takip ettiği resmî ve kuru üslubu terk etme pahasına, Boğaz'ın iki kıyısına serpiştirilmiş konak, köşk ve bahçelerin oluşturduğu manzaranın göze hitap ettiğini kaydetmeden duramamıştı⁹³.

Elçilik heyetinin kaymakamın yazlık evinde yedikleri yemeğin ardından eğlence faslına geçildi. Leslie ve sefaret kâtibi, yemeği takiben icra edilen gösteri, dans ve oyunları teyit etseler de, günün ayrıntıları bir kez daha, doğunun egzotik dünyasına meraklı Tafferner'den öğrenilebilir. Bunda, belki de Tafferner'in Katolik Reformasyonunun öncü tarikatlarından Cizvit okuluna mensup olmasının bir payı vardı. Kaymakam konağının üst katında oldukça yaşlı bir adamın genç bir oğlanla yaptığı raks dikkatinden kaçmamış görünüyordu. Bunu takiben ortaya çıkan siyahlara bürünmüş dört genç, ellerindeki tahta kalkan ve kılıçlarla ritmik beden hareketlerine dayanan bir çeşit yiğitlik oyunu oynadılar. Bir genç, bir küre ve topla akrobatik gösteriler sergilerken en son arz-ı endam eden hokkabaz, kıyafetinin içinden genç hanım aşığını çıkarttığı sahne dâhil bir ilüzyon gösterisi sundu⁹⁴. Keza aynı güne dair canlı tasvirlerde bulunan Johann Theodor von der Reck, bu son gösteriyi mektuplarında hitap ettiği kişilerle paylaşamayacağı cinsten bir manzara olarak algılamış ve şimdi burada anlatmak istemiyorum diyerek geçiştirmişti. Zaten Drensteinfurt soylusuna bakılırsa, 13 Eylül'deki gezinti, en ılımlı tabiriyle yarı resmî bir havada geçmişti. Leslie'yi karşılayan Osmanlı ricalinin kıyafetlerinin pek gösterişli olmadığı söylenebilirdi; davet sahibi İstanbul kaymakamının teşrifatı bir kenara bırakan resmîyetten uzak sevecen tavırları dikkat çekiyordu. Hatta elçi heyetindekilerin ziyafetin tadına varabilmeleri için Osmanlı usulü terk edilerek yemekler birbiri ardınca getirilmek yerine sofraya hep beraber konmuştu⁹⁵.

Fazıl Ahmed Paşa'nın İstanbul'a dönüşü Ekim ortalarını bulmuştu. Habsburg heyetine tahsis edilmiş Osmanlı mübaşirleri, bu zaman zarfında en az iki şehir gezintisi tertip ettiler. Osmanlı kaynakları, eski İstanbul'da, suriçinde gerçekleştirilen bu gezileri, içinden çıktığı kültür dünyası bakımından Osmanlı âlemine yabancı bir grup insanı Osmanlıları temsil

91 Tafferner, s. 121-122. P. Steiner, Tafferner'in Habsburg elçisini eşine az rastlanır bir zeka ve cesaret timsali olarak takdim etmesinde W. Leslie'nin Cizvit itikadına duyduğu yakınlığın önemli rol oynadığı kanaatindedir ("Zwischen Religiösen Vorbehalten und dem Pflichtgefühl", s. 291).

92 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/2, vr. 2b, Walter Leslie'den Raimondo Montecuccoli'ye mektup, 31 Ekim 1665, İstanbul.

93 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 11a.

94 Tafferner, s. 122-123.

95 Von der Reck, s. 212-214.

eden abidevî yapılarla etkileme hamlesi olarak takdim ederler. Anlaşılan o ki, bu sebeple, Leslie ve yanındakilere özellikle selâtin camileri gezdirilmişti⁹⁶. Osmanlı müverrihleri, heyetin takip ettiği gezinti güzergâhı konusunda suskun olsa da, sefaret kâtibi, 23 ve 28 Eylül’de yapılan gezilere dair tuttuğu notlarında Aya Sofya, Sultanahmet, Hatice Turhan Sultan tarafından kısa süre önce inşa ettirilen Yeni Cami ve Süleymaniye’nin bu vesileyle görüldüğünü belirtir⁹⁷. Ne var ki, Hasan Ağa (ve muhtemelen onunla birlikte Hasan Çavuş), batı dünyasının çeşitli kentlerinden gelen misafirlerine Osmanlı ve Müslüman olamı göstermeye çalışırdı, heyet mensuplarının çoğu, görüldüğü kadarıyla İstanbul’un Bizans geçmişinden daha fazla heyecan duyuyorlardı. Bunlardan biri olan J. Burbury, satır aralarında Osmanlı başkentini süsleyen camilerden bahsetmekle beraber bu camilerin Aya Sofya’yı taklit ederek yapıldıklarını yazmayı farz addediyor; daha ziyade, kentin Bizanslı mazisinden kalan kiliselerin ahvaliyle ilgilenmeyi tercih ediyordu⁹⁸. Sefaret kâtibi de aşağı yukarı aynı fikirdeydi: Aya Sofya, ihtişamlı pırılısıyla Osmanlı mübaşirinin ziyaret listesinde bulunan bütün diğer yapıları tartışmasız gölgede bırakıyordu⁹⁹. Tafferer ise, Sultanahmet Camii’ni neredeyse hiç fark etmemişe benziyordu. Bununla birlikte türbelere dair bir şeyler yazma ihtiyacı duymuştu; herhalde bunları Türk dinî inançlarını anlamaya giden bir yol olarak ele alıyordu. Tafferer için Aya Sofya hala bir kiliseydi; nasıl ki, Topkapı Sarayı hala Konstantinos’un sarayıysa. Keza şaşırtıcı biçimde Eminönü’ndeki Yeni Cami’yi uzun uzadıya övdüğü satırlarında Cizvit kâtibin başlıca iki motivasyona sahip olduğu görülüyor. Bir kere, bir idabethanenin ne maksatla bu denli çok kandil ve pencereyle aydınlatıldığı sorusuna yanıt arayan Tafferer, koyu bir Katolik olarak herhalde muntazam bir dinî yapının fazlasıyla aydınlık olmasını hoş görmüyordu. Bu soruyu yönelttiği cami hademesinin doyurucu bir cevap veremediğini söylemesi bundan kaynaklanıyor olabilir. İkincisi ise, ne hikmetse, Hristiyanlık geçmişinden bir iz taşımamasına rağmen ihtişamından etkilenip beğendiği caminin banisinin valide sultan olmasıdır. Tafferer’e göre, valide sultan, gizlice Hristiyan inancını devam ettirmekte ve bu konudaki şüpheleri dağıtmak için mümkün olduğunca heybetli bir ibadethane yaptırarak gözleri boyamak istemektedir¹⁰⁰.

Walter Leslie, anlaşılır bir şekilde, Habsburg sefaret heyetinin diplomasi dünyasının soğuk ve ağır teamüllerinden en fazla çeken üyesiydi. Heyetin diğer mensupları nispeten başlarına buyruk davranabildikleri halde Leslie, Osmanlı başkentinde, istediği zaman, gönlünce gezme fırsatına çoğu zaman sahip olamıyordu. Habsburg elçisine, 13 Eylül’de Süleyman Paşa

96 *Cevâhirü'l-Tevârih*, s. 288; Erzurumlu Osman Dede, vr. 34b; *Silahdâr Târîhi*, I, s. 392; *Târîh-i Râsîd*, I, s. 109.

97 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 11b-12a.

98 Burbury, s. 191-204. 1587-89 arasında Habsburg elçisi Dr. Petz’in maiyetinde sefaret eczacılığı yapan Reinhold Lubenau da Aya Sofya’nın ihtişamını öve öve bitiremiyordu (*Reinhold Lubenau Seyahatnamesi. Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, çev. Türkis Noyan, I, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 183-188).

99 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 11b.

100 Özgür Kolçak, “Nezakette Kusur Etmeyen Barbarlar: Diplomasi ve Kültürel Yargılar Arasında Bir Cizvit Rahibin Osmanlı Gözlemleri (1665-1666)”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 30 (2016/2), s. 23-48.

(İstanbul kaymakamı) tarafından resmen davet edilene değin yabancı bir misafirin başkentte dolaşmasının alışılmış âdetlere uygun düşmeyeceği söylenmişti. Keza sefaretten sorumlu Osmanlı mübaşirleri, diyordu Leslie, Fazıl Ahmed Paşa tarafından Habsburg elçisinin insan içine çıktığı her an şehir halkının dikkatini çekecek cinsten tantanalı gösterilere dönüştürme talimatı almış olduklarından elçinin İstanbul'daki günlerini kendine göre ayarlaması zordu. Leslie, ister istemez, şahsına tahsis edilen konakta uzun günler geçirmek zorunda kalmıştı¹⁰¹. Bu arada Habsburg elçisinin hayatından pek de memnun olduğu söylenemezdi; İstanbul'dan yolladığı mektubunda belki de ihtiyarlığının da verdiği hüznle yalnızlık hissi çekişmeye benzeyordu¹⁰². Görünen o ki, İstanbul'un sonbahar gecelerinde Habsburg elçisinin imdadına Bozcaada (Tenedos) şarapları yetişmişti. Osmanlı yönetimi, Habsburg elçisinin Bozcaada'dan parasını kendi cebinden ödemek şartıyla şarap getirtmesine müsaade etmiş; Fener-Balat dolaylarındaki konağa giden şarap fiçilerinin İstanbul'a sokulmasında bir sorun yaşanmaması için ilgili memurlara talimat yollamıştı¹⁰³.

Leslie'nin beklediği günler nihayet geliyordu. 10 Ekim'de İstanbul surlarının dışında otağını kuran IV. Mehmed, iki gün sonra, 12 Ekim'de Edirnekapı'dan payitahtına görkemli bir giriş yaptı. Habsburg elçisi, her iki günde de, sultanın kalabalık maiyetiyle gerçekleştirdiği yürüyüşleri seyretmek için oradaydı. 12 Ekim sabahı mübaşirler ve yeniçeriler refakatinde götürüldüğü bir eve yerleşen Leslie, padişahın kent surlarından Sarayburnu'ndaki sarayına değin ilerleyen merasim alayını buradan izledi¹⁰⁴. Yine de, Leslie açısından daha önemli olan, IV. Mehmed'in saraya dönmüş olması değil, bu vesileyle Osmanlı idarî mekanizmasının en tepesindeki ismin, Fazıl Ahmed Paşa'nın şehre gelmiş olmasıydı. Edirne'de bir kenara bırakılan meseleleri ele alma vakti yaklaşıyordu.

101 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/2, vr. 2b-3a, Walter Leslie'den Raimondo Montecuccoli'ye mektup, 31 Ekim 1665, İstanbul.

102 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/2, vr. 4b, Walter Leslie'den Raimondo Montecuccoli'ye mektup, 31 Ekim 1665, İstanbul. Benzer şekilde, Drensteinfurt asilzadesi Johann Theodor von der Reck, 17 Aralık 1665'te, öğlen vakti Viyana'dan gelen kuryenin ailesinden hiçbir şey taşımamasına epeyce içerlemişti (s. 222). Keza Habsburg sefaretiyle İstanbul'a gelen Steiermark asilzadesi Johann Josef von Herberstein, Osmanlı topraklarından babasına yolladığı mektuplarında geri dönmek için can attığını belirterek bir kez daha yolunun Osmanlı diyarına düşmemesi için dua edeceğini yazıyordu (Harald Happner, "Johann Josef von Herberstein und die kaiserliche Grossbotschaft nach Konstantinopel 1665/66", *Österreichische Osthefte*, 20 (1978), s. 116-123). Üstlendikleri diplomatik misyon gereği İstanbul'da uzun süre geçirmek zorunda kalan Habsburg elçilerinin çektiği yalnızlık ve memleket özlemine dair başka örnekler için bkz. Teply, *Kaiserliche Gesandtschaften*, s. 227-235.

103 BOA, MD, 95, 91/647, evâsıt-ı Rebiülevvel 1076/20-30 Eylül 1665.

104 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 12b. Abdurrahman Abdi Paşa, sefaret kâtibinin verdiği tarihi doğrular (*Vekâyi'-nâme*, s. 211). 1562'de I. Ferdinand'a yollanan Osmanlı elçisi İbrahim Bey'e Frankfurt am Main'da aynı günlerde vuku bulan imparatorluk seçimi ve taç kuşanma merasimi vesilesiyle oluşan geçit resmini izleyebileceği bir konut tahsis edilmesiyse karşılaştırınız (Harriet Rudolph, "Türkische Gesandtschaften ins Reich am Beginn der Neuzeit – Herrschaftsinszenierung, Fremdheitserfahrung und Erinnerungskultur. Die Gesandtschaft des Ibrahim Bey von 1562", *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*, Akten des internationalen Kongresses des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Wien, 22.–25. September 2004, herausgegeben von M. Kurz, M. Scheutz, K. Vocelka, T. Winkelbauer, R. Oldenburg Verlag, Wien-München 2005, s. 311).

Walter Leslie, sadrazamla buluşmadan bir gün önce, 28 Ekim'de, Şeyhülislam Minkârizâde Yahya Efendi'nin konağına bir ziyaret düzenledi¹⁰⁵. Burada 1663 Ağustos'un da Cığerdelen'de (Párkány) Osmanlıların eline esir düşenlerin akıbetiyle ilgili bazı şeyler, özellikle de bazı seçkin esirlerin fidye miktarlarına dair konular ele alınmış olabilir¹⁰⁶.

Habsburg elçisi, nihayet 29 Ekim'de Osmanlı sadrazamının başkente dönmesini müteakip, Anadoluhisarı civarında bulunan Bahaî (eski Osmanlı şeyhülislamı, ö. 1654) yalısında, Osmanlı iktidarının üst düzey yetkilileriyle bir araya geldi. 16 Ağustos'ta Edirne'de görüşen isimler bir kez daha, bu sefer ilk buluşmada ertelenen meseleleri ele almak amacıyla toplanmışlardı. Bu görüşme, Walter Leslie'nin imparatora sunduğu elçilik faaliyetlerine dair raporda en tafsilatlı yeri işgal eder. Bunda şaşılacak bir taraf yoktur; İstanbul'un Asya kıyılarında gerçekleşen bu buluşmada, I. Leopold'ün istek ve talepleri maddeler halinde Osmanlı ricaline aktarılarak tartışılmıştı¹⁰⁷.

29 Ekim'deki müzakerelerde Habsburg elçisinin ilk önceliklerinden biri, 1663-64 çarpışmalarında Osmanlıların eline tutsak düşen zevatın özgürlüklerini temin etmektir. Bu konuda ancak kısmî bir başarı sağladığı söylenebilirdi. Osmanlı idaresi, tersane zindanında tutulan bazı esirlerin Leslie'yle beraber memleketlerine dönmelerine izin vermiş olsa da, Yedikule'de hapsedilmiş asilzadeleri uygun şartlar oluşana değin salıverme taraftarı değildi. Keza Walter Leslie'nin, Osmanlı-Habsburg hududunda ticarî akışı kolaylaştırma teklifi Osmanlılarca hevesle kabul edilmişti. Bundan böyle Habsburg hükümdarının tebaası ve Bremen, Danzig, Lübeck ve Hamburg gibi kuzey kentlerinin sakinleri, Habsburg sancağı altında Osmanlı diyarıyla serbestçe alışveriş yapabileceklerdi.

Ne var ki, Habsburg elçisi, bu iki madde dışında öne sürdüğü hiçbir konuda Osmanlı idaresinden istediğini alamadı. Sözgelimi, Leslie, açık yüreklilikle itiraf ettiği gibi, Osmanlı ülkesindeki Katoliklerin ibadet özgürlükleri ve imtiyazlarını dile getirdiğinde, cari uygulamalar ve mutad imtiyazlar dışında hiçbir şey elde edememiş; Osmanlı idarecilerinden yeni kilise inşasına izin verilmesine dair bir müsaade almaya muvaffak olamamıştı. Habsburg sarayının başını fena ağrıtan Uyvar sınırının yeniden düzenlenmesini ortaya attığında ise, Fazıl Ahmed Paşa'nın uzlaşmaz tutumuna çarptı. Bu hususta Osmanlı başkentinde atılacak tek adım bile yoktu. Budin valisi, Uyvar eyaletindeki tahrir işlemlerini bizzat tayin edeceği bir hudut komisyonu aracılığıyla yürütecekti. Daha beteri, Erdel'in Osmanlı başkentine

105 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 13b.

106 W. Leslie ve elçilik heyetinin Cizvit mensuplarının İstanbul'daki Alman ve Macar esirleri kurtarma girişimleri hakkında bkz. Özgür Kolçak, "János Ferdinand Auer and His Imprisonment in the Seven Towers (1663-1674): A Prisoner of Diplomacy", *Şerefe. Studies in Honour of Prof. Géza Dávid on His Seventieth Birthday*, ed. Pál Fodor - Nándor E. Kovács - Benedek Péri, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, Budapest 2019, s. 419-436.

107 29 Ekim'deki görüşmeye dair Osmanlı kaynaklarına yansıyan sınırlı malumat için bkz. *Cevâhîrî 'i-Tevârîh*, s. 288; *Silahdâr Târîhi*, I, s. 392; *Târîh-i Râşid*, I, s. 109.

tâbiyetini hafifletmek adına söylediği hiçbir söz nazar-ı itibara alınmamıştı. Üstelik Erdel hâkimi Apafi Mihály'nin İstanbul'a yolladığı elçiye tavassut eden Habsburg elçisi, Köprülü Mehmed Paşa zamanında artırılan haraç miktarını düşürmeye uğraştığı halde, bu konuda da ikna edici olamamıştı¹⁰⁸.

Osmanlı-Avusturya diplomatik münasebetlerini konu alan literatürde, Leslie'nin İstanbul'a 1664'te akdedilen Vasvar antlaşmasının tasdikli nüshasını getirdiği ve burada IV. Mehmed adına tertip edilmiş tasdiknameyi aldığı bilgisi yer alsada, bu doğru değildir. Antlaşmanın tasdikli nüshaları, çok daha önce, 1664 Eylül'ü sonlarında Uyvar'da mübadele edilmişti. Leslie, ertesi sene vuku bulan ziyaretinde I. Leopold'ün Ratifikation'unu Osmanlı sarayına sunmakla görevlendirilmemişti¹⁰⁹.

Walter Leslie, 30 Ekim'de Valide Hatice Turhan Sultan'ın Eminönü'nde yaptırdığı caminin açılışına katıldı. Habsburg elçisi, bu defaki törenin onur konuklarından biri değildi; Osmanlı yetkililerinin kendisi için tahsis ettiği bir konaktan IV. Mehmed'in geçişini ve caminin hizmete açılış vesilesiyle tertip edilen merasimi izlemekle yetindi¹¹⁰. 7 Kasım'da Osmanlı sadrazamı adına Leslie'yi ziyaret eden Panayot Efendi, IV. Mehmed'in üç gün sonra sarayda kabul edeceği Habsburg elçisine memleketine geri dönüş izni vereceğini bildirdi¹¹¹.

Sefaret kâtibi, 10 Kasım'daki kabul merasimine dair heyecanını büyük ölçüde yitirmiş görünüyordu. Leslie'nin son kez Osmanlı sultanının huzuruna çıktığı gün, neredeyse Edirne'deki ilk merasimin tekrarından ibaretti. Elçi ziyareti, yine kapıkulu ocaklarına maaş dağıtılan bir ulufe divanına denk getirilmişti. Edirne sarayında Viyana'dan getirilen hediyelerin teslim edildiği anlar bir kenara bırakılırsa, birlikte yenen yemek ve bunu takiben heyetin az sayıda seçilmiş üyesinin IV. Mehmed'in bulunduğu arz odasına alınması sefaret kâtibinin dört ay önceden hatırladıklarının bir benzeriydi. Doğrusunu söylemek gerekirse, sefaret kâtibi, merasimler arasındaki muazzam benzerliği, Osmanlı saray teşrifatı ve diplomatik âdetlerinin yerleşik doğasına atfediyor ve resmî törenlerin icrasında sergilenen düzenlilikten şikâyetçi görünmüyordu. 10 Kasım'daki saray ziyaretinin en kayda değer yanlarından biri, 1649'dan beri Osmanlı hükümeti nezdinde Habsburg daimî elçiliğini yürüten Simon Reniger'in yerine

108 "Hauptrelation des Grafen Leslie", s. 157-162.

109 Konunun kapsamlı bir tartışması için bkz. Özgür Kolçak, "XVII. Yüzyıl Osmanlı-Habsburg Diploması Tarihine Bir Katkı: 1664 Vasvar Antlaşması'nın Tasdik Sürecine Dair Yeni Bulgular", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 22/43 (2017/2), s. 25-88.

110 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 13b-14a. Lucienne Thys-Şenocak, Hatice Turhan Sultan'ın Osmanlı siyasi ve kültürel hayatında oynadığı role dair kaleme aldığı kitabında Yeni Cami'nin açılış tarihini 31 Ekim 1665 olarak verir (*Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan*, Ashgate, Aldershot 2006, s. 202). Ne var ki, L. Thys-Şenocak'ın bu bilgiyi verirken atıfta bulunduğu Osmanlı kaynaklarına müracaat edildiğinde de, sefaret kâtibinin günlük notlarında yazıldığı gibi, doğru tarihin 30 Ekim olması icap eder.

111 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 15a.

teklif edilen Johann Giambattista Casanova'nın itimatnamesinin IV. Mehmed'e sunulmuş olmasıydı¹¹².

Ne var ki, Tafferner'e bakılırsa, arz odasında yaşanan tatsız bir kazadan bahsetmeden geçmek olmazdı. Buna göre, İstanbul'daki vazifesini yeni gelen meslektaşına bırakmak üzere olan Simon Reniger, dikkatsizliğinden veya rahatsızlığı nedeniyle ayakta duracak takati kaybettiğinden, huzura alınanları iki taraftan koltuk altlarından tutan (bagalgîr) çavuşların, kendisini IV. Mehmed'in karşısında daha derin bükülmeye icbar için koltukaltlarından aşağı doğru çektiklerinde yere düşerek alını sertçe zemine çarpmıştı. Tafferner'in yazdıklarını ciddiye almak gerekir; çünkü 10 Kasım'da gerçekleştirilen merasime dair verdiği diğer ayrıntılar sefaret kâtibinin yazdıklarıyla uyum içindedir. Cizvit rahip, ortaya çıkan nahoş manzarayı Osmanlı makamlarının Habsburg heyetine reva gördükleri kötü bir muamele olarak ele almaktansa (Leslie, çeşitli vesilelerle Osmanlı büyükelçisi Kara Mehmed Paşa'nın Viyana'dan yolladığı şikâyet yüklü mektupların İstanbul'daki konumunu zora soktuğunu dile getirmişti¹¹³) bu sakarlığa sebep olanların cezalandırılacağını tahmin ettiğini söyleyerek teselli arıyordu. Tafferner, heyet üyelerinden birini küçük düşürmek için tertip edilen bir mizansene inanmadığını belli etse de, arz odasına giren elçilik mensuplarının hepsi anlaşılın aynı fikirde değildi. Rycaut'nun teyit ettiği üzere, olup bitene şahit olan huysuz ve hırçın biri, bu kez herhalde kasten doğru düzgün selam vermekten imtina edince koluna yapışmış çavuşlar tarafından sertçe yere çekilmişti¹¹⁴. 1649'dan bu yana on altı senedir İstanbul'da mukim elçilik hizmeti gören Simon Reniger, 1665 sonu itibarıyla hakikaten de yaşını epeyce almış olmalıydı. Görevden affını istirham ettiği mektuplarından birinde, artık bedenlen zayıf düştüğünü, bu vazife için yetersiz kaldığını bir bahane/gerekçe olarak öne sürüyordu¹¹⁵.

Hikâyenin kaynağı P. Tafferner'di; sefaret kâtibi, pek anlaşılır sebeplerle kafasını yere çarpan bir sefaret üyesinin yaşadıklarını resmî tutanaklara geçmemişti. Bununla birlikte

112 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 15a-b. Ayrıca bkz. *Vekâyi'-nâme*, s. 215. S. Reniger hakkında yakın tarihli bir çalışma için bkz. Zsuzsanna Cziráki, "Zur Person und Erwähnung des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel, Simon Reniger von Renningen (1649-1666)", *Wiener Archivforschungen: Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas*, hsg. von Z. Cziráki - A. Fundárková - O. Manhercz - Z. Peres - M. Vajnági, Wien 2014, s. 157-164.

113 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/2, Walter Leslie'den Raimondo Montecuccoli'ye mektup, 31 Ekim 1665, İstanbul, vr. 2b ve 4a'da iki farklı yerde ve "Hauptrelation des Grafen Leslie", s. 157-158.

114 Tafferner, s. 180-181. P. Rycaut'nun anlatımında yaşlı hayli geçkin ve gut hastalığından mustarip bir ihtiyar olan S. Reniger, belini büküp etek öpebilme esnekliğini yitirmişti. Gelgelelim, merhamet göstermeyen kapıcıbaşı, kollarına girdiği ihtiyarı öylesine sert biçimde yere ittirmişti ki, eski mukim elçi kafasını yere çarpmıştı (*The History of the Turkish Empire*, s. 168). Bu arada kayda değer bir ayrıntı, P. Tafferner'in eserinin 1700 tarihli baskısında hikâyedeki kahramanların isimlerinin metinden çıkarılmış olmasıdır (Paul Tafferner, *Curiose und Eigentliche Beschreibung von Ihro Röm. Käys. Maj. an den Türkischen Hoff abgeschickten Groß=Botschaffters / Herrn Graffens Wolfgang von Oettingen Soleñer Abreise von Wien ... Wegen Gleichheit des Inhalts beigefügt die letztere solenne Kayserl. Botschaft an die Ottomannische Pforte Des Herrn Graf Walther von Leslie, Im Jahr 1665. est in Lateinischer Sprach geschrieben*, Leipzig 1700, s. 226-227).

115 OeStA, HHStA, Türkei I/138, Konv. 1, vr. 4a ve 5a, iki nüsha.

Leslie'nin Osmanlı elçiliğine dair anlatılar, Viyana'dan Habsburg hanesine karşı seslerin daha gür çıktığı Frankfurt'a doğru kaydıkça aynı olayın aktarımında ufak ama ima yüklü üslup farklılıkları doğmuş görünüyor. *Theatrum Europaeum*'un 1665 senesi havadislerini derleyen cildinde, Tafferner'in anlatım çizgisi takip edilmekle birlikte, yaşananların sorumlularının cezalandırılacağı bir kaza olması gerektiği temennisi anlatıdan çıkarıldığı gibi, heyet mensubunun yere düştüğü an ortaya çıkan görüntü Tafferner'in ifade ettiğinden çok daha utanç verici resmedilir. Buna göre, odada bulunan Osmanlı erkânı, yabancı bir heyet mensubunu, arza kabul merasiminin ağırbaşlı ciddiyetine tamamen ters biçimde yerde gördüklerinden istem dışı olarak alınlarını ovalayıp gözlerini başka yöne çevirmişlerdi¹¹⁶.

Dönüş Yolculuğu: İaşe ve Refakat

10 Kasım'da IV. Mehmed'den ülkesine dönüş müsaadesi alan Walter Leslie, Osmanlı siyasî mekanizmasının önde gelen isimleriyle vedalaşmak üzere görüşmeleri beklemeye koyuldu. İlk davet, yolladığı bir ağa vasıtasıyla Leslie'yi kendi bahçesinde ağırlamak istediğini bildiren Fazıl Ahmed Paşa'dan geldi. J. Burbury, 18 Kasım'da gerçekleşen ziyarete Reniger'in Leslie'ye eşlik ettiğini yazsa da¹¹⁷, sefaret kâtibine göre, o gün sadrazamın bahçesinde bir araya gelenler Habsburg elçisi ve Osmanlı veziriazamı dışında Şeyhülislam Minkârizâde Yahya Efendi, Hünkâr vaizi (*Hofprediger*; iki hafta önce resmî açılış yapılan Yeni Cami'nin de vaizi olmuştu) Vanî Mehmed Efendi ve Reisülküttap Acemzâde Hüseyin Efendi'den ibaretti¹¹⁸. Böylece Osmanlı "hükümetinin rükünlerini" oluşturan isimler, Edirne'deki ilk buluşmayla birlikte üçüncü ve son kez toplanmış oluyorlardı. Bu toplantıda neler konuşulduğuna dair bilgimiz yok; fakat sözün dönüp dolaşıp 29 Ekim'deki meselelere gelmiş olması muhtemeldir.

Walter Leslie ve heyetinin batı topraklarına doğru yola çıkmaları 1665 Aralık sonlarını bulacaktı. Bu arada bir yandan diplomatik çabalar sonunda tersane zindanından çıkarılan esirlerin durumuyla ilgilenilirken, öte yandan heyetin geri dönüş yolunda ihtiyaç duyacağı araba ve mühimmatın Osmanlı makamları tarafından hazır edilmesi bekleniyordu. 7 Aralık'ta Habsburg elçisi ve Fazıl Ahmed Paşa son kez bir araya geldi. Bu, başka devlet adamlarına

116 Martin Meyer, *Theatrum Europaeum oder außführliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denkwürdiger Geschichten ...*, IX, Franckfurt am Mäyn, in Verlegung Matth. Merian, 1672, s. 1535. Tabii ki, Osmanlı sultanının huzuruna çıkan yabancı elçilik mensuplarının iki koluna girilerek verdirilen selamın batılı diplomatlar nazarında eskiden beri sıkıntı yarattığını unutmamak gerekir. Salomon Schweigger, 1578 yılı için aşağı yukarı aynı betimlemeyi yapar: "... deren zween ergriffen einen aus den beyden Legaten zuvörderst an den Wammesermeln/ und griffen unter die Ermel/ fürtens also für den Sultan hinein/ und stießen sie alßdann vor dem Sultan ganz ungestümmiglich und unfreundlich zu boden auff die Knie ..." (*Ein Newe Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem*, gedruckt und verlegt zu Nürnberg durch Johann Lantzenberger, 1608, s. 55) S. Schweigger'in, bu uygulamanın kökenlerine dair bir de yorumu vardır (s. 59).

117 Burbury, s. 206.

118 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 15b.

yer verilmeyen, hanedanlar veya devletlerarası meselelerin gündemi belirlemediği bir veda ziyaretiydi. Sefaret kâtibi, Osmanlı veziriazamına giden Leslie'nin beraberinde ilerleyen muhafız alayı ve hizmetkârların İstanbul içinde silahlarını çıkarmadan dolaşabilmesini büyük bir iftihar vesilesi olarak öne çıkarıyordu. Fazıl Ahmed Paşa, 7 Aralık'taki ziyarette Habsburg elçisine üç mektup teslim etti. Mektuplardan ilki, Osmanlı sultanı IV. Mehmed tarafından Habsburg hükümdarı I. Leopold'e gönderiliyordu. Fazıl Ahmed Paşa imzalı iki mektup daha vardı; I. Leopold ve *Hofkriegsratpräsident* Annibale Gonzaga'ya hitaben yazılmışlardı¹¹⁹.

Walter Leslie, Osmanlı başkentindeki son ziyaretini, 11 Aralık'ta, imparatorluğun malî işlerinden sorumlu Başdefterdar Ahmed Paşa'ya yaptı. Nezaket ve vedalaşma ziyaretlerinin sonucusunun defterdarla gerçekleşmesi, Viyana'ya kadar uzun bir yolculuğa çıkmaya hazırlanan Habsburg heyetinin seyahat masraflarıyla ilgili son ayrıntıların gözden geçirilmesine yararıydı¹²⁰. Bu vesileyle tutulan Osmanlı kayıtları, Habsburg sefaretinin dönüş yolunda harcadığı miktarı kısmen hesaplayabilmemize imkân tanıyor. Buna göre, W. Leslie'nin İstanbul'dan Filibe'ye kat ettiği menziller boyunca heyete tahsis edilen yüz adet manda arabası 100.000 akçeye mal olmuştu¹²¹. Elçinin, Osmanlı maliyesine göre, dönüş seyahatinde de günlük kırk beş kile arpa, iki sığır, üç koyun, beş araba odun ve üç araba otluk istihkakı vardı¹²². Elçiye ayrıca Budin'e kadarki yolunda harcamak üzere 6.000 kuruşluk (600.000 akçe) nakit verilmişti¹²³.

En nihayetinde, memlekete dönüş vakti gelip çatmıştı. 21 Aralık'ta İstanbul'dan hareket eden kitle, Tafferner ve Burbury'nin bariz bir hoşnutlukla kaydettikleri üzere, Mayıs sonlarında yola koyulduktan bu yana uzun ve çileli yolculuklar boyunca üyelerinin hatırı sayılır bir kısmını hastalıklara kurban vermiş olmasına rağmen tersaneden kurtarılan esirlerin katılımıyla eskisinden daha kalabalık hale gelmişti¹²⁴.

Osmanlı ülkesinde kış bastırıyordu. Edirne'ye gitmeye çalışan heyet üyeleri, yolculuğu tahammülü zor bir çileye dönüştüren ağır yağmur altında ilerliyorlardı. Batak ve çamurdan yorulan atları dinlendirmek ve geride kalan ağırlıkları beklemek için yürüyüşü ağırdan almak gerekmişti¹²⁵. Nihayet 1666'nın ilk günü Edirne'ye ulaşıldığında, Osmanlı mübaşirlerinin de

119 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 17a; Burbury, s. 207.

120 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 17a-b; von der Reck, s. 220-221. J. Burbury (s. 208) ve Johann Theodor von der Reck (s. 220), Habsburg elçisinin Ahmed Paşa'yla görüşmesini 10 Aralık'a tarihlerler.

121 BOA, MAD, 4625, s. 79, 20 Cemaziyelevvel 1076/28 Kasım 1665.

122 BOA, MAD, 4625, s. 79, 27 Cemaziyelevvel 1076/5 Aralık 1665.

123 BOA, MAD, 4625, s. 86, 13 Cemaziyelahir 1076/21 Aralık 1665.

124 Tafferner, s. 226-227; Burbury, s. 208-209. Örneğin, Habsburg sefaret heyetinden iki asilzade, sağlık sorunları nedeniyle dönüş yolculuğunu kara yolu yerine bir İngiliz gemisi vasıtasıyla yapmak üzere izin almışlardı. *4 Numaralı Atık Şikâyet Defteri 1665-1670 (H. 1075-1081) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, haz. Yasemin Tataroğlu, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 430 (83/353), evâhir-i Rebiülahir 1076/30 Ekim-8 Kasım 1665.

125 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 17b.

tavsiyesiyle, şehirde beş gün dinlenip güç toplamanın daha münasip olacağı düşünüldü¹²⁶. W. Leslie'nin Osmanlı sultanı ve devlet ricaliyle görüşmeler yapmak üzere Rumeli'yi kat ettiği ve Edirne ve İstanbul'da geçirdiği vakitlerde nispeten günlük notlar tutan sefaret kâtibi bir süredir eski titizliğinden uzaktı. Edirne'den sonra Habsburg heyetinin uğradığı menziller, en son Ösek'e (Eszék) kadar, aradaki birçok dinlenme yeri sadece ismen zikredilmiş halde, o da her zamankinden çok daha az teferruatlı şekilde kaydedilmişti. Buna göre Leslie, 14 Ocak'ta Filibe, 20 Ocak'ta Sofya, 28 Ocak'ta Niş¹²⁷, 6 Şubat'ta Belgrad, 16 Şubat'ta Mitrovica ve 20 Şubat'ta Ösek'e vasil oldu¹²⁸.

Yine de, Leslie'nin Komaran'da (Komárom) Kara Mehmed Paşa'yla teati edilerek elçilik görevini bitireceği ana kadar olup bitenleri, Habsburg heyetinin diğer kalem ehli mensuplarının ve bizzat Leslie'nin yazdıklarından takip edebilmek mümkün görünmektedir. Leslie ve heyeti, 2 Mart'ta sefaret yolculuklarının gerçek anlamda son durağı sayılabilecek olan Budin'e giriş yaptı. Çoğunluğunu yayaların oluşturduğu yaklaşık 2.000 kişilik bir kitle, heyeti istikbal etmek üzere Budin düzlüklerine çıkmıştı. Leslie, Osmanlı başkentine ilerlediği günlerde yaşadığının aksine, bu kez Budin'de, Gürcü Mehmed Paşa'nın ölümünün ardından beylerbeyiliğe getirilen Kasım Paşa'nın misafirperverliğinde iki güzel hafta geçirecekti. Kasım Paşa, Leslie'yi kendi konağında ağırlamış; nezaket çerçevesinde yürüyen karşılıklı ilişkilerin de yardımıyla Budin zindanından altmış Alman ve Macar esir kurtarılabilmişti. Edirne'de olduğu gibi, Habsburg heyeti şerefine bir cirit gösterisi bile tertip edilmişti¹²⁹.

Budin, Osmanlı-Habsburg diplomatik ilişkilerinin düzenlenmesi bakımından önemli bir yerdi. Bu bağlamda Leslie'nin Budin'de biraz oyalanması olağan karşılanabilirdi. Osmanlı ve Habsburg makamları, diplomatik misyonlarını ifa ettikten sonra dönen elçilerin Komaran yakınlarındaki sınır noktasında değişimini sağlayabilmek ve sınırın karşı yakasına teslim edilen elçilik heyetlerinin yollarına devam edebilmeleri için gereken işlemlerin üstesinden gelmeye çalışıyorlardı. Şubat ortalarında, bir Budin ağasının Yanık'a (Győr) gönderilerek Osmanlı elçisi Kara Mehmed Paşa'ya refakat etmesi kararlaştırılmıştı¹³⁰. Buna mukabil Leslie, Mart başında Budin'e geldiğinde ağabeyinin oğlu Jacob von Leslie'nin de aralarında bulunduğu bir grupla karşılaştı. Budin valisi Kasım Paşa'yla yapılan görüşmeye de katılan yeni misafilerin nihaî elçilik işlemlerine aracı olarak Leslie'ye Osmanlı büyükelçisiyle

126 Tafferner, s. 232-233.

127 Elçilik heyetinin maddî ihtiyaçlarını karşılamakla görevli kapıcıbaşının Niş'te halktan fazladan topladığı meblağ şikâyet konusu olmuştu. *4 Numaralı Atık Şikâyet Defteri*, s. 563-564 (162/640), evâil-i Ramazan 1076/7-16 Mart 1666.

128 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1665/13/Beilage, vr. 19a-20a. Dr. Johann Metzger, İstanbul'dan hasta halde çıktığı geri dönüş yolculuğunda aşırı soğuklara dayanamamaya Niş civarında vefat etti (Tafferner, s. 238-239; von der Reck, s. 230-231).

129 Tafferner, s. 250-260; Burbury, s. 213-214.

130 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1666/2/1, Annibale Gonzaga'dan Raimondo Montecuccoli'ye, 13 Şubat 1666, Viyana.

sınırdaki son karşılaşmalarında refakat etmeleri öngörülmüştü¹³¹. Ne var ki, Kara Mehmed Paşa'nın buluşma menziline ne zaman geleceği belirsizdi. Osmanlı elçisi, Viyana'daki ikameti süresince de birçok şeyden şikâyetçi olmuştu; görünen o ki, şimdi de şahsına ve beraberinde götürdüğü heyete imparatorluk hazinesinden yapılan ödemenin eksik olduğunu ileri sürerek Komaran'a doğru yola çıkmayı geciktiriyordu.

Jacob von Leslie'yle beraber Budin'e gelen Kont (*Graf*) Trauttmansdorff ve Kont Pállfy, Kara Mehmed Paşa'dan haber alınmaması üzerine umudu yitirerek geri dönme kararı aldılar. Johann Theodor von der Reck, hakikaten de, aylardır Osmanlı illerinde gezinen sefaret mensuplarının biraz daha dişlerini sıkmakta zorlanmayacaklarını söylüyordu; ne var ki, heyeti karşılamak üzere Viyana'dan gelen ekâbir takımı sıkıntıya tahammül edebilecek gibi görünmüyordu¹³². Kasım Paşa, bu maksatla asilzadelere dokuz araba bile tahsis etmişti ki, son anda gelen bir Osmanlı ulağı elçi değişiminin 17 veya 18 Mart'ta tahakkuk edebileceğini söyleyince eşyalarla yüklenmiş arabalar boşaltıldı. Gelgelelim Leslie, elçi teatisinin dile getirilen tarihlerde olabileceğine pek ihtimal vermiyordu. Bu anlamda Habsburg elçisinin Budin'deki varlığı biraz sıkıntılı geçmişe benziyor; çünkü Budin'e kendisini karşılamaya gelen asilzadelerin bir kez daha fikir değiştirip mülklerine dönme isteği belirtmeleri durumunda bu son talebin Osmanlı makamları nezdinde pek hoş karşılanmayacağından çekiniyordu. Bu arada Yanık'taki kayınbiraderiyle mektuplaşan Leslie, kesin bir tarih elde edilememesinden ötürü doğan ikmal ve nakliye karmaşasını çözmeye çalışıyordu. Hepsi birden aynı anda sınır noktasında olamasa bile, R. Montecuccoli tarafından bir araya getirilen rehberler yüz araba eşliğinde Habsburg heyetini alıp Yanık'a taşmaktan sorumlu olacaklardı. Nihayet Budin valisinden gelen bir haberci, Leslie'nin 14 Mart'ta şehri terk edebileceğini, ertesi gün Estergon'da dinlenilip Kara Mehmed Paşa'nın zamanında buluşma noktasına gelmesi durumunda 17 Mart'ta elçi değişiminin gerçekleşebileceğini bildirdi. Leslie, Budin'de neler olup bittiğinden haberdar olması amacıyla yeğeni Jacob von Leslie'yi posta hizmetiyle R. Montecuccoli'ye gönderdi¹³³.

Budin'den ayrılış, öngörüldüğü üzere, 14 Mart'ta gerçekleşti. Ne var ki, Leslie, Estergon'da üç gün, planlanandan daha uzun bir süre kalmak zorundaydı. Habsburg elçisi kaygılarında haklı çıkmıştı; elçi değişimini hemen gerçekleştirmek mümkün değildi. Hikâyenin başında Belgrad ve Budin'de vakit geçirerek oyalanmak mecburiyetinde kalan Kara Mehmed Paşa olmuştu. Bu kez roller tersine dönmüş görünüyordu; ama en azından Habsburg sefaret heyetine ilişkin bilgi veren kaynaklar, Kara Mehmed Paşa'nın gecikmesinin sebebinin diplomatik bir misillemeden ziyade başka yerlerde arıyorlardı. Dahası, Leslie, 20 Mart'ta, Osmanlı ve Habsburg elçilerinin resmen iade edilecekleri sınır menziline gelmiş

131 Von der Reck, s. 239-240.

132 *A.e.*, s. 242.

133 OeStA, KA, Alte Feldakten 166, 1666/3/2, Walter Leslie'den Raimondo Montecuccoli'ye, 12 Mart 1666, Budin.

olmasına rağmen Kara Mehmed Paşa yine ortalıkta görünmüyordu. O gün yaşadıklarını bir nebze duygusal öfkeyle anlatan Tafferner, açık düzlükte bekleyen Habsburg kafilesini iliklere işleyen sert ve soğuk bir rüzgârın pençesinde tarif ediyordu. Bu arada sefaret hizmetinden ötürü hissesine düşen parayı alamadığını söyleyen Osmanlı elçisi, Komaran'dan ayrılmaya bir türlü yanaşmıyordu. İngiliz kâtip Burbury, Cizvit yoldaşı gibi (herhalde Leslie de aşağı yukarı aynı şekilde düşünüyordu), Kara Mehmed Paşa'nın bu davranışını yakışsız ve açgözlü buluyor; bunun gibi huysuzlukların bizatihi Osmanlı sultanının itibarını zedelemekten başka bir işe yaramadığını düşünüyordu. Kara Mehmed Paşa'yı beklemekten vazgeçen Leslie, olan biteni anlatıp Osmanlı elçisini resmen şikâyet etmek için Budin'e dönmeye karar vermesine rağmen elçilik işlemlerinin yürütülmesinden sorumlu Osmanlı görevlilerinin araya girmesiyle yatıştırıldı¹³⁴. Dahası, elçi teatisinden sorumlu Estergon beyi, buluşma mahalline gelmesine rağmen tekneden inmekte nazlanan Kara Mehmed Paşa'ya yolladığı adamıyla hafif yollu tehdit ederek, biraz daha oyalanması halinde gemiden zorla indirileceğini söylemişti¹³⁵.

Sonuç Niyetine: Walter Leslie Elçiliğinin Niteliği

En nihayetinde, 20 Mart'ta akşama doğru Leslie ve Kara Mehmed Paşa arasında vuku bulan ikinci elçi mübadelesi, gün boyunca yaşanan onca tatsızlığa rağmen büyük bir nezaket ve saygı havasında gerçekleşti. Belki de ölçülü davranışlar ve usturlu hareketler esasen zevahiri kurtarmaya yönelikti; başka bir deyişle, uzun süre açık arazide bekletilen Leslie'nin öfkesi yüzünden son elçi değişimi ilki kadar dostane geçmemişti¹³⁶. Ama yine de, Tafferner'in sözleriyle, nasıl ki İmparator ve Sultan birbirlerine artık dostane gözlerle bakıyorlarsa, onları temsil eden elçileri de, son merasim anında öyle sevecen bir bakış takınmışlardı¹³⁷. Bu, erken modern diplomatik teamüller açısından hanedan ve devlet iktidarını temsil edenlerin kişisel anlaşmazlık ve kavgaları yeri geldiğinde nasıl da bir kenara koyabildiklerinin güzel bir örneğiydi. Dünya diplomasi tarihi açısından kat edilecek daha çok yol olduğu doğru olabilir; ama yine de, 17. yüzyılın ortasında Leslie sefaretinden öğrenilenler, Osmanlı-Habsburg diplomatik temaslarında önceki yüzyıllara kıyasla belirgin bir rafineleşme yaşandığını gösteriyordu. Tafferner'in metni üzerine çalışmalar yapan Steiner, mutaassıp bir Cizvit olan Leslie'nin Osmanlı kültürüne hiç de yakınlık hissetmediğine dikkat çekerek, yine de, Habsburg elçisinin şahsi kanaatlerinin diplomatik arenada Osmanlı teamül ve kaidelerine uymakta bir engel oluşturmadığına vurguda bulunurken haklıdır¹³⁸. Leslie, 16. yüzyıldaki emsallerinin hayalini bile kuramayacağı denli kalabalık bir maiyetle Osmanlı ülkesine gelmiş; refakatindeki asilzade ve hizmetkârlarla beraber on aya yakın bir zaman yabancı topraklarda bulunmasına rağmen birkaç ufak tefek aksilik dışında büyük bir

134 Tafferner, s. 269-272; Burbury, s. 217-221.

135 Von der Reck, s. 244.

136 Von der Reck, s. 244.

137 Tafferner, s. 272.

138 Steiner, "Zwischen Religiösen Vorbehalten und dem Pflichtgefühl", s. 276-303.

badire atlatmamıştı. Kaldı ki, Leslie'nin Osmanlı diyarından yolladığı resmî ve yarı resmî mektuplarında Osmanlı makamlarının şahsına yönelik sergilediği davranışlardan epeyce memnun olduğu açıkça dile getiriliyordu. Sefaret kâtibi, heyet başkanı veya üyelerine yönelik can sıkıcı bir muamele kaydetmediği gibi, elçilik heyetinin diğer kalemşorları Tafferner ve Burbury de, 10 Kasım'da IV. Mehmed'in huzuruna çıkıldığında yaşanan "kaza" dışında heyetin itibarına yönelik bir tasallut algılamamışlardı. Şayet sonradan gördükleriyle ciddi bir fikir değişikliğine gitmediyse, Johann Theodor von der Reck, sefaret yolculuğunun ilk günlerinde Osmanlı topraklarında gördüğü saygı ve yakın ilgiyi sözcüklerle anlatamayacağına hükmetmişti¹³⁹. Hatta Tafferner'in geri dönüş yolculuğunda Estergon yakınlarında gördüğü (1663 Ağustos'unda Ciğerdelen muharebesinden kalma) kesik başlar ve cansız bedenlerden bahsederken eseri boyunca çeşitli vesilelerle övgüye boğduğu Fazıl Ahmed Paşa'nın adını bir anda unutup o tarihteki katliamın *Der Kriegssoberste* (ordu serdarı) tarafından yapıldığını yazması, herhalde elçilik günlerinin hoş hatıralarına toz kondurmamak içindi¹⁴⁰.

Dahası, sefaretin amaçları bakımından ele alındığında, Habsburg elçisinin, kendi adına düzenlenen ziyafet ve gösterilerde gördüğü saygı ve ihtimam Osmanlı merkezî iktidarından elde edebildikleriyle büyük bir tezat teşkil ediyordu. Ne denli taltif edilmiş olursa olsun, Leslie, Viyana'ya dönüş yolculuğuna çıktığında hükümdarına elleri neredeyse bomboş bir vaziyette gidiyordu. Başka bir deyişle, Osmanlı idarecileri, müzakereler esnasında hemen hiçbir mevzuda ödün vermedikleri halde, karşılıklı saygıyı esas alan incelikli teşrifat ve protokol usullerini sıkı sıkıya takip etmeyi ihmal etmemişlerdi. Bu durum, şayet 16. yüzyılda Osmanlı sarayına gelen elçilik heyetleri hakkındaki bildiklerimiz doğruysa, bu dönemde, tek taraflılık ve küçümseme kültüründen hazzeden diplomatik havanın yerini karşılıklı saygı ve hürmetin merkezi tuttuğu bir tekâmül basamağına işaret ediyor olmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışmaya için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

139 "Es ist nicht genugsam zu beschreiben, wie hofflich und courtois unß die Türken an allen Orten empfangen und wie willig sie sein, unß zu dienen" (s. 202). Aslına bakılırsa, Habsburg heyetinin dönüş yolunda Filibe'de 18 Ocak 1666'da Habsburg heyetindekiler için çalışan hizmetkârlarla bazı Türkler arasında kavga çıkmıştı; ama görünüşe bakılırsa, von der Reck, bunu heyetin itibarına yönelik bir saldırıdan ziyade kişisel bir tartışma olarak algılıyordu (s. 228-229).

140 Tafferner, s. 268.

Kaynakça/References

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

İbnülemin-Hariciye, 408.

Bâb-ı Defteri, Baş Muhasebe Kalemî (D. BŞM), 209, 223.

Kamil Kepeci (KK), 1960.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), 2873, 3240, 3279, 4625.

Mühimme Defteri (MD), 95.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

Defter (d), 2352.

Evrak (e), 659/52.

Österreichische Staatsarchiv (OeStA)

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Türkei I/138.

Kriegsarchiv (KA), Alte Feldakten 166.

Sächsische Landesbibliothek–Staats –und Universitätsbibliothek Dresden (SLUB)

Eb. 837.

Ana Kaynaklar

4 Numaralı Atık Şikâyet Defteri 1665-1670 (H. 1075-1081) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, haz. Yasemin Tataroğlu, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme. Osmanlı Târîhi (1648-1682), Tahlil ve Metin Tenkidi*, haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.

Claes Râlamb, *İstanbul'a Bir Yolculuk, 1657-1658*, çev. Ayda Arel, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 7. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Târîhi*, I-II, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

Franz Christoph Khevenhüller, *Annalium Ferdinandeorum Tom XII*, M.O. Weidmann, Leipzig 1726.

Hermann Czernin, *Zweite Gesandtschaftsreise des Grafen Hermann Czernin von Chudenic nach Constantinopel im Jahre 1644*, A. Landfrass Sohn, Neuhaus 1879.

Historical Records of the Family of Leslie from 1067 to 1868-9: Collected from Public Records and Authentic Private Sources, by Colonel Leslie - K. H. of Balquhain, III, Edmonston and Douglas, Edinburgh 1869.

Johann Constantin Feigius, *Wunderbahrer Adlers-Schwung oder Fernere Geschichts-Fortsetzung Ortellii Redivivi et Continuati*, Wien 1694.

- Johann Theodor von der Reck, “Eine Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel 1665-66. Aufzeichnungen des Freiherrn Joh. Theod. v. Reck im Freiherrlich-Landsbergschen Archiv des Hauses (Dren-)Steinfurt”, yay. Reinhard Lüdicke, *Zeitschrift für vaterländische Geschichte (Westfalen)*, 64/1 (1906), s. 191-247.
- John Burbury, *A Relation of a Journey of the Right Honourable My Lord Henry Howard ...*, London 1671.
- John Covell, *Early Voyages and Travels in the Levant: I. The Diary of Master Thomas Dallam, 1599-1600 II. Extracts from the Diaries of Dr. John Covell, 1670-1679*, ed. J. Theodore Bent, Burt Franklin Publishers, New York t.y.
- Martin Meyer, *Theatrum Europaeum oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denkwürdiger Geschichten ...*, IX, Franckfurt am Mäyn, in Verlegung Matth. Merian, 1672.
- Mauritio Nitri, *Ragguaglio dell'ultime guerre di Transilvania et Ungaria ...*, per Francesco Valuasense, Venetia 1666.
- Mehmed Necati, *Ez-Menâkıbât-ı Gazâ ve Cihâd (Tarih-i Sultan Mehmed Han (Bin) İbrahim Han)*, haz. Cengiz Ünlütaş, Ege Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Mehmed Râşid, *Târîh-i Râşid*, 2. bs., İstanbul 1282/1865.
- Mustafa Zühdi, *Ravzatü'l-Gazâ*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY. 2488.
- Mühürdar Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârih'i*, haz. Abubekir Siddık Yücel, Erciyes Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996.
- Paul Rycaut, *The History of the Turkish Empire, from the Year 1623, to the Year 1677. Containing the Reigns of the Last Three Emperors, viz. Sultan Morat, or Amurat IV. Sultan İbrahim and Sultan Mahomet IV, his Son, The Thirteenth Emperor, now Reigning*, Printed by J.D. for Tho. Baffet, R. Clavell, J. Robinson, and A. Churchill, London MDCLXXXVII.
- Paul Tafferner, *Curiose und Eigentliche Beschreibung von Ihro Röm. Käys. Maj. an den Türkischen Hoff abgeschickten Groß=Botschaffters / Herrn Graffens Wolfgang von Oettingen Soleñer Abreise von Wien ... Wegen Gleichheit des Inhalts beigefügt die letztere solenne Kayserl. Botschafft an die Ottomannische Pforte Des Herrn Graf Walther von Leslie, Im Jahr 1665.est in Lateinischer Sprach geschrieben*, Leipzig 1700.
- Paul Tafferner, *Der Röm. Kay. Maj. Leopoldi I. An Deß grossen TürckenSultans Mehmet Cham Ottomanische Porten Anno 1665. den 25. May abgeordnete Botschafft, Welche Ihro Hochgrafl. Excellenz, etc. Herr, Herr Walther Leßlie, deß Heil. Röm. Reichs Graff und Herr zu Pettau ... denckwürdig verrichtet*, Wien, [ca. 1670].
- Reinhold Lubenau Seyahatnamesi. Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, çev. Türkis Noyan, I-II, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.
- Salomon Schweigger, *Ein Neue Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem*, Johann Lantzenberger, Nürnberg 1608.
- Simon Reniger, “Die Hauptrelation des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel Simon Renigen von Reningen 1649-1666”, yay. Alois Veltzé, *Mitteilung des k.u.k. Kriegs-Archivs*, N.F., 12. Bd., (1900), s. 57-170.
- Teşrifâtızâde Mehmed Efendi'nin Defter-i Teşrifâtı (Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)*, haz. Halil Mercan, Erciyes Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1996.
- Tevkî'i Abdurrahman Paşa, *Osmanlı Devleti'nde Teşrifat ve Törenler: Tevkî'i Abdurrahman Paşa Kânûn-Nâmesi*, haz. Sadık Müfit Bilge, Kitabevi, İstanbul 2011.

Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), yay. haz. Ziya Yılmaz, I-II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Agstner, Rudolf, “*Mithin sind auch alle Gesandtschafts-Acten verbrannt. Vom Teutschen Palais zum Trinitarier-Kloster. Zur Geschichte der k.k. Internuntiaturn bei der Hohen Pforte 1730-1799*”, *Österreich in Istanbul III. K. (u.) K. Präzens im Osmanischen Reich*, hrsg. Elmar Samsinger, LIT Verlag, Wien 2018, s. 82-113.

Anderson, Sonia P., *An English Consul in Turkey: Paul Rycout at Smyrna, 1667-1678*, Oxford University Press, New York 1989.

Angeli, Moritz von, “Der Friede von Vasvár (Beiträge zur vaterländischen Geschichte)”, *Mitteilungen des k. (u.) k. Kriegsarchivs*, Folge I-III, (1877), s. 1-36.

Beydilli, Kemal, “Sefaret ve Sefaretnâme Hakkında Yeni Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, 30 (2007), s. 8-30.

Cziráki, Zsuzsanna, “Zur Person und Erwähnung des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel, Simon Reniger von Renningen (1649-1666)”, *Wiener Archivforschungen: Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas*, hsg. von Z. Cziráki - A. Fundárková - O. Manhercz - Z. Peres - M. Vajnági, Wien 2014, s. 157-164.

Darling, Linda, “Ottoman Politics Through British Eyes: Paul Rycout's The Present State of the Ottoman Empire”, *Journal of World History*, V/1 (1994), s. 71-97.

Dauser, Regina, *Informationskultur und Beziehungswissen, Das Korrespondentsnetz Hans Fuggers (1531-1598)*, De Gruyter, Tübingen 2008.

Eyice, Semavi, “Elçi Hamî”, *Tarih Dergisi*, 24 (1970), s. 93-129.

Hammer, Joseph von, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, III, C. A. Hartleben's Verlage, Pest 1830.

Happner, Harald, “Johann Josef von Herberstein und die kaiserliche Grossbotschaft nach Konstantinopel 1665/66”, *Österreichische Osthefte*, 20 (1978), s. 116-123.

Heywood, Colin J., “Sir Paul Rycout, A Seventeenth Century Observer of the Ottoman State: Notes for a Study”, *English and Continental Views of the Ottoman Empire, 1500-1800*, ed. Ezel Kural Shaw - C. J. Heywood, University of California Press, Los Angeles 1972.

Huber, Alfons, “Österreichs diplomatische Beziehungen zur Pforte, 1658-1664”, *Archiv für Österreichische Geschichte*, LXXXV, II. Hälfte, 1898, s. 509-587.

Jones, J. R., *The Anglo-Dutch Wars of the Seventeenth Century*, Longman, London and New York 1996.

Kolçak, Özgür, “‘... Cümle Palankaları Küffâr Aldı ...’: 1663-64 Osmanlı-Habsburg Savaşında Dezenformasyon, Propaganda ve Siyasî İktidar”, *Osmanlı Araştırmaları*, 43 (2014), s. 165-192.

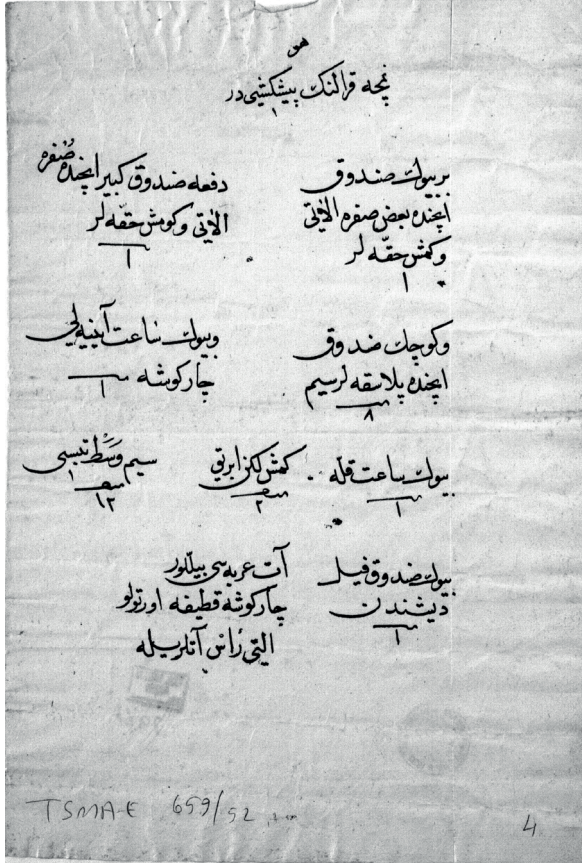
_____, “János Ferdinand Auer and His Imprisonment in the Seven Towers (1663-1674): A Prisoner of Diplomacy”, *Şerefe. Studies in Honour of Prof. Géza Dávid on His Seventieth Birthday*, ed. Pál Fodor - Nándor E. Kovács - Benedek Péri, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, Budapest 2019, s. 419-436.

_____, “Nezakette Kusur Etmeyen Barbarlar: Diploması ve Kültürel Yargılar Arasında Bir Cizvit Rahibin Osmanlı Gözlemleri (1665-1666)”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 30 (2016/2), s. 23-48.

- _____, “XVII. Yüzyıl Osmanlı Diplomasi Tarihine Bir Katkı: 1664 Vasvar Antlaşması'nın Tasdik Sürecine Dair Yeni Bulgular”, *Dîvân. Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 22/43 (2017/2), s. 25-88.
- Meienberger, Peter, *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629-43: Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Herbert Lang/Peter Lang, Bern/Frankfurt 1973.
- Reindl-Kiel, Hedda, “No Horses for the Enemy: Ottoman Trade Regulations and Horse Gifting”, *Pferde in Asien: Geschichte, Handel und Kultur*, hrsg. Bert G. Fagner - Ralph Kauz - Roderich Ptak - Angela Schottenhammer, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2009, s. 43-49.
- Roosen, William, “Early Modern Diplomatic Ceremonial: A Systems Approach”, *The Journal of Modern History*, 52/3 (1980), s. 452-476.
- Rudolph, Harriet, “Türkische Gesandtschaften ins Reich am Beginn der Neuzeit – Herrschaftsinszenierung, Fremdheitserfahrung und Erinnerungskultur. Die Gesandtschaft des Ibrahim Bey von 1562”, *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*, Akten des internationalen Kongresses des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Wien, 22.–25. September 2004, herausgegeben von M. Kurz, M. Scheutz, K. Vocelka, T. Winkelbauer, R. Oldenburg Verlag, Wien-München 2005, s. 295-314.
- Schwarz, Henry F., *The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century*, Harvard University Press, Cambridge 1943.
- Steiner, Philip, “Die habsburgische Großbotschaft unter Walter Leslie anhand des Reiseberichts des jesuitischen Gesandtschaftskaplans Paul Tafferner (1665/66)”, *Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár 1664. Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses*, hrsg. Karin Sperl - Martin Scheutz - Arno Strohmeier, Burgenländische Landesarchiv, Eisenstadt 2016, s. 233-267.
- Steiner, Philip, “Zwischen Religiösen Vorbehalten und dem Pflichtgefühl. Die habsburgische Grossbotschaft unter Walter Leslie an die Hohe Pforte (1665-1666)”, *Historisches Jahrbuch*, 132 (2012), s. 276-303.
- Takáts, Sándor, *Rajzok a török világból*, II. Kötet, A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Budapest 1915.
- Teply, Karl, *Die kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV. im Jahre 1628. Des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte*, Verlag A. Schendl, Wien 1976.
- Thys-Şenocak, Lucienne, *Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan*, Ashgate, Aldershot 2006.
- Wagner, Georg, “Österreich und die Osmanen im Dreißigjährigen Krieg. Hermann Graf Czerniss Grossbotschaft nach Konstantinopel 1644/45”, *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs*, 14 (1984), s. 325-392.
- Wagner, Georg, *Das Türkenjahr 1664: Eine europäische Bewährung Raimund Montecuccoli die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf und der Friede von Eisenburg (Vasvár)*, Eisenstadt 1964, s. 430-484.
- Worthington, David, *Scots in Habsburg Service, 1618-1648*, Brill, Leiden-Boston 2004.
- Zimmel, Bruno, “Johann Gruebers letzte Missionsreise: Ein Beitrag zur oberösterreichischen Biographie”, *Oberösterreichische Heimatblätter*, XI/3-4 (1957), s. 161-180.

EK

Avusturya Kralı Tarafından Gönderilen ve Walter Leslie'nin Sultan IV. Mehmed'e
Takdim Ettiği Hediyeler
(TSMA.e, 659/52)

Nemçe kralının pişkeşidir		
Bir büyük sanduk içinde ba'zı sofrâ âlâtı ve gümüş hokkalar 1	Def'a sanduk-ı kebîr içinde sofrâ âlâtı ve gümüş hokkalar 1	
Ve küçük sanduk içinde palaskalar sîm 2	Ve büyük sâ'at âyîneli çâr kûşe 1	
Büyük sâ'at-ı kulle 1	Gümüş leğen ibrik 2	Sîm vasat tebîsî 12
Büyük sanduk fildîşinden 1	At arabası billûr çâr kûşe kadîfe örtülü altı re's atlarıyla	

Kahire'den Viyana'ya Firar: Çerkes Mehmed Bey'in Habsburg İmparatorluğu'nda İltica Arayışı

Escape From Cairo to Vienna: Çerkes Mehmed Bey's Refuge Seeking in the Habsburg Empire

Ömer Gezer*

*Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: Ö.G. 0000-0001-6678-5777

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ömer Gezer,

Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

E-posta/E-mail: omergezer@hacettepe.edu.tr

Başvuru/Submitted: 30.10.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:

06.01.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:

12.01.2023

Kabul/Accepted: 18.01.2023

Atf/Citation:

Gezer, Omer. "Kahire'den Viyana'ya Firar: Çerkes Mehmed Bey'in Habsburg İmparatorluğu'nda İltica Arayışı." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 79 (2023): 39-88.

<https://doi.org/10.26650/iutd.1196658>

ÖZ

Osmanlı Mısır'ının iktidar sahibi memlük beyi Çerkes Mehmed, Bâbiâli ile giriştiği güç mücadelesini 1726 ilkbaharında kaybettiğinde Kahire'den firar ederek önce Trablusgarb'a, ardından Cezayir'e sığındı. Bu sırada gerek Garp Ocaklarının gerekse Fransız diplomasisinin Osmanlı başkentindeki etkisini kullanarak affedilip Mısır'a dönmek için uğraştysa da İstanbul'da sesini duyuracağı kimse kalmamıştı. Bunun üzerine Trablusgarp ve Cezayir ocaklarının teşvikiyle, affedilmesi için Osmanlı padişahı nezdinde arabuluculuk yapacağına inandığı Habsburg İmparatoru VI. Karl'ın himayesini temin etmek için Trieste'ye gitti. Fakat Hofburg, Osmanlı barışını ve Akdeniz diplomasisini tehlikeye atacağını göz önünde bulundurarak Çerkes Mehmed'in Viyana'ya gelmesine izin vermedi. Nitekim Çerkes Mehmed Bey'in Habsburglara iltica etmek niyetinde olduğu öğrenildiğinde Osmanlı-Habsburg ilişkilerinin gündemi değişmiş, İstanbul, asi beyin tutuklanarak teslimini yahut himaye edilmemesini istemişti. Bu makale Avusturya, Osmanlı ve İngiltere arşivlerine ve Çerkes Mehmed'in mektuplarına dayanarak, Çerkes Mehmed Bey'in Mısır'dan firarından itibaren iltica arayışı ve bu konudaki başarısızlığından sonra Kahire'ye dönerek giriştiği iktidar savaşından ölümüne kadar olan süreçte mercek tutmaktadır.

Anahtar sözcükler: Çerkes Mehmed Bey, Osmanlı Mısır, Osmanlı-Habsburg diplomasisi, Cezayir, Şehbender Ömer Ağa, Leopold von Talman

ABSTRACT

Çerkes Mehmed, a sovereign Mameluke bey of Ottoman Egypt, fled from Cairo in the spring of 1726 after losing his war of expansion against the Sublime Porte. He first fled to Tripoli, then to Algiers. During this time, he attempted to obtain an imperial pardon to return to Egypt, using both the influence of the Barbary states and French diplomacy in Istanbul, where no one heard his voice. Then, encouraged by the regents of Tripoli and Algiers, he sailed to Trieste to ask Charles VI, the Habsburg Emperor, for protection and mediation with the Ottoman Sultan, and for his pardon. Bearing in mind that this could endanger the peace with the Ottomans and the Karl's Mediterranean diplomacy, the Hofburg did not allow him to travel to Vienna. In fact, the agenda of Ottoman-Habsburg relations changed when it emerged that Çerkes Mehmed was seeking refuge with the Habsburgs, with Istanbul demanding extradition of the rebellious bey, or at least the refusal of his

refuge. Based on the Austrian, Ottoman, and British archival documents, as well as his letters, this article focuses on the last years of Çerkes Mehmed, from his flight from Cairo to Vienna to his death at his war for power in Egypt, where he returned after being refused by the Habsburgs.

Keywords: Çerkes Mehmed Bey, Ottoman Egypt, Ottoman-Habsburg diplomacy, Algiers, Consul-General Ömer Aga, Leopold von Talman

Extended Abstract

Çerkes Mehmed, one of the Mameluke beys of Cairo, rose to power in Ottoman Egypt in the 1720s after securing his leadership in the Qasimid household. He ruled the Ottoman province *de facto*, as Claude Lemaire, the French consul in Cairo, wrote in his dispatches. When he attempted to force the Sublime Porte to recognize his right to govern Egypt in corporation with the other beys, like the beys in Tripoli, Tunis, and the dey in Algiers did, he was declared a rebel against the Ottoman Sultan and got sentenced to death in October 1725. To execute the orders of the Sublime Porte, on February 9, 1726, the Governor of Egypt, el-Hac Ali Pasha, commissioned Zülfikar Bey, the leader of the Fiqaris, who failed to kill Çerkes Mehmed and his companions. Afterwards, Çerkes Mehmed fled Cairo, taking refuge first in Tripoli, then in Algiers, where he mobilized local governments and French diplomacy to obtain an imperial pardon for his life and permission to return to Egypt. The Sublime Porte rejected petitions regarding Çerkes Mehmed, insisting that he and his companions be captured alive or dead and sent to Istanbul.

However, the Council of Algiers not only ignored the imperial decree, but also decided to make Çerkes Mehmed Bey's pardon a condition of peace negotiations with the Habsburgs. Thereafter, he became a matter for Ottoman-Habsburg diplomacy, which is why his name often appears in the dispatches of Joseph von Dirling, the Habsburg resident in Istanbul. He wrote to the Aulic War Council in Vienna about this condition, first on November 26, then on December 16, 1726. Although Dirling never asked for it, the Sublime Porte pardoned Çerkes Mehmed Bey in the last days of 1726, and a treaty, negotiated by the Kapudan Pasha and Dirling, was signed on March 8, 1727.

Thence, Çerkes Mehmed was able to save his own life. However, this proved to be too little for him. Encouraged by the Council of Algiers and Mehmed Effendi, the ambassador extra ordinaire of Tripoli to Charles VI, who already asked for Habsburg mediation on behalf of Çerkes Mehmed in August 1726, he sailed aboard of a French merchant ship to Trieste, the Habsburg port in the Adriatic Sea. Immediately after his arrival in Trieste, he sent letters written in Italian to Prince Eugen, president of the Aulic War Council, on October 4, 1727, to Rechron, the counsellor, and to Leopold von Talman, the chief dragoman, to announce his arrival. He also revealed in these letters his intention to ask Charles VI for protection.

The Aulic War Council, however, ordered the commander of Trieste to not allow Çerkes Mehmed Bey to travel to Vienna. Meanwhile, Leopold von Talman sent a letter dated October 25, 1727 to Çerkes Mehmed, explaining the decision of the Aulic War Council to him, that he should write his motive for visiting the Habsburg court. As can be deduced from this letter, the Habsburgs attempted to avoid a misunderstanding between Vienna and Istanbul, which would have been very likely if the Ottoman consul general Kazgancızâde Ömer Aga had found out about him and informed the Sublime Porte.

Ömer Aga, indeed, discovered Çerkes Mehmed's arrival in Trieste, as he received his letters by chance. During his quarantine in Trieste, Çerkes Mehmed wrote again to Prince Eugen, Rechcron, and Talman on October 12, 1727, without waiting for a reply to his first letters. These were delivered to the Ottoman consul general on October 27. He opened them without hesitation, although it was obvious that the letters were not addressed to him. As a matter of course, he informed the Sublime Porte of Çerkes Mehmed's arrival via his dispatch from November 2, 1727. From this point on, the presence of Çerkes Mehmed in the Habsburg Empire became a problem in Ottoman-Habsburg relations.

In reality, while Çerkes Mehmed only asked for protection in his letters, his true intention was to be read in the letters of the Bey of Tripoli, Karamanlı Ahmed Pasha. Ahmed Pasha asked Charles VI on behalf of Çerkes Mehmed to mediate between him and the Sublime Porte again, as the Emperor had done it before, and save his life. This time, Ahmed Pasha wrote in his letter that the Emperor must help Çerkes Mehmed obtain his full pardon, including permission to return to Egypt. In his letter to the Prince Eugen, Ahmed Pasha, promised 30,000 gold in the name of Çerkes Mehmed if the Prince helped him in his cause. Notwithstanding the fact that it was not the Habsburg mediation that had previously helped Çerkes Mehmed and saved his life, the Habsburgs had no interest in intervening in Ottoman politics. Since it was no longer a secret that Çerkes Mehmed sought refuge with the Habsburgs, Prince Eugene advised the Emperor that it would be contrary to the Treaty of Passarowitz to grant him Habsburg protection, as he was a rebel against the Ottoman Sultan.

The decision of Charles VI was announced to him personally by Leopold von Talman in Trieste on November 15. The Emperor would not grant asylum to a rebel because he was loyal to peace with the Ottomans. It was stated that Çerkes Mehmed should therefore leave Habsburg soil as soon as possible. Joßeph von Dirling would ask for pardon for him, and the answer of the Sublime Porte would be sent to him. A few days later, Charles VI gave him permission to stay in Görz, a small city in the north of Trieste, until the Sublime Porte came to a decision about him. In fact, the Aulic War Council ordered Dirling to protest Ömer Aga's behaviour and mobilize the Sublime Porte to force Algiers to ratify the treaty. Regarding Çerkes Mehmed, he was only supposed to do a favor by delivering his letters to his friends in Istanbul.

The decision was correct because the Sublime Porte had no intention of allowing Çerkes Mehmed to enter Cairo. His agents were executed on November 18. The next day, the Reis Effendi told Dirling that it was Çerkes Mehmed who had caused the Algerian Council to refuse to ratify the treaty. Under these circumstances, Dirling met with the Grand Vizier Damad Ibrahim Pasha and informed him of the decision that had been previously made in Vienna about Çerkes Mehmed.

Without having a clue about the diplomacy around him, Çerkes Mehmed again took a chance and secretly left Görz for Vienna. He arrived in the Habsburg capital on March 27, 1728. His journey was the last straw for the Habsburgs. The Aulic War Council expelled him by threatening him to hand over to Ömer Aga back to Trieste, where he would be kept in the fortress as a prison. He sent letters to the Emperor and Prince Eugene expressing his disappointment, desperately asking for some money and permission to reach Livorno by land rather than by sea, fearing his enemies.

Eventually, the Aulic War Council let him travel to Livorno on June 5, 1728, first by sea to Manfredonia, then by land to Naples. On June 27, 1728, he arrived in Naples, where he changed his mind, and journeyed to Tripoli via Malta. On August 28, 1728, his ship harbored, whereby he immediately visited Ahmed Pasha, the Bey of Tripoli. Hearing about his arrival on Ottoman soil, the Porte sent another firman to Tripoli on May 10, 1779, after which Çerkes Mehmed was labeled a traitor of both his religion and state. Long before the Haseki Aga arrived in the city with the imperial decree, Çerkes Mehmed had left Tripoli to determine his own future through his own actions.

He determined that the situation in Cairo was suitable for his return. Even though the Qasimids lost all power in Egypt, the Porte and its governor in Egypt were anxious about Zülfikar Bey and his policies, so Çerkes Mehmed thought he might find some supporters. Indeed, while the Arabs supported him militarily, Zülfikar defeated Çerkes Mehmed, forcing him to escape again. Leopold von Talman, then the Habsburg resident in Istanbul, wrote to Vienna on March 22, 1730 that Çerkes Mehmed would wait for the next favorable moment to appear. The next time he wrote about him in his dispatch was on June 8, 1730. He informed the Aulic War Council about Çerkes Mehmed's death, as well as the death of his opponent Zülfikar, which made the Grand Vizier indescribably happy.

Hence, while Çerkes Mehmed's life and story came to an end, one problem in the Ottoman-Habsburg relations was resolved. However, after a while, when the Ottoman Sultan, the Grand Vizier, and other dignitaries of the ruling circle lost their life due to the Patrona Halil Rebellion, promises regarding the treaty with the Algiers became unclaimed.

Çerkes Mehmed Bey'in Kahire'de Yükselişi ve Düşüşü

Çerkes Mehmed, Osmanlı Mısır'nda iktidar sahibi Kasımî hanesine mensup bir memlûk beyiydi. Kasımîler (yahut Kasımiyye), 1711'de rakipleri Fikarî (yahut Zülfikariyye) hanesine karşı kazandıkları güç mücadelesinden sonra Osmanlı valisini de sindirerek Mısır'a hâkim olmuştu¹. Çerkes Mehmed'in bu galibiyette payı var mıydı, bilinmiyor. Takip eden senelerde Kasımîlerin kendi içindeki hizipleşmede Ebu Şeneb olarak da tanınan İbrahim Bey Boşnak'ın saflarında yer almıştı. Hamisi İbrahim Bey öldüğünde (1718) Çerkes Mehmed, Osmanlı-Habsburg Harbi'nde (1716-1718) Mısır askerlerinin komutanlığını yapıyordu. Kahire'ye döndüğünde kendisini Kasımîlerin liderliği için İsmail Bey'le mücadele ederken buldu. Bu mücadelesini kaybettiğinde Kıbrıs'a sürüldü ve Lefkoşa Kalesi'ne kapatıldı. Bâbüâlî, Çerkes Mehmed'in iktidar kavgasını fitne olarak kabul edip idamına karar verdiyse de² o, hakkındaki idam hükmü infaz edilmeden Kıbrıs'tan kaçıp Mısır'a dönmüş ve Kahire'de gizlenmeye başlamıştı³. Çerkes Mehmed, maddî gücü sayesinde III. Ahmed'in ve Bâbüâlî'nin desteğini kazanmış ve affedildikten sonra Kahire'nin kamusal hayatına dönmüştü⁴.

Çerkes Mehmed, affedildikten sonra da Kasımîlerin liderliği için mücadeleye devam etti. Bu defa Osmanlı valisinin ve Mısır askerlerinin desteğiyle rakibi İsmail Bey'i ortadan kaldırmayı başarınca Mısır'ın mutlak hâkimi olmasına giden yol kendisine açıldı⁵. Fakat Çerkes Mehmed Bey'in elde ettiği güç ve bu amaçla takip ettiği siyaset, sadece İsmail Bey suikastında kendisine yardım eden Fikarîlerin reisi Zülfikar Bey'i değil Bâbüâlî'yi de rahatsız

- 1 Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Kasımiyye", *DİA*, XXIV, s. 552. Kasımîler hakkında ayrıca bkz. P.M.Holt, "Kasımiyya", *Encyclopedia of Islam 2nd Ed.*, IV, s. 722-723. Holt, 1711'de Kasımîlerin Mısır'da iktidarı ele geçirmesini Napoléon'un Mısır'ı işgaline kadar sürecek beyler çağının başlangıcı olarak ele alır. Bu tarihten itibaren Osmanlı Mısır'ını iktidar sahibi haneler idare edecek, Mısır tarihinin akışını da bu hanelerin kendi aralarındaki yahut hane içindeki rekabetler belirleyecektir. P. M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922 A Political History*, Cornell University Press, Londra 1980, s. 90. Fikarîler hakkında malumat için bkz. Jane Hathaway, "Zülfikariyye", *DİA*, XLIV, s. 559-561.
- 2 BOA, İE.DH, 29/2585, Evâil-i Ramazan 1131 / 18-27 Temmuz 1719.
- 3 BOA, İE.DH, 29/2587, Evâhir-i Zilhicce 1131 / 4-13 Kasım 1719.
- 4 Jane Hathaway, "Ottoman Responses to Çerkes Mehmed Bey's Rebellion in Egypt, 1730", *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, ed. Jane Hathaway, University of Winsconsin Press, Madison 2002, s. 106. Fransa'nın Kahire konsolosu Claude Lemaire'in yazdığına göre, Çerkes Mehmed, Sultan III. Ahmed'e her sene 500 bin guruş göndermeyi vaat ederek eski mülklerine kavuşmuştu. Henri Dehérain, *L'Égypte Turque Pachas et Mameluks du XVIe au XVIIIe Siècle L'Expédition du Général Bonaparte*, Société de l'Histoire Nationale, Paris 1934, s. 102. Olayları daha sonra kaydeden Abdurrahman el-Cebertî, Çerkes Mehmed'in İsmail Bey'e karşı kaybettiği iktidar savaşı sonrasında hasmî tarafından affedilerek Kıbrıs'a sürgüne gönderildiğini yazar. Yine Cebertî'ye göre, bir süre sonra Mısır'daki dostları sayesinde Çerkes Mehmed Bey, sesini Bâbüâlî'ye duyurmuş ve İsmail Bey'in gözden düşmesini temin etmişti. *'Abd al-Rahmân al-Jabartî's History of Egypt – 'Ajâ'ib al-Athar fi'l-Tarâjîm wa'l-Akhhâr*, ed. Thomas Philipp ve Moshe Perlmann, Franz Steiner Verlag, c. I-II, Stuttgart 1994, s. 89-90, ayrıca s. 206-207.
- 5 Lemaire, 17 Temmuz 1721'de Paris'e Mısır'ın mutlak hâkiminin yedi ocakların desteğini alan Çerkes Mehmed Bey olduğunu yazmıştı. Dehérain, *a.g.e.*, s. 104.

edecek boyutlardaydı⁶. Osmanlı başkentinin Çerkes Mehmed'e yönelik tepkisinin sebebini ve boyutunu idamı kararına Târîh'inde yer veren Çelebizâde Asım'ın şu satırlarından okumak mümkündür: “Çerkes Mehmed Bey'in Defterdâr İsmail Bey'in katlinden sonra izzet ü i'tibârı hadden efzûn ve şeyhü'l-beledlik⁷ inzimâmıyla esbâb-ı servet ü yesârı mertebe-i adedden bîrûn olup Mısır'ın kaffe-i umûruna istilâ ve kesret-i hevâdârân ve a'vân ile cümle a'yân belki vâlî-i memleket ve hâkim-i seccâde-i Şerî'at'a galebe vü istilâsından [...] Çerkes-i nâ-kesin bir an mukaddem izâle-i fitne-i vücûduna mübâderet lâzıme-i zimmet-i devlet[tir.]”⁸

Bu olay sebebiyle, Çerkes Mehmed Bey'in ismi Habsburgların İstanbul'daki kapı kethüdası Joßeph von Dirling'in takrirlerinde -tespit edebildiğim kadarıyla- ilk defa geçer. Habsburg diplomatı ilk önce 24 Eylül 1725'te Mısır beylerinin Osmanlı valisini azlettiğini ve bunun İstanbul'da büyük bir utanca sebep olduğunu Viyana'ya bildirmiş⁹, 14 Ekim tarihli takririnde ise beylerin hedefleri hakkında daha geniş malumat vermiştir. Buna göre Kahire'deki kargaşanın faili olan Çerkes Bey, hizbini güçlendirmiştir ve diğer beyleri de amacı için razı etmeye çalışmaktadır: Kahire'ye Osmanlı valisi ayak basmayacak ve Mısır'ı beyler birlikte ve müştereken (*zusamen und in corpore*) idare edecek; Bâbüâlî ise mutat vergilerin gönderilmesi karşılığında Mısır'ın işlerine karışmayacaktır¹⁰.

Ne var ki Çerkes Mehmed Bey Mısır'ı, Garp Ocaklarında olduğu gibi, fiilen Osmanlı hâkimiyetinden koparacak ve kontrolü altındaki bir hükûmetin idaresine sokacak planını tamamlayamadı. Anlaşıldığı kadarıyla Kasımîlerin lideri, hem hane içindeki hem de Kahire'deki gücünün sınırlarını yanlış değerlendirmişti. Nitekim Bâbüâlî'nin yeni Mısır valisi Moralı el-Hac Ali Paşa'nın desteğini alan Zülfikar Bey, Çerkes Mehmed'in idamını infaz için topladığı askerlerle birlikte 9 Şubat 1726'da harekete geçti. Fakat Çerkes Mehmed Bey, beraberinde Solak Ahmed, Ali, Küçük Kasım ve Ömer beylerle birlikte Kahire'den fırar

6 es-Seyyid, a.g.m., s. 553. Cebertî'ye göre Çerkes Mehmed, Mısır'ı zalimce yönetiyordu. Philipp ve Perlmann, *a.g.e.*, s. 207.

7 Osmanlı başkenti, Çerkes Mehmed Bey'in kendisine şeyhülbeled unvanını tevcih etmesini Mısır üzerindeki otoritesine bir saldırı olarak yorumlamıştı, zira İstanbul'un Mısır için öngördüğü düzende böyle bir makam söz konusu değildi. Şeyhülbeled makamının tarihî gelişimi hakkında bkz. Şeyda Şerife Gül, *18. Yüzyılda Mısır'da Şeyhü'l-Beledlik*, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s. 56-57.

8 Çelebizâde İsmail Asım Efendi, *Târîh-i Râsîd ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır ve Ahmet Zeki İzgöer, Klasik yay., İstanbul 2013, c. III, s. 1451. Burada Veziriazam Damat İbrahim Paşa'nın Çerkes Mehmed'in idamı için Mısır Valisi'ne gönderdiği nâmeyi de zikretmek gerekir: “Ümerâ-yı Mısır'dan Çerkes Mehmed'in birkaç seneden berü envâ' güne fesâd ve şekâveti ve nice evâmîr-i 'alîyenin 'adem-i infâz ve icrâsında zâhir ve âşikâr olan habâset ve mel'aneti meşhûr-ı âfâk olduğundan ...”, BOA, C.DH, 238/11898, 3 Safer 1138 / 11 Ekim 1725.

9 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 192, Konv.2: Korrespondenzen (1725.07-1725.09), fol. 234v., Joßeph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 24 Eylül 1725 İstanbul. Cebertî, Çerkes Mehmed Bey'in Temmuz 1725'te Osmanlı valisini Mısır'dan çekilmeye zorladığını, hemen sonrasında hanesindeki kimselere sancak beylikleri tevcih ettiğini yazar. Philipp ve Perlmann, *a.g.e.*, s. 208-209.

10 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 192, Konv.3: Korrespondenzen (1725.10-1725.12), fol. 19r.-19v., Joßeph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 14 Ekim 1725 İstanbul. Makalede Almanca kaynaklardan yapılan alıntılarda belge üzerindeki imlâ korunmuştur.

etmiş, çekildiği taşrada, Mekke'den dönmekte olan Cezayir Beyi'nin oğluna tesadüf etmiş ve önce Trablusgarb'a, daha sonra da Cezayir'e sığınmıştı¹¹.

Çerkes Mehmed Bey'in iktidardan düşüşü ve Kahire'den firarı, o tarihlerde ilgisi esasen Mısır'ın uzağında bulunan Habsburglar için de kayda değer bir haberd. Nitekim Dirling, önce Çerkes Mehmed'in Kahire'den kaçtığını¹², daha sonra ise Cezayir'e sığındığını¹³ Viyana'ya yazdı. Çerkes Mehmed'in affedilmek için Bâbiâli nezdindeki girişimleri ve buna yönelik Bâbiâli'nin tepkisi de Habsburg kapı kethüdasının daha sonraki taktirinde yer aldı: Cezayir Dayısı Abdi Paşa, Çerkes Mehmed'in affedilmesi ve Kahire'ye dönüşüne izin verilmesi için Fransız elçiliği aracılığıyla mektup göndermiş; elçi d'Andrezel, taraflar arasında arabuluculuk yapmak için teşebbüs ettiyse de kendisine bu meseleye karışmaması söylenmişti¹⁴. Dönemin Fransız matbuatına itibar edilecek olursa, Çerkes Mehmed Bey affedilmesi için yalnızca Cezayir Dayısı'na ve Fransız diplomasisine güvenmemiş, Osmanlı padişahına ve ricale binlerce kese altın vadetmişti¹⁵. Anlaşıldığı kadarıyla Çerkes Mehmed'in Bâbiâli'de sesini duyurabileceği kimse kalmamıştı, zira o tarihlerde Cezayir'de bulunan Kapudan paşa kethüdasına firarı Mehmed Bey'i teslim alması ya da ortadan kaldırması emredilmişti¹⁶.

Osmanlı Mısır'ndaki gelişmelerden bu yolla haberdar olan Viyana'daki Saray Harp Şûrâsı, Dirling'e gönderdiği talimatnâmeyle Çerkes Mehmed Bey hakkında iletilen haberlerden

- 11 Çelebizâde, *a.g.e.*, s. 1475-1476; *Mercure de France*, Decembre 1726, s. 2629. *Mercure de France*, Çerkes Mehmed Bey'in Cezayir'e sığındığı zamana kadarki hayat hikayesini, Kasım 1726 ve Aralık 1726 sayılarında İstanbul mahreçli haberlerle oldukça geniş şekilde okurlarına duyurmuştur. *Mercure de France*, Novembre 1726, s. 2404-2414; Decembre 1726, s. 2617-2630. Bu kadar ayrıntılı olmasa bile Viyana'nın imtiyazlı gazetesi *Wienerisches Diarium* da Çerkes Mehmed'e sayfalarında yer vermiştir. Gazetede yer alan İskenderiye mahreçli habere göre Çerkes Mehmed Bey, Osmanlı paşasını Kahire'den kovduktan sonra Bâbiâli'nin bölgeye gönderdiği orduya karşı duramamış ve beraberinde üç Mısır beyi ile firar etmiş, bu sırada görkemli sarayı yağmalanmış ve yıkılmıştı. Aynı sayıda yer alan Trablusgarb mahreçli bir başka habere göre ise Çerkes Mehmed ve arkadaşları Mısır'dan kaçtıktan sonra Trablusgarb'a sığınmak istemiş, fakat burada kabul edilmeyince Bâbiâli tarafından affedilmeyi beklemek üzere Fas'a geçmişlerdi. Haberin devamında Bâbiâli'nin Çerkes Mehmed'i affetmesi için Fransa elçisi d'Andrezel'in harekete geçtiği, affedilmesi halinde Çerkes Mehmed'in Sultan'a 2.000, ricale ise 1.000 kese vermeyi vaat ettiği yazar. *Wienerisches Diarium*, nu. 78, 28 Eylül 1726.
- 12 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 193, Konv.2: Korrespondenzen (1726.03-1726.04), fol. 69r., Joßeph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 17 Mart 1726 İstanbul.
- 13 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 193, Konv.3: Korrespondenzen (1726.05-1726.07), fol. 141r., Joßeph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 18 Haziran 1726 İstanbul.
- 14 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 193, Konv.3: Korrespondenzen (1726.05-1726.07), fol. 168v.-169r., Joßeph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 18 Haziran 1726 İstanbul. Bâbiâli, Çerkes Mehmed ve yoldaşları hakkında verilen idam cezasının infazı için ısrarcıydı: "... zikr olunan tâgîler Trablus'a varup duhül ve Mısır'da olan karyelerin kendüler varup fûrûht ve mîrîye üç bin Mısırî kise akçe vermeleri şartıyla cürmleri 'afvı ricâsı hayâl-i muhâliyle 'arz-ı hâl ve Trablus'da mukîm França konsolosu vesâtiyle âsitâne-i sa 'âdetimde mukîm França elçisine 'arz-ı hâl ve elçi-i mesfûr dahi 'arz-ı hâllerin getirüp keyfiyyeti 'lâm eyleyüp lâkin mezbûrların tâgîlerin zâhir olan 'isyan ve tuğyân ve i'dâm ve izâlelerini mucib envâ' fesâd-ı şekâvetleri 'afvı câ'iz olan cürmlerden olmayub ...", BOA, *ADVNSMHM.d*, 133, s. 247 / h. 836, Evâsıt-ı Şevvâl 1138 / 12-21 Haziran 1726.
- 15 *Mercure Historique et Politique*, Octobre 1726, s. 397.
- 16 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 194, Konv.1: Korrespondenzen (1726.08-1726.11), fol. 5v., Joßeph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 9 Ağustos 1726 İstanbul.

duyulan memnuniyeti ifade eden satırlar eklemiştir¹⁷. Nitekim VI. Karl'ın Akdeniz siyasetinin başarıya ulaşabilmesi için Habsburg diplomasisinin böylesi istihbarata ihtiyacı olabilirdi. Ne var ki kısa bir süre sonra, Çerkes Mehmed Bey'in firarı Habsburglar için haber olmaktan çıkıp bir mesele halini alacaktı.

Viyana ve İstanbul Arasında Akdeniz Diplomasisi

Çerkes Mehmed Bey'in düşüşüne takaddüm eden senelerde Osmanlı-Habsburg ilişkileri Pasarofça'da imzalanan barış ve ticaret antlaşmalarının ruhuna uygun olarak, belgelerin diliyle “dostluk ve konşuluğa lâyk” biçimde sürüyordu. İki imparatorluk arasındaki diplomasi gündemini bir süredir Habsburglar ile Garp Ocakları arasında ticaret ve seyrüsefain antlaşmalarının imzalanması oluşturuyordu¹⁸. Kapıcıbaşı Uzun İsmail Ağa ve Kapudan-ı derya Kaymak/Atlamacı Mustafa Paşa'nın vekili olarak Süleyman Ağa, müzakerelere aracılık etmek için Osmanlı padişahının fermanı ile Akdeniz'e açılmışlardı¹⁹. İsmail ve Süleyman ağaların beraberinde, Habsburg murahhasları olarak Ostende Kumpanyasının (Generale Keizerlijcke Oostendse Compagnie) söz sahibi tüccarından Johann von Schonamille ve Osmanlı diplomasisinin işleyişine aşina olan elçilik tercümanı Nikolaus von Theyls de bulunuyordu²⁰. Bu müzakereler neticesinde, Habsburg tebaasının ve gemilerinin Akdeniz'de can ve mal güvenliğini temin eden antlaşmalar Tunus'la 23 Eylül 1725'te, Trablusgarp ile 16 Nisan 1726'da imzalanmıştı²¹.

Cezayir Dayısı Abdi Paşa ve yoldaşları ise Habsburglarla antlaşma imzalanmasına karşı çıkmıştı. Osmanlı vakanüvisi Çelebizâde Asım Efendi bu durumu Abdi Paşa'nın

- 17 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 194, Konv.1: Korrespondenzen (1726.08-1726.11), fol. 58v-59r., Saray Harp Şûrâsından Joseph von Dirling'e, 4 Eylül 1726 Viyana.
- 18 Garp Ocakları ile Avrupa devletleri arasında ticaret ve seyrüsefain antlaşmalarının imzalanması 18. yüzyıl başında Osmanlı diplomasisinin meselelerinden birisiydi. Esasen 17. yüzyılda Garp Ocakları, Fransa ve İngiltere ile ticaret antlaşmaları imzalamıştı. İdris Bostan, “Garp Ocaklarının Avrupa Ülkeleri ile Siyasî ve Ekonomik İlişkileri, 1580-1624”, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap yayınevi, İstanbul 2006, s. 265-266. Bu antlaşmalar 18. yüzyıl başında ayrıca yenilenmişti. Özgür Oral, “Osmanlı-Venedik Diplomatik İlişkileri Tarihine Bir Katkı: 1763 Tarihli Cezayir-Venedik Antlaşması”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VI/2 (2017), s. 104-105. Habsburgların ise ne Osmanlılarla ne de Garp Ocakları ile ticaret antlaşması bulunuyordu. Pasarofça müzakerelerinde bu nedenle Garp Ocaklarının korsanlık faaliyetlerinin engellenmesini diplomatik hedef olarak belirlediler ve bunu kısmen başardılar. Hüseyin Onur Ercan, *Pasarofça Antlaşması, 1718: Diplomasi ve Barış*, TTK yay., Ankara 2022, s. 58, 173. Nitekim antlaşmanın 13. maddesinde Habsburg tüccarının rahat ve emniyetleri için Garp Ocaklarının uyarılması öngörüldü. *Muâhedât Mecmûası*, TTK yay., Ankara 2008, c. III, s. 108. Aynı tarihlerde imzalanan Osmanlı-Habsburg Ticaret Antlaşması'nda ise buna dair bir düzenleme bulunmaz. Garp Ocaklarının korsanlık faaliyetlerinin engellenmesine yönelik benzer bir madde 1718 Osmanlı-Venedik Antlaşması'na da eklenmişti. Oral, a.g.m., s. 105-106. Ancak bu uyarılar ne Habsburg ne de Venedik gemilerini Garp Ocaklarının hedefi olmaktan çıkarmıştı. Bu nedenle Habsburglar, Garp Ocakları ile ayrı ayrı ticaret ve seyrüsefain antlaşmaları imzalamanın yollarını arıyordu. Numan Elibol, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Avusturya Ticareti*, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003, s. 254.
- 19 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK yay., Ankara 1995, c. IV/2, s. 255.
- 20 Heinrich Benedikt, *Das Königreich Neapel unter Kaiser Karl VI.*, Manz Verlag, Viyana 1927, s. 297.
- 21 Ludwig Bittner, *Die österreichischen Staatsverträge von 1526 bis 1763*, K.u.k. Hof- und Universitäts-Buchdrucker, Viyana 1903, s. 143-144.

barış karşıtı ve savaş taraftarı olmasıyla açıklarken²², geçimini korsanlıktan sağlayan Cezayirli için mesele esasen siyasi olmaktan ziyade ekonomikti²³. Ancak Bâbiâli, Cezayirli için ekonomik kaygılarını dikkate almaksızın, Mayıs 1726'da Cezayir'in, tıpkı Tunus ve Trablusgarp gibi, Habsburglarla ticaret antlaşması imzalamasına yönelik iradesini tekrarladı ve Kapudan Paşa'ya bu konuda vekâlet verilmesi ferman edildi²⁴. Bâbiâli'nin kararlılığını Viyana'ya bildiren Dirling'e göre Mustafa Paşa, Cezayir ile antlaşmaya varılacağı konusunda emindi²⁵.

Ancak bölgeden gelen haberler umut verici değildi. Dirling'in diplomasi çevrelerinden edindiği istihbarata göre, Cezayir Divanı müzakere masasına oturmak için, bir süre önce kendilerine sığınan Çerkes Mehmed Bey'in affını ve Kahire'ye dönmesine izin verilmesini şart koşmuştu²⁶. Mustafa Paşa, Habsburg kapı kethüdasına bu konuda kesin bilgi vermezken, İstanbul'a gelen Cezayir temsilcisi Dirling'le açıkça görüşmekten kaçınmış, fakat kısa bir süre sonra antlaşmanın müzakeresi için Kapudan-ı derya'nın kethüdası ile birlikte bir de Cezayir murahhasının geleceği haberini vermişti²⁷. Ancak beklenen murahhas gelmediği gibi, Kethüda'nın getirdiği haberler de Dirling'in önceki istihbaratını doğrular nitelikteydi: Habsburg diplomatı, 18 Aralık 1726'da, Çerkes Mehmed affedilmediği sürece Cezayirli ile antlaşmadan bahsetmek istemediklerini haber verdi²⁸.

22 Çelebizâde, *a.g.e.*, s. 1461-1462.

23 Henri D. de Grammont, *Histoire d'Alger sous la domination Turque (1515-1830)*, Paris 1887, s. 283-284. İngiltere'nin Cezayir konsolosu Charles Hudson da Londra'ya gönderdiği takririnde Bâbiâli'nin temsilcilerinin Cezayir Divanında nasıl karşılandıkları hakkında malumat verir. Hudson'un yazdıklarına göre; Cezayirli, İsmail ve Süleyman ağalara Osmanlı sultanının kendilerine ulufe göndermediğini, bu nedenle geçimleri için hayatlarını tehlikeye attıklarını ve savaş olmaksızın devletlerinin ayakta kalamayacağını, şayet padişah Cezayir ordusu için para gönderirse bütün Hıristiyan devletlerle barış yapmaya hazır olduklarını söylemişlerdi. The National Archives, State Papers 71/6, s. 375, Charles Hudson'dan Thomas Pelham-Holmes'a, 5 Eylül 1725 Cezayir. Benzer şekilde İngiltere'nin İstanbul elçisi Abraham Styanan da antlaşmanın ekonomik sebeplerle kabul edilmediğini başkentine bildirmişti. The National Archives, State Papers 97/25, fol. 157v., Abraham Styanan'dan Thomas Pelham-Holmes'a, 14 Aralık 1725 İstanbul. Cezayir Divanında dile getirilen ekonomik kaygılar, esasen bütün Garp Ocakları için geçerliydi. Örneğin, Trablusgarp Beyi Ahmed, Bâbiâli'nin Venedik ile yaptığı barışa ve buna uygun olarak Trablusgarp korsanlarının faaliyet sahalarının kısıtlanmasına 1721'de şu sebeplerle karşı çıkmıştı: İstanbul'dan gönderilen ulufenin ihtiyaçlarının ancak yarısını karşılayabildiği ve canlarını tehlikeye atarak geçimlerini sağladıkları, eğer korsanlık faaliyetleri kısıtlanırsa Trablusgarp'ta asker kalmayacağı. Oral, *a.g.m.*, s. 108-109.

24 “*‘akd-i musâlaha için vezîr-i müşâriin-ileyhi tarafınızdan tevkîl ile me’ûl be-temessük irsâl ve ‘akd-i müsâleme eyleyüp rızâ-yı hümâyûnuma mugâyir ‘inâd ve muhâlefeden ihtirâz etmeniz ...*”, BOA, *A.DVNSMHH.d.*, 133, s. 216 / h. 738, Evâil-i Ramazan 1138 / 3-12 Mayıs 1726.

25 OeStA, HHStA, Türki I, Turcica 193, Konv.3: Korrespondenzen (1726.05-1726.07), fol. 78r., Joßeph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 23 Mayıs 1726 İstanbul.

26 OeStA, HHStA, Türki I, Turcica 194, Konv.1: Korrespondenzen (1726.08-1726.11), fol. 225v., Joßeph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 26 Kasım 1726 İstanbul.

27 OeStA, HHStA, Türki I, Turcica 194, Konv.2: Korrespondenzen (1726.12), fol. 14v., Joßeph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 8 Aralık 1726 İstanbul.

28 OeStA, HHStA, Türki I, Turcica 194, Konv.2: Korrespondenzen (1726.12), fol. 49r., Joßeph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 18 Aralık 1726 İstanbul.

Fakat bir süre sonra, Kapudan-ı derya ve Dirling'in müzakereleri neticesinde 8 Mart 1727'de Habsburglar ve Cezayir arasında ticaret antlaşması imzalandı²⁹. 13 madde olarak hazırlanan antlaşmanın müzakereleri hakkında malumat verdiği 26 Mart 1727 tarihli taktirinde Dirling, Mustafa Paşa'nın Ostende Kumpanyasının el konulan gemisinin iadesi ve zararının tazmini³⁰ meselesine yetkisini aşmak istemediğinden girmedğini, Cezayir tarafından barış masasına oturmak için ön şart olarak belirlenen Çerkes Mehmed Bey'in ise affedildiğini³¹, ancak Mısır'a dönmesine izin verilmeyeceğini yazdı ve taktirinin leffine antlaşmayı, ayrıca hazırlattığı bir kopyasını ve tercümesini ekleyerek Viyana'ya gönderdi³².

Fakat öngörülen yüz elli günlük süreye rağmen Abdi Paşa antlaşmayı 1727 sonbaharına gelindiği halde henüz tasdik etmemişti. Bu süreç içerisinde, Dirling'in İstanbul'dan gönderdiği taktirlerinde gerek Veziriazam Damat İbrahim Paşa gerekse Kapudan-ı derya Mustafa Paşa ile bu konuda yaptığı görüşmeler önemli yer tutar. Zira Garp Ocaklarının tamamıyla ticaret ve seyrüsefain antlaşmalarının imzalanması, VI. Karl'ın Habsburgların dünya ticaretindeki hacmini arttırmayı hedefleyen Akdeniz siyaseti için son derece önemliydi. VI. Karl, her ne kadar İngiltere'nin ve Felemenk Cumhuriyeti'nin dostluğunu temin etmek için 31 Mayıs

29 Bittner, *a.g.e.*, s. 146.

30 Cezayir korsanları, 29 Mayıs 1724'te Manş Denizi açıklarında Ostende Kumpanyasına ait Elisabeth isimli gemiyi ele geçirmişti. Muha (Yemen)'dan önemli miktarda kahve, çay ve sair emtia taşıyan gemide yüz civarı denizci bulunuyordu. Denizciler esir pazarında satılmış, geminin kaptanına ve maddi değeri yüksek yüküne ise Cezayir Dayısı el koymuştu. Benedikt, *a.g.e.*, s. 296-297. Ostende Kumpanyasının zararının tazmin edilmesi antlaşmanın önündeki engellerden birisiydi. Cezayirli, başından beri, Elisabeth'e el konulmasının savaş hukuku kapsamında meşru olduğunu savunuyordu. The National Archives, State Papers 97/25, fol. 157v., Abraham Stanyan'dan Thomas Pelham-Holmes'a, 14 Aralık 1725 İstanbul. Nitekim antlaşmanın imzalandığını Londra'ya bildiren Stanyan, Cezayir'in Elisabeth vakasından ya da antlaşmanın imzalanmasından önceki diğer korsanlık faaliyetlerinden doğan zararın tazmin etmeyeceğini taktirine eklemiştir. The National Archives, State Papers 97/25, fol. 271v., Abraham Stanyan'dan Thomas Pelham-Holmes'a, 28 Mart 1727 İstanbul. Stanyan, Cezayir'in Çerkes Mehmed Bey'in affını antlaşma için ön şart olarak öne sürdüğünden ise taktirinde bahsetmez.

31 Çerkes Mehmed ve yoldaşları 1726 senesinin son günlerinde Bâbüli tarafından affedilmiş ve söz konusu karar Garp Ocaklarına bildirilmişti. BOA, *A.DVNSMHH.d.*, 133, s. 384 / h. 1270, Evâil-i Cemaziyelevvel 1139 / 25 Aralık 1726-3 Ocak 1727. Daha önce Çerkes Mehmed'in cezasının affedilemeyecek denli büyük olduğu düşünülürken, bu defa "eğerci mezbûrların cerâ'imi 'azim ve isâ'et-i cesime ashâbı olmalarıyla bir vechile 'afvları melhûz değil idi, lâkin Ocaklarımız serhadd-i İslâmiyye'den olup ve Ocaklarımız halkı kullarım dahi leyl ü nehâr küffâr-ı bed-kirdâr ile gazâ ve cihâdda bezl-i iktidâr iden gâzi kullarım olmanız ile Ocaklarınıza merhameten mezbûrların ba'de memleket-i Mısır'a varmamak şartıyla" bağışlandıkları yazıldı. BOA, *A.DVNSMHH.d.*, 133, s. 441 / h. 1485, Evâil-i Cemaziyelahir 1139 / 24 Ocak - 2 Şubat 1727.

32 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 194, Konv.3: Korrespondenzen (1727.01-1727.03), fol. 83r., 84r.-84v., Joseph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 26 Mart 1727 İstanbul. Antlaşmanın orijinali için bkz. OeStA, HHStA, UR, Türkische Urkunden 13 (1725-1729), Convention mit Algier, abgeschlossen zu Constantinopel mit dem Capudan-Pascha, 1727, 25 Februar. Metinde antlaşmanın 5 Recep 1139'da yapıldığı, 15 Recep 1139'de kaleme alındığı belirtilir ki bu da miladi takvimle 26 Şubat 1727 ve 8 Mart 1727 günlerine denk gelmektedir. Dirling'in taktirinde bahsettiği diğer kopyanın ise İlber Ortaylı'nın neşrettiği metin olması kuvvetle muhtemeldir. İlber Ortaylı, "1727 Osmanlı-Avusturya Seyr-ü Sefain Sözleşmesi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXVIII/3 (1973), s. 97-109. Antlaşmanın Almanca tercümesi, konuya dair başka haber olmaksızın nispeten geç bir tarihte, 13 Aralık 1727'de Viyana'nın imtiyazlı gazetesinde yayımlanmıştır. *Wienerisches Diarium*, nu. 100, 13 Aralık 1727.

1727'de Ostende Kumpanyasının faaliyetlerini askıya almayı kabul ettiyse de Napoli ve Sicilya krallıkları tacını taşıdığı sürece Garp Ocakları ile imzalanan antlaşmalar Habsburglar için hâlâ çok değerliydi. Üstelik İmparator, uzun süredir Avusturya illerini Trieste ve Fiume (bugün Rijeka/Hırvatistan) limanları üzerinden Akdeniz'e ve dünyaya bağlamayı planlıyordu³³.

Dirling, uzun bekleyişten sonra, nihayet 2 Ekim 1727'de Cezayir'den Osmanlı başkentine ulaşan ilk haberleri Viyana'ya gönderdi. Buna göre Cezayir Divanı, Çerkes Mehmed Bey tam manasıyla affedilmeden İstanbul'da hazırlanan antlaşmayı tasdik etmeye yanaşmıyor, üstelik bütün Habsburg gemileri yerine Ostende Kumpanyasının yalnızca altı gemisine Cezayir limanlarında ticaret izni verilmesini kabul ediyordu³⁴.

Çerkes Mehmed Bey'in Himaye Arayışı

Viyana ve İstanbul arasındaki Akdeniz diplomasisi zikredilen hususlarda sıkışmışken Çerkes Mehmed Bey bir Fransız gemisiyle, muhtemelen 4 Ekim 1727'de Habsburg liman şehri Trieste'ye geldi. İlk iş olarak, tutulduğu karantinahaneden İtalyanca yazılmış birer mektup göndererek Saray Harp Şûrâsı Reisi Prens Eugen'i ve Şûrâ müşavirlerinden Rechcron'u gelişinden haberdar etti. Çerkes Mehmed Bey, bu mektuplarında uğradığı haksızlıklardan bahsediyor, Rechcron'dan ayrıca İmparator nezdinde himaye görmesi için kendisine yardımcı olmasını istiyordu³⁵.

Habsburglar için Çerkes Mehmed'in ismi, iktidardan düşüşü ve Kahire'den firarı -daha önce zikredildiği üzere- yabancı değildi. Cezayir Divanının Habsburglarla imzalanacak seyrüsefain ve ticaret antlaşması için Çerkes Mehmed Bey'in Bâbiâli tarafından affedilmesini istediği de biliniyordu. Vakıa, daha önce Trablusgarp Beyi Karamanlı Ahmed Paşa'nın Çerkes

33 Karl Vocelka, *Österreichische Geschichte 1699-1815 – Glanz und Untergang der höfischen Welt: Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat*, Carl Ueberreuter Verlag, Viyana 2003, s. 69, 71.

34 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 195, Konv.3: Korrespondenzen (1727.09-1727.10), fol. 56r., Joßeph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 2 Ekim 1727 İstanbul. Hudson'ın Londra'ya gönderdiği taktire göre mesele daha karışık: Bâbiâli'nin temsilcisi antlaşma metnini Cezayir'e getirdiğinde, Abdi Paşa ve Cezayir Divanı, Kapudan-ı derya'ya Habsburglarla Cezayir namına müzakere etmesi için ruhsat verilmediğini öne sürmüştü. Daha önce rıza gösterdikleri gibi altı gemi için Cezayir limanlarında ticaret izni vereceklerdi, fakat şehre Habsburg konsolosunu kabul etmeyeceklerdi. The National Archives, State Papers 71/6, s. 473, Charles Hudson'dan Thomas Pelham-Holmes'a, 4 Ağustos 1727 Cezayir. Hudson, taktirinde Çerkes Mehmed Bey hakkında malumat vermez. Ticaret antlaşmasının dokuzuncu maddesinde yer alan konsolos (balyos) meselesinin Cezayirli tarafından kabul edilmediğini Dirling, ancak 25 Kasım 1727'de Viyana'ya haber verebilecekti. OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 196, Konv.1: Korrespondenzen (1727.11), fol. 121r., Joßeph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 25 Kasım 1727 İstanbul.

35 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 195, Konv.3: Korrespondenzen (1727.09-1727.10), fol. 68r.-68v., Çerkes Mehmed Bey'den Prens Eugen'e, 4 Ekim 1727 Trieste ve fol. 70r.-70v., Çerkes Mehmed Bey'den Rechcron'a, 4 Ekim 1727 Trieste. Çerkes Mehmed Bey, bu ikisinden başka bir de Leopold von Talman'a mektup göndermiş olmalıdır; fakat bu mektuba Avusturya arşivlerinde rastlanamamıştır. Talman'ın cevabı mektubuna ise aşağıda değinilecektir.

Mehmed ve beraberindekilerin affedilmesi için VI. Karl'dan Bâbüâli nezdinde arabuluculuk yapmasını rica eden mektubuyla mesele Viyana sarayının gündemine de gelmişti³⁶. Fakat Çerkes Mehmed'in gelişi beklenmedi.

Bu beklenmedik gelişme karşısında Viyana'nın siyaset belirlemesine fırsat kalmadan, Çerkes Mehmed Bey, bu defa Türkçe olarak, 25 Safer 1140 / 12 Ekim 1727'de yine Prens Eugen'e, Rechcron'a ve Saray Tercümanı Leopold von Talman'a hitaben birer mektup yazdı ve gönderdi³⁷. Çerkes Mehmed Bey, Eugen'e yazdığı mektubunda (EK-1) iltica niyetini açıkça dile getirmişti: *“Düşmanlarımız hakkımızda hilâf ile Pâdişâhımıza fitne eylediler. Biz dahi Pâdişâhımıza karşı durmak olmaz, cânımızı alup Kıral hazretlerinin güzel isimleri istimâ'mız olup ânın kanadı altına gelmişizdir.”* Rechcron'a ise (EK-2), gönderdiği mektubun Prens'e teslim edilmesini rica ettikten sonra, karantinada tutulmasını icap ettirecek hal olmadığını, Viyana'ya gelmesine izin verilirse ahvalini bizzat anlatacağını yazmış ve mektubunu şöyle bitirmişti: *“[Kral] her neği lâyük ise, ol vech eder, zîrâ Kıral hazretlerinin kanadı altına girdük şimdiden sonra.”*

Çerkes Mehmed'in Leopold von Talman'a yazdığı mektup (EK-3), diğer ikisinden daha uzundur ve daha samimi dille kaleme alındığından onun duygu ve düşünce dünyasına girmeye izin verir. Mektubunda, derdine Allah'tan sonra sadece İmparator'un derman olabileceğini yazan Çerkes Mehmed, iltica niyetini yineleyip şöyle devam etmiştir: *“Gerçek, Kıral hazretlerine benden bir fâ'ide yokdur; lâkin 'indallah bize her ne eder ise zay' olmaz ve muhalefiçinde nâm ve şânı ziyâde olur.”* Kısa bir süre önce Osmanlı Mısırı'nın en güçlüsü olan Çerkes Mehmed'in içine düştüğü çaresizlik Leopold von Talman'a hitabıyla daha hissedilir hal alır: *“Sizden ricâ ve niyâz olunur ki bizi bir gün evvel ol tarafa gitmemize himmet eylesiz.”* Fakat hâlâ vaatte bulunmak için umut vardır: [Rechcron] *“Bizi bir gün mukaddem ol tarafa getürmeğe cehd eylesün. İnşallahu te'âlâ hizmetiniz zay' olmaz Rabbü'l-'alemin tarafında*

36 Nisan 1726'da İstanbul'da imzalanan ticaret antlaşmasına Trablusgarp Ocağı'nın riayet edeceğini bildirmek vazifesiyle Viyana'ya gönderilen Trablusgarp elçisi Mehmed Efendi, beraberinde Ahmed Paşa'nın Mısır'dan firar eden beyler lehine Habsburgların arabuluculuk yapmasını isteyen nâmesinden başka, Çerkes Mehmed'in yoldaşlarından Ahmed ve Ömer beylerin arzını da getirmişti. Ahmed ve Ömer beyler mektuplarında; Çerkes Mehmed'in Cezayir'de, kendilerinin ise Trablusgarp'ta bulduklarını, Bâbüâli'nin haklarındaki idam fermanlarını her yere gönderdiğini yazıyor, affedilip Mısır'a dönmelerine izin verilmesi için İstanbul ile Viyana arasındaki dostluğa binaen Habsburgların arabuluculuk yapmalarını rica ediyordu. Mehmed Efendi'nin teslim ettiği her ikisi de Prens Eugen'e hitaben yazılmış 1 Muharrem 1139 / 18 Ağustos 1726 tarihli nâme ve mektubun Almanca tercümeleri OeStA, HHStA, Türki I, Turcica 195, Konv.1: Korrespondenzen (1727.04-1727.10), fol. 78r.-80r; Türkçesi OeStA, HHStA, UR, Türkische Urkunden 13 (1725-1729), Schreiben des Pascha [von Tripolis] an Prinzen Eugen, die aus Egypten flüchtig gewordenen, in Tripolis sich befindlichen Begen, dabey liegt auch ein Empfehlungs-Schreiben des Pascha an Eugen für selbe. 1726 im Aug. / im Moharrem 1739.

37 OeStA, HHStA, UR, Türkische Urkunden 13 (1725-1729), Fünf Schreiben des berühmten ägyptischen Bëg Tscher Kes Mehemed an den Hof-Kriegsraths Präsidenten, der sich zuerst nach Tripoli und, dann nach Triest geflüchtet, und bey dem Kaiser Carl VI. um Hilfe nachgesucht hat, mit deutschen Uebersetzungen, 1727 / 1140. Bahsi geçen mektupların tamamı atf verilen tasnifteki zarfın içerisinde. Bu nedenle mektuplara aşağıdaki alıntılarda ayrıca atf verilmemiş, mektupların çevirileri makalenin sonundaki ekler kısmında neşredilmiştir.

ve hem bizde. Göreyim seni nice hareket edersin bizim için.” Çerkes Mehmed, belki de vaadinin beyhude yere olmadığını ispat etmek istercesine, Talman’a kendisini hatırlatmak amacıyla daha önce Trablusgarp Elçisi Mehmed Efendi’nin durumunu bildirdiğini, Saray Tercümanı’nın ismini de Elçi’den duyduğunu mektubunun sonuna eklemiştir.

Çerkes Mehmed, Leopold von Talman’a yazdığı mektupta, elinde Trablusgarp Beyi Ahmed Paşa’nın VI. Karl’a ve Prens Eugen’e gönderdiği nâmelerin bulunduğunu da belirtmişti. Bu nâmelerin varlığı Çerkes Mehmed’i bir nevi elçi konumuna getiriyordu ki böylece Viyana’ya yolculuğu için vakit kaybetmeksizin izin verileceğini ümit etmiş olabilir. Nitekim mektupların içeriğine bakıldığında, ümitli olmak için başka sebepleri de vardı. Ahmed Paşa’nın VI. Karl’a hitaben yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla Çerkes Mehmed’in idam cezasının affedilmesi Viyana sarayının başarısı olarak görülüyordu: “*Mezkûrun cürmü dahi var ise ‘afv buyurulmasıçün siz ulu dostumuz tarafından kudretlü ve mehâbetlü pâdişâh-ı ‘âlem-penâh hazretlerine ricâ ve şefâ’at olunması tahrîr olunmuş idi. Ömrünüz mezîd ve kıdvetiniz dâ’im ola! Husûs-ı mezbûru vücûda getürüb üç ocağı mesrûr ve bu taraflarda nâmınız şüyû’ bulmuştur.*”³⁸

Satırların devamında Çerkes Mehmed’in Viyana’ya niçin gittiğini de öğrenmek mümkündür: “*Hâlâ itmâm-ı mesâlih ve vatan-ı me’lûfuna ‘avdet ve ric’at yalnız siz meveddetlü dostumuzdan me’mûl etmeleriyle ol tarafa revâne olmuşlardır.*” Bunun için Ahmed Paşa, VI. Karl’dan Osmanlı padişahı nezdinde arabuluculuk etmesini rica ediyordu: “*Mercûdur ki vusûlleri müyesserlerinde üzerinde hüsn-i nazarınız dirîğ olunmayup vatan-ı me’lûfuna ‘avdet ve ric’at olmalarıçün şevketlü ve kudretlü ve mehâbetlü padişâh-ı ‘âlem-penâh hazretlerine ricâ olunub mezkûru husûl-i merâmlarıyla mesrûr etmeleriniz ricâ olunur.*”

Ahmed Paşa, Prens Eugen’e gönderdiği nâmesinde de neredeyse harf-be-harf aynı satırlarla meseleyi anlattıktan sonra şöyle devam etmiştir: “*Mezbû[r] Mehmed Bey hazretleri bir kadir kıymet bilür kimesne olmağla bu husûsda vücûda gelen bir ‘iânet zâyi’ olmaz. Bu tarafda kendülerden istimâ’ olunan budur ki murâd-ı maksûdu vücûda gelüp mahrûse-i Mısır’a vusûlleri müyesser oldukda, masâlihleriçün tarafınızdan harç olunursa, cenâbınıza otuz at-ı mısri ve otuz bin altun ve mahrûse-i mezkûrede bulunan tuhaf hedâyeler siz dostumuza gönderirler. İnşallahu te’âlâ vusûlleri müyesserinde kendü lisânlarından mesmû’ınız olur.”*

Mektupların tamamının içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla Çerkes Mehmed Bey’in Habsburg İmparatorluğu’nda iltica arayışının sebebi, idam cezasının affedilmesine aracılık

38 OeStA, HHStA, UR, Türkische Urkunden 13 (1725-1729), Schreiben des Ahmed Beni Jusuff Pascha von Tripolis, durch den, in Triest sich flüchtig befindenden ägyptischen Bègler-Bèg, Tscher Kes Mehemed, an Kaiser Carl VI., worin er denselben dem Kaiser anempfâhlt, ditto im Moharrem 1140. Nâmenin üzerindeki tarih 9 Muharrem 1140 / 17 Ağustos 1727’dir. Aynı zarfın içinde Ahmed Paşa’dan Prens Eugen’e gönderilen nâme de mahfuzdur.

ettiğine inandığı VI. Karl'ın ve Habsburg hükûmetinin, Mısır'a dönmek için kendisine bir defa daha yardımcı olmasını sağlamaktı. Bunun için de Kahire'ye döndüğünde kavuşacağı servetine güveniyordu, fakat olayların gidişatı kontrolünden çıkmak üzereydi.

Viyana'da Kriz, Trieste'de Çaresizlik

Çerkes Mehmed'in 4 Ekim 1727 tarihli mektupları Viyana'daki muhataplarına ulaştığında, Saray Harp Şûrâsı Mısır'ın firarî beyinin Habsburg başkentine gelişini geciktirmeye karar verdi. Bunun için 25 Ekim'de Trieste'deki garnizon komutanına ve şayet Çerkes Mehmed daha önce yola çıktıysa durdurulması için Graz'daki askerî makamlara gerekli emirler gönderildi. Her iki emrin müsveddelerinden anlaşıldığı kadarıyla Harp Şûrâsı, Viyana'daki Osmanlı şebkenderi Kazgancızâde Ömer Ağa'nın³⁹ şüphesini uyandırmak istemiyordu. Harp Şûrâsı yetkilileri daha sonra bu satırların üzerini çizmiş, Osmanlı diplomatının ismini zikretmeden daha muğlak ifadeler eklemiştir⁴⁰.

Ancak aynı gün Viyana'dan Dirling'e gönderilen talimatnâmede daha açık bir dil kullanılmıştır: Çerkes Mehmed'in, Trablusgarp Ocağı'nın ve muhtemelen bu işte dahil olan Cezayirlielerin yönlendirmesiyle İmparator'un himayesine girmek üzere Trieste'ye geldiği; uluslararası hukuk açısından sorun olmadığı halde Ömer Ağa'nın bundan derhal haberdar olup büyük gürültü koparacağı ve adet edindiği üzere bu konuda Bâbüâlî'ye yanlış bilgi aktaracağı; bu nedenle Çerkes Mehmed'in niçin Viyana'ya gelmek istediği öğrenilinceye kadar ona Karintiya'da yahut Krayina'da ikameti için yer gösterileceği İstanbul'daki Habsburg kapı kethüdasına yazıldı⁴¹.

Yine aynı gün, 25 Ekim'de, Saray Tercümanı Leopold von Talman, Çerkes Mehmed Bey'e cevabî mektubunu gönderdi. Mektup esasen Prens Eugen'in sözlerini aktaran üslupla yazılmıştı: Çerkes Mehmed, Trieste'deki garnizon komutanına Habsburg başkentine niçin gitmek istediğini söylemeli, şayet bu konuyu onunla konuşmak istemiyorsa, Türkçe kaleme alacağı bir mektupla doğrudan Viyana'ya bildirmeliydi. Mektubun başında bu talebi açıklayan birkaç satır da yer alıyordu: “*Gerçi kimse Roma İmparatoru'nun memâlikine gelmekten alıkonulamaz, fakat Viyana'ya seyahatinden önce bunun sebebi bilinmek istenir*

39 Kazgancızâde Ömer Ağa'nın Viyana şebkenderliği için bkz. Heidrun Wurm, “Entstehung und Aufhebung des osmanischen Generalkonsulats in Wien (1726-1732) – Eine Relation Heinrich von Penklers aus dem Jahr 1761”, *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchives*, XLII (1992), s. 152-176. Ne Penkler ne de Penkler'in takririni tatminkâr bir girişle neşreden Wurm, Çerkes Mehmed Bey vakasından bahseder. Wurm, muhtemelen aşağıda işaret edileceği üzere Ömer Ağa'nın kariyeri üzerinde somut etkisi olmayan bu vakayı bahse değer bulmamıştır. Buna karşın olayların bizzat şahidi olan Penkler'in Çerkes Mehmed Bey vakasından bahsetmeyişi, takririni geç bir tarihte yazmış olmasıyla açıklanabilir.

40 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 195, Konv.3: Korrespondenzen (1727.09-1727.10), fol. 118r.-118v., Saray Harp Şûrâsından İç Avusturya Askerî Makamlarına, 25 Ekim 1727; ve fol. 119r.-119v., Saray Harp Şûrâsından Argento'ya, 25 Ekim 1727.

41 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 195, Konv.3: Korrespondenzen (1727.09-1727.10), fol. 126r., Saray Harp Şûrâsından Joseph von Dirling'e, 25 Ekim 1727 Viyana.

*ki belki bu, Habsburg ve burada bir konsolosu olan Osmanlı sarayları arasındaki dostluğa mugayir olabilir.*⁴²

Saray Harp Şûrâsının yukarıda zikredilen yazışmalarından ve Leopold von Talman'ın Çerkes Mehmed Bey'e gönderdiği mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Habsburglar, beklenmedik misafirin Viyana'ya gelmesi halinde Şehbender Ömer Ağa'nın bunu öğrenmesinden ve bu konuyu iki imparatorluk arasındaki dostluğu zedeleyecek şekilde Bâbîâli'ye aktarmasından endişe ediyordu. Ancak alınan tedbirler yetersiz kaldı. Zira Çerkes Mehmed'in 12 Ekim'de yazıp Viyana'ya gönderdiği mektuplar, 27 Ekim akşamında Osmanlı Şehbenderi'nin eline geçmişti⁴³.

Aslında mektuplar Ömer Ağa'ya, zarfın üzerinde açıkça Talman'ın ismi yazdığı halde, yanlışlıkla teslim edilmişti. Soruşturma evrakından anlaşıldığına göre, Ömer Ağa zarfı açmış, okudukları karşısında son derece heyecanlanmış ve İstanbul'a ulak göndererek Veziriazam İbrahim Paşa'yı haberdar etmeye karar vermişti. Ömer Ağa, böylece Bâbîâli'nin desteğini kazanmayı umuyordu. Bu haberi İstanbul'a iletmek üzere yola çıkacak çuhadarı için derhal Harp Şûrâsından yol izni istemiş, aynı zamanda Viyana hanlarında Budin üzerinden İstanbul'a gidecek, takririni verebileceği güvenilir bir tüccar aramaya başlamıştı. Bu sırada Habsburglar da paketin içinde ne olduğunu Şehbender'in tercümanı Temeşvarlı Osman Ağa'dan para karşılığında öğrenmiş, vakit kaybetmeksizin Ömer Ağa ve maiyetini sıkı takibe almış, Osmanlı İmparatorluğu sınırındaki komutanlara da Viyana'nın yol izni olmaksızın kimsenin sınırdan çıkmasına müsaade edilmemesini, yolcuların yüklerinin aranmasını ve bulunan mektupların Viyana'ya gönderilmesini istemişti⁴⁴.

Bu arada Harp Şûrâsı, Ömer Ağa'ya mektupları teslim edenleri tutuklamış ve bizzat Leopold von Talman tarafından da Şehbender'den elindeki mektupları vermesi istenmişti. 2 Kasım'da Ömer Ağa mektupları Talman'a verdi, ancak aynı gün İstanbul'a haber göndermeyi başarmıştı. Habsburg İmparatorluğu'ndaki ve Avrupa'daki askerî ve diplomatik

42 “... zwar niemanden in die Röm[isch-] Käy[serliche] Lender zu khomen verwehret seÿe, jedennoch möchten die selbste vorhin die ursach dero nacher Wienn vorgenohmene reis wissen, indeme sonsten vielleicht solche der freindschafft so mit der hiesigen und ottoman[ischen] Hoff, von welchen ein Consul allhier sich befindet, zuwider sein könte.”, OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 195, Konv.3: Korrespondenzen (1727.09-1727.10), fol. 120r.-120v., Leopold von Talman'dan Çerkes Mehmed Bey'e, 25 Ekim 1727 Viyana.

43 Bu olaya dair detaylar, aksi işaret edilmedikçe, Saray Harp Şûrâsı tarafından bu konu hakkında yürütülen soruşturmanın evrakına dayanarak özetlenmiştir. OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 196, Konv.1: Korrespondenzen (1727.11), fol. 333r.-335v., Species facti, 1 Kasım 1727 Viyana.

44 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 196, Konv.1: Korrespondenzen (1727.11), fol. 20v.-21v., Prens Eugen'den VI. Karl'a, 2 Kasım 1727 Viyana. Prens Eugen, Ömer Ağa'nın meseleyi İstanbul'a bildirdiği takdirde iki imparatorluk arasında askerî ve siyasî sonuçları da olabilecek bir kriz çıkacağını düşünüyordu: “... beÿ erfolgter abschickhung mehr berührten paquets und beÿruckhung einiger dem Omer Aga schon angewohnten unwahrheiten zwischen Euer Kay[serlichen] May[estat] und der ottomanischen Pforten gar grosse- und etwo gefährliche Weithläufigkeiten leichtlich hetten entstehen khönnen, und dises factum in das Politico-militare umb soe mehrers enflüeset, ...”

gelişmeleri İstanbul'a bildirdiği taktirine, Mısır'dan firar eden Çerkes Mehmed'in Trieste'de bulunduğunu, İmparator'un himayesine girmek istediğini, fakat niyetinin tam olarak ne olduğunun bilinmediğini yazdı⁴⁵.

Ömer Ağa, taktirini İstanbul'a gönderirken, Viyana'da da bu vaka karşısında hangi politikanın takip edilmesi gerektiği belirlenmeye çalışılıyordu. Prens Eugen, VI. Karl'a meseleyi arz ederek, daha önce Çerkes Mehmed'e Karintiya ya da Krayina'da ikameti için yer gösterilmesi kararlaştırılmışken, Ömer Ağa'nın meseleyi öğrenmesi üzerine durumun yeniden değerlendirilmesi gerektiğini yazdı⁴⁶. Türk Savaşlarının parlak generaline göre Çerkes Mehmed'in gelişi artık sır olmadığına göre, bu mesele Bâbiâli nezdinde sorun yaratabilirdi, zira -her ne kadar Osmanlılar, Rákóczi'ye sadece iltica hakkı vermeyip aynı zamanda iltimas da gösteriyorlarsa bile- firarî memlûk beyinin himaye edilmesi Pasarofça Antlaşması'na aykırıydı⁴⁷. Prens Eugen, bu nedenle Leopold von Talman'ın gizlice Trieste'ye gönderilerek Çerkes Mehmed Bey'in niyetinin soruşturulmasını ve kendisinden Trablusgarp Beyi Ahmed Paşa'nın mektuplarının istenmesini tavsiye etti. Talman, ayrıca Kayzer ile Padişah arasındaki iyi dostluk ve komşuluk ilişkilerinin kendisinin kabul edilmesine izin vermediğini Çerkes Mehmed'e anlatacağı: Onun için Habsburgların yapabilecekleri İstanbul'daki kapı kethüdasına sipariş edilebilirdi. Bu arada seyrüsefain ve ticaret antlaşması için Cezayir'den gelecek haber beklenmeliydi⁴⁸.

VI. Karl'ın bu siyasete onay vermesinden sonra, 4 Kasım 1727'de Dirling'e İstanbul'da takip edeceği diplomasiyi anlatan talimatnâme gönderildi. Buna göre Habsburg diplomati, sebep olduğu skandalı -hakkındaki diğer şikâyetleri de yeniden gündeme taşıyıp- aleyhine kullanarak, artık Viyana sarayı tarafından hiçbir şekilde güvenilir bulunmayan Ömer Ağa'nın

45 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 196, Konv.1: Korrespondenzen (1727.11), fol. 16r.-16v., Copia von der Relation, welche zu der Ottomanischen Pforten geschickt worden den 2ten 9bris 1727. Ömer Ağa'nın taktirini şebhenderlik tercümanı Temeşvarlı Osman, altı duka altın karşılığında Harp Şûrâsına vermişti. OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 196, Konv.1: Korrespondenzen (1727.11), fol. 196r., Prens Eugen'den VI. Karl'a, 28 Kasım 1727 Viyana.

46 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 196, Konv.1: Korrespondenzen (1727.11), fol. 30r.-30v., Prens Eugen'den VI. Karl'a, 2 Kasım 1727 Viyana.

47 Pasarofça Antlaşması'nın 14. maddesi suçluların himaye edilmemesini öngörüyordu: “*Tarafeynin re'âyâsından müfşid ve 'âsi ve bed-hevâ olanlar iki cânibden dahi kabul olunmayup bir veçhile himâye olunmaya.*”, *Muâhedât Mecmûası*, s. 109. Rákóczi ve taraftarlarının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumları, esasen bu madde kapsamında değerlendirilemez. Antlaşma müzakereleri sırasında Rákóczi ve beraberindekilerin Habsburglara iadesi istenmiş, ancak ne bu istek ne de Macar Prens'in antlaşma metninde “hain” olarak zikredilmesi Osmanlılar tarafından kabul edilmişti. Ercan, *a.g.e.*, s. 179. Antlaşmanın 15. maddesinde yazdığı üzere Rákóczi ile diğer Macar soyluları ve askerleri sınırdan uzak bölgelere yerleştirilecekti. *Muâhedât Mecmûası*, s. 110.

48 “... *folgens aber Ihme bedeuthen zulasßen, daß die zwischen Euer Kay[serlichen] May[estät] und der Pforten stehende guette freundschaft und nachbahrschaft nicht zueliesße, sich seiner anzunehmen ...*”, OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 196, Konv.1: Korrespondenzen (1727.11), fol. 30r.-30v., Prens Eugen'den VI. Karl'a, 2 Kasım 1727 Viyana. Prens Eugen, Habsburg İmparatoru'na, kendisine ve Saray Tercümanı'na gelen mektupların Ömer Ağa tarafından açılmasını da diplomatik skandal olarak görüyor ve bunu ilk günden itibaren Viyana'da istenmeyen Osmanlı Şebhenderi'nin geri çağırılması için kullanmak istiyordu.

geri çağrılmasını ve aslında gereksiz olan şehbenderliğin de kapatılmasını istemeliydi. Çerkes Mehmed Bey meselesine gelince, Dirling Bâbiâli'ye daha önce Trablusgarp Elçisi'nin, mezkûr bey için girişimde bulunduğunu, fakat bu gibi kimseler Habsburglar tarafından asla himaye edilmediğinden, Elçi'ye kulak verilmediğini anlatmalıydı. Ayrıca Dirling, Veziriazam'la görüştüğünde şunları söylemeliydi: “*Kayzer, yüce zatı ve Bâbiâli arasında akdedilen barışı tam manasıyla gözettiğini her fırsatta aleme ispat etti ve dahası şunu da teyit ediyor ki mezkûr Çerkes Bey'i kabul etmek ya da onu himaye etmek gibi niyeti yoktur, bilakis onu mevrûs mülklerinden çıkarmaya karar verdi.*”⁴⁹

Diğer taraftan, Leopold von Talman da 8 Kasım 1727'de Trieste'ye gitmek üzere yola çıktı. Habsburg Saray Tercümanı şehre 15 Kasım'da vardı ve aynı gün Çerkes Mehmed'le, kırk günlük mecburî tecrit süresini tamamlamış olmasına rağmen hâlâ tutulduğu karantinahane de görüştü. Bu görüşme sırasında Mısır'ın firarî beyi; idam cezasından Habsburg İmparatoru'nun Bâbiâli'den ricacı olması sayesinde kurtulduğunu ve Mısır'a dönmesi için izin verildiğini, bunun üzerine Cezayir Divanının tavsiyesiyle İmparator'dan bir defa daha kendisinin önceki mevkiine iadesi ve beraberindekilerin de affedilmesi için ricacı olmasını istemeye geldiğini Leopold von Talman'a söyledi. Talman'ın aktardığına göre, Çerkes Mehmed Bey, elindekilerle yetinebileceğini ifade etmişti; ancak hakkında Garp Ocaklarına gönderilen fermanla Mısır'a dönmeden önce İstanbul'a gitmesi isteniyordu ve o bu seyahatin şimdiye kadar kaçabildiği ölümüne koşmak olacağını düşünüyordu⁵⁰.

Çerkes Mehmed, aynı gün Leopold von Talman'a Trablusgarp Beyi Ahmed Paşa'nın yukarıda kısmen aktarılan nâmelerini verdi. Elinde Cezayir Divanından herhangi bir mektup bulunmuyordu, ancak Çerkes Mehmed, ticaret ve seyrüsefain antlaşmasının tasdiki için tam olarak affedilmesinin şart koşulduğundan bahsetmişti. Kendisini Akdeniz diplomasisinde önemli figürlerden birisi haline getiren bu durumu lehine kullanmak isteyen Çerkes Mehmed Bey, İstanbul'da Kapudan Paşa ve Dirling tarafından hazırlanıp imzalanan antlaşmanın bu şart yerine getirilmeden tasdik edilmeyeceğini, o güne kadar sadece altı Habsburg gemisine Cezayir limanlarına giriş izni verileceğini de sözlerine eklemiştir⁵¹.

Bu sözlere karşılık, Leopold von Talman Viyana sarayının kararını Çerkes Mehmed'e tebliğ etti: Kayzer, Osmanlı padişahı ile imzalanan barışa değer veriyordu ve asilere iltica hakkı tanımayacaktı. Bu nedenle onun da Viyana'ya gelmesine ya da Habsburg ülkelerinde

49 “... Ihre Kay[serliche] Maj[estät] Ihre punctualeste beobachtung des zwischen allerhöchst deroselben, und der Porten getroffenen fridens in allen gelegenheiten welt-kündig erwiesen haben und in deme noch ferres bestädtigen thuen, daß Sie mehrberührtes Cserkes Bey sich anzunehmen, oder selbem einen Schutz zugestatten nicht gesünnet, sondern selben aus Ihren Erbländen abzuweißen allerg[nä]digst entschlossen seynd.” OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 196, Konv.1: Korrespondenzen (1727.11), fol. 39r.-42v., Saray Harp Şûrâsından Joseph von Dirling'e, 4 Kasım 1727 Viyana.

50 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 196, Konv.1: Korrespondenzen (1727.11), fol. 207r.-212r., Leopold von Talman'dan Saray Harp Şûrâsına, 16 Kasım 1727 Trieste.

51 Aynı takrir.

kalmasına izin verilmeyecekti; Çerkes Mehmed, Habsburg topraklarını terk etmeliydi. Fakat Habsburg kapı kethüdası kendisi için Bâbiâli nezdinde girişimde bulunabilirdi. Dirling'in girişimlerin sonucu ne olursa olsun, gittiği yerde kendisiyle paylaşılacaktı. Talman'ın yazdığına göre, Çerkes Mehmed söylenenleri sükunetle dinlemiş ve sonunda İmparator'un kararına boyun eğdiğini söylemişti; ancak Bâbiâli'nin hakkındaki hükmü belli olana kadar Trieste'de kalmasına müsaade edilmesini istemişti⁵². Çerkes Mehmed, bu arada Rechcron'a yeni bir mektup (EK-4) daha yazmış ve Prens Eugen ve VI. Karl nezdinde kendisi için çaba göstermesini, Mısır'a döndüğünde bu çabalarının sonuçsuz kalmayacağını tekrar hatırlatmıştı⁵³.

Harp Şûrâsı, Çerkes Mehmed'in ricasını kabul etti ve Bâbiâli'nin hakkındaki kararı belli oluncaya değin Görz'de (Gorizia, bugün İtalya'da) geçici olarak ikamet etmesine müsaade edildi. Mehmed Bey, bu haber üzerine derhal Görz'e geçti. Talman ise birkaç gün sonra Viyana'ya dönecek, ancak Trieste'deki geçirdiği zaman içinde Çerkes Mehmed'den öğrendiklerini ikinci takririne yazıp Habsburg başkentine gönderecektir. Buna göre Çerkes Mehmed Bey kendisine, henüz Cezayir'deyken affedilmesi, Mısır'a dönmesine izin verilmesi ve eski mevkiine iadesi için Bâbiâli'ye üç bin kese akçe önerdiğinden bahsetmişti⁵⁴. Şimdi, yine bu amaç için İstanbul'da bulunan Ömer ve İbrahim beylere hitaben mektup yazmış ve kendilerine teslim edilmesi için Habsburg kapı kethüdasına gönderilmesini rica etmişti⁵⁵.

Mektuplar Dirling'e gönderildi⁵⁶; fakat öncesinde Leopold von Talman, kendisine imzalı ve mühürlü teslim edilen mektupları okumuş ve mektupları Almancaya çevirerek içeriğinden Harp Şûrâsını haberdar etmişti. Ömer Bey'e gönderdiği mektubunda Çerkes Mehmed, Kapudan Paşa'nın selam ağası Hüseyin Ağa'nın Cezayir'e getirdiği fermanı bahsederek Mısır'dan firar eden beylerin affedildiklerini ve İstanbul'a beklendiklerini yazmıştı. Çerkes Mehmed, mektubunda tek niyetinin ülkesinde, ailesiyle birlikte Osmanlı Padişahı'nın himayesinde yaşamak olduğunu söylüyor, ancak İstanbul'da kendisini ne beklediğini bilmediğinden Osmanlı başkentine gelmeyi tehlikeli bulduğunu yazıyordu. Mısır'a dönmesine izin verilmesi karşılığında söz verdiği üç bin kese akçeyi Bâbiâli'ye teslim edeceğini de mektubuna ekleyen Çerkes Mehmed'e göre, Mısır Valisi'nin haksızca el

52 *Aynı takrir*: Talman, bu sırada maiyetiyle kurduğu ilişki sayesinde Çerkes Mehmed'in Viyana'daki Fransız elçisine de mektup getirdiğini, bir zamanlar büyük servet sahibi olan Bey'in sadece 500 gurusu kaldığını öğrenmişti. Keza aynı günlerde Çerkes Mehmed Bey, yanındaki tercümanını beraberinde getirdiği ipeği satmak üzere Venedik'e göndermişti. OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 198, Konv.4: Korrespondenzen (sine dato), fol. 3r.-3v., Leopold von Talman'dan Saray Harp Şûrâsına, tarihsiz.

53 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 198, Konv.4: Korrespondenzen (sine dato), fol. 8, Çerkes Mehmed Bey'den Rechcron'a, 27 Aralık 1727 Trieste.

54 Bu konuda bkz. dipnot 11.

55 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 196, Konv.1: Korrespondenzen (1727.11), fol. 205r.-206v. ve 227r.-227v., Leopold von Talman'dan Saray Harp Şûrâsına, tarihsiz.

56 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 196, Konv.2: Korrespondenzen (1727.12), fol. 62r., Saray Harp Şûrâsından Joseph von Dirling'e, 15 Aralık 1727 Viyana.

koyduğu serveti bunun teminatıydı. Çerkes Mehmed, son olarak kendi namına Bâbiâli'yle müzakere yürütmesi için Ömer Bey'i vekil tayin etmişti ve bu hususta İbrahim Bey'le birlikte hareket etmesini rica ediyordu⁵⁷.

İbrahim Bey'e gönderilen mektup da benzer içeriğe sahiptir. Burada Çerkes Mehmed, kendisini İstanbul'a gelmekten alıkoyan şeyin can güvenliği olduğunu bir defa daha vurguluyordu. Zira önceki mektubun muhatabı olan Ömer Bey, Kapudan Paşa'nın konağına davet edildikten sonra ortadan kaybolmuş ve öldüğüne ya da hapsedildiğine dair haber işitilmemişti. Bu nedenle hayatından endişe ederek Kayzer'e müracaat etmişti. Çerkes Mehmed'in İbrahim Bey'den istediği, Ömer Bey'le birlikte davası için Bâbiâli nezdinde girişimde bulunmasıydı⁵⁸.

Viyana ve İstanbul Arasında Çerkes Mehmed Bey, Ömer Ağa ve Cezayir Meseleleri

Çerkes Mehmed böylece Osmanlı-Habsburg diplomasisinin de gündemine yerleşti. Mısır'ın firarî beyinin beklenmedik şekilde Trieste'ye geldiği haberi ve bu konuda Viyana sarayının verdiği ilk kararı içeren 25 Ekim tarihli talimatnâme⁵⁹ 15 Kasım'da Dirling'in eline geçmişti. Talimatnâmenin deşifresi henüz tamamlanmışken, Reisülküttâb Mustafa Efendi, Habsburg kapı kethüdasını mülakat için Boğaz'ın Anadolu yakasındaki konağına davet etti. Görüşme 17 Kasım'da vuku buldu ve konusu esasen bir süre önce imzalanan ve Cezayir Divanı tarafından aylardır tasdik edilmesi beklenen seyrüsafain ve ticaret antlaşmasıydı. Reisülküttâb, Cezayir Divanının antlaşmayı onaylamak istemediğini, altı gemi için liman izni verilebileceğini, fakat Habsburg konsolosunu şehre kabul etmeyeceklerini söylemiş; Cezayir'in daha önce Tunus ve Trablusgarp ocakları gibi Habsburglarla antlaşma imzalamayı istemesine rağmen şimdi vazgeçmesinin tek sebebinin Mısır'dan firar eden Çerkes Mehmed Bey olduğunu belirtmişti. Mustafa Efendi'nin aktardığına göre, Çerkes Mehmed daha önce de Trablusgarp'ı imzalanan muahededen vazgeçirmeye çalışmış, fakat kendisine ruhsat verilip Viyana'ya gönderilirse daha iyi şartlarda antlaşma imzalayacağı yolundaki propagandasına taraftar bulamamıştı. Bâbiâli'nin istihbaratına göre Çerkes Mehmed Bey, bundan sonra İtalya'ya doğru yola çıkmıştı. Şayet Habsburg İmparatorluğu'na gelecek olursa söylediklerine kulak asılmamalı ve Cezayir ile imzalanan antlaşma meselesine müdahil olmasına izin verilmemeli, bilakis Habsburg İmparatorluğu'ndan sürülmeli yahut tutuklanmalı veya yakalanarak Osmanlılara teslim edilmeliydi. Reisülküttâb, sözlerini

57 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 196, Konv.1: Korrespondenzen (1727.11), fol. 219r.-220v., Çerkes Mehmed Bey'den Ömer Bey'e, tarihsiz.

58 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 196, Konv.1: Korrespondenzen (1727.11), fol. 220a-r.-221r., Çerkes Mehmed Bey'den İbrahim Bey'e, tarihsiz. Çerkes Bey, Mısırlı Hasan isimli birine de yukarıda özetlenen mektuplarla aynı içeriğe sahip üçüncü bir mektup yazıp göndermişti. OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 196, Konv.1: Korrespondenzen (1727.11), fol. 222r., Çerkes Mehmed Bey'den Mısırlı Hasan'a, tarihsiz.

59 Bkz. dipnot 41.

Veziriazam'ın İstanbul'da imzalanan seyrüsefain ve ticaret antlaşmasını Cezayirlilere harfiyen kabul ettireceğini söyleyerek tamamlamıştı⁶⁰.

Buna karşılık Dirling, meseleye tam olarak vâkîf olmak için Çerkes Mehmed'in Trieste'ye geldiğinden bahsetmeyerek, Kayzer'in Mısır'ın firarî beyini himaye etmeyeceğini ve Cezayir ile imzalanan antlaşmaya müdahil olmasına asla izin vermeyeceğini söylemişti. Nitekim geçen sene Çerkes Mehmed'in adamları iletişim kurmaya çalıştığında ve Trablusgarp Beyi, bu konuda kendisine yazdığında Kapudan Paşa'nın bilgisi dahilinde bu meseleden uzak durmuştu. Habsburg kapı kethüdası, Çerkes Mehmed'in Viyana sarayına ne verebileceğini bilmiyordu, ancak Habsburglar, Cezayir ile imzalanan antlaşma bahsinde Bâbîâlî'ye güveniyordu⁶¹.

Joseph von Dirling'in takririnde uzunca bir yer ayırdığı bu mülakattan iki gün sonra, 19 Kasım'da Saray Harp Şûrâsının Çerkes Mehmed Bey meselesine dair ikinci talimatnâmesi⁶² İstanbul'a ulaştı. Habsburg kapı kethüdası bunun üzerine Veziriazam'la görüşmek istemiş ve bu isteği çok kısa zaman içinde kabul görmüştü. 22 Kasım 1727'de İbrahim Paşa, Dirling'i konuk etti. Dirling, Çerkes Mehmed Bey ve Şehbender Ömer Ağa bahislerini açmadan önce seyrüsefain ve ticaret antlaşmasının Cezayirlilere kabul ettirileceğine dair daha önce Reisülküttâb'dan duyduğu sözleri Veziriazam'ın teyit etmesini beklemiş, ardından Çerkes Mehmed'in beklenmedik şekilde Trieste'ye geldiğini söylemiş ve Viyana sarayının bu konuda aldığı kararı Osmanlı veziriazamına iletmişti. Damat İbrahim Paşa ise, Harp Şûrâsının kararını duymaktan memnun olduğunu dile getirmiş, Bâbîâlî'nin de Habsburg düşmanlarını himaye etmeyeceğini sözlerine eklemişti ki Dirling burada Râkóczi'nin Osmanlılar tarafından misafir edilmesinin yarattığı tezadı Viyana'daki amirlerine hatırlatmak ihtiyacı duymuştu⁶³.

Dirling, Ömer Ağa'nın İmparator'a ve Habsburg ricaline gönderilen mektupları açarak sebep olduğu skandalı da aynı gün gündeme getirmiş, benzeri durumda Bâbîâlî'nin nasıl davranacağını sormuş, ancak bu konuda İbrahim Paşa'dan istediği tepkiyi alamamıştı. Habsburg kapı kethüdasının yazdığına göre, Veziriazam, Ömer Ağa'nın böyle bir şey yapabildiğine hayli şaşırmış ve diplomatik dili bir kenara bırakarak "*Tam bir eşekmiş, cezasını çekmesi için bir şey esirgenmeyecek.*"⁶⁴ demişti. Fakat Dirling bu sözle yetinmeyerek, Harp Şûrâsının talimatı doğrultusunda Ömer Ağa'nın artık güvenilemez bulunduğu gerçeği

60 Mülakat hakkında bkz. OeStA, HHStA, Türki I, Turcica 196, Konv.1: Korrespondenzen (1727.11), fol. 120v.-126v., Joseph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 25 Kasım 1727 İstanbul.

61 Bu satırlardan anlaşıldığı kadarıyla Çerkes Mehmed Bey, İstanbul'da yalnız Fransa elçiliğine değil, Habsburglara da müracaat etmiştir. Fakat Dirling önceki raporlarında bu konudan bahsetmez.

62 Talimatnâme için bkz. dipnot 49.

63 Bu görüşme için bkz. OeStA, HHStA, Türki I, Turcica 196, Konv.1: Korrespondenzen (1727.11), fol. 129v.-135v., Joseph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 25 Kasım 1727 İstanbul.

64 "*Er wäre halt ein Esel, und wurde man nicht ermanglen, selben zu straffen.*" OeStA, HHStA, Türki I, Turcica 196, Konv.1: Korrespondenzen (1727.11), fol. 134r., Joseph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 25 Kasım 1727 İstanbul.

çağrılmasını ve Viyana'ya şebender tayin edilmesinin gerekmediğini vurguladı. Dirling'e göre, Ömer Ağa'nın varlığı Osmanlı-Habsburg dostluğunu zayıflattığı gibi, Viyana'daki Osmanlı tüccarları da Şebender'in baskısından mustarıptı⁶⁵. İbrahim Paşa, bu noktada Dirling'e hak vermek zorunda kalmış ve ilkbaharda Ömer Ağa'nın azledileceğini -iki ya da üç defa tekrar ederek- söylemişti.

İbrahim Paşa ve Joseph von Dirling'in görüşmesinin sonunda, Osmanlı-Habsburg diplomasisinin manzarası şöyleydi: Viyana, Çerkes Mehmed'i Habsburg mülklerinden çıkarma kararı almış, Bâbüâli ise seyrüsefain ve ticaret antlaşmasını Cezayir Ocağı'na kabul ettireceğine söz vermiş, bizzat Veziriazam da Habsburgların ilk günden itibaren istemedikleri Şebender Ömer Ağa'nın azledileceğini söylemişti.

Manzara aynı gün içinde değişti. 22 Kasım akşamı, Ragusa Konsolosu ve aynı zamanda Britanya elçiliği tercümanı Luca Chirico, Dirling'i konağında ziyaret etti. Diplomasi sanatını Osmanlı başkentinde layıkıyla icra edebilmenin gereklerinden birisi Pera'daki kordiplomatiğin birbirleriyle kurduğu ilişkilerdi ve bu açıdan bakıldığında Luca Chirico'nun ziyareti olağanüstü sayılmazdı. Ancak Chirico, Ömer Ağa'nın dostuydu ve görüşme esasen Habsburgların, Şebender'in azline yönelik talebiyle alakalıydı. İbrahim Paşa ile Dirling arasındaki görüşmenin ayrıntılarını Sadaret Kethüdası'nın ağzından işiten Chirico, Ömer Ağa'nın azli meselesinde Habsburgların tutumunu nasıl değiştirebileceğini öğrenmek istemişti. Ragusa Konsolosu'nun dediğine göre Osmanlılar, Avrupa'daki gelişmeleri sağlıklı şekilde öğrenmek için Habsburg başkentinde şebender bulundurmamak konusunda kararlıydı ve Ömer Ağa'nın yerine seçilecek kimse iki imparatorluk arasında başka sorunlar yaratabilirdi. Anlaşıldığı kadarıyla, Chirico'nun kendi inisiyatifıyla hareket ettiğinden şüphe eden Dirling, cevaben bu konudaki kararın kendisine değil Viyana sarayına ait olduğunu Kethüda'ya söylemesini istemişti⁶⁶.

Dirling, sonraki takrirlerinde, diplomatik çevrelerde Ömer Ağa'nın azledileceğine ve yerine başkasının tayin edileceğine kesin gözüyle bakıldığını, fakat ismi geçenlerin hepsinin Türk olduğunu yazdı. Habsburg kapı kethüdasına göre, Viyana'da Habsburg dostu olarak tanınan Osmanlı tüccarı Peraskoviç'in bu makama tayin edilmesi -Dirling, Harp Şûrâsının talimatı gereğince bu hususta kendisine maddî olarak da yardım etse dahi- mümkün görünmüyordu. Üstelik Peraskoviç, Viyana'ya şebender tayin edilse bile maiyetine Türk katipler verilecekti ve bu da şebenderin Türk olmasıyla neredeyse aynı anlama geliyordu⁶⁷. Bunun üzerine Harp Şûrâsı şayet Peraskoviç'in tayin edilmesi söz konusu değilse, Dirling'den

65 Dirling'in bu konuda söyledikleri, Şebender Ömer Ağa'nın azli için Bâbüâli'yi ikna etmeye yönelik temelsiz iddialar değildi. Osmanlı şebenderi, gerçekten de Viyana'da ticaret yapan Osmanlı tüccarından kendisine ödemesi gereken vergiyi tahsil etmek için zor kullanıyordu. Wurm, a.g.m., s. 170.

66 *Aynı takrirden*, fol. 135v.-136v.

67 OeStA, HHStA, Türker I, Turcica 196, Konv.2: Korrespondenzen (1727.12), fol. 76v.-77r, 78v.-79r., Joseph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 23 Aralık 1727 İstanbul.

Şehbender'in tercümanı Temeşvarlı Osman Ağa'nın Ömer Ağa'nın yerine tayin edilmesi için çaba göstermesini istemişti⁶⁸. Fakat Habsburg kapı kethüdası, Temeşvar ve Belgrad'ın kayında rol oynayan diğerleriyle beraber Osman Ağa'nın da Bâbîâli'de sevilmediğini ve şehbender olarak tayinin çok zor olduğunu düşünüyordu⁶⁹.

Viyana sarayının Çerkes Mehmed Bey'in İmparator'a ve Habsburg ricaline gönderdiği mektupların Ömer Ağa tarafından açılmasını kullanarak Şehbender'den ve şehbenderlikten kurtulmaya yönelik planı böylece çıkmaza girmiştir. Ancak Çerkes Mehmed'in VI. Karl'ın himayesini talep etmek üzere Trieste'ye gelmesiyle ortaya çıkan sorun hâlâ Osmanlı-Habsburg ilişkilerini tehdit edecek boyuttaydı.

Esasen Dirling'in 25 Kasım 1727 tarihli takririyile birlikte Saray Harp Şûrâsının siyaseti kesinleşmişti. Bahsi geçen takrire dayanarak Prens Eugen, 6 Ocak 1728'de VI. Karl'a sunduğu telhisinde, uluslararası hukuka göre bütün hükümdarların kendilerine sığınanlara iltica hakkı vermeleri meşru olduğu halde -üstelik Bâbîâli'nin Rákóczi'ye sadece iltica hakkı vermekle yetinmeyip aynı zamanda itibar da göstermesine rağmen- Çerkes Mehmed Bey'in Habsburglar tarafından himaye edilmesinin uygun olmayacağını savunuyordu. Bâbîâli'nin istediği gibi Çerkes Mehmed'in tutuklanması yahut Osmanlılara iadesi de söz konusu olamazdı, fakat Habsburg mülklerinden çıkarılması gerekiyordu. Vakıa, daha önce İstanbul'un bu konudaki tavrını Dirling'den öğrenene kadar Mısır'ın firarî beyinin Görz'de misafir edilmesi tavsiye edilmişti, ancak Prens Eugen, Osmanlı sarayının -Çerkes Mehmed'in yoldaşları Ömer Bey'in ve Sofi/Seyfi Ağa'nın idam edilmesinin gösterdiği üzere⁷⁰- siyaset değiştirdiğini ve mezkûr beyin artık affedilmesinin söz konusu olmadığını düşünüyordu: “*Bundan dolayı her türlü müşkülattan sakınmak ve Cezayir ile barış maslahatını mümkün kılmak için Çerkes Mehmed Bey'in bertaraf edilmesi gerekli olabilir.*”⁷¹ Nitekim Çerkes Mehmed Bey'in Habsburg topraklarından ayrılmasından sonra, Veziriazam'ın ve Reisülküttâb'ın Cezayir Ocağı'nı

68 OeStA, HHStA, Türkiye I, Turcica 197, Konv.1: Korrespondenzen (1728.01-1728.02), fol. 131r.-131v., Saray Harp Şûrâsından Joßeph von Dirling'e, 12 Şubat 1728 Viyana.

69 OeStA, HHStA, Türkiye I, Turcica 197, Konv.2: Korrespondenzen (1728.03-1728.05), fol. 38r., Joßeph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 17 Mart 1728 İstanbul. Dirling, Ömer Ağa'nın İstanbul'daki en önemli dostlarından biri olan Luca Chirico'nun konağında Osman Ağa'nın Alman casusu olduğunun konuşulduğunu da takririne eklemiştir, fol. 38v.: “... *dan man in des Luca Chirico hauß geredet, daß der Osman Aga der teütschen spion ...*”.

70 Ömer ve Sofi/Seyfi'nin idamı hakkında Dirling, 25 Kasım 1727 tarihli takririnde bilgi verir. OeStA, HHStA, Türkiye I, Turcica 196, Konv.1: Korrespondenzen (1727.11), fol. 132r.-132v., Joßeph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 25 Kasım 1727 İstanbul. Buna göre Ömer ve Sofi/Seyfi, uzun bir süre önce İstanbul'a Çerkes Mehmed Bey'in affi için girişimde bulunmak üzere gelmiş, idam edildikleri güne kadar iltifat ve iyi muamele görmüşlerdi. Ama 18 Kasım'da her ikisinin de başları vurulmuş ve cansız bedenleri saray kapısının önüne bırakılmıştı. Böylelikle Çerkes Mehmed Bey'in mektuplarını teslim alacak kimse kalmamıştı. OeStA, HHStA, Türkiye I, Turcica 197, Konv.1: Korrespondenzen (1728.01-1728.02), fol. 22r.-22v., Joßeph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 11 Ocak 1728 İstanbul.

71 “... *dahero zu vermeidung aller weithläuffigkeit, und facilitierung des friedens geschäfts mit Algier erforderlich seyn dörfte, den Czerkes Beeg abzuschaffen ...*”, OeStA, HHStA, Türkiye I, Turcica 197, Konv.1: Korrespondenzen (1728.01-1728.02), fol. 15r., Prens Eugen'den VI. Karl'a, 6 Ocak 1728 Viyana.

seyrüsefain ve ticaret antlaşmasını kabul etmeye zorlayacaklarına dair verdikleri sözü yerine getirmeleri istenebilirdi. Çerkes Mehmed'e gelince, uygun bir gemi Trieste limanına gelinceye kadar Görz'de ikamet etmeli ve kendisinin Bâbîâli'ye teslim edilmemesini lütuf olarak görmeliydi⁷².

İstanbul'un nabzını tutan Dirling de Prens Eugen'le ve Harp Şûrâsıyla aynı fikirdeydi. 12 Ocak'ta, Viyana'da alınan son karardan henüz habersiz olarak yazıp gönderdiği takririnde Çerkes Mehmed Bey'in himaye edilmesinin Habsburglara fayda sağlamayacağını açıkça yazmıştı. Çerkes Mehmed'in himaye edilmesi, Bâbîâli'yi şüpheye düşürebilir ve Cezayir meselesini de doğrudan etkileyebilirdi. Zira himaye görmeyip Habsburg topraklarında kalsa bile varlığı nedeniyle Cezayir Divanı Mısır'ın firarî beyinin affedilmesine dair şartından vazgeçmeyecek, İstanbul ise huzur kaçırın böylesi birinin Mısır'a dönmesine asla izin vermeyecekti⁷³.

“Bilmedük günâhımız nedir?": Çerkes Mehmed'in Hayal Kırıklığı ve Yeni Macera Arayışı

Hakkında Viyana'da verilen karar Prens Eugen ve Harp Şûrâsı ricali tarafından Çerkes Mehmed Bey'e hitaben 6 Mart 1728'de yazılan bir mektupla (EK-5) tebliğ edildi. Trieste'de Leopold von Talman'la görüştüktan sonra Bâbîâli'nin kararını beklemek üzere Görz'e geçen Çerkes Mehmed'e Dirling'den bu konuda gelen cevap mektupta açık ve sade ifade edildi: “Devlet-i ‘aliyye Mısır’da etduğünüz gulgule ve sâ’ir kabâhatiniz için size gâyetile incinüb sizi bu tarafda habs ve teslim için mürâca ‘at etmiştir.” Bâbîâli'nin öfkesini göstermek için Ömer Bey ve Sofi/Seyfi Ağa'yı idam ettiği de Çerkes Mehmed'e bildirilmişti. Kayzer ise Osmanlılarla “dostluk ve konuşluğa” sadık kalarak antlaşma şartlarına riayet edecekti. Bu sebeple “firârınız ve ‘adem-i itâ’atiniz için âsîtaneye ‘âsî olan âdemlere ilticâ verilmez.” Çerkes Mehmed'den beklenen, kendisinin Osmanlılara teslim edilmemesini VI. Karl'ın merhametinden bilerek, maiyetindekilerle birlikte Trieste'den ya da Fiume'den yelken açan bir gemiyle başka ülkelere gitmesiydi⁷⁴.

Bu mektubun Çerkes Mehmed'de hayal kırıklığına neden olduğunu tahmin edebiliriz, üstelik sonraki günlerde bu hayal kırıklığı daha da derinleşecekti. Nitekim Mısır'ın firarî beyi, hakkında verilen fermanı kolaylıkla kabul etmeye razı gelmedi ve bir defa daha şansını

72 *Aynı telhis*, fól. 15v.

73 OeStA, HHStA, Türki I, Turcica 197, Konv.1: Korrespondenzen (1728.01-1728.02), fól. 29v., JoBeph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 12 Ocak 1728 İstanbul.

74 Mektubun Almancası ve Türkçe tercümesi için bkz. OeStA, HHStA, Türki I, Turcica 197, Konv.2: Korrespondenzen (1728.03-1728.05), fól. 2r.-2v; 3r., Prens Eugen'den Çerkes Mehmed Bey'e, 6 Mart 1728 Viyana. Mektubun Almancasında tarih 6 Mart 1728, Türkçesinde ise hicri takvimle 18 Receb 1140 yazar. Türkçe mektubun tarihi, miladi takvimle 28 Şubat 1728'e tekabül etmektedir ki benzer sorunlar Leopold von Talman'ın tercüme ettiği diğer nâmelerde de bulunur. Burada mektubun orijinali Almanca olduğundan, 6 Mart tarihi asıl kabul edilmiştir.

zorlamak istedi. Çerkes Mehmed, izin almaksızın Görz'den ayrıldı ve tüccar kılığında Viyana'ya gitti. 27 Mart'ta şehre gelen ve derhal Harp Şûrâsıyla temas kuran Çerkes Mehmed'in bu hareketi öfkeye sebep oldu: “*Sadece ima eden sözlerle kendisine yaptığı hadsizlik bildirmekle kalınmadı, aynı zamanda Ömer Ağa'ya teslim edileceği tehdidiyle oyalanmaksızın başka yere gitmesi anlatıldı.*”⁷⁵

Harp Şûrâsı, Çerkes Mehmed'in askerî birlik eşliğinde Trieste'ye gönderilmesine ve -yine- bir Fransız gemisiyle Trablusgarb'a yahut başka yere yollanmasına karar verdi⁷⁶. Bu karar Çerkes Mehmed'in Mısır'a dönebilmesi için Habsburgların başka herhangi bir girişimde bulunmayacaklarını anlamasını sağladı. Bunun üzerine Trablusgarb üzerinden Mısır'a geçerek kendi imkânlarıyla yeni bir iktidar savaşı vermeye yönelik plan yapmak mecburiyetinde hissetmiş olabilir. Fakat evvela can güvenliğini düşünmek zorundaydı. Nitekim Kayzer'e bir mektup daha yazarak (EK-6) düşmanlarının haber alması halinde bindiği geminin önünün kesileceği, bu nedenle can güvenliği için karadan Livorno'ya gitmesine izin verilmesini istemişti: “[Livorno'dan] *da kaderim nereye sürüklerse oraya kolayca giderim.*”⁷⁷

Aynı amaçla Prens Eugen'e yazdığı mektupta (EK-7) ise Trablusgarb Beyi'nin nâmesine gönderilecek cevabın kendisine verilmesini ve aynı zamanda Bey'e hitaben şahsı için bir takdimnâme yazmasını rica etmişti⁷⁸. Çerkes Mehmed, mektubunda ayrıca çektiği maddi sıkıntılardan da bahsetmişti: “*Yıyeceğim hiç kalmadı, epey bir süredir hiçbir şeyim yok; bu nedenle borç aldım.*”⁷⁹ İçine düştüğü yoksulluk nedeniyle Saray Harp Şûrâsı, ona ve maiyetine Trieste'de kalacağı zaman için cüz'i bir miktar harcırah tayin etmişti⁸⁰.

Fakat Çerkes Mehmed'in Trieste'de ikameti günler, haftalar boyunca devam etti. Bu defa, kendisine yolculuk için izin verilmediğinden ve Trieste'de yaşamak zorunda kaldığı şartlardan şikâyet eden Çerkes Mehmed'di. Nitekim Prens Eugen'e yazdığı 8 Mayıs 1728 tarihli mektubunda (EK-8) “*bizi şevketlü kudretlü Pâdişâhî hazretlerinin fermânları ile Görz'den kaldırıp Tiryesti Kal'ası'nda habs eylemişler; bilmedük günâhımız nedir?*” diye sormuş, daha

75 “... ihme nicht allein sein unternombene vermessenheit mit anzüglichen Terminis verwißen, sondern auch unter betrohung der extradierung an den Omer Aga bedeiütet worden, sich ohnverweihlt hinweckhzu begeben ...”, OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 197, Konv.2: Korrespondenzen (1728.03-1728.05), fol. 180v., Saray Harp Şûrâsından Joßeph von Dirling'e, 16 Mayıs 1728 Viyana.

76 OeStA, KA, HKR, Hofkriegsrat Bücher 598: Protokoll-Expedit I-IV (1728), fol. 570r.

77 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 197, Konv.2: Korrespondenzen (1728.03-1728.05), fol. 112r., Çerkes Mehmed Bey'den VI. Karl'a, tarihsiz: “... von wahren ich als dan, wo mich immer hin mein schicksaal leiten wird, leichtlich abreisen kan ...” Mektupların Türkçe orijinaleri Avusturya Devlet Arşivlerinde maalesef bulunamamıştır. Burada atf verilenler, Çerkes Mehmed'in mektuplarının Leopold von Talman tarafından 25 Nisan 1728'de yapılmış Almanca tercümeleridir.

78 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 197, Konv.2: Korrespondenzen (1728.03-1728.05), fol. 113r.-113v., Çerkes Mehmed Bey'den Prens Eugen'e, tarihsiz.

79 Aynı mektupta, fol. 113r.: “... das ich keine lebens mittel mehr habe, und schon eine geraume Zeit nit gehabt habe, dannenhero habe ich zu laihen genohmen ...” Çerkes Mehmed Bey, gümüş eyer takımını ve 60 Osmanlı gurusunu rehin vererek Görz'de ismini zikretmediği birisinden 96 duka altını almıştı.

80 OeStA, KA, HKR, Hofkriegsrat Bücher 598: Protokoll-Expedit I-IV (1728), fol. 693v.

sonra zihninden geçenleri saklamaya gayret göstermeden devam etmişti: “*Bilmeziz ki böyle habs eylemekden murâd nedir? Âl-i Osman’a mı verecektir veyâhûd âl-i Osman’ın hâtırı için mü bizi böylece kalmak için habs eyledi? Leyl ü nehâr bu fikirdeyiz. Kahrımızdan ölüyoruz. Habs niçün olduk diye bir dahi fikr ederim ki hiç olur mu kendi ayağı ile bir nâm, şân sâhibi pâdişâhın ‘arzına gelmişsin, seni tutup nice âl-i Osman’a teslim eder diye. Bir olmaz şey’dir deyü fikr ederim. Bir veçhile mümkün olmayup bu ahvâl ne olduğu bilmedük. Eğer ki biz Beç’e geldiğimiz bir günâh ise bilmem bundan gayrî günâhımız yokdur.*”⁸¹

Çerkes Mehmed’in yaşadığı hayal kırıklığını ve içinde bulunduğu çaresizliği mektubun devamında okumak mümkündür: “*Ahvâlimizi bildirmek için geldük, başımıza bir dermân olur, şevketlü kudretlü Pâdişâhî hazretlerinin hâlimizi ve ahvâlimizi görüp bize merhametleri olur diye. Bilmedük bize böyle gazab edecekleri ve bu kadar halk içinde getirüp kal’ada habs olunacağımızı bilmezduk. Allah için olsun başımızı halâs edecek kadar harçlık ile mi veyâhûd nice merhametleri olur, bizi Alakorna’ya [Livorno] karadan çıkarsunlar. Şevketlü kudretlü Pâdişâhî hazretlerinin ‘arzi ile veyâhûd var git diye izn versünler.*”

Cezayir ile imzalanacak seyrüsefain ve ticaret antlaşması için tavassut etmeye hazır olduğunu söylediği, Trablusgarp Beyi Ahmed Paşa eliyle ve bizzat Leopold von Talman’a yazdığı mektupla Habsburg ricaline maddî vaatlerde bulunduğu günlerden sonra, Çerkes Mehmed Bey, Prens Eugen’e artık bu dünyada önerebileceği şey kalmadığından olsa gerek, mektubunun devamında şöyle yazmıştı: “*Böyle kahr ile habsde ölmekten yarın kıyâmet günü bizim cevâbımızı Îsâ’ya vermeğe kâdir olmazsınız.*”

Çerkes Mehmed’in Prens Eugen’e yazdığı mektubun etkisi son derece kısıtlı oldu. Harp Şûrâsı, yolculuk izni yerine Çerkes Mehmed Bey ve maiyetindekilerin tutuklu hayatı yaşadıkları Trieste Kalesi’nin dışına çıkıp şehri gezmelerine izin verdi⁸². Bu bile Çerkes Mehmed’i bir nebze olsun rahatlatmıştı. Nitekim 13 Haziran 1728’de VI. Karl’a yazdığı arzuhalinde (EK-9) bundan bahsetmiştir. Arzuhalini Prens Eugen’e yazdığı mektupta olduğu kadar keskin ifadeler kullanmayarak kaleme almış olsa bile Çerkes Mehmed hâlâ sitemkardı: “*Ehl-i ‘iyâlimize, vilâyetimize gitmeğe sebab şevketlü kudretlü Pâdişâh olur ümîdiyle geliüp bizi Tiryesti nâm kal’asında habs olunmuşuzdur. Bilmeziz ki bizi âl-i Osman’ın pâdişâhı ‘âlem-penâh efendimizin fermânı ile mi habs olunmuşuzdur? Yok ise şevketlü kudretlü Pâdişâhın ‘arzına geleni habs olunmuş bilürüz.*”⁸³

81 OeStA, HHStA, UR, Türkische Urkunden 13 (1725-1729), Fünf Schreiben des berühmten ägyptischen Bêg Tschér Kes Mehemed an den Hof-Kriegsraths Präsidenten, der sich zuerst nach Tripoli und, dann nach Triest geflüchtet, und bey dem Kaiser Carl VI. um Hilfe nachgesucht hat, mit deutschen Uebersetzungen, 1727 / 1140. Çerkes Mehmed Bey, bu mektubuna, diğerlerinden farklı olarak hicri takvimle değil, miladi takvimle tarih atmıştır.

82 OeStA, KA, HKR, Hofkriegsrat Bücher 603: Registratur V-VIII (1728), fol. 686r.

83 OeStA, HHStA, UR, Türkische Urkunden 13 (1725-1729), Fünf Schreiben des berühmten ägyptischen Bêg Tschér Kes Mehemed an den Hof-Kriegsraths Präsidenten, der sich zuerst nach Tripoli und, dann nach Triest geflüchtet, und bey dem Kaiser Carl VI. um Hilfe nachgesucht hat, mit deutschen Uebersetzungen, 1727 / 1140.

Çerkes Mehmed Bey, Livorno'ya kara yoluyla gitmek üzere kendisine yol izni verilmesi için bir defa daha, bu defa Kayzer'e ricacı olmuştur: “Çünkü rahat olunmadı, bize izn veresiz varalım gidelim başımızı alup, zîrâ Tiryesti Kal'ası'nda sıkılduğumuzdan ziyâdesiyle za'if olduk. Bir gün eyülik yüzü görmedik. Niyâz ederim ki şevketlü kudretlü Pâdişâhdan, çünkü ricâ olunmadı, bizi karadan Alakorna'ya göndermeğe.” Mektupların dil ve ifade bakımından giderek bozulması Çerkes Mehmed'in ruh haline dair bir şeyler söyleyebilirse de bu bahiste yine sözü ona bırakmak lazımdır: “Bu kadar 'arz-ı hâl gönderdim ki ahvâlimiz için şevketlü kudretlü Pâdişâha. Bilmeziz ki vermezler mi? Hâlimize göre bir merhamet olup harclık ahvâli, karadan Alakorna'ya gitmeğe ve kendümüze bir hâl olmayasın fikrimiz ile, zîrâ naçâr kalduk sıkılduğumuzdan Allah için.”

Esasında bu arzuhalin kaleme alınmasından birkaç gün önce, Saray Harp Şûrâsı Çerkes Mehmed Bey'in Napoli üzerinden Livorno'ya gitmesine müsaade etmişti. 5 Haziran 1728'de Çerkes Mehmed'e hitaben gönderilen mektupta, herhangi bir bahaneyle yolculuğunu geciktirmemesi, Habsburg mülkleri haricinde başka nereye gitmek istiyorsa, gerekli hazırlıkların yapılacağı ayrıca bildirilmişti⁸⁴. Ancak buna gerek kalmadı. Çerkes Mehmed Bey, Harp Şûrâsının yol izni eline ulaşınca derhal Fiume'ye, oradan da birkaç gün sonra kısa bir deniz yolculuğuyla Manfredonia liman şehrine geçti⁸⁵. Bu Çerkes Mehmed'in son yolculuğunun başlangıcıydı.

Trablusgarp'tan Kahire'ye: Çerkes Mehmed Bey'in Son Yolculuğu

Çerkes Mehmed, Manfredonia'dan Napoli'ye geçti. Şehre 27 Haziran'da gelmiş, Kral Naibi Kardinal Althaus tarafından kabul edilmiş ve bir konağa yerleştirilmişti⁸⁶. Bir süre sonra da Malta üzerinden kiraladığı iki direkli bir gemiyle Trablusgarp'a doğru yola çıktı. Çerkes Mehmed'in gemisi 26 Ağustos 1728'de saat 11 civarında limana demirleyince, vakit kaybetmeksizin Trablusgarp Beyi Ahmed'in sarayına gitti. Mısır'ın firarî beyi, burada hoş karşılanmış ve itibar görmüştü. Aynı gün, bazı esirlerin serbest bırakılmasını görüşmek için paşa sarayına giden Habsburg konsolosu Franz Joseph Meyer, burada Çerkes Mehmed'le karşılaşınca bir süre önce Habsburg topraklarından çıkarılan mezkûr beye hoş geldiniz demek zorunda kalmıştı. Buna karşılık Çerkes Mehmed Bey, konsolosa Viyana sarayında ne derece dostluk gördüğünden bahsetmişti⁸⁷.

Trablusgarp Beyi Ahmed Paşa, Meyer'e karşı daha açık sözlüydü. Çerkes Mehmed'in Kayzer tarafından yardım görmediğini anlatmış, bu nedenle onu konağında ziyaret etmesi

84 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 197, Konv.3: Korrespondenzen (1728.06-1728.07), fol. 46r., Saray Harp Şûrâsından Çerkes Mehmed Bey'e, 5 Haziran 1728 Viyana.

85 OeStA, KA, HKR, Hofkriegsrat Bücher 599: Expedit V-VII (1728), fol. 1119r.

86 *Mercure de France*, Aout 1728, s. 1869.

87 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 198, Konv.1: Korrespondenzen (1728.08), fol. 195r., Franz Joseph Meyer'den Saray Harp Şûrâsına, 31 Ağustos 1728 Trablusgarp.

gerektiğini söylemişti. Bunun üzerine Meyer, 28 Ağustos'ta Çerkes Mehmed'i ziyaret etmiş, bu sırada Napolili esirlerin durumu hakkında da sohbet edilmişti. Meyer'in aktardığına göre, Çerkes Mehmed, Napoli'de ve Malta'da söz verdiği üzere, bu esirlerin serbest bırakılması için elinden geleni yapacaktı⁸⁸.

Çerkes Mehmed bu konuda verdiği sözünü tuttu ve Trablusgarp Ocağı'nın elindeki Habsburg tebaası esirlerin hürriyetine kavuşması için Meyer'e yardım etti. Bunun için Konsolos'a daha önce tercümanını göndermiş, Meyer, Ahmed Paşa ile müzakere ederken bizzat paşa sarayına gelerek esirlerin bırakılması için ricacı olmuştu. Esirlerin hürriyetine kavuşmasını temin eden Çerkes Mehmed, bu vesileyle, Cezayir'le imzalanan seyrüsefain ve ticaret antlaşmasının tasdikini engellediğine ve yine Tunus ve Trablusgarp'ın da kabul ettikleri antlaşmalardan çekilmeleri için gayret gösterdiğine yönelik haberlerin, Viyana sarayında kötü bilinmesi için İstanbul'da çıkarılan dedikodular olduğunu söylemişti: “*Buna benzer bir şey asla aklımdan geçmemiştir, ancak şimdi gösterdiği üzere aksini yapmıştır.*”⁸⁹

Çerkes Mehmed Bey, Habsburglara dair iyi niyetini adeta ispat etmek istercesine Prens Eugen'e de bir mektup (EK-10) gönderdi. Bu defa kullandığı üslup hayal kırıklığını geride bıraktığını gösterir. Trablusgarp ile imzalanan seyrüsefer ve ticaret antlaşmasına rağmen ocaklıların korsanlık faaliyetlerinin hedefi olan Habsburg bandıralı gemilerin ve esirlerin bırakılması için elinden geleni yaptığını ifade eden Çerkes Mehmed, “*Sa'âdetlü Paşa efendimizin yanında bir sözümüzü iki olmaz ve sulhünüz sulhdür, gayrî söz yokdur.*” diyerek Akdeniz diplomasisindeki rolünü bir defa daha öne çıkarmak istemiş, ancak Tunus ve Trablusgarp ile imzalanan antlaşmaları engellemek istediğine dair söylentileri yalanlamış ve eklemiştir: “*Biz Mehmed Bey üzerinde şöylece ma'lûm olup niyâz ederim ki kudretlü Kural hazretlerine i'lâm edesiz, her neği tarafınızdan bildirürseniz cân ve bâş üzere.*”⁹⁰

Ancak Viyana sarayı Çerkes Mehmed'in yeniden Osmanlı-Habsburg diplomasisinin gündemine yerleşmesini istemediğinden olsa gerek, Franz Joseph Meyer, Mısır'ın firarî

88 *Aynı takrirde*, fol. 195v.

89 “*Er niemahls etwas dergleichen im Sinn geführet, wohl aber das widerspil, wie Er es elhier bezeigt, gethann hette.*”, OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 198, Konv.2: Korrespondenzen (1728.09-1728.11), fol. 61r.-62v., Franz Joseph Meyer'den Saray Harp Şûrâsına, 10 Eylül 1728 Trablusgarp.

90 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 198, Konv.2: Korrespondenzen (1728.09-1728.11), fol. 29, Çerkes Mehmed Bey'den Prens Eugen'e, 12 Eylül 1728 Trablusgarp. Mektubu Almancaya çeviren Heinrich Penkler tercümanının üzerine sehven 8 Safer 1141, miladî takvimle 13 Eylül 1728 tarihini düşmüştür. Çerkes Mehmed bundan başka Graf Caraffa'ya da bir mektup göndererek Napolili esirlerin hürriyetine kavuşmalarındaki rolünü anlatmıştır. OeStA, HHStA, Tripolis, Tripolis I, Konv.2: Tripolitana des Hofkriegsrats (1724-1730), Çerkes Mehmed Bey'den Giovanni Caraffa'ya, 13 Eylül 1728 Trablusgarp. Tripolis evrakı üzerinde folyo numaraları eksiktir. Çerkes Mehmed Bey, Eugen'e yazdığı bu mektubunda, III. Ahmed'in kendisinin Habsburgların Tunus ve Trablusgarp ile imzalanan antlaşmaları engellemeye çalıştığını haber veren bir nâmeyi VI. Karl'a gönderdiğini ifade etse de Osmanlı ve Habsburg evrakı arasında böyle bir nâmeye rastlanmadığı gibi, Dirling'in ve Talman'ın takrirlerinde buna dair ifade bulunmaz. Mesele muhtemelen İstanbul'dan Kahire'ye ve bütün Akdeniz dünyasına yayılan bir dedikodudan ibarettir. Krş. Hathaway, *Ottoman Responses*, s. 108.

beyiyle iletişimi koparmış, Malta şövalyelerinden Graf Nesselrode'un gönderdiği mektupları, yeniden Almanya yahut İtalya ile iletişime geçmemesi adına kendisine teslim etmemiştir⁹¹. Meyer'in Viyana'ya gönderdiği takrirlerden anlaşıldığı kadarıyla Trablusgarp Ocağı, hazineye maliyeti nedeniyle Çerkes Mehmed Bey'in bir an evvel başka yere gitmesini istiyordu. Bu sırada, Kahire'de Çerkes Mehmed'in taraftarlarının onun dönüşünü sabırsızlıkla beklediği de şehirde işitilmişti⁹². İstanbul'da ise Çerkes Mehmed Bey'in firarından sonra, Fikarîlerin reisi Zülfikar Bey'in bütün iktidarı ele geçirdiği ve Osmanlı paşasını gün geçtikçe güçsüzleştirdiği, Mısır'da dengeyi sağlamak için Çerkes Mehmed'in affedilebileceği konuşuluyordu⁹³. Belki de bu nedenle Mısır'a kısa bir süre sonra tayin edilecek Ebubekir Paşa'nın maiyetinde Çerkes Mehmed'in adamları bulunacaktı. Bunun Kahire'de duyulmasından sonra ahali ayaklanmış ve paşa sarayını basmıştı⁹⁴.

Diğer taraftan, anlaşıldığı kadarıyla Çerkes Mehmed'in Mısır'ı Osmanlı paşası olmadan tıpkı Garp Ocakları misali bir cumhur devleti olarak yönetmek istemesi Bâbiâli için kabul edilebilir değildi⁹⁵. Nitekim Bâbiâli, Çerkes Mehmed'in Osmanlı mülklerine geldiğini haber aldığı Haseki Osman Ağa ile Trablusgarp Ocağı'na ferman göndermiş, Çerkes Mehmed ve beraberindekilerin ölü veya diri yakalanmasını istemiştir. Hükümlerin dilinden anlaşıldığı kadarıyla Bâbiâli, Çerkes Mehmed'in firar ederek Viyana sarayında himaye aramasını idam cezasını gerektiren fiil olmaktan daha ağır bir suç olarak tarif ediyordu: “*Çerkes'in hevâdârlarından ba'zısı katl olduğunda firâr ve hâ'in-i dîn ü devletim ve mağzûb-ı hazretim olmağla her nereye vardılar ise karâr edemeyüp ve kimesne kabûl etmemiş[di]*.”⁹⁶

91 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 198, Konv.3: Korrespondenzen (1728.12), fol. 103r.-103v., Franz Joseph Meyer'den Saray Harp Şûrâsına, 15 Kasım 1728 Trablusgarp.

92 *Aynı takrirden*, fol. 103v.

93 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 199, Konv.1: Korrespondenzen (1729.01-1729.02), fol. 70r.-70v., Joseph von Dirling'den Saray Harp Şûrâsına, 13 Ocak 1729 İstanbul.

94 *Mercure de France*, Avril 1729, s. 799.

95 “... nicht von denen Africanischen Cantonen exemplificiren und begehren khönne zu einer republice ohne von einen Türckhischen bassa commandiret zu werden ...” OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 199, Konv.2: Korrespondenzen (1729.03-1729.04), fol. 185r.-185v., Leopold von Talman'dan Saray Harp Şûrâsına, 26 Nisan 1729 İstanbul. Talman, 1728 sonbaharında, sağlık sorunlarını mazeret göstererek affını isteyen Joseph von Dirling'in yerine kapı kethüdası tayin edilmişti. Wolfgang Klesl, *Leopold von Talman, ein österreichischer Diplomat des Spätbarocks*, Viyana Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Viyana 1966, s. 27.

96 BOA, *A.DVNSMHMd*, 135, s. 482 / h. 1731, Evâsıt-ı Şevval 1141 / 10-19 Mayıs 1729. Trablusgarp Ocağı'na gönderilen hüküm için bkz. BOA, *A.DVNSMHMd*, 135, s. 484 / h. 1734, Evâsıt-ı Şevval 1141 / 10-19 Mayıs 1729. Benzer hükümler Çerkes Mehmed'in yakalanması ve hakkındaki hükmün infazı için Mısır'a da gönderilmişti. Bu hükümlerde Çerkes Mehmed'in Osmanlı ülkelerinden firar ederek Avrupa'da himaye arayışına girmesi ile hain ilan edilmesi arasındaki bağlantı daha açık görünür. Örneğin: “... mülük-ı Nasârâ'dan istişfâ' ile gâh Nemçe tarafına ve gâh França cânibine ilticâ eyledikde hâ'in-i dîn ü devlet-i 'aliyyem olmağla ...”, BOA, *A.DVNSMSR.MHM.d*, 4, s. 75 / h. 169, Evâsıt-ı Cemâziyelahir 1141 / 12-21 Ocak 1729. Çerkes Mehmed'in evvelâ asi, daha sonra hain olarak nitelendirilmesi hakkında bkz. Jane Hathaway, “Çerkes Mehmed Bey: Rebel, Traitor, Hero?”, *Turkish Studies Association Bulletin*, 22/1 (1998), s. 108-115. Hathaway, makalesinde Çerkes Mehmed'in ölümünden sonra hatrasının hâlâ canlı olduğunu Arap kroniklerine dayanarak ortaya koyar, a.g.m., s. 113.

Haseki Osman Ağa, Trablusgarb'a ulaşmadan birkaç hafta önce Çerkes Mehmed Bey şehirden ayrılmış ve Mısır'a doğru yola çıkmıştı⁹⁷. Çerkes Mehmed'in Mısır'a gitmesiyle birlikte, taraftarları da harekete geçmiş ve Osmanlı Mısır'ı yeniden kargaşaya sürüklenmişti⁹⁸. Fakat Çerkes Mehmed Bey'in firarından sonra Mısır'ın askerî ve siyasi manzarası, yukarıda işaret edildiği üzere hayli değişmişti. Fikarîlerin reisi Zülfikar Bey, eyalette iktidarı ele geçirmiş, aleyhine çalışan Osmanlı valisini azlettirmeyi başaracak güce ulaşmıştı. Bâbiâli, bu nedenle Zülfikar Bey'i de iktidardan düşürmenin yolunu arıyor, tıpkı Çerkes Mehmed'e olduğu gibi ona da darbe indirmenin zamanını bekliyordu⁹⁹. Çerkes Mehmed'in Mısır'a dönmesi, iktidarını korumak için onunla savaşmak zorunda kalacak Zülfikar Bey'in zayıflamasına neden olabilirdi ki belki de bu nedenle Mısır'ın yeni valisi Köprülü Abdullah Paşa, Çerkes Mehmed'e karşı harekete geçmek için acele etmemişti¹⁰⁰.

Nitekim Abdullah Paşa'nın beklediği gerçekleşmek üzereydi. Çerkes Mehmed, Arap kabilelerden topladığı askerlerle bazı başarılar elde ettiyse de Kahire'ye yaklaştığını haber alan Zülfikar Bey ordusuyla hasmını karşılamış ve muharebeyi kazanmıştı¹⁰¹. Fakat Çerkes Mehmed Bey, muharebe alanından kurtulmayı başarmıştı. Çerkes Mehmed'in akıbeti hakkında İstanbul'a uzun süre haber gelmedi. Talman, onun çekildiği yerde, Bâbiâli'nin ordusunu sıradaki savaş için seferber edene kadar bekleyeceğini tahmin ediyordu¹⁰². Ancak tarihin Mısır'da başka planları vardı. Zülfikar Bey, 12 Nisan 1730'da sarayında suikasta uğradı ve hayatını kaybetti¹⁰³. Birkaç gün sonra ise Çerkes Mehmed Bey, Zülfikar Bey'in adamlarından Ali Bey tarafından bozguna uğrattıldı ve hayatını kurtarmaya çalışırken Nil Nehri'nde boğuldu. Ali Bey, Çerkes Mehmed'in kesik başını altın tepsi üzerinde Mısır Valisi Abdullah Paşa'ya takdim etti¹⁰⁴.

97 OeStA, HHStA, Tripolis, Tripolis 1, Konv.2: Tripolitana des Hofkriegsrats (1724-1730), Franz Joseph Meyer'den Saray Harp Şûrâsına, 11 Temmuz 1729 Trablusgarb. Meyer, Çerkes Mehmed'in tam olarak hangi tarihte Trablusgarb'tan ayrıldığını yazmaz, ancak Bâbiâli'nin gönderdiği fermanın son derece sert bir dili olduğunu takririne eklemiştir.

98 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 200, Konv.1: Korrespondenzen (1729.05-1729.08), fol. 116v., Leopold von Talman'dan Saray Harp Şûrâsına, 14 Temmuz 1729 İstanbul.

99 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 201, Konv.2: Korrespondenzen (1730.01-1730.03), fol. 41r., Leopold von Talman'dan Saray Harp Şûrâsına, 14 Ocak 1730 İstanbul.

100 *Mercure de France*, Novembre 1729, s. 2706. Cebertî, eserinde Osmanlı sarayının bir Avrupa elçisinin müdahalesiyle Çerkes Mehmed Bey'e başka bir vilayette valilik ve paşalık unvanı teklif ettiğini, Çerkes Mehmed bu teklifleri kabul etmediğinde ise yapabiliyorsa dönüp Mısır'ı alması için müsaade ettiğini yazar. Philipp - Perlmann, *a.g.e.*, s. 210. Yukarıda gösterildiği gibi Cebertî yazdıklarında yanıyordu. Eserini geç bir tarihte ve döneme ait kaynaklara ulaşamamaktan şikayetçi olarak yazan Cebertî'nin bu satırları, İstanbul'da, Kahire'de ve Akdeniz coğrafyasının diğer şehirlerinde Çerkes Mehmed Bey vakasına dair dolaşan haberlerin -muhtemeldir ki çokça değişerek- Cebertî'nin eserini kaleme aldığı günlerde hâlâ konuşulduğunu göstermektedir. Bu haberler daha sonra, devrin siyasi atmosferine uygun olarak, Çerkes Mehmed Bey'in kendisini himaye etmeyen Viyana'ya değil, fakat destekleyen Rusya'ya iltica ettiği şeklini alacaktı. Hathaway, *Ottoman Responses*, s. 112.

101 Dehérain, *a.g.e.*, s. 105.

102 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 201, Konv.2: Korrespondenzen (1730.01-1730.03), fol. 107v., Leopold von Talman'dan Saray Harp Şûrâsına, 22 Mart 1730 İstanbul.

103 Dehérain, *a.g.e.*, s. 105.

104 Hathaway, *Ottoman Responses*, s. 109.

Çerkes Mehmed ve Zülfikar beylerin öldürüldüğü haberi İstanbul'a 21 Mayıs'ta ulaştı. Köprülü Abdullah Paşa, Mısır'da olanları Bâbüâli'ye aktarırken kendisini öne çıkaran bir üslup benimsemişti: Yeni bir isyan çıkaracağını anladığında birkaç bin askeri Çerkes Mehmed'in üzerine yollamış, muharebeyi kaybedeceğini anlayan Çerkes Mehmed ise yaralı olduğu halde kaçmayı denemiş, ancak Nil'i geçmeye çalışırken gücü tükenmiş ve nehrin sularına kapılmıştı. Cansız bedeni sonraki gün bulunmuş, onun ve onunla beraber Trieste'ye firar eden diğer dört kişinin kesik başları kendisine getirilmiş, Abdullah Paşa da bunları İstanbul'a göndermişti. Çerkes Mehmed'in ve adamlarının başları sarayın kapısı önünde ibret olsun diye üç gün boyunca teşhir edildi¹⁰⁵. Leopold von Talman, Çerkes Mehmed'in ve Zülfikar'ın sonundan bahsettiği takririnin ilgili pasajını şöyle bitirmişti: “*Veziriazam'ın bu havadis üzerine Bâbüâli'nin önünde gösterdiği mutluluğun tasviri mümkün değildir.*”¹⁰⁶

Sonuç Yerine

Çerkes Mehmed'in yol açtığı sorunlar, bedeniyle birlikte böylece ortadan kalkarken, bir süre için onun ismiyle bir arada anılan Osmanlı-Habsburg ilişkilerinin meseleleri hâlâ orta yerde duruyordu. Cezayir Ocağı, seyrüsefain ve ticaret antlaşmasını onaylamamıştı ve Şehbender Ömer Ağa Habsburg başkentindeki vazifesine devam ediyordu.

Viyana sarayı için önemli olan esasen ilk meseleydi. Avrupa diplomasisindeki gelişmeler nedeniyle geri adım atmak zorunda kaldığı Akdeniz siyasetinin büsbütün başarısız olmaması için VI. Karl'ın Cezayir ile imzalanan antlaşmanın tasdik edilerek yürürlüğe girmesine ihtiyacı vardı. Bu nedenle Habsburg İmparatoru, ordusundan başka, Osmanlı diplomasisini de emanet ettiği Prens Eugen'in ve İstanbul'daki kapı kethüdası Joseph von Dirling'in tavsiyeleri üzerine Çerkes Mehmed Bey'i dinlemek için bile huzuruna kabul etmemiş, antlaşmanın Cezayir'e cebren kabul ettirilmesi için ısrarcı olmak üzere İstanbul ve Viyana arasında firarî Mısır beyinin yarattığı sorunun ortadan kalkmasını beklemeye karar vermişti.

Çerkes Mehmed'in esasen Trieste'den ayrılması, daha sonra Mısır'a geçip burada öldürülmesiyle Osmanlı-Habsburg ilişkilerinde sorun kalmamıştı. Ne var ki, antlaşmanın gerekirse Cezayirliyle zorla kabul ettirileceğine aylar önce söz veren Veziriazam İbrahim Paşa'nın ve başta padişah Sultan III. Ahmed olmak üzere Osmanlı yönetiminde söz sahibi olan devlet ricalinin neredeyse tamamının Patrona Halil İsyanı ile birlikte iktidardan düşmeleri ve hayatlarını kaybetmeleri, Çerkes Mehmed Bey meselesini Viyana sarayı için sonunda somut herhangi getirisi olmayan bir hikâyeye çevirmişti.

105 OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 201, Konv.3: Korrespondenzen (1730.04-1730.06), fol. 120r.-121r., Leopold von Talman'dan Saray Harp Şûrâsına, 8 Haziran 1730 İstanbul.

106 *Aynı takrirden*, fol. 121v.: “*Unbeschreiblich ist die Freud, die die Porten bevor der Groß Vezir über dieße Zeitung bezeuget.*”

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Dr. M. Halef Cevrioğlu (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi) ve Araş. Gör. Hüseyin Yılmaz'a (Manisa Celal Bayar Üniversitesi) teşekkür ederim.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: I would like to thank Dr. M. Halef Cevrioğlu (İzmir Katip Çelebi University) and Res.Assist. Hüseyin Yılmaz (Manisa Celal Bayar University) for their help on this article.

Kaynakça/References

Arşiv Kaynakları

Avusturya Devlet Arşivleri (OeStA)

Haus- Hof-, und Staatsarchiv (HHStA)

Tripolis, Tripolis 1

Türkei I, Turcica 192; 193; 194; 195; 196; 197; 198; 199; 200; 201

Türkische Urkunden 13

Kriegsarchiv (KA)

Saray Harp Şûrâsı (HKR)

Hofkriegsrat Bücher 598; 599; 603

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet-Dahiliye (C.DH), 238/11898.

İbnülemin-Dahiliye (İE.DH), 29/2585; 29/2587.

Mısır Mühimmesi (A.DVNSMSR.MHM.d), 4.

Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d), 133; 135.

The National Archives (NA)

State Papers 71/6; 97/25

Gazeteler

Mercure de France, Novembre 1726; Decembre 1726; Aout 1728; Avril 1729.

Mercure Historique et Politique, Octobre 1726.

Wienerisches Diarium, nu. 78, 28 Eylül 1726; 100, 13 Aralık 1727.

Yayımlanmış Kaynaklar

Çelebizâde İsmail Asım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır ve Ahmet Zeki İzgöer, Klasik yay., c. III, İstanbul 2013.

Muâhedât Mecmûası, TTK yay., c. III, Ankara 2008.

Ortaylı, İlber, "1727 Osmanlı-Avusturya Seyr-ü Sefain Sözleşmesi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXVIII/3 (1973), s. 97-109.

Araştırmalar

'*Abd al-Rahmân al-Jabartî's History of Egypt – 'Ajā'ib al-Athar fî'l-Tarājim wa'l-Akhhbār*, ed. Thomas Philipp - Moshe Perlmann, Franz Steiner Verlag, c. I-II, Stuttgart 1994.

Benedikt, Heinrich, *Das Königreich Neapel unter Kaiser Karl VI.*, Manz Verlag, Viyana 1927.

Bittner, Ludwig, *Die österreichischen Staatsverträge von 1526 bis 1763*, K.u.k. Hof- und Universitäts-Buchdrucker, Viyana 1903.

Bostan, İdris, "Garp Ocaklarının Avrupa Ülkeleri ile Siyasî ve Ekonomik İlişkileri, 1580-1624", *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 261-283.

Dehérain, Henri, *L'Égypte Turque Pachas et Mameluks du XVIe au XVIIIe Siècle l'Expédition du Général Bonaparte*, Société de l'Histoire Nationale, Paris 1934.

Elibol, Numan, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Avusturya Ticareti*, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003.

Ercan, Hüseyin Onur, *Pasarofça Antlaşması, 1718: Diplomasi ve Barış*, TTK yay., Ankara 2022.

Es-Seyyid, Seyyid Muhammed, "Kasımiyye", *DİA*, XXIV, s. 552-553.

Grammont, Henri D., *Histoire d'Alger sous la domination Turque (1515-1830)*, Paris 1887.

Gül, Şeyda Şerife, *18. Yüzyılda Mısır'da Şeyhü'l-Beledlik*, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

Hathaway, Jane, "Zülfikâriyye", *DİA*, XLIV, s. 559-561.

_____, "Çerkes Mehmed Bey: Rebel, Traitor, Hero?", *Turkish Studies Association Bulletin*, 22/1 (1998), s. 108-115.

_____, "Ottoman Responses to Çerkes Mehmed Bey's Rebellion in Egypt, 1730", *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, ed. Jane Hathaway, University of Wisconsin Press, Madison 2002, s. 105-113.

Holt, P.M., "Kâsimiyya", *Encyclopedia of Islam 2nd Ed.*, IV, s. 722-723.

_____, *Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922 A Political History*, Cornell University Press, Londra 1980.

Klesl, Wolfgang, *Leopold von Talman, ein österreichischer Diplomat des Spätbarocks*, Viyana Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Viyana 1966.

Oral, Özgür, "Osmanlı-Venedik Diplomatik İlişkileri Tarihine Bir Katkı: 1763 Tarihli Cezayir-Venedik Antlaşması", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VI/2 (2017), s. 103-130.

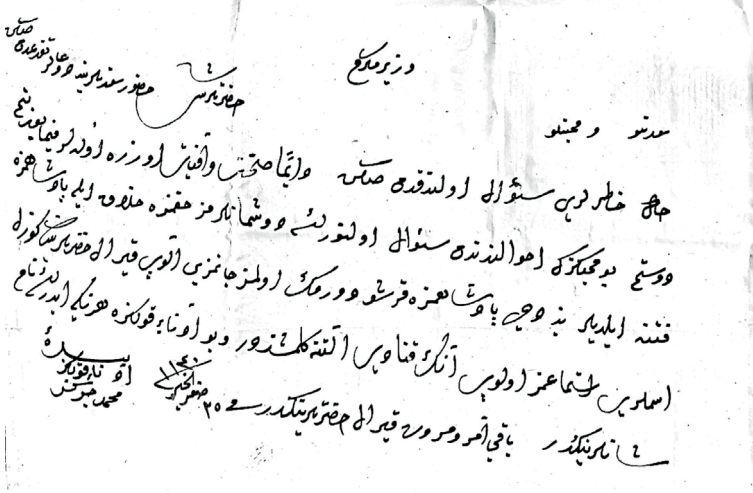
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK yay., c. IV/2, Ankara 1995.

Vocelka, Karl, *Österreichische Geschichte 1699-1815 – Glanz und Untergang der höfischen Welt: Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat*, Carl Ueberreuter Verlag, Viyana 2003.

Wurm, Heidrun, "Entstehung und Aufhebung des osmanischen Generalkonsulats in Wien (1726-1732) – Eine Relation Heinrich von Pencklers aus dem Jahr 1761", *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchives*, XLII (1992), s. 152-176.

EKLER

EK-1

Künye: OeStA, HHStA, UR, Türkische Urkunden 13 (1725-1729), Fünf Schreiben des berühmten ägyptischen Bèg Tschher Kes Mehemed an den Hof-Kriegsraths Präsidenten, der sich zuerst nach Tripoli und, dann nach Triest geflüchtet, und bey dem Kaiser Carl VI. um Hilfe nachgesucht hat, mit deutschen Uebersetzungen, 1727 / 1140.

[Çerkes Mehmed Bey'den Saray Harp Şûrâsı Reisi Prens Eugen'e]

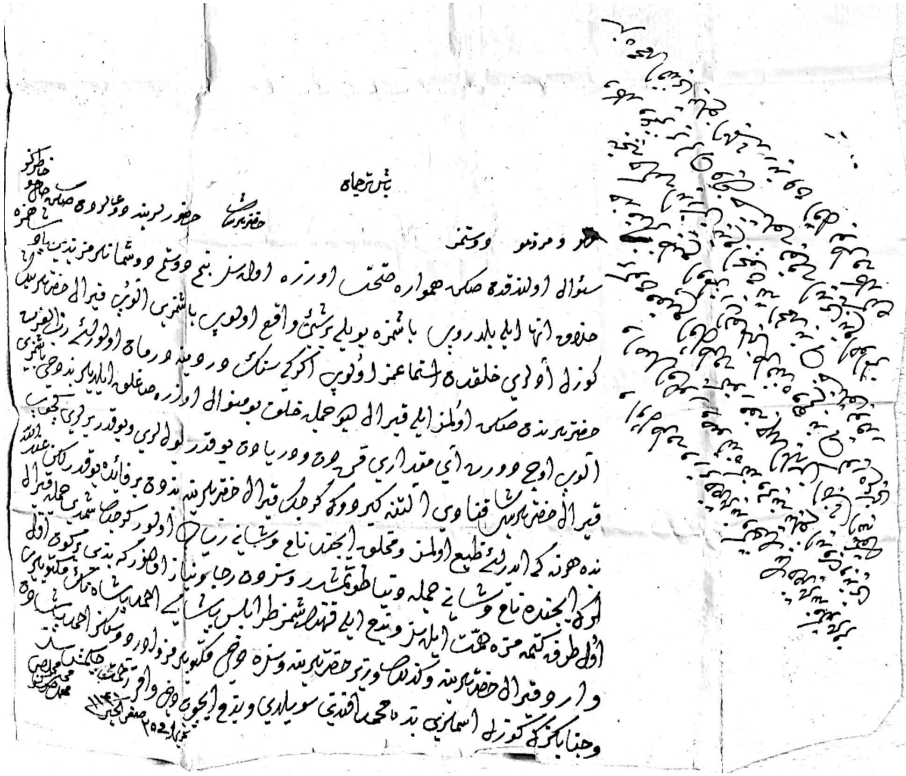
Sa'âdetlü ve muhabbetlü Vezîr-i mükerrerem hazretlerinin huzûr-ı sa'âdetlerine dû'âlar takdîminden sonra, hâl ü hâtırları sù'âl olundukdan sonra, dâ'imen sıhhat ve âfiyât üzere olalar. Fî-mâ-ba'd benim dostum bu muhibbinizin ahvâlinden sù'âl olunur ise, düşmânlarımız hakkımızda hilâf ile Pâdişâhımıza fitne eylediler. Biz dahi Pâdişâhımıza karşı durmak olmaz, cânımızı alup Kırıl hazretlerinin güzel isimleri istimâ'mız olup ânın kanadı altına gelmişizdir ve bu ednâ kulunuza her neğî eder ise nâm [ve] şânlarıdır.

Bâkî emr ü mürüvvet kırıl hazretlerindir.

Fî 25 Saferü'l-hayr sene 1140 [12 Ekim 1727]

Bende-i ednâ kulunuz Mehmed Çerkez

EK-3

Künye: OeStA, HHStA, UR, Türkische Urkunden 13 (1725-1729), Fünf Schreiben des berühmten ägyptischen Bèg Tscher Kes Mehemmed an den Hof-Kriegsraths Präsidenten, der sich zuerst nach Tripoli und, dann nach Triest geflüchtet, und bey dem Kaiser Carl VI. um Hilfe nachgesucht hat, mit deutschen Uebersetzungen, 1727 / 1140.

[Çerkes Mehmed Bey'den Saray Tercümanı Leopold von Talman'a]

‘İzzetlü ve mürüvvetlü dostumuz Baştercümân hazretlerinin huzûrlarına dü‘âlardan sonra, hâl ü hâtırınız sû‘âl olunduktan sonra, hem-vâre sıhhat üzere olasız. Benim dostum düşmânlarımız bizi Pâdişâhımıza hilâf-ı inhâ ile bildürüp başımıza böyle bir şey’ vâki’ olup başımızı alup Kıral hazretlerinin güzel adları halkdan istimâ’mız olup “Eğer ki senin derdine dermân olur ise Rabbü’l-‘izzet hazretlerinden sonra olmaz ile Kıral deyü” cümle halk bu minvâl üzere sâğlık eylediklerinden dahi başımızı alup üç dört ay mikdârı karadan ve deryâdan bu kadar yolları ve bu kadar yerleri geçüp Kıral hazretlerinin kanadı altına girdük. Gerçek, Kıral hazretlerine bizden bir fâ’ide yokdur, lâkin ‘indallah bize her ne eder ise zay’ olmaz ve muhallel içinde nâm ve şânı ziyâde olur. Gerçek, şimdi cümle kıralların içinde nâm ve şânı cümle dünyâ tutmuşdur. Ve sizden ricâ ve niyâz olunur ki bizi bir gün

evvel ol tarafa gitmemize himmet eylesiz. Ve bizim ile karındaşımız Trablus Paşası Ahmed Paşa'nın mektûbları vardı[r] Kıral hazretlerine ve kezâlik Vezîr hazretlerine. Ve size dahi mektûblarımız va[r]dır dostunuz Ahmed Paşa'dan. Ve ol tarafa Vezîr hazretlerine ve Kethüdâ Bey hazretlerine mektûblarımız vâsıl olunur, vusûlünde kendülerine tebellüğ edüp ve bizi bir gün mukaddem ol tarafa getürmeğe cehd eylesün. İnşallahu te'âlâ hizmetiniz zay' olmaz Rabbü'l-'alemin tarafında ve hem bizde. Göreyim seni nice hareket edersin bizim için. Lillahi'l-hamd bizde hastalık yokdur ve geldüğümüz yerlerde dahi hastalık yok idi. Bizim ahvâlimiz size Mehmed Efendi tebellüğ eylemişdir bizden evvel bu tarafa geldikde ve cenabınızın güzel isimlerini bize Mehmed Efendi söyledi ve bizim için dahi vâfir zahmet çekmişsiz.

Tahrîren fî 25 Saferü'l-hayr sene 1140 [12 Ekim 1727]

Muhibb-i muhlis Mehmed Çerkez

EK-5

۲

ریاستلو جرکس محمد بیک

تیرسته، فرانسز کبی ایله عن الفخده وحقول اولودو غاکوره خورالکو و غزکی طرفوره
 روما ایملر طور دیکر باش تیریبی و کرکلی تینی خالده موزکو تیرسته، کونوردون باش تیریب
 مصومک اولمشور که سوزکنتو و قوررتور روما ایملر طور دیکر عنایتلو رفنومیز حضرتنری
 محترمی روزده اذنه ترفونری بروری که اولدو زما نه وکی و بلای تیریب مکن و واقوع لیکر
 تا که کتیب مولودن بیغ اولدو قید کتیر لر نبع و غز تیریب کرکلی ایچوه کتیب، مصوم تیریب
 اولدو که لودو کتیر قطع جورن و اصل اولدو بعض جورن کلور که اولدو عید صوم ایملر
 غولطه و ساقبا سنکر ایچوه که غایتیله ایچنور کتیب بو طرفه جس و ساقبا ایچوه
 مر جصن دیتتور و اظهار غضبیری ایچوه عمر بیک و صنی ایچنور کتیب کتیب
 جسمیری کرکی قیومک اولدو که بر قاتلدر اطلعه هوه بابکوره خور اولدو جو کتیب کتیب
 و قوررتور روما ایملر طور دیکر عنایتلو رفنومیز حضرتنری کتیب، مصوم ایله و ساقبا
 صلوقه اولدو مرعی طنور منفق اولدو صلحی هر و حیدله ریسن اولدو و ایچیلدی
 فرم دیکر و عود اطلعتکر ایچوه کتیب، ای صی اولدو که اولدو رفعا و بر طرفه ای
 بو فرعانز و اصل اولدو کتیب کتیب سزیا کتیره اولدو تو اولدو ایله ج حضرتنری
 و بلای تیریب ج حقور و کتیب کتیب کتیب مر جتیرنر بلکه کتیب کتیب کتیب کتیب
 تیرسته و ایچنور کتیب کتیب کتیب ایله کتیب کتیب ایچنور کتیب کتیب کتیب
 بلکه روزم زین کتیب کتیب کتیب کتیب کتیب روما ایملر طور دیکر باش و کلای
 و جمع تیریب

Künye: OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 197, Konv.2: Korrespondenzen (1728.03-1728.05), fol. 3r., Prens Eugen'den Çerkes Mehmed Bey'e, 6 Mart 1728 Viyana

[Saray Harp Şûrâsı Reisi Prens Eugen'den Çerkes Mehmed Bey'e]

Ri'âyetlü Çerkes Mehmed Bey

Tiryeste'ye Fransız gemisi ile 'ale'l-gaffle duhûl olduğunuzdan haber aldığımız gibi tarafımızdan Roma İmparatoru'nun Baştercümânı ve Sır Kâtibi Talman'[1] mezkû[r] Tiryeste'ye gönderüb lisânından ma'lûmunuz olmuştur ki şevketlü ve kudretlü Roma İmparatoru 'inâyetlü efendimiz hazretleri merhametleri üzere izn-i şeriflerini verdi ki ol zamâne dek vilâyetlerinde meks ve ikâmet edesiz tâ ki İstambul'da mukîm olan kapu

kethüdâlarından de Dirling sizin için âsitâne-i sa'âdetde sipâriş olunan umûrunuzdan kat'-ı cevâb vâsıl ola. Ba'de-hû cevâb gelüp ki Devlet-i 'aliyye Mısır'da etdüğünüz gulgule ve sâ'ir kabâhatiniz için size gâyetile incinüb sizi bu tarafda habs ve teslîm için mürâca'at etmiştir ve ızhâr-ı gazabları için Ömer Beğ'in ve Sofî Ağa'nın başlarını kestüp cisimleri Saray kapusunun önünde bırakmıştır. El-hâletü hâzihi bâbınızda hayr olmaz, çünkü şevketlü ve kudretlü Roma İmparatoru 'inâyetlü efendimiz hazretleri âsitâne-i sa'âdet ile dostluk ve konşuluğunu sadâkat üzere mer'î tutup mün'akid olan sulhü her veçhile ri'âyet edüp ve sizcileyin firârınız ve 'adem-i itâ'atiniz için âsitâneye 'âsî olan âdemlere ilticâ verilmez. İmdi bu fermânımız vâsıl olduğı gibi siz yanınızda olan tevâbi'niz ile Çasar hazretlerinin vilâyetlerinden çıkup ve sizi teslîm etmedüğünü merhametlerinden bilesiz, buna göre siz 'amel edüp Tiryste'den ya Fiyume'den ilk giden gemi ile memâlik-i Çasariye'yi her veçhile terk edüp gayrî mülklere revâne edesiz.

Tahrîren şehri Receb 18 Sene 1140 [6 Mart 1728]

Şevketlü Roma İmparatoru'nun Baş Vekili ve cemî'-i müşîrler

EK-6

Königin und Königl. Majestät
 Tscherkhes Beeg an Ihre Kay. Majestät.

Tit. præm.
 Das Ihre Kay. Majestät abtriffen
 befollet die in der obverwehrt.
 Garigke. Markt der jörk, in
 Anweisung ist mit mir com
 mandirte die Garibmanns
 in der Stadt nicht glücklich
 angelangt. Nün gelangt
 nün abtriffen die
 Litt an Ihre Kay. Majestät
 mit, als der in untern
 pferd gyllogau, nün an ein
 jünger dot zu überzuführen,
 wofür zu dem nachmal vor,
 no gyllogau Linder, von an,
 nün ist abtriffen, coo nün im,
 mer zu main pferd als
 Linder coo, der die abtriffen
 der, nün ist der nün jörk
 über Mars zu pferd, wofür,
 pferd main pferd der
 nün ist über Mars, mer
 an pferd mer, dar nün
 der coo pferd nün pferd
 main abtriffen die
 Litt mit der coo nün
 Livorno abtriffen die
 als der die Kay. Majestät
 abtriffen die abtriffen

Tscherkhes Mehmed Beeg

112
 Königl. Majestät
 Kaiserin Maria Theresia
 22 April 1728.

Künye: OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 197, Konv.2: Korrespondenzen (1728.03-1728.05), fol. 112, Çerkes Mehmed Bey'den VI. Karl'a, tarihsiz

[Çerkes Mehmed Bey'den VI. Karl'a, tercüme]

Übersetzung eines Briefs von dem Tscherkhes Beeg an Ihre Kay. Majestät.

/: Tit. præm. :/

Nach Euer Kay[serlichen] May[estätischen] allerhöchsten Befelch bin ich dero allerunterthänigste Knecht von Görtz in Begleitung des mit mir commandierenden Hauptmanns in der Stadt Triest glicklich angelanget. Nun gelanget meine allerunterthänigste bitt an Euer Kay[serlichen] May[es]t[ät]t mich, als der ich unter dem hohen schutz geflogen, an ein sicheres ort zu überschicken, welches zu Land nacher Livorno geschehen kunte, von wahren ich als dan, wo mich immer hin mein schicksaal leiten wird, leichtlich abreisen kan, dan ich förchte mich sehr über Meer zu schiffen, weillen villeicht meine feinde davon nachricht überkommend, mir aufpassen möchten, dannenhero widerholle nochmahlen meine allerunterthänigste bitt mich zu Land nacher Livorno abzuschicken; so alles von Euer Kay[serlichen] May[es]t[ät]t allerhöchste gnad abhanget.

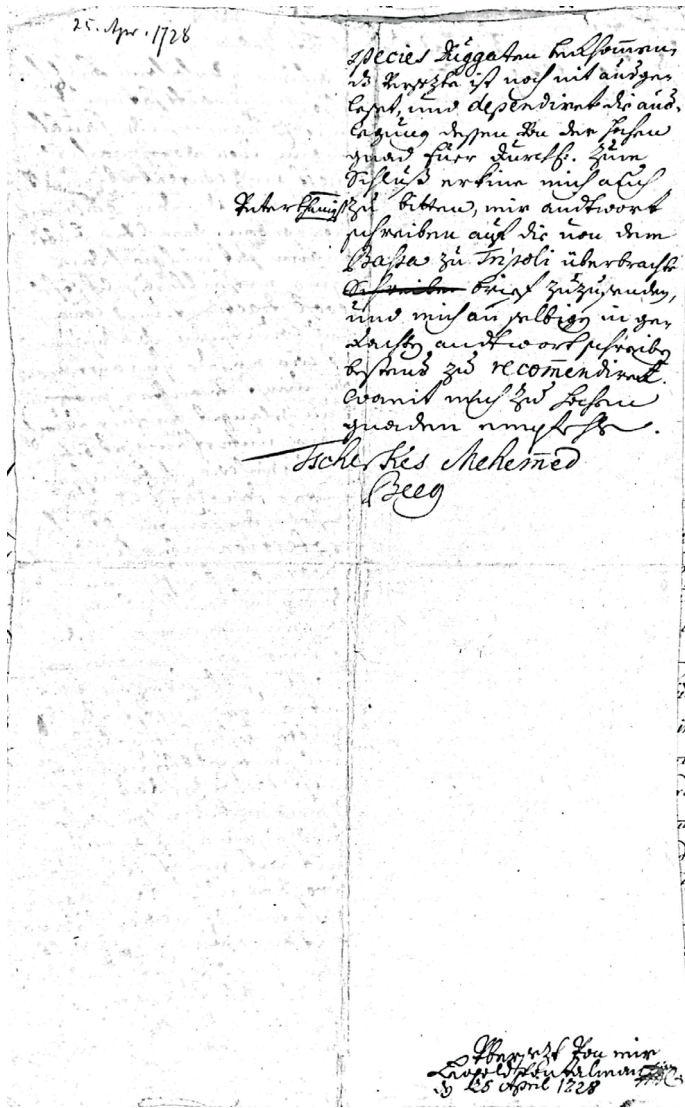
Tscherkes Mehemed Beeg

Übersetzt von mir Leopold von Talman, den 25 April 1728

EK-7

Handwritten text in German and Ottoman Turkish script, including a circular seal on the left side.

Ich habe den Inhalt eurer
 Schreiben bekommen und
 bin sehr erfreut darüber.
 Ich werde mich bemühen,
 Ihnen zu helfen, was
 möglich ist.
 Ich bin
 Ihr ergebener Diener
 Johann
 [Circular Seal: Habsburgisches Staatsarchiv, Wien]

Künye: OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 197, Konv.2: Korrespondenzen (1728.03-1728.05), fol. 113r.-113v., Çerkes Mehmed Bey'den Prens Eugen'e, tarihsiz.

[Çerkes Mehmed Bey'den Saray Harp Şûrâsı Reisi Prens Eugen'e, tercüme]

Übersetzung eines Briefs von den Tscherkes Beeg an Ihro durchl. den Prinzen

/: Titl. præm. :/

Nach dem allerhöchsten befelch Ihro Kay[serlichen] May[estät] hat mich der mit mir Commandierende Hauptmann von Görtz nacher Triest ganz content überbracht, und alda an den Commendanten übergeben. Gemelter haubtmann hat mich nach dem ihme ertheilten befelch sehr wohl tractiret, und wäre zu wuntschen, das alle diner so wie er, die ihnen auftragende dienst verichten mögen. Nun gelanget an Euer Durch[laut] mein unterthänigstes bitten, mich, gleich wie ich bis anhero unter den Kay[serlichen] Schutz gestanden, unter Kay[serlichen] protection über Land nach Livorno abzuschicken, indeme ich mich zu wasser wegen meinen feinden, so mir etwas aufpassen möchten, abzureisen nit getraue. Beynebst solle die selbste gehor[sambste] aufsehen, und deroselbten unterthänigst vorstellen, das ich keine lebens mittel mehr habe, und schon eine geraume Zeit nit gehabt habe, dannenhero habe ich zu laihen genohmen; gleich wie ich dan mit versetzung eines Silbernen Pferd Zeugs, und Sechzig Türck[ischen] duggaten, so einen von meinen leuthen zugeheret, von einen Mann zu Görtz 96 Species Duggaten bekhommen, das versetzte ist noch nit ausgeleset, und dependiret die auslegung dessen von der hohen gnad Euer Durch[laut] zum Schluß erkine mich auch unterthänigst zu bitten, mir andtwort schreiben auf die von dem Bassa zu Tripoli überbrachte brief zuzusenden, und mich an selbigen in gedachten andtwort schreiben bestens zu recommendiret. Womit mich zu hohen gnaden empfehle.

Tscherkes Mehemed Beeg

Übersetzt von mir Leopold von Talman den 25 April 1728

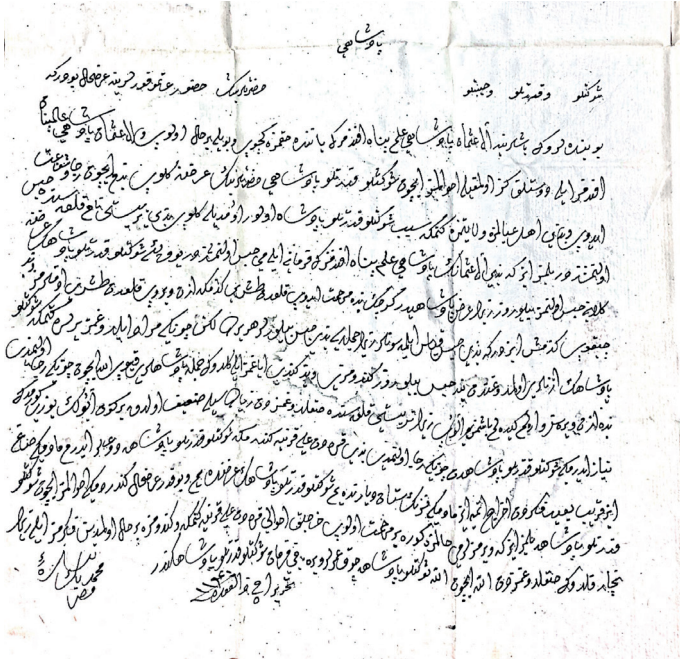
mu kendi ayağı ile bir nâm [ve] şân sâhibi pâdişâhın 'arzına gelmişsin seni tutup nice âl-i Osman'a teslîm eder diye bir olmaz şey' dir deyü fikr ederim. Bir veçhile mümkin olmayup bu ahvâl ne olduğu bilmedük. Eğer ki biz Beç'e geldüğümüz bir günâh ise bilmem bundan gayrî günâhımız yokdur, bizi böylece habs eylemeğ[e] sebep. Ahvâlimizi bildirmek için geldük, başımıza bir dermân olur, şevketlü kudretlü Pâdişâhî hazretlerinin hâlimizi ve ahvâlimizi görüp bize merhametleri olur diye. Bilmedük bize böyle gazab edecekleri ve bu kadar halk içinde getürüp kal'ada habs olunacağımızı bilmezdük. Allah için olsun başımızı halâs edecek kadar harçlık ile mi veyâhûd nice merhametleri olur, bizi Alakorna'ya karadan çıkarsunlar. Şevketlü kudretlü Pâdişâhî hazretlerinin 'arzi ile veyâhûd var git diye izn versünler, kalka düşe, her neği vardır esbâblarımızı satup başımızı alup dengiz yalısı tutup dervîşler gibi birer 'asâ ya'ni birer değnek elimize alup giderüz. Böyle kahr ile habsde ölmekten yarın kıyâmet günü bizim cevâbımızı İsâ'ya vermeğe kâdir olmazsınız. Ne sebep ile bizi habs eylemişsiz? Allah için bizi bu habsden halâs edesiz. Şevketlü kudretlü Pâdişâhî hazretlerinden niyâz ederüz ve siz dostumuzdan dahi ricâ ve minnet ederim ki bu kâğıdın cevâbı ve bizi habsden halâs olunmak için diledüğümüze yere gitmek için izn veresiz. Allah berekât versün, sekiz aydır vilâyetinizde yedük içdük nasibimizi aldük. Yine vardığımız yerde şevketlü kudretlü Pâdişâhî hazretlerine dü'âlar ederüz, hiç fikirden çıkarmazız ve kezâlik cenâbınızı.

Bâkî emr ü fermân şevketlü kudretlü pâdişâhî hazretlerinindir.

Tahrîren Mayıs fî 8 1140 [8 Mayıs 1728]

Muhibb-i muhlis Mehmed Bey-i Mısr

EK-9

Künye: OeStA, HHStA, UR, Türkische Urkunden 13 (1725-1729), Fünf Schreiben des berühmten ägyptischen Bèg Tscher Kes Mehemmed an den Hof-Kriegsraths Präsidenten, der sich zuerst nach Tripoli und, dann nach Triest geflüchtet, und bey dem Kaiser Carl VI. um Hilfe nachgesucht hat, mit deutschen Uebersetzungen, 1727 / 1140.

[Çerkes Mehmed Bey'den VI. Karl'a]

Şevketlü ve kudretlü ve heybetlü pâdişâhî hazretlerinin huzûr-ı 'izzet-mevfûrlarına 'arz-ı hâl budur ki,

Bu bendelerün başlarına âl-i Osman pâdişâhî 'âlem-penâh efendimizin yanında hakkımızca geçüp ve böyle bir hâl olup ve âl-i Osman pâdişâhî 'âlem-penâh efendimiz ile dostluğunuz olmağla ahvâlimiz için şevketlü kudretlü Pâdişâhî hazretlerinin 'arzına gelüp bizim için ricâ ve şefâ'at edüp ve bizi ehl-i 'iyâlimize, vilâyetimize gitmeğe sebep şevketlü kudretlü Pâdişâh olur ümîdiyle gelüp bizi Tiryesti nâm kal'asında habs olunmuşuzdur. Bilmeziz ki bizi âl-i Osman'ın pâdişâhî 'âlem-penâh efendimizin fermânı ile mi habs olunmuşuzdur? Yok ise şevketlü kudretlü pâdişâhın 'arzına geleni habs olunmuş bilürüz, zîrâ 'arz-ı pâdişâhîdir. Gerçek, bize merhamet edüp kal'adan taşrı gitmeğe izn verüp kal'adan taşrı âdemlerimiz ve biz çıkup gezmişizdir ki bizi habs kıyâs eylesünler, zîrâ cümlesi bizi habs bilürler her yerde. Lâkin, çünkü murâd eyledüğümüz yerlere gitmeğe şevketlü pâdişâhın iznleri olmaduğundan

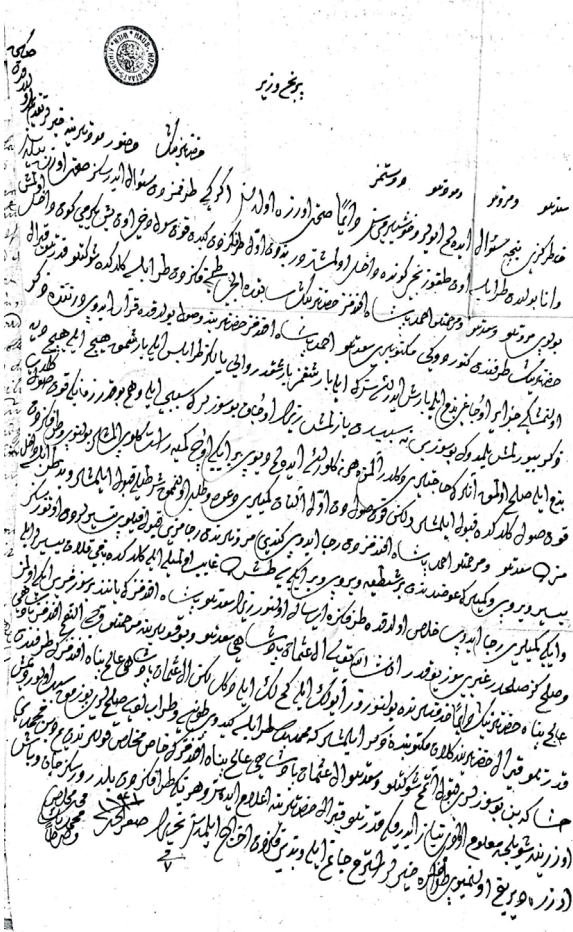
yine habs bilürüz kendümüzü ve biz kendi ayağımız ile geldük, cümle pâdişâhları koyup. Allah için, çünkü rahat olunmadı bize izn veresiz varalım gidelim başımızı alup, zîrâ Tiryesti Kal'ası'nda sıkılduğumuzdan ziyâdesiyle za'îf olduk. Bir gün eyülük yüzü görmedik. Niyâz ederim ki şevketlü kudretlü Pâdişâh'dan, çünkü ricâ olunmadı, bizi karadan Alakorna'ya göndermeğe. Şevketlü kudretlü Pâdişâh'a dû'âlar edüp mâdem ki sağız karîb, ba'îd fikrden ihrâc etmeyüz. Mâdem ki Frengistan diyârındayım, şevketlü kudretlü Pâdişâh'ın 'arzındayım ve bu kadar 'arz-ı hâl gönderdim ki ahvâlimiz için şevketlü kudretlü Pâdişâh'a bilmeziz ki vermezler mi? Hâlimize göre bir merhamet olup harclık ahvâli, karadan Alakorna'ya gitmeğe ve kendümüze bir hâl olmayasın, fikrimiz ile zîrâ nâ-çâr kalduk sıkılduğumuzdan Allah için. Allah şevketlü Pâdişâha çok ömürler vere.

Bâkî fermân şevketlü kudretlü pâdişâhındır.

Tahrîren fî 5 Zi'l-ka'de sene 1140 [13 Haziran 1728]

Bende-i Mehmed Bey-i Mısır

EK-10

Künye: OeStA, HHStA, Türkei I, Turcica 198, Konv.2: Korrespondenzen (1728.09-1728.11), fol. 29, Çerkes Mehmed Bey'den Prens Eugen'e, 12 Eylül 1728 Trablusgarp.

[Çerkes Mehmed Bey'den Saray Harp Şûrâsı Reisi Prens Eugen'e]

Sa'âdetlü ve mürvvetlü ve meveddetlü dostumuz Prenc Vezîr hazretlerinin huzûrı meveddetlerine hayırlar takdîm olunduktan sonra, hâtırları nice sù'âl edelim, eyüler ve hoşlar mısınız? Dâ'imen sıhhat üzere olasız. Eğer ki tarafımızdan sù'âl ederseniz, sıhhat üzere bilesiz ve Anaboli'den Trablus'a on dokuzuncu günde dâhil olmuşuzdur. Bizden evvel tarafınızdan giden konsol dahi on beş, yirmi gün dâhil olmuş bulup mürvvetlü ve sa'âdetlü ve merhametlü Ahmed Paşa efendimiz hazretlerinin sâbıkda elçisi tarafınızdan Trablus'a geldikde şevketlü kudretlü Kıral hazretlerinin tarafından getürdüğü mektûbları sa'âdetlü

Ahmed Paşa efendimiz hazretlerine vusûl buldukda kırâ'at edüb derûnunda zıkr olunmuş ki Cezayir Ocağı bizim ile barış ederse sizin ile barışığımız barışdır ve illâ yalnız Trablus ile barışmak hiç ile hiç diye zıkr buyurulmuş. Bilmedük bu sözü ne sebebden yazılmış, zirâ Ocak bu sözlerin sebebi ile ve hem bu kadar zamân ki Konsol gelmedi, bizim ile sulh olmak anların hâcetleri değildir, elimize her ne gelür ise edelim deyüp bir, iki, üç gemiye rast gelüp almışlar bulunup ve tarafınızdan konsol geldikde kabûl eylemişler ve lâkin konsoldan evvel alınan gemileri dâ'vâ ve taleb olunmamak şartıyla kabûl eylemişler ve biz Trablus'a dâhilimizde sa'âdetlü ve merhametlü Ahmed Paşa efendimiz'den ricâ edüp kendi mürüvvetlerinden ricâmızı kabûl kılup tesirlerden [esirlerden?] otuz sekiz yesir verüp ve gemilerin 'ivazından bir şatya verüp ve bir ikisi taşra gâ'ib olmağla ele geldikde bâkî kalan yesirler ile ve iki gemileri ricâ edüp halâs oldukda tarafınıza irsâl olunur, zirâ sa'âdetlü paşa efendimiz'in yanında bir sözüümüzü iki olmaz ve sulhunüz sulhdür, gayrî söz yokdur. İnşallahu te'âlâ âl-i Osman pâdişâhı sa'âdetlü ve bu kullarına merhametlü veliyü'n-ni'am efendimiz pâdişâh-ı 'âlem-penâh hazretlerinin dâ'imen hizmetlerinde bulunuruz. Eyülük ile kemlik ile değil! Lâkin âl-i Osman pâdişâhı 'âlem-penâh efendimizin tarafından kudretlü Kıral hazretlerine gelen mektûbunda zıkr eylemişler ki Mehmed Bey Trablus'a gidüp Tunus'a ve Trablus'a sulhleri bozmak sebep olur demiş. Haşâ ki ben bu sözleri kabûl etmem. Şevketlü ve sa'âdetlü âl-i Osman pâdişâhı 'âlem-penâh efendimizin hâs-ı muhlis kullarındanim ve biz Mehmed Bey üzerinde şöylece ma'lûm olup niyâz ederim ki kudretlü Kıral hazretlerine i'lâm edesiz, her neği tarafınızdan bildirürseniz cân ve bâş üzere dirîğ olunmayup tarafınıza hayırlar isterim. Cânım ile ve bizi fikirden ihrâc eylemeyesiz.

Tahrîren fî 7 Saferü'l-hayr sene 1141 [12 Eylül 1728]

Muhibb-i muhlis Mehmed Bey-i Mısır hâlâ

Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfı ve Kayık İşletmesi

Çengelköy Fountains Cash Waqf and Boat Business

Süleyman Kaya* , Muhammed Emin Durmuş**

*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
İslam Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
**Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal
Bilgiler Fakültesi, İslam İktisadı ve Finansı Bölümü,
Sakarya, Türkiye

ORCID: M.E.D. 0000-0003-2468-8551;
S.K. 0000-0003-4266-7359

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Muhammed Emin Durmuş,
Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,
İslam İktisadı ve Finansı Bölümü, Sakarya, Türkiye
E-posta/E-mail: muhammeddurmus@sakarya.edu.tr

Başvuru/Submitted: 25.10.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
30.01.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
03.02.2023

Kabul/Accepted: 04.02.2023

Atıf/Citation:

Kaya, Süleyman, Durmuş, Muhammed Emin.
"Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfı ve Kayık
İşletmesi." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*,
79 (2023): 89-118.
<https://doi.org/10.26650/iutd.1194507>

ÖZ

Bu çalışmada Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfının, 1161-1225 tarih aralığında Üsküdar şer'iyye sicil defterlerinde yer alan 45 yıllık muhasebe kayıtlarından hareketle vakfın tüm gelir ve giderleri ayrıntılı bir şekilde analiz edildi. Bunun sonucunda vakfın para vakfı olarak kurulmuş olmasına rağmen süreç içerisinde hem gayrimenkule hem de kayığa yatırım yaptığı ve başlangıçta sadece nakit para işletmekten gelir elde ederken artık gayrimenkullerin kiralanmasından ve pazar kayığının işletilmesinden de gelir elde ettiği sonucuna ulaşıldı. Makalede özellikle vakfın kayık işletmesinin kârlılığı üzerinde duruldu. Elde edilen veriler, vakfın nakit sermaye işletiminin ve gayrimenkul yatırımlarının kârlılığıyla mukayese edildi.

Anahtar sözcükler: Para Vakfı, Çeşme Vakfı, Vakıf Kayık İşletmesi, Şer'iyye Sicilleri, Çengelköy

ABSTRACT

This paper presents 45 annual accounting books which were discovered in the Üsküdar *sharia* court records for the Çengelköy Fountains *Cash Waqf* for the time period 1161 to 1225 Hijri, with all of the income and expenses of the *waqf* being analyzed. As a result, the *waqf*, which initially earned income only through exchanging cash, later began to generate income from the rental and operation of the market boat.

The present research is especially focused on the profitability of the *waqf's* boat business. The data obtained has been compared with the profitability of the *waqf's* cash capital operation and real estate investments.

Keywords: Cash Waqf, Fountain Waqf, Waqf Boat Operation, Çengelköy, *Sharia* Court Records

Extended Abstract

There are millions of documents that have been passed down from the Ottoman Empire to the present day. An important aspect of this documentation is the *waqf* accounting records that have characterized the Ottoman civilization. In these records, the following important information about the *waqf*, whose accounting is made, is included; its name, founder, location, trustee, purpose, year of accounting, sources of income and total income, items of expense and total expense (*mesârif* and *vezâif*), and means of operating its money (if it were a cash *waqf*, this was the *ribh* rate it used; if it were a real estate *waqf*, its rental methods). In addition, the following was also included in the accounting records: if there were a budget surplus of the *waqf*, how this surplus was used; if there were a budget deficit, how this deficit was compensated; the reasons for the change in the trustee; to whom the funds of the *waqf* were given as loans; and to whom and for how much the real estate properties were rented. Therefore, it is possible to say that accounting records are of great importance in examining the financial structures of *waqfs*. Therefore, in this study, all income and expenses of the *waqf* have been analyzed by transferring the data to detailed tables, based on 45 annual accounting books for the period 1161 to 1225 *Hijri*, determined from the Üsküdar *sharia* registry books of the Çengelköy Fountains Cash *Waqf* in Üsküdar.

As a result of the analysis, it was determined that while mostly adding the *waqf*'s surpluses to the operating cash capital, the trustees invested in both real estate and the market boat. Finally, the cash capital of the *waqf*, which was 1,367 *kuruş* in 1161, increased to 8,061 *kuruş* in 1225, with the *waqf* also owning four caravansaries, one grapery, one bachelor's room, one boathouse, and one market boat. As its name suggests, the *waqf*, which was initially established as a cash *waqf* and earned income only from the operation of the donated money, bought real estate with its surplus income and earned rental income from these sites, as well as built a boathouse and bought a market boat, earning income from the operation of this boat. When observing the Üsküdar cash *waqfs* of the 18th century, an exceptional situationis revealed: a *waqf*'s money was often neither operated by a method other than *muamele-i şer'iyye* and *istighlâl* contracts nor directed to this type of investment to generate income. From this point of view, all the income and expenses of the Çengelköy Fountains Cash *Waqf* from 1161 to the end of 1225 have been revealed in detail, and answers were sought to the following questions: What could have been the reason for the *waqf* established as a cash *waqf* to invest in a boathouse and boat? What was the ratio between the expenses made by the *waqf* for the boathouse and the boat business and the income from this business? If we compare this ratio with the cash capital and rental income rates, what will be the result? Did the *waqf* enter this business to generate income or to provide service?

When the accounting records were examined, it was discovered that the *waqf*'s total income was 3,601,967 *akçe* over 45 years, while its total expenses were 3,100,512 *akçe* over that period. It can be seen that the *waqf* had been given a total budget surplus of 501,455 *akçe* over the examined period. The cash capital operation accounted for 73.33% of the income, with boat operations making up 21.01%, real estate rentals totaling 1.03%, and miscellaneous income coming to 4.6%. The fountains and waterways made up 37.48% of the expenses, with the market boat and boathouse making up 27.49%, duty payments equaling 14.39%, and other expenses coming to 11.98%. In the expense section of the forms, 8.67% was recorded under uncollectible *murabaha*. According to this, it can be seen that the *waqf*, which earned an annual average of 11% while operating cash capital, earned an average of 3% from its capital invested in real estate. Although it had earned income close to this rate in its last years from investment in the boat business, it is difficult to say that it generated profit in its first few years. As a result, the average income from the boat corresponds to 1%. As such, a logical question is raised as to why the *waqf* continued to this business venture, despite the low return of the boat business, as well as the many additional burdens for the trustee, such as maintenance, repair, and follow-up work. As a result of the study, it was concluded that the *waqf* entered this business for service rather than to generate income, that is, at the request of the people. In addition to this, considering the relatively low income from the investment made in the boat business, an attempt has been made by this study to provide some answers as to why the trustees of the *waqf* preferred such methods as *muamele-i şer'iyye* or *istighlāl* while operating *waqf* funds and did not resort to other alternative methods in addition to these, especially considering that the *waqf* in question was a cash *waqf*.

Giriş

Vakfin, Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfı diye kısaltığımız ismi muhasebe kayıtlarında “Medine-i Üsküdar’a Tâbi‘ Çengar Karyesinde Vâki‘ Çeşmeler Mühimmâtı İçün Mevkûfe Nükûd” şeklinde geçer¹. İsminden de anlaşıldığı üzere vakıf başlangıçta para vakfı olarak kurulmuş ve vakfedilen paranın işletilmesinden gelir elde etmiştir. Ancak vakıf, süreç içerisinde gayrimenkuller satın alıp bunları kiraya vermekle beraber pazar kayığı da satın almış ve bu kayığın işletilmesinden de kazanç sağlamıştır².

Kayıkların Osmanlı dönemi İstanbul halkının ulaşım ihtiyacının giderilmesinde önemli bir işleve sahip oldukları bilinmektedir³. Kayıklar fonksiyonlarına göre genel olarak umumi (yolcu taşımacılığında kullanılan), hususi ve ticari kayıklar olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktadır. Geçmiş dönemlerde yolcu taşımacılığında pek çok kayık kullanılmıştır. Bunları pereme, piyade, at kayığı, pazar kayığı, dolmacı kayığı, ateş kayığı ve yağlı kayık olarak sıralamak mümkündür. Hatta gerektiğinde mavnalarla dahi yolcu taşınmaktaydı⁴. Bununla beraber İstanbul’un deniz ulaşımında pazar kayıklarının ayrı bir yeri bulunmaktaydı⁵. Ağır ve büyük bir gövdeye, aynı zamanda 50-60 kişilik bir kapasiteye sahip olan pazar kayıkları, diğer kayıklara nazaran daha güvenliydi. İnsanlarla beraber bu kayıklarda yük ve eşya da taşınırdı⁶. Her kayık bir iskeleye bağlı olup sadece bu iskeledeki yolcu ve yükleri taşıyabilirdi⁷. Kayık sahibi kendi kayığında bizzat çalışabildiği gibi köle veya ücretle kayıkçı da çalıştırabilmekteydi. Dolayısıyla kayıkçı olmayan kişilerin de kayık satın alıp

- 1 Vakfin adı tespit edebildiğimiz ilk muhasebe kaydında (h. 1161) “Medine-i Üsküdar’a tâbi‘ Çengar Karyesinde Vâki‘ Çeşmeler Mühimmâtı İçün Mevkûfe Nükûd” şeklinde geçmekle birlikte tespit edebildiğimiz h. 1181 yılına ait ikinci kayıta vakfin ismi şöyle olmuştur: “Medine-i Üsküdar’a tâbi‘ Çengar Karyesinde Vâki‘ Mâ-i Cârî Çeşme Mühimmâtı İçün Mevkûfe ve Emiroğlu Zevcesi Ayşe Nâm Hatunun Karye-i Mezbûre Âhâlisinin İktizâ Eden Masarif-i Muayyeneleri İçün Mevkûfe Nükûd.” Vakfin adı, ‘Emiroğlu’ yerine ‘Emir Ali’ ifadesinin gelmesi gibi kısmi değişikliklerle h. 1225 yılına kadar devam etmektedir.
- 2 Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfı, 18. Yüzyıl Üsküdar Para Vakıflarının Gelir ve Giderlerinin Analizi başlıklı 217K079 numaralı TÜBİTAK 1001 projesi çerçevesinde Üsküdar’da tespit edilebilen 139 vakıf içerisinde kayık işletmeciliği yapan tek vakıf olarak dikkatimizi çekmişti. Projede tüm vakıfların toplam gelir ve giderleri ortaya konularak analiz edilmişti (Projenin çıktıları için bak. <https://app.trdizin.gov.tr/proje/TWpBNU1UTXo/18-yuzyil-uskudar-para-vakiflari-gelir-ve-giderlerinin-analizi> son erişim tarihi: 02.06.2022). Bu çalışmada ise Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfının her bir gelir ve gider kalemi ayrıntılı olarak ele alınıp özellikle kayık işletmeciliğinin kârlılık durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.
- 3 Ayrıntılı bilgi için bk. H. Nejdert Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıklar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- 4 H. Nejdert Ertuğ, “Klasik Dönem Osmanlı İstanbul’unda Deniz Ulaşımı”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2015, c. VI, s. 422.
- 5 Mehmet Yavuz Erler, “İstanbul’da Deniz Ulaşımı (1870-1875)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XXI (2001), s. 70; Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Deniz Tarihimize Ait Makaleler*, Deniz Basımevi, İstanbul 1965, s. 228.
- 6 Çelik Gülersoy, *Kayıklar*, Turing Yayınları, İstanbul 1983, s. 153; Mehmet Mazak, *Eski İstanbul’da Deniz Ulaşımı: Kayıklar*, İDO Yayınları, İstanbul 2008, s. 36.
- 7 Cengiz Orhonlu, “Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul’da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği”, *Tarih Dergisi*, XVI/II (1966), s. 111; Haluk Y. Şehsuvaroğlu, “The Caiques of Istanbul”, *De Turque, Touring Et Automobile Club*, no. 181 (Şubat 1957), s. 24.

işletmecilik yaptıkları görülmektedir. Nitekim bazı devlet adamlarının kayık işletmeciliği yaptığı kaynaklarda ifade edilmektedir⁸. Benzer şekilde vakıfların da satın almak veya bir başkası tarafından vakfedilmek⁹ suretiyle pazar kayıklarına sahip oldukları ve mütevellilerin bu kayıkları kayıkçı tutarak ya da iltizamla reislere vererek işlettikleri anlaşılmaktadır¹⁰.

Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfı, gelir fazlalarıyla kayık satın alıp işletmiştir. Ayrıca süreç içerisinde altı adet gayrimenkul edinerek kira geliri de elde etmiştir. Para vakfı olarak kurulmuş bir vakfın bu tür yatırımlar yapmasının sebebi ne olabilirdi? Vakfın kayıkthane ve kayık işletmesine yaptığı masraf ile bu işten elde ettiği gelir arasında nasıl bir oran vardı? Bu oranı nakit sermaye ve kira getiri oranları ile mukayese edilirse nasıl bir sonuç ortaya çıkacaktır? Vakıf bu işe gelir elde etme amacıyla mı, yoksa hizmet amacıyla mı girmişti? Çalışmada Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfının h. 1161'den h. 1225 yılının sonuna kadar devam eden süreçteki tüm gelir ve giderleri detaylı bir şekilde ortaya konularak bu ve benzeri sorulara cevap aranacaktır.

Para vakıfları üzerine özellikle son yıllarda birçok çalışma yapılmakla birlikte kayık sahibi olup bunun işletilmesinden gelir elde eden herhangi bir vakfı detaylı olarak inceleyen, vakfın diğer gelirleri ile sahip olduğu kayığı işletmekten elde ettiği gelirleri mukayese eden bir çalışma tespit edilememiştir. Bir başka ifadeyle müstakil olarak bir para vakfının kayık işletmeciliği yapmasına odaklanan bir çalışma bulunmamaktadır. Yazarlar tarafından önceden yapılmış olan çalışmalarda¹¹ vakıfların nakit sermayeden elde ettikleri yıllık getiri oranları, gayrimenkul alarak elde ettikleri yıllık kira geliriyle mukayese edilmiştir. Bu çalışmada ise zikredilen çalışmalardan elde edilen veriler, Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfının başta kayık işletmesine dair olmak üzere tüm gelir ve giderleriyle mukayese edilmiştir.

Çalışma üç ana başlık altında kaleme alınmıştır. İlk başlıkta vakfın gelir getiren malvarlıklarına ve gelirlerine, ikinci başlıkta vakfın giderlerine üçüncü başlıkta ise kayık işletmesinin kârlılığına yer verilmiştir.

Üsküdar şer'iyeye sicillerinde yapılan tarama neticesinde Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfının 9 ayrı defterde 45 adet muhasebe kaydı tespit edilmiş olup bu kayıtların hepsinde birer yıllık muhasebe yapılmıştır. Ek-1'de yer alan tablodan da anlaşıldığı üzere muhasebe kayıtlarının ilki h. 1161 yılına, sonuncusu ise h. 1225 yılına aittir. H. 1161 yılından h. 1181

8 H. Nejdet Ertuğ, *Osmanlı Ulaşım Sisteminde Kayıkcılık*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1995, s. 50-51.

9 Mazak, Mısır Beylerbeyi olan İskender Paşa'nın yaptırdığı camilerden birine pereme, birine ise pazar kayığı vakfettiğini ifade eder. Mazak, *a.g.e.*, s. 118.

10 Ayrıntılı bilgi için bk. Ertuğ, *a.g.e.*, s. 166-170; Orhonlu, *a.g.m.*, s. 117-118.

11 Süleyman Kaya, "Osmanlı Toplumunda Şahıslar İçin Kredi Kaynağı Olarak İcareteyn Uygulaması", *İkinci İktisat Tarihi Kongresi, Elazığ 24-25 Haziran 2010, Bildiriler*, ed. Mustafa Öztürk-Ahmet Aksın, Fırat Üniversitesi Matbaası, Elazığ 2013, c. II, s. 971-977; Süleyman Kaya (proje yürütücüsü), *18. Yüzyıl Üsküdar Para Vakıflarının Gelir ve Giderlerinin Analizi*, TÜBİTAK SOBAG PROJE, 217K079, s. 57-58.

yılına kadar olan süreçteki vakfın muhasebe kaydına ulaşamadığı için vakfın bu yıllar arasındaki gelir ve giderleri ele alınamamıştır¹². H. 1188 yılı hariç h. 1181'den h. 1225'e kadarki 45 yıllık süreçte ise vakfın muhasebe kayıtları her yıl için tespit edilebilmiştir. Bu durum vakfın gelir ve giderlerinin seyrini yaklaşık yarım asırlık bir süreçte görme imkanı sağlamıştır.

Muhasebe kayıtlarında, vakıfların nakit sermayeleri (asl-i mal) ve zimem (borç) kayıtları gürüş olarak, elde ettikleri gelirler ve yaptıkları harcamalar ise akçe olarak ifade edilmektedir. Bu makalede de muhasebe kayıtlarının aslına sadık kalınarak vakıfların nakit sermayeleri gürüş cinsinden, gelir ve giderleri ise akçe cinsinden verilmiştir¹³.

Çalışmadaki tablo ve grafikler, vakfın 45 yıllık muhasebe kayıtlarından hareketle oluşturulduğu gibi metnin içerisinde de bu kayıtlara atıf yapılmıştır. Her seferinde dipnotta ilgili muhasebe kayıtlarına dair kaynak bilgilerini vermek yerine bilginin hangi yıla ait olduğunu belirtmekle yetinip Ek-1'deki tabloda her bir yıla ait muhasebe kaydının geçtiği defter ve varak numaraları verilmiştir.

A. Vakfın Gelir Getiren Malvarlıkları ve Gelirleri

Çalışmada vakfın gelir getiren malvarlıkları ve bunlardan elde ettiği gelirler; nakit sermaye, gayrimenkuller ve kayık şeklinde üç ayrı başlık halinde ele alınmıştır. Aşağıdaki tabloda vakfın süreç içerisinde hangi kalemden ne kadar gelir elde ettiği, hangi gelirin payının ne kadar olduğuna dair verilere yer verilmiştir.

Tarih (Hicri)	Murabaha	Kira	Pazar Kayığı	Sair	Toplam Gelir
1161	22.338	-	-	-	22.338
1181	48.960	-	-	-	48.960
1182	50.613	-	-	-	50.613
1183	50.613	-	-	-	50.613
1184	55.125	-	-	-	55.125
1185	54.621	-	-	-	54.621
1186	51.861	-	-	-	51.861
1187	51.861	-	-	-	51.861
1189	54.360	-	-	-	54.360
1190	54.360	-	-	-	54.360
1191	54.360	-	-	-	54.360
1192	62.694	-	-	-	62.694

12 Bu döneme ait herhangi bir muhasebe defteri tespit edilememiş olup sair vakıfların kaydı da bulunamamıştır.

13 Çalışmanın zaman aralığı olan dönemde 1 gürüş 120 akçeye tekabül etmektedir.

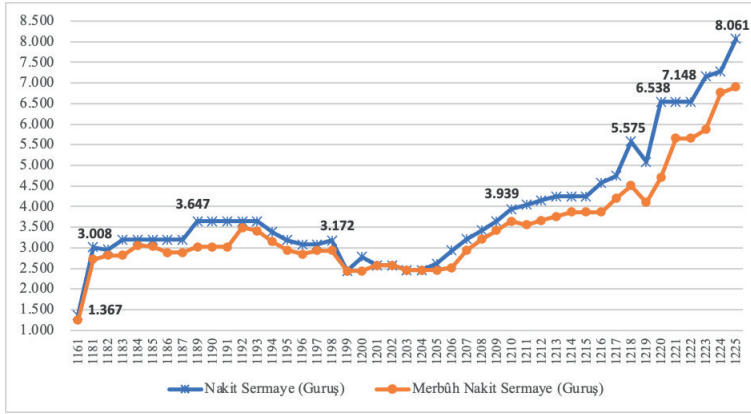
1193	61.344	-	-	-	61.344
1194	56.592	-	-	-	56.592
1195	52.992	-	-	-	52.992
1196	51.192	-	6.000	-	57.192
1197	52.830	-	7.500	-	60.330
1198	52.830	-	9.000	-	61.830
1199	37.890	-	2.1555	-	59.445
1200	43.866	-	18.396	-	62.262
1201	26.490	360	18.351	-	45.201
1202	18.841	360	14.970	-	34.171
1203	20.886	360	11.640	-	32.886
1204	30.093	360	18.747	-	49.200
1205	21.930	360	18.722	-	41.012
1206	42.240	1.320	19.860	-	63.420
1207	40.293	360	22.335	-	62.988
1208	43.881	360	23.478	-	67.719
1209	44.400	360	19.320	-	64.080
1210	65.574	360	20.277	-	86.211
1211	64.017	360	17.580	-	81.957
1212	64.017	360	22.113	-	86.490
1213	64.017	360	26.880	-	91.257
1214	67.761	360	31.080	-	99.201
1215	69.597	360	30.837	-	100.794
1216	69.597	360	38.967	-	108.924
1217	71.451	360	18.360	1.500	91.671
1218	81.234	360	44.076	-	125.670
1219	73.800	900	42.302	141.922	258.924
1220	84.600	2.340	27.600	3.600	118.140
1221	101.790	2.340	24.000	3.600	131.730
1222	101.790	2.340	36.360	3.600	144.090
1223	105.804	2.340	43.290	4.140	155.574
1224	121.788	2.340	42.756	3.600	170.484
1225	125.120	17.100	60.600	3.600	206.420
Toplam	2.642.313	37.140	75.6952	16.5562	3.601.967
Oran	%73,36	%1,03	%21,01	%4,60	-

Tablodan da anlaşıldığı üzere vakfın en önemli gelir kalemi nakit sermayenin işletilmesinden elde edilen murabahadır. Nitekim vakfın 45 yılda elde ettiği toplam gelirin %73,3'ünü murabaha geliri oluşturmaktadır. Vakfın nakit sermayesinin, görece yüksek olması ve bütün yıllarda en üst oran olan %15¹⁴ işletilmesi vakfın yüksek miktarlarda murabaha geliri elde etmesinde etkili olmuştur.

1. Vakfın Nakit Sermayesi ve Murabaha Geliri

Tablo 1'de görüldüğü üzere Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfı, h. 1161'den h. 1196'ya kadar sadece nakit sermaye işletmekten gelir elde etmiştir. Aynı dönemde Üsküdar'da faaliyet gösteren diğer vakıflarda olduğu gibi nakit sermaye sadece muamele-i şer'iyeye ve bey' bi'l-istiğlâl usulleriyle işletilmiştir¹⁵.

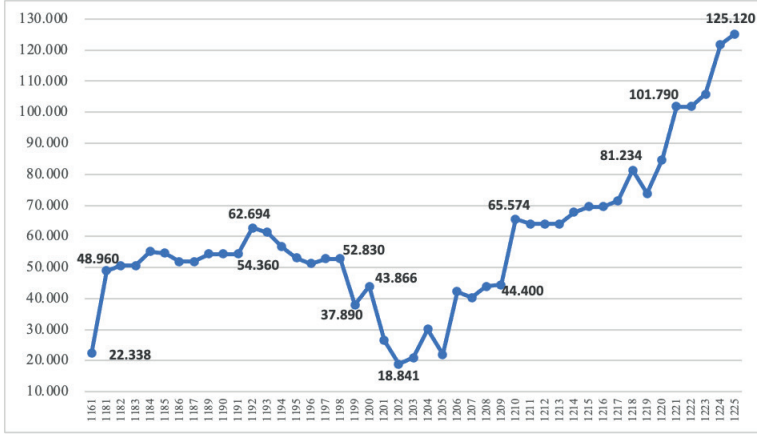
Aşağıdaki grafiklerde süreç içerisinde vakfın sermayesinde ve murabaha gelirlerindeki değişim izlenebilmektedir. Grafik 1'den anlaşıldığı üzere vakfın sermayesinin büyük bir kısmı işletilmiş (merbûh), sadece az bir kısmı işletilmemiştir.

Grafik 1. Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfının Nakit Sermayesinin Seyri

14 18. yüzyıl fetvalarında sultanın emri gereği nakit sermayeden elde edilebilecek gelirin en fazla %15 olabileceği ifade edilmektedir. “Zeyd Amr’a bin akçe karz verir oldukda iki yüz akçelik metâ’mı bir seneye değin bin akçeye bey’ eylese mehil tamamında iki bini Amr’dan almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz, onunu on bir buçukdan ziyadeye ribh emr-i sultânî ile memnû’dur”, Hasan b. Ali el-Kayserî, *Semhatü'l-ibrâr fi Beyâni Gumûzi'l-esrâr*, İstanbul Müftülüğü Ktp. 384, (h. 1227), vr. 279a. Benzer fetvalar için bk. Menteşzâde Abdurrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, Darü't-Tibaati'l Ma'mure, İstanbul 1243, II, s. 452; Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, Darü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul 1266, s. 271.

15 Ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Kaya-M. Emin Durmuş-İsmail Bektaş-Arif Akkaya, “Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, III/3 (2017), s. 50-62.

Grafik 2. Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfının Murabaha Gelirlerinin Seyri (Akçe)

Birinci grafikte görüldüğü üzere vakfın sermayesi genellikle artarken bazı yıllarda azalmıştır. Bu süreçte vakfın sermayesinde toplamda 9.592,5 guruşluk bir artış yaşanırken, 2.772,5 guruşluk da azalma görülmüştür. Nihayetinde vakfın h. 1161 yılında 1.367 guruş olan nakit sermayesi h. 1225 yılına geldiğinde %490 oranında artış göstererek 8.061 guruşa yükselmiştir. Murabaha geliri de vakfın nakit sermayesinde ve merbûh olan sermayesindeki artış ve azalışlara paralel bir seyir göstermiştir. 1161 yılında 22.338 akçe olan murabaha geliri, h. 1225 yılına geldiğinde %460 oranında artış göstererek 125.120 akçeye ulaşmıştır. Nakit sermayedeki artış ile murabaha gelirindeki artışın oran olarak birebir aynı olmamasının sebebi işletilmeyen nakit sermayenin değişebilmesi veya vakfın borç verdiği bazı kişilerden murabahayı tahsil edememesidir.

Vakfın h. 1161 yılı kaydında önceki sene nakit sermayesinin 1.070 guruş olduğu, 1060 yılı gelir fazlası 171 guruş eklenerek 1.241 guruşa, 1161 yılı fazlası 126 guruşun da eklenmesiyle 1.367 guruşa yükseldiği ifade edilmektedir. Grafikte de görüldüğü üzere h. 1161 yılında 1.367 guruş olan sermaye 1181 yılına kadar önemli bir artış göstererek 3.008 guruşa yükselmiştir. Ancak h. 1181 yılından önceki 19 yıla ait muhasebe kayıtlarına ulaşamadığı için nakit sermayedeki bu artışın kaynağı kesin olarak bilinemese de h. 1160 ve h. 1161 yıllarında ve h. 1181 sonrasında olduğu gibi gelir fazlalarının eklenmesinin rolü olduğunda şüphe yoktur. Ayrıca h. 1181 yılında vakfın ismine eklenen “...ve Emiroğlu Zevcesi Ayşe Nâm Hatunun Karye-i Mezbure Ahalisinin İktiza Eden Masarif-i Muayyeneleri İçin Mevkûfe Nükûd” ibaresinden, bu dönemde Ayşe Hatun’un köy halkının masrafları için bu vakfa ek olarak para vakfettiği anlaşılmaktadır.

Vakfın gelir fazlalarını belli bir cihete tahsis etmemiş olması, mütevellilere gelir fazlalarını nakit sermayeye ekleme imkanı vermiştir. Vakfın, yüksek miktarlarda gelir elde

etmesi ve bunun sonucunda gelir fazlası vermesi, sermayesinde süreç içerisinde önemli artış meydana getirmiştir. Bu da vakfın yıllık gelirinin sürekli artmasını sağlamıştır.

Grafiklerde de görüldüğü üzere vakfın nakit sermayesi ve buna bağlı olarak murabaha gelirinde belli yıllarda önemli artış ve azalışlar olmuştur. Azalışların başlıca sebepleri; suyolları tamirine yüksek miktarda harcama yapılması, pazar kayığı satın alınması, pazar kayığının yeniden inşa edilmesi gibi giderlerdir. Mesela h. 1198 yılında 3.172 guruş olan nakit sermaye, h. 1199 yılında pazar kayığının yenilenmesi için 357 guruş, çeşme yollarının tamiri için 685 guruş toplamda 1.042 guruş masraf yapılması ve bu masrafın 735 guruşunun nakit sermayeden karşılanması nedeniyle 2.437 guruşa, murabaha geliri de 52.830 akçeden (440,2 guruş) 37.890 akçeye (315,7 guruş) düşmüştür. Yine h. 1218 yılında 5.575 guruş olan nakit sermaye h. 1219 yılında 5.082 guruşa düşmüştür. H. 1219'da vakfın suyollarına 288.000 akçe (2.400 guruş) masraf yapmak durumunda kaldığı ifade edilmektedir. Mütevellî bu paranın 156.840 (1307 guruş) akçesini kendisi vakfa borç vermiştir¹⁶. Kalan 131.160 akçesini (1.093 guruş) ise işlettiği vakfa ait nakit sermayeden harcamıştır¹⁷. Böylece vakfın nakit sermayesi 4.482 guruşa düşmüştür. Ancak bu yıla ait gelirler içerisinde şöyle bir ifade vardır: “Suyolları masrafının imdâdiyesi için erbâb-ı yalı ve zimmilerden kabz olunan 138.322 akçe.” Bu para yaklaşık 1.152 guruşa tekabül etmektedir. Mütevellînin yıl sonunda bu paranın 600 guruşunu gelir fazlası olarak nakit sermayeye eklediği anlaşılmaktadır. Muhtemelen kalan kısmını vakıf adına aldığı borçlara vermiş olmalıdır. Böylece vakfın anaparası 5.082 guruş olur. 1220 yılına gelindiğinde bu sefer vakfın anaparasının yazıldığı kısımda şu not vardır: “Su yolu imdâdiyesi için zimmi yalılarından ve menzillerinden kabz olunan: 856 guruş.” Zimmilerden önceki yıl toplanan 138.322 akçe ilk etapta gelirlere eklenirken, bu yıl toplanan 856 guruş (102.720 akçe) doğrudan anaparaya katılmıştır¹⁸. Böylelikle vakfın, suyolları için 1219 yılı

16 “İşbu sene-i mübâreke de ... masrûfu olup lakin meblağ-i merkûmun 1.093 guruşu asl-ı mal-i vakıfdan sarf edüp vakf-i mezbûra fazla vukuunda deyn-i mezkûra takas üzere bâlâda şerh verilüp mâ'adâsını kendi malından sarf eyledi 156.840 akçe”. Ancak h. 1221 yılı giderleri arasında şu ifade dikkat çekmektedir: “Mütevellî-i mezbûr âhardan istidâne eylediği 1.000 guruşun faizi 9.120 akçe”. Bu ifadede anlaşıldığı üzere mütevellî, vakıf için harcadığı 1.307 guruşun 1.000 guruşunu aslında başkasından muamele-i şeriye ile borç olarak almış ve bunun için 76 guruş ribh ödemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla mütevellî 307 guruşu kendi cebinden vakfa borç olarak vermiş; ancak bunun karşılığında bir getiri almamıştır. Araştırmalarımızda mütevellîlerin ihtiyaç halinde vakfa borç verdiklerine dair birçok örnekle karşılaşmamıza rağmen borç karşılığında ribh aldıklarını tespit edemedik. Bu yıllarda faiz kelimesinin, ribh kavramı gibi alışverişlerden elde edilen kâr anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

17 Burada tamir için kullanılan nakit sermayenin önceki yıllardaki gelir fazlalarından sermayeye eklenen kısım olduğunu, vâkıfın vakfettiği meblağdan harcama yapılmadığını belirtmek gerekir. Zira vâkıfın vakfettiği meblağın onun şartı olmaksızın tamir vb. yerlerde harcanması meşru değildir ki vâkıfların genellikle tamir masraflarının gelirlerden yapılmasını şart koştukları bilinmektedir. Aksi takdirde vakfedilen paraların ebediliğini sağlamak mümkün olmayacaktır.

18 Aynı amaçla aynı kimselerden toplanan paraların bir yıl gelir kalemine yazılmasına mukabil diğer yıl doğrudan anaparaya eklenmesi örneğinde görüldüğü üzere vakıf muhasebe kayıtlarında yıldan yıla bazı farklı tercihler olabilmektedir.

başlarında yaptığı 288.000 akçe masrafın 241.042 akçesini iki yıl vadede zimmilerden¹⁹ topladığı söylenebilir. 1220’de vakıf ayrıca 600 guruş daha gelir fazlası elde etmiştir ki bu da eklenince nakit sermaye 6.538 guruşa çıkmaktadır.

2. Vakfın Gayrimenkulleri ve Bunlardan Elde Ettiği Gelir

H. 1161’den h. 1201 yılına gelinceye kadar vakfın kira geliri yoktur. Araştırmamıza rağmen vakfiyeye ulaşamadığımız için kesin bir şey söyleyemesek de vâkıfın sadece para vakfettiği anlaşılmaktadır. Ancak süreç içerisinde mütevelliler vakfın gelir fazlalarını, belki şart-ı vâkıf gereği belki oran olarak daha düşük gelir getirirse bile yüzlerce yıl geçse de zayı olma ihtimali neredeyse hiç olmayan güvenli bir liman olduğu için kira getiren gayrimenkule yatırımsız olabilir. Vakfın edindiği gayrimenkuller menzil²⁰, bağ ve bekâr odası olup bu mülklerin de yangın ve deprem gibi afetlerle veya uzun sürede yıpranarak zayı olabileceği düşünülse de Osmanlı toplumu tüm bu mülklerin vakfın kasasından para çıkmadan kiracılar tarafından imar edilmelerini sağlayacak bir formül bulmuştu: İcâreteyn. Hanefî fıkıh geleneğine göre kira akdinde binanın tamir ve yeniden inşa masrafları bina sahibine aittir. Bu hüküm vakıflar için de geçerlidir. Ancak icâreteyn uygulamasıyla kiracılara kayd-ı hayat şartıyla tasarruf etme, tasarruf hakkının evlatlara intikali, bu hakkı bedel karşılığı devredebilme vb. haklar verilerek binaların bakım, tamir ve yeniden inşa masraflarının kiracılar tarafından deruhte edilmesi sağlanmıştır²¹. Konu edinilen vakıf da tasarruf hakkını icâreteynle devrettiği mülkler satın almıştır. Böylece gayrimenkulün değeri ile icâreteynle tasarruf hakkını devrederken alınacak muaccel (peşin) bedel takas edilip sadece aradaki fark ödenmiştir.

Aşağıdaki tabloda vakfın yeni gayrimenkul edindiği yıllardaki gayrimenkullerinin tamamı, ilgili gayrimenkule ödenen bedel ve her birinden elde edilen yıllık kira miktarı bulunmaktadır. Aralardaki yıllara ait kira gelirleri önceki yıllara aynıdır.

19 Yukarıda zimmilerden toplanan paraya dair yaptığımız iki alıntıda farklı ifadeler kullanılmıştır. Birinde “... erbâb-ı yalı ve zimmilerden ...” denirken diğerinde “... zimmi yalılarında ve menzillerinden ...” ifadesi yer almaktadır. İlk ifadeye göre erbâb-ı yalı ifadesi yalı sahibi Müslümanları da içerebilir, ancak ikinci ifade bu paranın sadece zimmilerden alındığını göstermektedir. Burada iki ihtimal söz konusu olabilir: Vâkıf, vakfının gelirleri ile suyollarının tamir ve bakım masraflarının Müslüman reayaya düşen kısmının karşılanmasını şart koşmuş olabilir. Dolayısıyla zimmilere düşen hissenin ayrıca toplandığı varsayılabilir. Ancak vakfın hemen her yıl suyolları tamir ve bakımı için masraf yaptığı ve bu iki yıl dışında zimmilerden benzeri bir tahsilat yapmadığı dikkate alındığında bu ihtimal zayıflar. Dolayısıyla çok büyük bir masrafın ortaya çıktığı dönemde başta yalı sahipleri olmak üzere özellikle zimmi reayadan masraflara katılmaları istenmiş olmalıdır. Bunun dışında herhangi bir vatandaştan tahsilat yapıldığını tespit edemedik.

20 Menzil, Osmanlı döneminde ikamet olunan farklı mesken veya konut tiplerinin hepsini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Ayrıntılı bilgi için bk. H. Nejdî Ertuğ, “Şeriyeye Sicillerine Göre Hicri 1137 (1724-25) Yılı İstanbul’unda Osmanlı Konutu / Menzili”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, X/2 (2015), s. 129-142.

21 Ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn*, Klasik Yayınları, İstanbul 2014, s. 156-172 (Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn*).

Tablo 2. Vakfın Gelir Elde Ettiği Gayrimenkuller			
Tarih (Hicri)	Mülk çeşitleri	Mülk için ödenen ücret (guruş)	Yıllık kira getirisi (akçe)
1198	Menzil	106	-
1201	Menzil		360
1206	Menzil		360
	Bekâr odası	Bilgi yok	960
1219	Menzil		360
	Bekâr odası		-
	Menzil	278	360
	Bağ	223	180
1223	Menzil		360
	Bekâr odası		1440
	Menzil		360
	Bağ		180
	Menzil	120	-
1225	Menzil		360
	Bekâr odası		1.440
	Menzil		360
	Bağ		180
	Menzil		360
	Menzil	106	-

H. 1198 yılına ait muhasebe kaydının giderler bölümünde 106 guruşa 1 adet menzil satın alındığı bilgisi yer almaktadır. Ancak bu menzilden h. 1201 yılına kadar kira geliri elde edilmemiş, h. 1201 yılından itibaren ise menzilden yıllık 360 akçe müeccele geliri elde edilmiştir. H. 1206 yılı kaydında menzilden elde edilen kiraya ilaveten bir bekâr odasından da 960 akçe kira geliri elde edildiği bilgisi mevcuttur. Ancak vakfın bu bekâr odasına ne suretle sahip olduğuna dair bir açıklama veya bilgi bulunmamaktadır. H. 1208'den h. 1220 yılına kadarki bütün muhasebe kayıtlarının gelirler bölümünde vakfın bu bekâr odasından yıllık 1.440 akçe kira geliri elde ettiği, giderler bölümünde ise bekâr odasının kirası 1.440 akçenin tahsil edilemediği yazılmaktadır. Her ne kadar kira geliri elde edilemese de kâtip vakfın böyle bir gayrimenkulünün olduğunu göstermek için elde edilmesi gereken miktarı hem gelire hem de gidere yazmış olabilir.

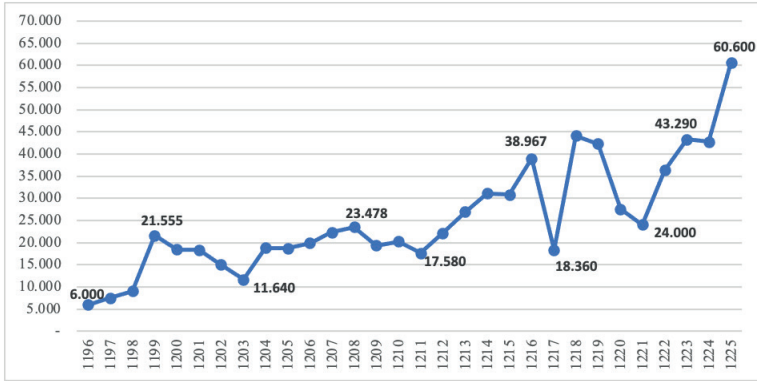
H. 1219 yılına kadar vakfın gayrimenkul sayısında bir değişiklik olmayıp bu yıl vakfa bir menzil ve bir bağ satın alınmıştır. Menzilin yıllık kira getirisi 360 akçe, bağını ise 180 akçedir. H. 1220 yılında bekâr odasından 1.440 akçe kira alınmaya başlanmasıyla yıllık kira geliri 2.340 akçeye çıkmıştır. H. 1223 yılında vakfa 120 guruşa 1 menzil daha satın alınmıştır. Bu menzilden ilk olarak h. 1225 yılında 360 akçe yıllık kira alınmıştır. Böylece son yılda

vakfın kira geliri 2.700 akçeye çıkmıştır. H. 1225 yılında 106 guruşa 1 menzil daha satın alınmış, ancak henüz kira getirisi olmamıştır. Böylece vakfın gayrimenkullerinin sayısı 6'ya yükselmiştir: 4 menzil, 1 bağ ve 1 bekâr odası.

Vakfın bu zaman zarfında elde ettiği müeccele gelirlerine ilaveten h. 1225 yılında mahlûl kalan bağın yeniden icâreteyn ile kiraya verilmesinden 14.400 akçe de icâre-i muaccele geliri olmuştur²². Vakfın tek bir bekar odasından elde ettiği 1.440 akçenin ise icâre-i vâhîde olma ihtimali yüksektir²³. Bu durumda h. 1201 yılından h. 1225 yılının sonuna kadarki süreçte 13.140 akçesi icâre-i müeccele, 9.600 akçesi icâre-i vâhîde, 14.400 akçesi ise icâre-i muaccele olmak üzere toplamda 37.140 akçe kira geliri olduğu söylenebilir. Tablo 1'de görüldüğü üzere vakfın kiradan elde ettiği gelir diğer gelirlerine nazaran çok düşük olup toplam gelirin sadece %1,03'üdür.

3. Kayıkhane, Pazar Kayığı ve Kayıktan Elde Edilen Gelir

H. 1195 yılı muhasebe kaydında yer alan “işbu sene-i mübârekede ahâlî-i karyenin ma‘rifet ve ittifakıyla vakfa nafi‘ olmak üzere iştirâ olunan pazar kayığının gerek semeni ve gerek müceddeden bina ve inşâ olunan kayıkhaneye mütevellinin ber muceb-i defter masrûfâtı 1.032 guruşa baliğ olmakla...” ifadesinden anlaşıldığı üzere bu yıl vakfa bir pazar kayığı satın alınmış ve kayıkhane yeniden inşa edilmiştir. H. 1196 yılından itibaren bütün muhasebe kayıtlarında vakfın bu pazar kayığından gelir elde ettiği görülmektedir. Aşağıdaki grafikte vakfın kayıktan elde ettiği gelirlerin seyri yer almaktadır.

Grafik 3. Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfının Pazar Kayığından Elde Ettiği Gelirin Seyri (Akçe)

- 22 İcâreteyn akdi çift kira anlamına gelip kira akdinde kira bedelinin bir kısmının peşin (muaccele) bir kısmının ise vadeli (müeccele) olmasını ifade eder. Vakıf gayrimenkulün ilk defa kiraya verilmesinde veya mahlûl kalan mülkün ikinci sefer kiraya verilmesinde kiracıdan alınan peşin bedele icâre-i muaccele denmektedir. İcâreteyn ile kiraya verilen vakıf mülk kiracının çocuğu olmaksızın vefat etmesi halinde mahlûl kalır, yani tasarruf hakkı vakfa geri döner. Detaylı bilgi için bk. Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn*.
- 23 İcâre-i vâhîde, icâreteynin aksine tek tür bedel karşılığında yapılan adi icâre akdini ifade eder. Vakfın icâreteyn ile kiraya verdiği menzillerden yıllık 360 akçe kira almasına rağmen tek göz olan odadan 1.440 akçe almış olması odanın icâreteyn ile değil icâre-i vâhîde ile verildiği kanaatini oluşturmuştur.

Vakfın kayıktan elde ettiği gelirin her yıl değişmesinden hareketle kayığın vakıf tarafından işletildiği, iltizamla bir reise verilmediği söylenebilir. Grafikte de görüldüğü üzere h. 1198 yılından sonra kayıktan elde edilen gelir genel olarak artış göstermiştir.

Tablo 1’de görüldüğü üzere vakıf, h. 1196 yılından h. 1225 yılının sonuna kadar geçen 30 yıllık zaman zarfında kayıktan 756.952 akçe gelir elde etmiştir ki gelirler içerisindeki oranı %21’dir.

4. Vakfın Sair Gelirleri

Vakfın murabaha, kira ve kayıktan elde edilen düzenli gelirlerine ilaveten sürekli olmayan birtakım gelirleri de olmuştur. Şöyle ki; h. 1217 yılında 900 akçesi vakfın arsası üzerinde olan bir enkazın, 600 akçesi ise bir çalılığın satılmasıyla toplamda 1.500 akçelik bir satış geliri olmuştur. Yine h. 1223 yılında bir mezar arsasının (merkad) satımından 540 akçe gelir elde edilmiştir.

Vakıf su ve su yapıları, müessesât-ı hayriye (hayır kurumu) olmalarının yanı sıra müsteğallât-ı vakfiye (vakıf geliri) de olabilmektedir²⁴. Yani vakıf suların insanları meccanen yararlanmalarının yanı sıra vakıfların sahip oldukları suyu satmak suretiyle gelir elde etmeleri de mümkündür²⁵. Nitekim Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfı h. 1219’dan h. 1225 yılının sonuna gelinceye kadar muhasebe kayıtlarındaki ifadeyle “*beher sene mu’tad olan saka ücretinden kabz olunan*” 3.600 akçeden toplamda 25.200 akçe gelir elde etmiştir. Bu da vakıf suyun bir kısmının sakalara satıldığını göstermektedir²⁶.

Yukarıda Vakfın Nakit Sermayesi ve Murabaha Geliri başlığında ifade edildiği üzere h. 1219 yılında suyollarına yapılan yüklü masraflardan dolayı yalı ahali ve zimmilerden “imdâdiye” adı altında toplanan 138.322 akçe de vakfın gelirine kaydedilmiştir. Buna da “Sair” gelirler içinde yer verilmiştir.

B. Vakfın Giderleri

Muhasebe kayıtlarında vakıfların giderleri genel itibariyle masraflar (masârif) ve vazife ücretleri (vezâif) olarak ikiye ayrılmaktadır. Vazife ücreti olmayan her gider masraf olarak

24 Hasan Güneri, “Vakıf Sular ve Su Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, IX/9 (1971), s. 69.

25 Suyollarının tamir masrafını karşılamak veya bakım-onarımını temin etmek için de vakıf suyun satılmasının mümkün ve vaki olduğu anlaşılmaktadır. Gülfetin Çelik, “Su Tesislerinin Bakımı, Korunması ve Tamiri”, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul’un Tarihi Suyolları Muhafaza ve Bakımı, I-II*, ed. Said Öztürk, İstanbul 2006, s.16.

26 Sakalar, belli yerlerde bulunan çeşmelerdeki suyu millete ulaştırmaları hasebiyle su temini hususunda önemli role sahip olan görevlilerdi. Sakaları, Osmanlı’nın ayaklı su şebekeleri olarak tasvir etmek mümkündür. Zira evi çeşmelere uzak olanlara bilhassa yaşlı, kimsesiz, aciz kişilere sakalar vasıtasıyla su götürülmekteydi. M. Sabri Doğan, *İslam Su Medeniyeti ve Konya Suları*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya 2004, s. 67; Halil İnalçık, “Osmanlılar’da Su”, *DİA*, XXXVII, s. 439.

kaydedilmektedir. Dolayısıyla kayık ve kayıkhaneye ile ilgili giderler de masraflar içinde yer almaktadır. Ancak vakfın kayık işletmesine dair birtakım tespitler yapabilmek için kayık ve kayıkhaneye dair masraflar ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

Ek 2’de yer alan tabloda her bir yıla ait tüm giderler yer almaktadır. Düzenli olarak hemen her yıl var olan giderlere alt başlık olarak yer verilirken sadece belli yıllarda olan giderler ise “Sair” alt başlığında gösterilmiştir.

1. Vazife Ücretleri

Vakıf, altı farklı vazife için toplam 446.140 akçe ödemiş olup toplam giderler içerisindeki oranı %14,4’tür. Ek 2’deki tabloya göre vakfın mütevellisine bütün yıllarda, su taşıyan görevliye iki yıl hariç bütün yıllarda vazife ödenmişken diğer vazifelilerde böyle bir süreklilik yoktur. Bunun sebebine dair muhasebe kayıtlarında herhangi bir bilgi olmadığı için kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak bazı kişilerin birden fazla görevi üstlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. H. 1194 yılına kadar vakfın mütevellisi Mustafa Ağa, cabisi ise İsmail Ağa’dır. Vakıftan yıllık 3.600 akçe alan İsmail Ağa aynı yıllarda yine Çengelköy’de bulunan el-Hâc Süleyman Mekteb Vakfının mütevellisidir ve bu vakıftan da 2.400 akçe almaktadır. İsmail Ağa h. 1195 yılında Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfı’nın da mütevelliliğini üstlenip mütevellî olarak vazife almaya başlar ve vakıf artık cabi için vazife ödemez. Bu tarihten h. 1225 yılına kadar her iki vakfın mütevelliliğini aynı kişi yürütür ve her ikisinden de tevliyet ücreti alır²⁷.

el-Hâc Süleyman Mekteb Vakfı mektep hocasına yıllık 3.600 akçe öder. Çengelköy Çeşmeleri Vakfı ise mektep hocasına ilk olarak h. 1202 yılında 3.600 akçe ödemiştir ki el-Hâc Süleyman Mekteb Vakfı bu yıl hocaya herhangi bir ödeme yapmamıştır. Bu vakfın bütçesinde sıkıntı olduğu dönemde hocanın ücretinin Çengelköy vakfı tarafından ödendiği düşünülebilir. Ancak sonrasında el-Hâc Süleyman Mekteb Vakfı hocaya yıllık 3.600 akçe düzenli ödemeye devam ettiği gibi Çengelköy vakfı da daha önce imama ödediği 2.160 akçeyi mektep hocasına öder. Bu tarihten itibaren imamın mektep hocalığı vazifesini de uhdesine aldığı düşünülebilir. Veya imam için başka bir vâkıf tarafından gelir tahsis edilmiş ve ona verilen ücret mektep hocasına kaydırılmış olabilir.

Vakfın idari görevlileri arasında yer alıp vakfın her türlü kaydını tutmakla görevli olan kâtime vakfın h. 1193 yılı itibarıyla maaş ödemeye başladığı görülmektedir. Daha önce kâtiplik görevini de deruhte eden mütevellinin, gelirin artmasına paralel olarak iş yükünün artması sebebiyle bu işi müstakil bir görevliye devretmiş olması mümkündür.

Vakfın bünyesinde çalışan bir diğer görevli ise suyolcu, diğer adıyla râh-ı âbî’dir.

27 el-Hâc Süleyman Mekteb Vakfı için bk. Üsküdar Mahkemesi 525 numaralı sicil, 62b-1, 75a-1, 97b-2; 530 numaralı sicil, 18a-2, 32b-1, 43b-2, 69b-1; 541 numaralı sicil, 13b-1, 39a-1.

Osmanlı'ya Bizans ve Roma'dan kaldığı varsayılan suyolculuk²⁸, suyun kaynağından çıkarılıp şehirlerde düzenli bir şekilde akıtılmasına kadar olan bütün işleri kapsayan bir meslektir²⁹. Vakıflar suların düzenli bir şekilde akması için su nazırına bağlı olarak çalışan suyolcular tayin ederler ve hizmetleri karşılığında bu kişilere maaş öderlerdi³⁰. Nitekim Ek-2'deki tabloda da görüldüğü üzere Çengelköy çeşmelerinin bakımı için kurulmuş olan bu vakfın bünyesinde bulunan suyolcunun maaşı vakıf tarafından ödenmiştir. Vakfın zimmi olan suyolcuya h. 1181 yılından h. 1202 yılına kadar yıllık 1.500 akçe, h. 1203 yılından h. 1225 yılının sonuna kadar yıllık 1.440 akçe vazife ödemiş olması ücretin yıllık sabit bir miktar olduğunu göstermektedir.

2. Masraflar

Ek 2'deki tabloda masraflar her ne kadar altı başlık altında gösterilmiş olsa da muhasebe kayıtlarında yer alan masraf kalemleri çok daha fazladır. Bütün masrafları tabloya yazmak mümkün olmadığı için süreklilik arz eden masraflara tabloda yer verilmiş, diğer masraf kalemleri ise "Sair" başlığı altına kaydedilmiştir. Vakfın düzenli giderlerinden birinin kadılığa ödenen harçlar olduğu anlaşılmaktadır. H. 1161 yılı hariç diğer yıllarda bu harçlar için ödenen ücret 2.460 akçe olarak sabit kalmıştır. Bunlar; 1.200 akçe harc-ı muhasebe, 720 akçe kalemiyye, 540 akçe ise kaydiyye ve ihzariyyeden oluşmaktadır. Vakfın bu süreçte ödediği toplam harç miktarı 108.720 akçe olup bunun toplam giderler arasındaki oranı %3,51'dir³¹.

Vakıflar bazen verdikleri borçları veya bu borçlardan elde edecekleri murabahaları borçlunun iflas etmesi, firar etmesi gibi durumlar sebebiyle tahsil edememektedirler. Tahsil edilemeyen murabahalar için muhasebe kayıtlarında "battaliye", "battaliye murabahası", "kesr-i noksan murabaha", "tahsil edilemeyen murabaha" gibi ifadeler kullanılmaktadır. Verilen borçtan elde edilecek kârın değil de anaparanın geri alınmaması için de "zayiât" ifadesi kullanılmaktadır. Tablodan da anlaşıldığı üzere vakfın bazen cüzi, bazen önemli miktarlarda tahsil edilemeyen murabahası olmuştur. Tahsil edilemeyen murabaha veya anapara toplamı 268.671 akçe olup toplam giderler içerisindeki oranı %8,67'dir. Aynı süreçte vakfın nakit sermayesini işletmekten elde ettiği murabaha gelirin (2.642.313 akçe) bakıldığında zaman mütevellilerin murabaha gelirlerini yaklaşık %91 oranında tahsil ettikleri söylenebilir.

Tabloda da görüldüğü üzere vakfın en önemli masraf kalemi çeşme ve suyolları tamiridir. Vakfın kuruluş amacı Çengelköy çeşmelerinin bakımlarının yapılması, suyollarının tamiri

28 Halil İnalçık-Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, Volume One. 1300-1600*, Cambridge University Press, UK 1994, s. 81.

29 Abdullah Martal, "Suyolcu", *DİA*, XXXVIII, s. 1-2.

30 *İstanbul Su Külliyyatı İstanbul Şer'iyye Sicilleri Ma-i Leziz Defterleri Cilt:7 (1813-1817)*, Proje ve Yayın Yönetmeni Ahmet Kala, İBB İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2000, s. 13.

31 Bu tarihlere Üsküdar kadılığında muhasebesi görülen 100'ün üzerinde vakıf bulunduğu dikkate alındığında vakıflardan alınan bu harçların kadılık için önemli bir gelir kalemi olduğu söylenebilir.

olması hasebiyle en fazla yekûn tutan masraf kaleminin bu olması tabiidir. Vakfın çeşme ve suyollarına yaptığı masraf 1.161.978 akçe olup giderler içerisindeki payı %37,48'e tekabül etmektedir. Vakfın çeşme ve suyolları için yaptığı masraf miktarı bazı yıllarda düşükken bazı yıllarda çok yüksektir. Örneğin çeşme ve suyolları için h. 1161 yılında 2.772 akçe, h. 1181 yılında 3.000 akçe gibi cüzi meblağlar sarf edilmişken h. 1219 yılında 301.517 akçe, h. 1221 yılında 126.755 akçe gibi yüksek miktarlarda harcama yapılmıştır.

Vakfın sürekli denilebilecek masrafları arasında yer alan bir diğer masraf kalemi ta'âmiye yani yiyecek masrafıdır. Ta'âmiye için yapılan toplam masraf 30.740 akçe olup toplam gider içerisindeki oranı %0,99'dur.

Vakfın süreklilik arz etmeyen masraf kalemleri sair masraflar başlığı altında tabloya kaydedilmiştir. Sair masraflar içerisinde yer alan önemli bir kalem satın alınan gayrimenkullere ödenen bedellerdir. Vakfın satın aldığı gayrimenkullere ödediği ücretlerin ve sonrasında aldığı kira bedellerinin cüzi rakamlar olması ve bir mülkün mahlûl kalması sonucu muaccel geliri elde etmesinden hareketle satın alma akdinin tasarruf hakkını müşteriye icâreteynle devretmek şartıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Böylece vakıf icâreteynle tasarruf hakkını devrederken alacağı muaccel kira bedelini gayrimenkulün bedelinden düşüktükten sonra sadece kalan miktarı ödemektedir. Muaccel bedellerin ortalama olarak gayrimenkulün değerinin %80'ine tekabül ettiği düşünülürse vakfın gayrimenkulün rayiç değerinin yaklaşık %20'sini ödediği söylenebilir³².

Vakıf h. 1198 yılında bir menzile 12.720 akçe (106 guruş) ödemiştir. H. 1206 yılında vakfın malvarlığına bekâr odası eklenmiş, ancak bunun için herhangi bir ödeme yapıldığına dair bilgiye muhasebe kayıtlarında rastlanmamıştır. Vakıf h. 1219 yılında 278 guruşa (33.360 akçe) bir menzil ve 233 guruşa (26.760 akçe) bir bağ satın almıştır. Her iki masraf da muhasebe kaydında gider kaleminde ifade edilmemektedir. H. 1220 yılı muhasebe kaydının sonuna düşülen notta eve ödenen 278 guruşun mütevellinin vakıftan alacağı olduğu yazmaktadır. H. 1221 yılı kaydında ise vakfın işlettiği anaparasının kimlerin zimmetinde olduğuna dair zimem kaydında 278 guruşun eve, 233 guruşun ise bağa ödendiği yazılıdır. H. 1222 yılı zimem kaydında da aynı ifadeler bulunuyorken h. 1223 yılına geldiğimizde zimem kaydında sadece menzile ödenen 278 guruş yer almakta, h. 1224 yılı zimem kaydında bu ifade de kalkmaktadır. Gelir fazlalarını anaparaya ekleyen vakfın h. 1222 yılında hiçbir gelir fazlası eklememesi h. 1224 yılında sair yıllara oranla düşük miktarda gelir fazlası eklemesi de dikkate alındığında bu yıllarda mütevellî daha önce eve ve bağa ödediği bedeli gelir fazlalarından karşılamış, ancak daha önce gidere yazmadığı gibi burada da ilgili gelirleri gelir kalemine yazmamış olabilir. Mütevellinin benzer bir şeyi bekâr odası için de yapmış olması ihtimal dahilindedir.

32 Detaylı bilgi için bk. Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn*, s. 88-90.

Vakfın h. 1223 yılında aldığı menzile ödediği 120 guruş (14.400 akçe) ile h. 1225 yılında aldığı menzile ödediği 106 guruş (12.720 akçe) ise gider kaleminde yazılıdır. Böylece gider kalemlerinde yer alan üç menzile ödenen miktar 39.840 akçe tutmakta ve toplam gider içerisindeki oranı %1,28'e tekabül etmektedir. Gider kalemine yazılmayan bağ ve menzile ödenen bedeller eklendiğinde vakfın gayrimenkullere verdiği toplam bedel 833 guruşa (99.960 akçe) çıkmaktadır. Vakfın diğer tüm mülklerinden elde ettiği kadar kira geliri elde ettiği bekâr odasına ödenen meblağ da tespit edilebilseydi vakfın toplam giderinin belki de %5'ten fazlasını gayrimenkule yatırdığını söylemek mümkün olacaktı.

Vakfın sair masrafları arasında köy halkı adına yapılan çeşitli ödemeler de vardır. Mesela h. 1185, h. 1186 ve h. 1190 yıllarında bazı kimselerin köyden çıkarılması için mahkemeye "harc-ı ilam" bedeli olarak toplam 6.090 akçe ödenir. H. 1186 yılında oğlu kaybolan Arnavut Hüseyin köyden kasâme dava eder, bu iş için vakıf 2.400 akçe masraf yapar. H. 1190 yılında fakir bir çocuğun sünneti için 2.265 akçe, h. 1199 yılında bir fakirin tekfin ve teşhizi (cenaze masrafları) için 300 akçe ödenir.

3. Pazar Kayığı ve Kayıkhaneye Masrafları

Ek 2'deki tablonun son üç sütununda kayık ve kayıkhaneye için yapılan masraflar yer almaktadır. İlk ikisinde düzenli masraf kalemleri yer alırken üçüncü sütunda düzenli olmayan tüm masraflar sair masraflar başlığıyla yer almaktadır. Pazar kayığı ve kayıkhaneye süreç içerisinde vakfın yaptığı masrafların toplamı 852.384 akçe olup toplam giderler içerisindeki oranı %27,5'e tekabül eder.

İlk sütunda kayıkhaneye için ödenen kira ücretleri yer almaktadır. H. 1198 ve h. 1199 yıllarında 120 akçe gibi çok cüzi kira ödenmişken sonraki yıllarda bu miktarın kat kat artması dikkat çekmektedir. H. 1198 ve h. 1199 yılları kayıtlarında Fazlullah Paşa Vakfına kayıkhaneye arsası için 120 akçe mukataa³³ bedeli ödendiği ifade edilirken, h. 1200 yılı giderleri arasında bu ödeme yoktur. H. 1201 yılı kaydında ise kayıkhaneye için ücret-i kayıkhaneye adı altında 5.400 akçe ödendiği zikredilmektedir. Tabloda görüldüğü üzere h. 1201 yılı kaydından sonra birkaç yıl hariç ücret-i kayıkhaneye ifadesi adı altında daha yüksek meblağlar ödenmiştir. Kayıkhaneye kirası ödenmeyen h. 1200 yılı kaydında vakfın nakit sermayesine kayıkhaneye arsası bedelinden elde edilen 300 guruşun eklendiği bilgisi yer almaktadır. Vakfın h. 1200 yılında kayıkhaneye arsasını sattığı ve önceki yıllarda kayıkhaneye için Fazlullah Paşa Vakfına 120 akçe mukataa

33 Mukataa; vakıf arsanın, üzerine şahsına ait olmak kaydıyla bina yapmak veya ağaç dikmek isteyen kimseye kiralanmasıdır. Bu akit neticesinde alınan kiraya da mukataa denildiği gibi bazen icâre-i zemîn, mukataa-i zemîn ifadeleri de kullanılmaktadır. Bu akitle kiraya verilen vakıf arsalarına ise mukataalı vakıf denmektedir. Mukataa ile kiraya verilen arsanın mülkiyeti vakfa ait olsa da üzerinde kiracı tarafından inşa edilen binanın veya dikilen ağaçların mülkiyeti kiracıya ait olduğu için özel mülk olduklarından satım, hibe, kiraya verme, vakfetme, rehin bırakma gibi hukuki işlemlere konu olabilmektedirler. Detaylı bilgi için bk. Muhammed Emin Durmuş, *Osmanlı Vakıf Hukukunda Mukâtaa*, İktisat Yayınları, İstanbul 2021.

bedeli ödediği düşünülürken kayıkhanenin inşa edildiği arsanın bir kısmının bu vakfa ait olduğu söylenebilir. Mukataa bedelinin düşük olmasından hareketle de hissenin küçük olduğu varsayılabilir. Şayet Fazlullah Paşa Vakfına ait hisse büyükse Çengelköy Çeşmeleri Vakfı bu hisseyi Fazlullah Paşa vakfından mukataa ile kiralarken başlangıçta muaccele ödediği için sonraki yıllarda düşük müeccele ödemiş olabilir³⁴. Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfı sahip olduğu arsanın kalan kısmını bu yıl aynı vakfa yani Fazlullah Paşa Vakfına satmışsa pazarlık içerisinde 1200 yılında herhangi bir kira bedeli ödenmemesi ileri sürülmüş olabilir. Ancak bu bilgi teyit edilememiştir. Satılan arsa için bu tarihten sonra ödenen kayıkhanenin kirası ile öncesinde cüzi de olsa ödenen kayıkhanenin kirasının bu tarihten itibaren tek kalemde ödenmiş olması her iki arsanın sahibinin Fazlullah Paşa Vakfı olduğu ihtimalini gündeme getirmekle birlikte, Fazlullah Paşa vakfiyle Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfının hisselerini başka bir vakfa satmış olmaları da mümkündür. Ya da ödeme tek kalem olarak muhasebe kaydına girse de iki ayrı vakfa yapılmış olabilir.

İkinci sütunda iskele için ödenen kira bedelleri yer almaktadır. H. 1198 yılından h. 1204 yılına kadarki muhasebe kayıtlarında “icâre-i pazar kayığı vakf-ı Ayasofya-i Kebir” adı altında ifade edilen bu gider h. 1207 yılından h. 1219 yılına kadar “mukataa-i iskele-i kebir der Ayasofya-i kebir” adı altında, h. 1219 yılından sonra ise “pazar kayığı iskelesi için ücret” adı altında kaydedilmektedir. Ödenen ücretin 720 akçe olmasını da dikkate aldığımızda hepsinin vakfın kayığının yavaşlığı iskele için Ayasofya Camii Vakfına ödenen ücret olduğu söylenebilir. Nitekim vakıfların sahip oldukları iskelelere yavaş kayıklardan ücret aldıkları ve İstanbul sur kapılarında bulunan iskelelerin büyük bir kısmının Ayasofya vakfına ait olduğu bilinmektedir³⁵.

Üçüncü sütunda kayık ve kayıkhanen için yapılan sair masraflar yer almaktadır. Bu masrafların bazısı hakkında detay bilgi yer almakla birlikte bazısı “pazar kayığı masrafı” şeklinde genel bir ifade ile belirtilmiştir. Aşağıdaki tabloda her bir yıla ait sair masraflar muhasebe kaydında geçtiği şekilde verilmiştir.

34 Ancak vakfın önceki yıllara ait giderlerinde herhangi bir muaccele ödemesi yer almamaktadır. Vakfın h. 1195 yılında kayıkhaneyi yeniden inşa için yaptığı masraf toplam olarak muhasebe kaydında yer almış olabilir ki kayıkhanenin inşa edildiği arsa için ödenen muaccele bedel de bunun içerisinde olabilir. Ya da kayıkhanenin önceki mutasarrıfı Fazlullah Paşa Vakfına belli bir muaccele ödemiş ve buna binaen elde ettiği tasarruf hakkını da Çengelköy Çeşmeleri Vakfına devretmiş olabilir.

35 Ayrıntılı bilgi için bk. Ertuğ, *a.g.e.*, s. 181-186.

Tablo 3. Kayık ve Kayıkhanenin Sair Giderleri (Akçe)		
Tarih (Hicri)	Masraf detayı	Miktar
1195	Pazar kayığı semeni ve kayıkhanesi inşa masrafı	123.840
1197	Kayık limanı için alınan kereste semeni	7.200
1198	Pazar kayığı masrafı	5.022
1199	Pazar kayığının teccidi için 42.840 akçe, kayık için yapılan sair masraf 18.618 akçe	61.458
1200	Pazar kayığı ve mühimmatı masrafı	17.406
1201	Pazar kayığı davası için 4.935 akçe harc-ı ilam bedeli, 2.160 akçe kayık masrafı	7.095
1202	4.430 akçe kayığın kalafat masrafı, 450 akçe kayık ücreti	4.880
1203	Pazar kayığı masrafı 14.538 akçe, kayık odası için yapılan masraf 11.535 akçe, tersane-i âmire tarafına verilen kalyoncu masrafı 7.200 akçe	33.273
1204	Kayık odası için 3.510 akçe, tersane-i âmireye verilen kalyoncu masrafı 5.098 akçe, kalafat ve masârif-i müteferrika 6.066 akçe	14.674
1205	Kalafat masrafı ve masarif-i müteferrika	9.240
1206	Kalafat masrafı ve masarif-i müteferrika	3.513
1207	Kalafat masrafı ve masarif-i müteferrika	8.865
1208	Kalafat masrafı ve masarif-i müteferrika	15.945
1209	Kalafat masrafı ve masarif-i müteferrika	8.184
1210	Kalafat masrafı	4.800
1211	Kayık için alınan yeni yelken, kazan ve halat masrafı 12.510 akçe, kalafat masrafı 10.020 akçe	22.530
1212	Kalafat masrafı	18.411
1213	Kalafat masrafı	12.240
1214	Kayığın yeniden inşası için 90000 akçe, kalafat masrafı 18.439 akçe	108.429
1215	Pazar kayığı masrafı	16.308
1216	Pazar kayığı masrafı	17.690
1217	Pazar kayığı masrafı	3.099
1218	Pazar kayığı masrafı	17.691
1219	Pazar kayığı masrafı	11.577
1221	Pazar kayığı masrafı	9.045
1222	Pazar kayığı iskelesinin tamiri için 22.080 akçe, kayığın tamir, kızak ve sair masrafları 26.840 akçe	48.920
1223	Kayık tamiri, kızak ve sair masraf	28.724
1224	Kayık için alınan halat masrafı 6.744 akçe, kalafat masrafı 9320 akçe	16.064
1225	Kayık tamiri ve yelken masrafı 7.164 akçe, kalafat masrafı 9777 akçe	16.941
Toplam Gider		673.064

Vakıf kayık ve kayıkhanesi için en yüksek masrafı h. 1195 yılında yapmıştır. Bu yıl vakıf, satın aldığı kayık ve yeniden inşa ettiği kayıkhanesi için 1.032 gurus (123.840 akçe) ödemiştir. Muhasebe kaydında bu masrafın köy sakinlerinin bilgi ve ittifakıyla yapıldığının zikredilmesi, talebin köylülerden geldiği veya onların vakıf üzerinde nezaret hakkı bulunduğu şeklinde yorumlanabilir.

H. 1222 yılı giderleri arasında pazar kayığının İslambol'da bağlandığı iskelenin tamiri için 22.080 akçe ödendiği ifade edilmektedir ki buradan hareketle kayığın Çengelköy sakinlerinin Suriçi ile ulaşımını sağladığı söylenebilir. Çengelköy sakinlerinin alışveriş için zaman zaman İstanbul'a (Suriçi) gidip geldikleri, belki bir kısmının Suriçi'nde çalıştığı düşünülebilir³⁶.

Yukarıda ifade edildiği üzere vakfın, kayıkhanenin arsasını h. 1200 yılında 300 gurus satmasından hareketle h. 1195'te yeniden inşa ettiği esnada kayıkhanenin arsasının belli bir kısmının maliki olduğu söylenebilir. H. 1195'te vakfa pazar kayığını satan kişinin aynı zamanda kayıkhanenin de mukataa ile maliki veya icâreteyn ile mutasarrıfı olması muhtemeldir. Her iki halde de kayıkhanesi tamir veya yeniden inşaya ihtiyaç duyduğunda masraflar mutasarrıf tarafından karşılanacaktır. İlgili şahıs muhtemelen yeniden inşaya gücü yetmediği için akit mukataa ise arsa üzerindeki tasarruf hakkından, icâreteyn ise kayıkhanesi ve arsa üzerindeki tasarruf hakkından el çekmek durumunda kalmış ve çalıştırdığı kayığını da beraberinde vakfa satmış olabilir.

H. 1199 yılına gelindiğinde kayığın önemli ölçüde yıprandığı ve tamiri için önemli bir masraf daha yapıldığı görülmektedir. Bu yıl pazar kayığının yenilenmesi için 42.840 akçe, kayığın ihtiyaçları için 15.939 akçe ve kayıkhanenin tamiri için 2.679 akçe olmak üzere toplamda 61.458 akçe masraf yapılmıştır. Kayığın bu kadar kısa sürede yenilenmeye gereksinim duyması dikkat çekicidir. Yukarıda ifade edildiği üzere daha önceki sahibi tarafından işletilen pazar kayığı tamire ihtiyaç duymaya başladığı bir zamanda vakfa devredilmiş olabilir.

Tabloda pazar kayığının birçok yıl kalafat masrafı olduğu görülmektedir. Hatta sadece pazar kayığı masrafı yazan yıllarda da en azından bir kısmı kalafat masrafı olabilir. Kalafat, ahşap teknenin kaplama tahtaları arasını üstü (keten, kenevir parçaları) ile doldurup ziftleyerek su geçirmez duruma getirmeye denmektedir³⁷. Bu işlem tekne ilk inşa edildiğinde yapıldığı gibi tamir veya sefer esnasında da yapılırdı³⁸. Kayığın pek çok yılda kalafat masrafının olması kalafatın kayık için mutlak bir masraf olduğunu göstermektedir. Kayığın

36 Bir belgede Arnavudköy ve Kuruçeşme sakinlerinin arzuhal sunup, Kuruçeşme'deki bir vakfa ilhâk olunmak üzere geçimlerini temin maksadıyla her gün İstanbul'a gidip gelmek için bir pazar kayığı yapılmasını istedikleri açıkça ifade edilmektedir. Ertuğ, *a.g.e.*, s. 169.

37 Bülent Kaygın-Alper AYTEKİN, "Ahşap Tekne Konstrüksiyonu", *ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, VII/7 (2005), s. 18.

38 Katip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-bihâr*, haz. İdris BOSTAN, Ankara 2018, s. 236.

tamir masraflarından sayılabilecek bir kalem de yeni malzeme alımıdır. Mesela h. 1211 yılında 12.510 akçeye kayık için yeni yelken, kazan ve halat, h. 1224 yılında da 6.744 akçeye yeniden halat alınmıştır.

Tabloda dikkat çeken kalemlerden biri de kalyoncu masrafı adıyla Tersane-i Âmire'ye yapılan ödemedir³⁹. Kalyoncu Osmanlı donanmasında kalyon olarak adlandırılan yelkenli savaş gemilerinde çalışan gemicilere denir. Kalyoncular daimi ordu mensubu olmayıp kaptan-ı deryâ veya tersane yetkilileri tarafından ihtiyaç nispetince her yıl için ücret karşılığında ve belirli bir süreliğine istihdam edilirdi. Merkezi hazinede kalyoncu neferlerinin maaş, iâşe, barınma, silah gibi masrafları için ayrılmış bir tahsisat yoktu. Dolayısıyla bu neferlerin masrafları kalyoncu yazıldıkları bölgelerdeki hane başına toplanan “kalyoncu bedeliyesi” adı altındaki vergiyle karşılanırdı⁴⁰. Bu bilgilerden hareketle h. 1203 ve h. 1204 yıllarında Tersane-i Amire gemileri için ihtiyaç duyulan kalyoncu masrafından Çengelköy'e düşen payın en azından bir kısmının vakıf tarafından karşılandığını söylemek mümkündür.

Tabloda dikkat çeken hususlardan birisi de h. 1197'den h. 1225 yılının sonuna kadar sadece h. 1220 yılında kayık veya kayıkhaneye ile ilgili herhangi bir masrafın yer almamasıdır. Bu yıl, vakfın suyolları tamiri için yüklü para harcamak zorunda kaldığı için sair giderlerini tehir etmeye çalıştığı bir dönemdir.

4. Vakfın Gelir Gider Dengesi

Ek 2'ye bakıldığında vakfın 13 yıl bütçe açığı verdiği, buna mukabil 32 yıl gelir fazlası olduğu görülür. 45 yılın tüm gelir ve giderleri toplandığında ise toplamda 501.455 akçe gelir fazlası söz konusudur. Muhtemelen vâkıfın şartı gereği bu gelir fazlaları vakfın sermayesine eklenmiş ve yukarıda da ifade edildiği üzere vakfın sermayesinde önemli artış meydana gelmiştir. Üstelik giderler arasında gayrimenkul alımları, kayıkhaneye inşası, pazar kayığı alımı gibi vakıf için birer yatırım olarak düşünülebilecek kalemler de vardır. Sonuçta h. 1160 yılı başında 1.070 guruş olan nakit sermayesinin h. 1225 yılına geldiğinde 8.061 guruşa çıkmış olmasının yanı sıra vakıf artık 4 menzil, bekâr odası, bağ, kayıkhaneye ve pazar kayığı sahibidir.

Vakfın bazı yıllarda bütçe açığı vermesi bu mülklerin satın alınması, kayığın yeniden inşa edilmesi, çeşme ve suyollarının tamirine yüklü miktarda harcama yapılması gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bütçe açıkları, önceki yıllarda vakfın sermayesine eklenmiş gelir fazlalarından karşılanabildiği gibi müteveli tarafından borç temin edilip sonraki yılların gelir fazlalarıyla ödenme suretiyle de karşılanabilmektedir.

39 Her iki yıla ait kayıta da ifade şöyledir: “Tersane-i Âmire tarafına verilen kalyoncu masârifi”.

40 Ali Fuat Örenç, “Kalyoncu”, *DİA*, Ek-2, s. 10-13.

C. Vakfın Pazar Kayığı İşletmesinin Kârlılığı

Yukarıda Vakfın Giderleri başlığında pazar kayığı ve kayıkxane için yapılan masraflar, Vakfın Gelirleri başlığında ise bu işten vakfın elde ettiği gelirleri ele aldık. Vakfın bu konuda yaptığı yatırımın kârlılığını ortaya koymak için gelir gider dengesini görmek önem arz etmektedir. Aşağıdaki tabloda vakfın kayık işletmeciliğine yönelik yaptığı masraflar ile bu yatırımdan elde ettiği gelirler yıllar itibariyle ortaya konulmuştur.

Tablo 4. Kayık ve Kayıkxane için Yapılan Masraflar ve Elde Edilen Gelirler (Akçe)			
Tarih (Hicri)	Gelir	Gider	Fark
1196	6.000	0	6.000
1197	7.500	7.200	300
1198	9.000	5.382	3.618
1199	21.555	62.298	-40.743
1200	18.396	18.126	270
1201	18.351	13.215	5.136
1202	14.970	12.080	2.890
1203	11.640	40.473	-28.833
1204	18.747	21.154	-2.407
1205	18.722	14.100	4.622
1206	19.860	9.993	9.867
1207	22.335	16.065	6.270
1208	23.478	23.145	333
1209	19.320	15.384	3.936
1210	20.277	12.000	8.277
1211	17.580	29.730	-12.150
1212	22.113	25.611	-3.498
1213	26.880	19.440	7.440
1214	31.080	114.649	-83.569
1215	30.837	25.668	5.169
1216	38.967	27.050	11.917
1217	18.360	3.099	15.261
1218	44.076	26.931	17.145
1219	42.302	21.537	20.765
1220	27.600	0 ⁴¹	27.600
1221	24.000	9.045	14.955
1222	36.360	57.560	-21.200
1223	43.290	41.984	1.306
1224	42.756	29.324	13.432
1225	60.600	26.301	34.299
Toplam	756.952	728.544	28.408

41 H. 1220 yılında mektep vakfının kayık için hiçbir masraf yapmamış olması dikkat çekmektedir. Muhtemel sebebi, h. 1219 yılında vakfın suyolları tamirine yaptığı çok büyük masraf yüzünden ödemelerini ertelemesi olabilir.

H. 1195 yılında kayıkhaneye inşası ve kayık alımı için ödenen 123.840 akçeyi bu işe yatırılan sermaye olarak kabul ettiğimizden tabloya eklemeydik. Vakfın kayık ve kayıkhaneye için yaptığı masraflar ile bunlardan elde ettiği gelirlere bakıldığında 7 yılda (h. 1199, 1203, 1204, 1211, 1212, 1214, 1222) masrafın gelirden fazla olduğu görülmektedir. H. 1199 ile h. 1214 yıllarında giderin gelirden çok fazla olmasının sebebi bu yıllarda pazar kayığının yenilenmesidir. Giderin gelirden fazla olduğu diğer yıllarda ise kayık ve kayıkhanenin birtakım ihtiyaçlarının karşılandığı anlaşılmaktadır. Kalan 23 yılda ise vakfın gelirleri giderlerinden fazladır. Nihayetinde vakfın kayık ve kayıkhaneye için yaptığı masraflar toplamı 728.544 akçeyken pazar kayığından elde ettiği toplam gelir 756.952 akçedir. Bu durumda vakıf bu yatırımdan 30 yılda 28.408 akçe kâr elde etmiş olur ki yıllık ortalama kârı 947 akçeye tekabül eder. Vakfın 123.840 akçelik yatırımının yıllık getirisi ise yaklaşık %0,76'dır.

30 yılın nihai hasılası böyle olmakla birlikte tablo biraz daha detaylı incelendiğinde üç ayrı dönemden bahsetmek mümkündür. İlk üç yılda (h. 1196-1198) vakfın elde ettiği gelir ortalama 7.500 akçedir. H. 1199 yılında mütevellî pazar kayığının yenilenmesi için 357 guruş (42.840 akçe) harcar ve kayıktan elde edilen gelir iki buçuk katını geçer. H. 1213 yılına kadar 15 yılda toplam 294.224 akçe gelir elde edilmiştir ki yıllık ortalaması 19.615 akçedir. Aynı dönemde vakfın giderleri de aynı oranda artmıştır. Toplam masraf 332.814 akçe olup yıllık ortalaması 22.187 akçeye tekabül eder. Dolayısıyla bu dönemde vakfın kayık işletmesinden kâr değil zarar ettiği söylenebilir. H. 1214 yılında ise pazar kayığı artık kullanılamaz hale gelmiş, 90.000 akçe (750 guruş) masraf yapılarak yeniden inşa edilir⁴². Sonraki 12 yılda (h. 1214-1225) vakfın geliri önceki dönemin yaklaşık iki katına çıkar. Toplam gelir 440.228 akçe iken yıllık ortalaması 36.686 akçedir. Bu on iki yılın yeniden inşa için yapılan masraf dahil toplam gideri ise 383.148 akçe, yıllık ortalaması 31.929 akçedir. Bu dönemde vakfın yıllık ortalama 4.757 akçe kâr elde ettiği söylenebilir. Bu rakamı ilk başta yapılan 123.840 akçelik yatırıma oranladığımızda vakfın son on iki yıllık dönemde kayık işletmesinden elde ettiği gelir %3,84'e tekabül eder. Sonuçta vakfın satın aldığı ikinci el kayıktan ilk başlarda zarar ettiği, ancak kayığı yeniden inşa ettikten sonra kâr elde ettiği söylenebilir.

Vakfın, kayık işletmesinin kârlılığına dair tespit ettiğimiz bu oranları sair alternatiflerle, yani sermayesini nakit olarak işletmesi ve gayrimenkul alıp kiraya vererek işletmesi ile elde edeceği gelire mukayese edebiliriz. H. 1225 yılına gelindiğinde vakfın 4 menzil, 1 bağ ve 1 bekâr odası sahibi olduğu görülmektedir. Bekâr odasına ne şekilde sahip bulunduğu belli olmayıp diğer mülklerin ise satın alındığı kayıtlarda ifade edilmektedir. Son yıl 106 guruşa alınan menzilin ise ne kadar kira getirisi olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Diğer üç menzil ve bir bağa ise vakıf toplamda 727 guruş (87.240 akçe) ödemiştir. Menzillerin her

42 “İşbu sene-i mübârekede zikr olunan pazar kayığı kâbil-i isti'mal olmayıp müceddeden inşa olunması karye-i mezbûre ahâfîlerinin matlûbları olmağla cümle ma'rifetiyle mütevellî-i mezbûr zikr olunan kayığı inşa için malından teslim eylediği 90.000 akçe.”

birinden 360'ar akçe, bağdan 180 akçe yıllık müeccele alınmakta olup vakfin bu mülklerden elde ettiği yıllık kira geliri 1.260 akçedir. Bu gelirin ilgili mülklere ödenen paraya oranı %1,45'tir. Bu mülklerden sadece bağ mahlûl kalmış olup 14.400 akçe muaccele geliri elde edilmiştir. Vakfin bu dört mülkten toplamda 13.140 akçe müeccele elde ettiği düşünüldüğünde bundan bir miktar daha fazla muaccele elde ettiği görülür. Dolayısıyla vakfin gayrimenkule yatırdığı sermayesinden yıllık yaklaşık %3 gelir elde edebildiği ortaya çıkar. Daha önceki çalışmamızda Üsküdar'da faaliyet gösteren vakıfların gayrimenkul yatırımlarından ortalama %4'e yakın bir gelir elde ettikleri tespitimizi⁴³ de dikkate alırsak vakfin son on iki yılda kayık işletmesinden elde ettiği gelirle kira getiren mülklerden elde ettiği gelir yaklaşık aynı seviyededir denilebilir. Ancak kayık işletmesinin ilk yılları da dikkate alınırse kira getirisinin daha yüksek olduğu açıktır.

Vakfin nakit sermaye işletme oranı ise tüm yıllarda %15'tir. Ancak bu oran net gelire işaret etmemektedir. Bir kere işletilmeyen bir miktar para olduğu gibi murabaha getirisi tahsil edilemeyen para da bulunmaktadır. Vakfin 45 yıllık süreçte her bir yıl elinde bulundurduğu nakit sermaye toplandığında 175.675 guruş / 21.081.000 akçe olduğu görülür. Bu süreçte elde ettiği toplam murabaha ise 2.642.313 akçedir. Muhasebe kayıtlarında gider bölümünde yer alan ilgili kalemler ise şöyledir: Battaliye ve kesr-i murabaha 120.755 akçe, borçlu elinde kalan asl-ı mal ve murabaha 140.058 akçe, murabaha tahsil masrafı 7.858 akçe. Bunların toplamı 268.671 akçedir ki gelir olarak kaydedilen 2.642.313 akçeden düşüldüğünde net gelir 2.373.642 akçe kalır. Sonuç olarak vakfin nakit sermayeden elde ettiği yıllık gelirin yaklaşık %11 olduğu söylenebilir.

Yıllık %11'lik gelirin her halükârda kiradan veya kayık işletmesinden elde edilen gelirin yaklaşık üç katı olduğu düşünüldüğünde vakfin sermayesinin en azından bir kısmını nakit olarak işletmek yerine niçin gayrimenkul ve kayığa yatırdığı sorusu önem arz eder. Pazar kayığının satın alındığını ifade eden kayıtta yer alan "... ahâli-i karyenin ma'rifet ve ittifakıyla vakfa nafi' olmak üzere iştirâ olunan pazar kayığı ..." ifadesi bu işin vakif için kârlı olacağına işaret eder. 45 yıl gibi kısa vadede düşük oranda getirisi olsa bile iki üç asır gibi daha uzun vadede nakit sermayenin zayı olma riskine karşılık ebediyen kalıcı olması hasebiyle gayrimenkul yatırımı tercih edilmiş olabilir. Aynı durum kayık için söylenemez. Üstelik kayıkta mütevellî açısından ek bir külfet daha vardır, kayığın bakım, tamir vb. işlerini bizzat yürütmek durumundadır. Halbuki gayrimenkul söz konusu olduğunda aynı işler icâreteyn usulü ile mutasarrıfa devredilmiştir.

Bu mülahazalar dikkate alındığında kayık işletmesi yatırımının gelir elde etmekten ziyade köy halkına hizmet amacına matuf olduğu düşünülebilir. Zira gerek ilk olarak kayığın satın alınması ve kayıkhanenin baştan inşası gerek daha sonraki yıllarda kayığın yeniden inşa

43 Kaya-Durmuş-Bektaş-Akkaya, *a.g.e.*, s. 57-58.

edilmesinin halkın talebi üzerine yapıldığı ifade edilmektedir. Daha önce kayığı işleten şahsın kayıkhanenin yeniden inşasına güç yetiremediği için bu işi devrecek yer arıyor olması ihtimal dahilindedir. Böylesi bir yatırımı yapabilecek köy halkından kimse çıkmayınca bu hizmetin aksamaması için Çengelköy Çeşmeleri Vakfının bu işe girdiği düşünülebilir. Ancak “vakfa nafi’ olmak üzere ...” satın alındığı dikkate alındığında daha yüksek kâr beklentisi olması muhtemeldir.

Gülersoy, kayıklar üzerine yaptığı çalışmasında 19. yüzyıl ortalarında 10-12 bin guruşa alınabilen pazar kayıklarından ayda 300 guruş gelir elde edilebildiğini ve bunun yıllık %30’luk gelire tekabül ettiğini ifade etmektedir. Gülersoy vakıfların daha düşük ücretle halkı taşıyarak hizmet ettiklerini de ekler⁴⁴. Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfının da halka hizmet amacı güttüğü için düşük ücretle taşımış olması ihtimal dahilindedir. Bir diğer husus ise, Gülersoy’un verdiği rakamların net geliri ifade etmesinden emin olunamamasıdır. Vakfın aslında yüksek gelir elde ettiği, buna paralel olarak yüksek miktarda da giderinin olduğunu belirtmek gerekir.

Sonuç

Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfı h. 1161-1225/m. 1748-1811 yılları arasında genellikle gelir fazlası vermiş ve gelir fazlalarını belli bir cihete harcamayıp genellikle işlettiği nakit sermayesine eklemiştir. Böylelikle süreç içerisinde işlettiği nakit sermayesi büyüdüğü gibi gelirleri de artmıştır. Vakıf, gelir fazlalarının bir kısmıyla gayrimenkule yatırım yaparak kira geliri de elde etmiştir. Benzer şekilde kayıkhaneye inşa edip kayık satın almış ve kayığı işleterek gelir elde etmiştir. 1161 yılında gelir getiren mal varlığı 1.367 guruştan ibaret olan vakıf, h. 1225 yılına gelindiğinde 8.061 nakit sermaye, 4 menzil, 1 bağ, 1 bekâr odası, 1 kayıkhaneye ve bir pazar kayığına sahip olmuştur.

Vakıf nadiren de olsa bütçe açığı vermiştir. Bütçe açıklarının en önemli sebebi su yolları tamirine yapılan yüksek miktarda masraflardır. Bunun yanı sıra pazar kayığı alımı, kayıkhanenin yeniden inşası, pazar kayığının tamir masrafları da bütçe açıklarına neden olabilmektedir.

Nakit sermaye işletirken yıllık ortalama %11 gelir elde eden vakfın gayrimenkule yatırdığı sermayesinden yıllık kazandığı gelir ise ortalama olarak %3’e tekabül etmektedir. Vakfın kayık işletmesine yaptığı yatırımdan ise ilk yıllarda kâr elde ettiği söylenemese de sonraki yıllarda gayrimenkullerden elde edilene yakın bir geliri olmuştur. Sonuç olarak vakfın kayıktan elde ettiği yıllık ortalama gelir %1’e tekabül etmektedir.

Kayık işletmesi, getirisi az olduğu gibi mütevellî için de bakım, tamir, işin takibi gibi birçok ek külfet barındırmaktaydı. Dolayısıyla vakfın bu işe, hizmet amacıyla yani halkın

44 Gülersoy, *a.g.e.*, s. 153.

talebi doğrultusunda köyün payitahtla olan ulaşımının aksamadan sürmesini temin için girdiği söylenebilir.

Vakfın gayrimenkul yatırımlarından elde ettiği gelirin nakit sermayeye oranla düşük olduğu görülmektedir. Vakıf, icâreteynle tasarruf hakkını devreedeceği gayrimenkuller aldığından bakım ve tamir masraflarını mutasarrıfa bırakabilmektedir. Bu durumda da vakıf için ek bir külfet doğmazdı. Aynı zamanda nakit sermayeye oranla daha güvenli, ilelebet zayı olmayacak mülkler edinilerek süreklilik sağlanabilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkısı: Çalışma Konsepti/Tasarımı: S.K., M.E.D.; Veri Toplama: S.K., M.E.D.; Veri Analizi /Yorumlama: S.K., M.E.D.; Yazı Taslağı: S.K., M.E.D.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi: S.K., M.E.D.; Son Onay ve Sorumluluk: S.K., M.E.D.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of study: S.K., M.E.D.; Data Acquisition: S.K., M.E.D.; Data Analysis/ Interpretation: S.K., M.E.D.; Drafting Manuscript: S.K., M.E.D.; Critical Revision of Manuscript: S.K., M.E.D.; Final Approval and Accountability: S.K., M.E.D.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Arşiv Belgeleri

İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi

Üsküdar Mahkemesi Sicil Defterleri, 471, 483, 488, 503, 513, 525, 530, 541, 573.

Araştırma Eserleri

Çelik, Gülfettin, "Su Tesislerinin Bakımı, Korunması ve Tamiri", *Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul'un Tarihi Suyolları Muhafaza ve Bakımı I-II*, ed. Said Öztürk, İstanbul 2006, s. 12-41.

Doğan, M. Sabri, *İslam Su Medeniyeti ve Konya Suları*, Nüve Kültür Merkezi Yay., Konya 2004.

Durmuş, Muhammed Emin, *Osmanlı Vakıf Hukukunda Mukâtaa*, İktisat Yayınları, İstanbul 2021.

Erler, Mehmet Yavuz, "İstanbul'da Deniz Ulaşımı (1870-1875)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XXI, 21 (2001), s. 69-80.

Ertuğ, H. Nejdet, *Osmanlı Ulaşım Sisteminde Kayıçılık*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 1995.

_____, "Şer'iyye Sicillerine Göre Hicri 1137 (1724-25) Yılı İstanbul'da Osmanlı Konutu / Menzili", *Akademik İncelemeler Dergisi*, X/2 (2015), s. 129-142.

- _____, “Klasik Dönem Osmanlı İstanbul’unda Deniz Ulaşımı”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2015, c. VI, s. 414-435.
- _____, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıklar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, Darü’t-Tıbaati’l-Âmire, İstanbul 1266.
- Gülersoy, Çelik, *Kayıklar*, Turing Yayınları, İstanbul 1983.
- Güneri, Hasan, “Vakıf Sular ve Su Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, IX/9 (1971), s. 67-79.
- İnalçık, Halil, “Osmanlılar’da Su,” *DİA*, XXXVII, s. 437-440.
- _____, - Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, Volume One. 1300-1600*, Cambridge University Press, UK 1994.
- İstanbul Su Külliyyatı İstanbul Şer’iyye Sicilleri Ma-i Leziz Defterleri 7 (1813-1817)*, Proje ve Yayın Yönetmeni Ahmet Kala, İBB İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, XVI Cilt, İstanbul 2000.
- Katip Çelebi, *Tuhfetü’l-Kibâr fi Esfâri’l-bihâr*, haz. İdris Bostan, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018.
- Kaya, Süleyman, *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn*, Klasik Yayınları, İstanbul 2014.
- _____, “Osmanlı Toplumunda Şahıslar İçin Kredi Kaynağı Olarak İcâreteyn Uygulaması *İkinci İktisat Tarihi Kongresi, Elazığ 24-25 Haziran 2010, Bildiriler*,” ed. Mustafa Öztürk-Ahmet Aksın, Fırat Üniversitesi Matbaası, Elazığ 2013, II, s. 971-977.
- _____, (proje yürütücüsü): “18. Yüzyıl Üsküdar Para Vakıflarının Gelir ve Giderlerinin Analizi”, *TÜBİTAK SOBAG 1001 Projesi*, 2020. <https://app.trdizin.gov.tr/proje/TWpBNU1UTXo/18-yuzyil-uskudar-para-vakiflarinin-gelir-ve-giderlerinin-analizi>, son erişim tarihi: 02.06.2022.
- _____, - M. Emin Durmuş – İsmail Bektaş – Arif Akkaya, “Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 3/3 (2017), s. 50-62.
- Kaygın, Bülent- Alper Aytekin, “Ahşap Tekne Konstrüksiyonu”, *ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 7/7 (2005), s. 14-23.
- Kayserî, Hasan b. Ali, *Semhatü’l-ibrâr fi Beyâni Gumûzi’l-esrâr*, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 384.
- Martal, Abdullah, “Suyolcu”, *DİA*, XXXVIII, s. 1-2.
- Mazak, Mehmet, *Eski İstanbul’da Deniz Ulaşımı: Kayıklar*, İDO Yayınları, İstanbul 2008.
- Menteşzâde, Abdurrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, Darü’t-Tıbaati’l Ma’mure, İstanbul 1243.
- Orhonlu, Cengiz, “Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul’da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği”, *Tarih Dergisi*, 16/2 (1966), s. 109-134.
- Örenç, Ali Fuat, “Kalyoncu”, *DİA*, Ek-2, s. 10-13.
- Şehsüvaroğlu, Haluk Y, “The Caiques of İstanbul”, *De Turquie, Touring Et Automobile Club*, no. 181 (Şubat 1957), s. 22-24.
- _____, *Deniz Tarihimize Ait Makaleler*, Deniz Basımevi, İstanbul 1965.

EKLER**Ek 1. Çengelköy Çeşmeleri Para Vakfının Muhasebesinin Yapıldığı Yıllar ve Defter-Varak Numaraları**

Yıl (Hicri)	Defter/varak no	Yıl	Defter/varak no	Yıl (Hicri)	Defter/varak no
1161	471/14a-2	1196	513/42b-1	1211	541/67a-2
1181	483/11b-1	1197	513/65b-1	1212	573/5b-1
1182	483/38b-1	1198	525/7b-1	1213	573/20b-1
1183	483/59a-2	1199	525/28a-1	1214	573/37a-1
1184	488/14b-2	1200	525/46a-2	1215	573/52a-1
1185	488/33b-1	1201	525/63a-1	1216	573/73b-1
1186	488/53a-1	1202	525/74b-1	1217	573/83a-2
1187	488/68a-1	1203	525/98a-1	1218	573/103b-1
1189	503/21a-1	1204	530/18a-1	1219	573/112b-1
1190	503/39b-1	1205	530/32a-2	1220	573/130b-2
1191	503/50b-2	1206	530/44a-1	1221	573/135a-1
1192	503/72a-2	1207	530/68b-1	1222	573/150b-2
1193	503/87a-1	1208	541/13a-1	1223	573/155b-1
1194	513/9b-1	1209	541/38b-1	1224	573/164b-1
1195	513/28a-1	1210	541/53a-1	1225	573/172a-2

Kaynak: İMŞS, Üsküdar Mahkemesi

Ek 2. Vakfın Giderleri ve Gelir Gider Dengesi (Akçe)

Yıl (Hicri)	Mittevelli	Cabi	İmam	Katip	Hoca	Suyolcu	Harcılar	Tahsil edilemeyen murabaha	Masraflar Çeşme ve su yolları tamiri	Ta'amiye	Revgan-ı zeyt	Saır	Kayık ve Kayıkhaneye Masrafları Ücreti-İ Mukataaa Kayıkhaneye	Saır	Toplam Gider	Toplam Gelir	Denge
1161	720						480	3.215	2.772			3.389			7.187	22.338	15.151
1181	6.000	3.600				1.500	24.60	17.760	3.000			4.120			37.709	48.960	11.251
1182	6.000	1.800				1.500	2.460	1.800	3.117			1.200			20.797	50.613	29.816
1183	6.000	1.800				1.500	2.460	6.540	7.935	1.200		3.220			30.655	50.613	19.958
1184	6.000	1.800				1.500	2.460	966	45.840	1.200		2.860			62.626	55.125	-7501
1185	6.000	3.600				1.500	2.460	44.412	9.510	1.620		4.800			73.902	54.621	-19.281
1186	6.000	3.600	2.160			1.500	2.460	3.660	3.982	3.000		8.714			35.076	51.861	16.785
1187	6.000	2.400	2.160			1.500	2.460	2.160	7.380	3.000					27.060	24.801	-2.259
1189	6.000	3.600	2.160			1.500	2.460	17.154	3.000						35.874	54.360	18.486
1190	6.000	3.600	2.160			1.500	2.460	7.400	9.460			2.985			35.565	54.360	18.795
1191	6.000	3.600	2.160			1.500	2.460	4.200	7.830						27.750	54.360	26.610
1192	6.000	3.600	2.160			1.500	2.460	4.200	69.738						89.658	62.694	-26.964
1193	6.000	3.600	2.160	1.440		1.500	2.460	16.515			270	1.285			39.430	61.344	21.914
1194	6.000	3.600	2.160	1.440		1.500	2.460	16.548	49.200		180	1.470			84.558	56.592	-27.966
1195	6.000	3.600	2.160	1.440		1.500	2.460	5.400	9.555		180			123.840	151.095	52.992	
1196	6.000	2.160	2.160			1.500	2.460	2.340	54.222		270	240			69.192	57.192	-12.000
1197	6.000		2.160	1.440		1.500	2.460	2.160	10.200						33.120	60.330	27.210
1198	6.000	5.160	1.440			1.500	2.460	2.160	9.768			12.720	120		46.590	61.830	15.240
1199	6.000	2.160	1.440			1.500	2.460	8.200	82.200		240	300			158.598	59.445	-99.153
1200	6.000	2.160	1.440			1.500	2.460	1.440	12.000		270	10.980			720	17.406	62.262
1201	6.000	2.160	1.440			1.500	2.460	1.440	36.000		510	2.520			70.095	67.245	-2.850
1202	3.600		2.160	1.440		1.500	2.460		3.600		270	5.891			4.880	35.101	34.171
1203	3.600		2.160	1.440		1.500	2.460		32.295			2.520			33.273	85.128	51.855
1204	3.600					2.160	1.440		11.535			6.480			14.674	42.349	27.675
1205	3.600					2.160	1.440		9.978			9.240			33.738	41.012	7.274
1206	3.600					2.160	1.440	180	1.965			2.505			3.513	24.303	20.790
1207	3.600					2.160	1.440	1.080	960	720	315	4.500			8.865	34.740	25.875
1208	3.600					2.160	1.440	1.080	5.739	840	600	6.480			15.945	43.104	27.159
1209	3.600					2.160	1.440	1.080	8.790	840	1.710	6.480			8.184	38.904	30.720
1210	3.600					2.160	1.440	4.500	10.800	840	1.710	6.480			4.800	40.950	36.150
1211	3.600					2.160	1.440	3.000	23.651	840	1.260	6.480			6.480	69.581	63.101
1212	3.600					2.160	1.440	3.000	16.557	840	1.260	6.480			720	18.411	70.368
1213	3.600					2.160	1.440	3.000	5.370	840	1.260	6.480			720	12.240	65.769
1214	3.600					2.160	1.440	7.800	12.746	840	1.260	5.500			108.429	148.395	39.966
1215	3.600					2.160	1.440	3.000	30.606	840	1.260	8.640			720	16.308	72.474
1216	3.600					2.160	1.440	3.000	12.207	840	1.260	4.080			17.690	59.537	41.847
1217	3.600					2.160	1.440	3.000	5.190	840	1.260				3.099	24.489	20.890
1218	3.600					2.160	1.440	3.000	7.986	840	1.260	9.240			17.691	51.117	33.426
1219	3.600					2.160	1.440	3.000	30.1517	840	1.260	1.800			11.577	341.054	258.924
1220	3.600					2.160	1.440	3.900	10.956	1.000	1.260	9.240			28.216	118.140	89.924
1221	4.800					2.160	1.440	8.500	126.755	1.000	1.260	19.200			9.045	178.020	131.730
1222	4.800					2.160	1.440	11.530	6.840	960	1.260	33.570			48.920	123.980	75.060
1223	4.800					2.160	1.440	8.280	7.502	960	1.260	8.640			28.724	88.806	59.882
1224	4.800					2.160	1.440	29.820	20.235	1.200	1.260	8.640			4.620	100.245	70.239
1225	4.800					2.160	1.440	36.360	20.820	1.800	1.260	8.640			16.941	111.521	206.420
Toplam	213.120	40.200	37.560	38.880	53.260	63.120	108.720	268.671	1.161.978	30.740	25.425	206.454	157.600	21.720	673.064	3.100.512	501.455
(%)	6,87	1,30	1,21	1,25	1,72	2,04	3,51	8,67	37,48	0,99	0,82	6,66	5,08	0,70	21,71		

Kaynak: MSS, Üsküdar Mahkemesi

Çankırı İnas Mektebi (Central School For Girls) According to the Sicill-i Umumi Register

Sicill-i Umumi Defterine Göre Çankırı İnas Mektebi

Türkan Polatcı Demirkol*

ABSTRACT

Every state that wants to exist in the international arena has attached importance to education in order to raise qualified individuals in the social, cultural, and military fields. Educational activities were generally carried out by foundations in the Ottoman Empire and became compulsory during the reign of Mahmud II. The modernization of education, which gathered momentum by issuing of the Tanzimat Edict, turned into an effort to establish a common culture by integrating the Ottoman subjects. In this period, the modernization movements that had begun in the center of the empire were starting to be reflected in the provinces.

Çankırı, where the first *Dâr-ül Hadis* was established in Anatolia, is one of the cities where the modernization process of the Ottomans in the field of education can be observed. In this context, the *İnas Mektebi* (Inas School) was established in Çankırı. This study deals with the *Sicill-i Umûmi* Register belonging to *İnas Mektebi* located in a private archive in Çankırı, which is important because of how it reveals the manner in which the educational phenomenon became a "state policy" especially in the 19th century. The limited number of studies on *İnas Mektebi* and the lack of academic discipline in these studies is another factor that makes the present study important.

Keywords: Çankırı, İnas Mektebi, Sicill-i Umûmi Register, Education for Girls

ÖZ

Osmanlı'da genel itibarıyla vakıflar aracılığıyla yürütülen eğitim faaliyetleri II. Mahmut dönemiyle birlikte zorunlu hale getirilmeye başlanmıştır. Tanzimat ve İslahat Fermanlarının yayınlanmasıyla da bir ivme kazanan eğitim faaliyetleri, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile artık Osmanlı tebaasını kaynaştırarak bir ortak kültür oluşturma çabasına bürünmüştür. Bu dönemde Osmanlı merkezinde başlayan yenileşme hareketleri taşrada da karşılığını bulmuştur.

Anadolu'da ilk da'rül-hadis kurulduğu Çankırı, Osmanlı'nın eğitim alanında modernleşme sürecinin gözlemlenebildiği şehirlerden birisidir. Çankırı'da kurulmuş olan İnas mektebi, şehirde kız çocuklarının eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü önemli okullardan bir tanesidir. Bu çalışma, Çankırı'da bulunan özel bir arşivde yer alan İnas Mektebi'ne ait Sicill-i Umûmi Defteri'ni konu edinmekle birlikte, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında "devlet meselesi" haline gelen eğitim olgusunun kız çocukları açısından taşrada nasıl işlerlik kazandığını ortaya koyması sebebiyle önem taşımaktadır.

Anahtar sözcükler: Çankırı, İnas Mektebi, Sicill-i Umumi Defteri, Kızların eğitimi

*Assoc. Prof. Dr., Çankırı Karatekin University,
Faculty of Letters, Department of History, Çankırı,
Türkiye

ORCID: T.P.D. 0000-0002-4914-3569

Corresponding author/Sorumlu yazar:

Türkan Polatcı Demirkol,
Çankırı Karatekin University, Faculty of Letters,
Department of History, Çankırı, Türkiye
E-mail/E-posta: tpolatci@karatekin.edu.tr

Submitted/Başvuru: 04.10.2022

Accepted/Kabul: 17.01.20232

Citation/Atf:

Polatcı Demirkol, Türkan. "Çankırı İnas Mektebi
(Central School For Girls) According to the Sicill-i
Umumi Register." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of
History*, 79 (2023): 119-140.
<https://doi.org/10.26650/iutd.1184402>

Introduction

Although the Ottoman Empire gave importance to educational institutions since its establishment, alongside other social institutions, in the modern sense, the education system took shape with the reforms carried out during the reign of Mahmut II. The edict of 1825 declared in this period is accepted as the starting point of the modern education system. In the edict, the level of education in the country was determined, as well as how eager the people were to obtain knowledge. With this edict, primary education was become compulsory and the importance of literacy was emphasized for the first time by an Ottoman Sultan. The edict stated that everyone who defines himself as a Muslim must first learn the religious rules and then engage with a job to earn a living. However, it was remarked that some families offered up their children as apprentices without any education. It was emphasized that every child should receive education for a certain period of time before being given apprenticeship. This point was further emphasized by stating that those responsible would be punished if this was not complied with¹. Since the provisions of the aforementioned edict were only valid for Istanbul, they did not have the characteristics of a general provision. Moreover, girls were not mentioned at all in these general provisions.

Although the developments in the field of education were not yet at the desired level, following this, on Zilkade 21, 1254 (February 5, 1839) a treatise was written by the *Meclis-i Umûr-ı Nafia* (Council of Public Works) where it was emphasized that education was a source of happiness for the people, that the salvation of the poor and ignorant masses was only possible through education, and that the primary goal of the state should be to promote literacy². In addition, in this period, secondary schools called *Rüşdiye* were opened, and in the period covering the first years of the Tanzimat, separate *Rüşdiye Mektepleri* (Secondary Schools) were beginning to be considered for girls. This led to the opening of vocational schools for girls and boys in the following process. The fact that the developments in the field of education were not at the desired level led the sultan to establish a “*Meclis-i Muvakkat*” (Temporary Educational Council) among the bureaucracy ranks. In 1845, Sultan Abdülmecid stated in the State Council that the purpose of education was “teaching the religious knowledge and useful sciences necessary for religion and world affairs to eradicate the ignorance of the people.”³ Although not a single word was mentioned in the context of education in the Tanzimat Edict, thanks to the vitality that came in this period, the novelty movements in this sense increased even more. In this period, considering that education was necessary for the whole country, efforts were made

1 See for the edict. Mahmud Cevad İbnü’ş-Şeyh Nafî, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilatı ve İcraatı*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338 (1922), s. 1-3. This information was taken from the History of Cevdet by Mahmud Cevad; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964, s. 34, 39.

2 “Meclis-i Umûr-ı Nafianın Lâyihası”, *Takvim-i Vekâyi*, Def’a: 176, 21 Zilkade 1254, s. 1.

3 Mahmud Cevad İbnü’ş-Şeyh Nafî, *op cit*, s. 27.

to make education widespread by opening new schools in the major provinces first, and then in the countryside, and civil education institutions began to be established.

With the establishment of the *Meclis-i Ma'arif-i Umûmiye* (Council of Public Education) in 1846, the “*Mekâtib-i Umûmiye Nezareti*” (Directorate for Public Schools) was also established, which began to function as an executive organ. With the efforts of the same Council, on June 1, 1851, besides expanding the educational activities throughout the country, the “*Encümen-i Dâniş*” (Educational Academy) was established in order to copy and translate the textbooks to be used in schools and to write new works in the fields of history, language, and literature using a plain language. Since the names of these *Encümen-i Dâniş* members were not found in the almanacs after 1862, it is estimated that the life of this setup lasted for ten years and its activities ended after this date⁴. In accordance with the instructions published on April 8, 1847 after the establishment of the *Meclis-i Ma'arif-i Umûmiye* (Council of Public Education), it was decided that every child who reached the age of six should be sent to the school (Akyüz 1994, 16)⁵. With this instruction, while the education period of the primary schools was determined as four years, the students were allowed to be grouped according to their knowledge level, with male and female students being allowed to sit according to their gender. Students who were successful in the general exam which was held at the end of the four years would be entitled to pass to *Rüşdiye Mektebi* (High School). Thus, *Rüşdiye* schools were also included in the scope of compulsory education, and the education period was increased to six years⁶. Despite all these efforts, the desired goal could not be achieved. This instruction, which was prepared for the improvement of the Primary Schools, failed due to the system not being consolidated fast enough, as well as the limited budget and lack of personnel⁷. Since 1853, *Rüşdiye Mektepleri* were beginning to be opened in the provinces as well⁸. In 1859, the first *Rüşdiye* was opened for girls in Istanbul⁹. The idea of opening educational institutions for girls offering Upper Primary-Level Education was actually put forward, based on the idea that it would be inconvenient for girls and boys to be educated together. Thereupon, the “*Cevri*

4 See for detailed information Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nafi, *op.cit.*, s. 47-57; Abdullah Uçman, “Encümen-i Dâniş”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, ss. 176-178.

5 Yahya Akyüz, “İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı”, *OTAM*, issue 5 (1994), ss. 1-47.

6 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2014, s. 160-162.

7 Cahit Yalçın Bilim, *Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1984; Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

8 In this context, it is seen that in the Kastamonu Vilayet Sâlnamesi (Kastamonu Provincial Almanac) dated H 1286, there was a *Rüşdiye Mektebi* (High School) with 54 students in Çankırı. *Kastamonu Vilayet Sâlnamesi*, Def'a: 1, Matbaa-i Vilayet-i Kastamonu, H. 1286, s. 71.

9 Cemil Öztürk, “Rüşdiye”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 302. An article was published in *Takvim-i Vekayi* in 1861 to inform the public about the establishment of the first *Rüşdiye* (High School) for girls and to explain the reasons for the opening of the school. In this article, it was argued that women's learning of both religious and worldly knowledge would enable them to preserve their own chastity, help their husbands who work hard to make a living, assist in the management of the house, and to become contented. Osman Nuri Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi*, I-II, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 458.

Kalfa İnas Mektebi” (Cevri Kalfa Girls’ School) in Sultanahmet was converted into the “*Cevri Kalfa İnas Rüşdiye*” (Cevri Kalfa Girls’ High School) in 1859¹⁰.

With the publication of the 1869 *Ma‘arif-i Umûmiye Nizamnâmesi* (The Regulation of Public Education), an important step was taken in the education of girls¹¹. As a matter of fact, there was no regulation in the Nizamname specifically regarding the education of girls. It was an important step in the education of girls nonetheless, as it had put the general education system in order. In this period, provincial education organizations were also established, and it was decided to establish a *Meclis-i Maarif* (Council of Education) in each province¹². With the *Nizamname*, both the structure of the education organization was regulated and the school curricula were determined precisely by classifying the schools according to their grades and levels, based on the French system¹³. In this period, a separate arrangement was made for the education of girls. According to this, it was planned to open *Sıbyan Mektepleri* (Girls’ Primary Schools) and *Rüşdiye Mektepleri* (Girls’ High School). However, since the attendance of girls to *İdadi* (Lycée) was not approved, it was decided to open *Darülmualimât* (Teacher Training Schools for Girls)¹⁴ in order to train *Rüşdiye* graduates as teachers for girls’ schools¹⁵. Thus, the first *Darülmualimât* was established in Sultanahmet in 1870¹⁶.

With the 114th article of the *Kanûn-ı Esâsi* (First Ottoman Constitution), which was declared in 1876, the compulsion of primary education was repeated once again, this time, included in the Constitution. It was written: “The first level of education would be compulsory to all of the Ottoman people and the degrees and details of this would be determined by the special arrangement.”¹⁷ Thus, the equal right to education for both boys and girls became

- 10 Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*, TTK Yay., Ankara 2013, s. 166-167. Cevri Kalfa, the name given to the school, was in fact an important person who made a name for herself with her small but courageous move in the history of Turkish modernization. When Alemdar Mustafa Pasha, who received the news of the rebellion against Sultan Selim III, arrived at the gates of Istanbul to suppress the rebellion, Sultan Mustafa IV, who wanted to ensure that this attempt failed, gave the death orders of Sultan Selim III and his brother, Şehzade Mahmut. In this turmoil, Cevri Kalfa defended the young prince with great courage and facilitated the escape of the prince with the chaos she produced by throwing ashes in the eyes of the executioners during the struggle in the harem. In this context, Sultan Mahmut II’s naming the first girls’ *Rüşdiye* as Cevri Kalfa as an example of loyalty, is important in terms of keeping the name of a harem woman alive, who made a critical, albeit indirect, contribution in Turkish modernization. See. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 34.
- 11 *Nizamnâme* (Regulation), had been prepared to ensure that all schools opened in the modernization period were managed from a center, to standardize education levels, and to consider the curriculum and education system as a whole. Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1970, s. 82-83.
- 12 The first Education Council was established in Çankırı in 1876. *Kastamonu Vilayet Salnamesi*, s. 103.
- 13 Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi”, *Kebikeç*, issue 10 (2000), s. 224, 227.
- 14 There are explanations about the opening, structure and operation of this school in articles 68-78 of the *Nizamnâme*. BOA, Y.EE, 112-6-0, 1286, 23-26.
- 15 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yay., Ankara 1991, s. 22-23, 24-27.
- 16 Tevfik Temelkuran, “İlk Kız Öğretmen Okulu”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: Dün/Bugün/Yarın*, issue 36 (1970), s. 61.
- 17 *Düstur*, Birinci Tertip, Cilt 4, s. 19. For studies on the subject, see Unat, *op.cit.*, 39; Koçer, *op.cit.*, 125; Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s. 78.

ensured. However, the 1877-1878 Ottoman-Russian war, which took place right after the declaration of the *Kanun-ı Esâsi*, caused the disruption of the steps to be taken in the field of education. Despite this period of turmoil, we can say that during the reign of Sultan Abdülhamid II, important steps were taken for the improvement of girls in education life. According to Sultan Abdulhamid II, women were the trainers of children. They needed to receive a good education in order to raise their children in the best way and to manage the household affairs. This could be realized by contributing to the education of expectant mothers who would play an important role in the qualified training of future generations¹⁸. As a result of this thought, several regulations were made to expand the education reforms throughout the empire which were different from previous periods, but the efforts were inadequate. However, in this period, the number of primary and secondary education institutions increased and expanded to the provinces.

In addition to the improvements carried out by the state in the field of education in the 19th century, the press/newspapers, which had a kind of “school” identity after the Tanzimat Edict, also showed a significant improvement in education. The increase in the number of children’s periodicals, especially as a thematic publication, can be shown as evidence for this. These periodicals mostly put the education criterion in the foreground in terms of content formation¹⁹. In “*Çocuklara Mahsus Gazete*” (*The Newspaper for Children*), which was published in a way to comply with the activities in the direction of education of girls during the Sultan Abdülhamid II reign, the phrase “boys and girls” was used for the first time in the section regarding the aim of the publication. Thus, it had been stated that the newspaper would appeal not only boys, but also to girls²⁰. In fact, the emergence of the case of “women” in Ottoman political life began with the Tanzimat. The political discourse that addressed women by means of men in the 18th century changed with the 19th century and turned into a discourse that directly addressed them²¹. The most important means that enabled this to occur were undoubtedly women’s periodicals. In the periodicals published between 1839-1876, which is accepted as the first stage of women’s journalism, the issue of women’s education was especially emphasized, and the necessity of education was mentioned in order to attain the position they deserve²².

18 *Siyasî Hâtıratım*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1984, s. 198-201.

19 For examples of educational content of children’s periodicals, see Gökhan Demirkol-Gürkan Dağbaşı, “Osmanlı Çocuk Dergilerinde Dil Öğretimi: Çocuklara Talim Dergisi (1887-1888)”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, issue 18 (2017), ss. 815-827.

20 Narin Latifoğlu, *Çocuklara Mahsus Gazete’de Değerler Eğitimi (101-200. Sayılar)*, Marmara University Institute of Social Sciences, Unpublished Master’s Thesis, İstanbul 2013, s. 16.

21 Elif Ekin Akşit, *Kızların sessizliği- Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 21-56.

22 Zehra Toska, “Haremde Kadın Partisine Giden Yolda Kadın Dergileri, Gündemleri ve Öncü Kadınlar”, *Defter*, issue 21 (1994), s. 130-142; see *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası: 1869-1927*, prepared Zehra Toska-Serpil Çakır-Tülay Gençtük, Metis Yayınları, İstanbul 1993.

When with the declaration of the *Meşrutiyet II* (the Second Constitutional Monarchy), the problems in the education system increased day by day. Thus, it had to be restructured following the intense debate on the education of women and girls. In this period, closer contact with Western countries caused both the issue of women to attract more attention and some political problems in the process of making the education of girls obligatory. With the *Meşrutiyet II*, *Sıbyan Mektepleri* (Primary Schools) and *Rüştiyeler* (Secondary Schools) were unified and continued education under the name of *İbtidaiye* (Elementary Schools). In this period, with the “*Tedrisât-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkati*” (Provisional Legislation of Elementary Education) prepared by Emrullah Efendi and published on September 23, 1913, the elementary education system was reorganized according to the French pattern²³. In the first article of the second chapter titled “*Mevadd-ı Dersiyeh*” (Articles of Training), the education period of *Mekatib-i Umûmiyye-i İbtidaiyye* (General Elementary Schools) was divided into three circuits. These three circuits were listed as follows:

- a- **Elementary Circuit (*Devre-i İbtidâiye*)**: For children aged 7-8 and consisting of two classes.
- b- **Middle Circuit (*Devre-i Vasatiye*)**: For children aged 9-10 and consisting of two classes.
- c- **Higher Circuit (*Devre-i Âliye*)**: For children aged 11-12 and consisting of two classes²⁴.

In the 8th article of the *Tedrisât-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkati* (Provisional Legislation of Elementary Education), girls were mentioned. This article contains the following provision: “*If there were more than fifty girls legally of school age in a village or neighborhood, a separate girls’ school would be opened. In places where there is no girls’ school, primary schools would be mixed boys and girls as much as possible*”²⁵. Four years after the law was issued, the Minister of Education, Ahmed Şükrü Bey, launched the improvement of these schools, and six-year *İbtidais* (Elementary Schools) were established, starting from Istanbul. According to the provisions of this decree, a five-year high school for girls opened on October 23, 1913. For the first time in Istanbul, the old *İstanbul İnâs İdadi* (Istanbul Girls’ High School) was transformed into the *İnâs Sultani* (Girls’ Colleges), enabling girls to continue their higher education²⁶.

In the process following the declaration of the *Meşrutiyet II* (the Second Constitutional Monarchy), the demands on the education of girls increased even more, reaching as far as the demands of admission to the *Dâr ’ül-fünûn* (University). As a matter of fact, the Periodical of Women’s World, which was published in this period and defended women’s rights by

23 Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s. 196.

24 Koçer, *op.cit.*, s. 192.

25 *İbid*, s. 191.

26 Erdem, *op.cit.*, s. 243- 246.

publishing articles on women's problems, stated the need for higher education with the following article:

“... A nation is raised by those in higher education. If society is likened to a train, its universities are the engine of the train. People can get rid of their old habits only thanks to higher education. A nation enters a new life, a happier life, through higher education (...) We as women now want to benefit from higher education. Its time has come: We don't have time to wait. We are justified in this demand from two points of view. One is because higher education is our human right and the other is because our country needs it...”²⁷

In response to these demands of women, lectures began to be given to women in *Dâr 'ül-fünûn* in 1914²⁸.

When an assessment is made in general, the education of girls has always retained its place on the agenda. While evaluating this historical process in terms of girls, the education system of the period, and especially the perspective of the education of girls, should not be ignored. In parallel with the improvements and regulations made in different periods, the figure of women in society undoubtedly began to become altered. In the provinces, this process progressed parallel to Istanbul, but relatively slower.

While this study is about the *Sicill-i Umûmi Register of İnas Mektebi* (General Register of Primary Level Girls' School), which is in a special archive in Çankırı, it is especially important because it reveals how the case of education, which became a “state policy” in the second half of the 19th century, became functional for girls in the provinces. With this study, it is aimed to obtain general data on the education process of girls in Çankırı in the first years of the Republic. The content analysis method was applied in the study, which has a descriptive research method, and the entire *Sicill-i Umumi Register* was considered as the analysis unit. The fact that there is only one copy of the Register in question and that no academic study has been carried out in this area are the factors that make the study important.

I. A Case of Education of Girls in The Provinces: Çankırı İnas Mektebi (Central School for Girls)

It is a doubtless fact that Çankırı, the place where the first *darül-hadis* (Madrasa established for hadith learning) was established in Anatolia, has a rooted education tradition. It should be stated that until the establishment of modern educational institutions in Çankırı, which has been a Turkish homeland for nearly a thousand years and a *sanjak* center of the Ottoman State since the 16th century, neighborhood mosques were an important part of non-formal education institutions and that the children of the Muslim community received basic education there.

27 “Kadınların Tahsil-i Âliye İhtiyacı”, *Kadınlar Dünyası*, issue 15-100, 26 Teşrin-i Evvel 1329 (8 Kasım 1913), s. 2.

28 Kurnaz, *op.cit.*, s. 102; Erdem, *op.cit.*, s. 362-365.

As mentioned above, the 1869 *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* (Regulation on Public Education), which was issued in order to ensure that all schools were managed from a single center, to unite the education levels in a certain standard, to clarify the curriculum, and to deal with education as a whole, brought regulations on the education of girls too. With all these regulations, the novelty that began in Istanbul spread to the provinces over time. With the issuing of this regulation, it was decided to establish educational organizations in the provinces, and within this framework, an Education Council was established in Çankırı for the first time in 1876²⁹. With the establishment of this Council, important institutional steps were taken in the field of education in Çankırı and new schools were opened in line with the needs of the region.

The existence of the *Çankırı İnas İbtidai Mektebi* (Çankırı Girls' Elementary School) was mentioned for the first time in the Kastamonu Province Almanac dated 1314 (1896). While the number of students of the School under the administration of *Muallime Nazime Hanım*³⁰ was stated as 38, there is no information about this School in the following almanacs³¹. Likewise, in a letter written to the Ministry of Education on December 12, 1896, the existence of Çankırı Girls' Elementary School was mentioned³². In another letter dated October 7, 1897, it was stated that this school was at the level of *Rüşdiye* (High School)³³. It is understood that *İnas Mektebi* continued its educational activities in the following period. In an archive record dated October 14, 1912, based on the necessity to open an *İnas Rüşdiye* in every district except for those with insufficient population, for the improvement of education, it was mentioned that the money required for the appointment of teachers and janitors to the *İnas Mektepleri* schools of Çankırı, Çerkeş, Zağferanbolu (Safranbolu), İskilib, and Tosya, which would be opened within the Kastamonu *sanjak*, must be paid³⁴. From an article in the October 1915 *Köroğlu* newspaper, it can be understood that the Gendarmerie Battalion Commander was assigned to ensure the completion of the *İnas Mektebi*, the construction of which had already begun³⁵.

The *Duygu* newspaper published in Çankırı also contained information about the *İnas Mektebi*. It was stated that in the newspaper dated June 15, 1339 (June 15, 1923), the exams of the schools in the center of Çankırı, including *İnas Mektebi*, were completed and the

29 *Kastamonu Vilayet Salnamesi*, Def'a: 8, Matbaa-i Vilayet-i Kastamonu, H. 1293, s. 103.

30 About the appointment of Hediye Nazime Hanım as a teacher to the Çankırı Girls' Elementary School which was opened see BOA, MF.MKT, 309/27, 23.10.1313.

31 *Kastamonu Vilayet Salnamesi*, Def'a: 19, Matbaa-i Vilayet-i Kastamonu, H. 1314, s. 222.

32 About the timely payment of the accumulated salaries of Çankırı Girls' Elementary School teacher Hediye Hanım see BOA, MF.MKT, 344/35, 07.07.1314.

33 In this document, it was also mentioned about the payment of the accumulated salaries of Hediye Hanım, one of the teachers of İnas Rüşdiye. BOA, MF.MKT, 371/42, 10.05.1315.

34 BOA, MF.İBT, 397/42, 03.11.1330.

35 Mehmet Serhat Yılmaz, "Köroğlu Gazetesinde Çankırı Konulu Yayınlar (1908-1918)", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, issue 11 (2013/1), s. 16.

handicrafts of the students of “*Zükûr and İnas*” (Boys and Girls) would be exhibited in the *İdadî* (lycée) Building during the award ceremony³⁶. In the 14th issue dated August 14, 1339 (August 14, 1923), it was stated that “*Zükûr and İnas Mekatib*” (Boys’ and Girls’ Schools) within the Çankırı would begin training on September 15, and that enrollments should be made by this date. In the 17th issue dated Teşrin-i Sani 1, 1339 (1 November 1, 1923), it was mentioned that by the decree of *Vilayet Encümeni* (the General Provincial Council), it was decided to transform the Ertuğrul School building into a *Dar ’üs-sına’ a* (School of Arts) that includes weaving, sewing-embroidery, and carpet weaving branches. Moreover, it was stated that the students of *İnas Mektebi* would also deal with the works to be done and in this way, the women would be led to a great leap in their economic lives with this newly established institution³⁷. In the 28th issue published on June 1, 1340 (June 1, 1924), it was stated that in the needle threading competition held on the occasion of the *İdman Bayramı* (Training Day), Ms. Muammer, number 65, won the first place, and Ms Adviye, number 55, won the second place from the *İnas Mektebi*³⁸. In addition, thanks were given to Mayor Cemal Bey, who gave free of charge the “twenty cubits of satin and ten cubits of ribbon” needed by the students of *İnas Mektebi* as part of the preparations for this day³⁹.

The data obtained show that the *Çankırı İnas Mektebi* had an important place in the education life in Çankırı⁴⁰. The most important proof of this is that school students took part in social life. The existence/continuity of this school, both in the last period of the Ottoman Empire and the period following the proclamation of the Republic, also reveals how much importance was given to women’s education in the provinces.

II. Çankırı İnas Mektebi Sicill-i Umumi Registry

The last page number of the “*Sicill-i Umûmi Register*” which was registered at the Dr. Rıfki Urga Çankırı Research Center with the fixture number 2100, is 159. Although the Register seems to be arranged as a printed form in itself, when viewed in its final form, the page numbers were given as mixed. The name “Cumhuriyet Primary School” is inscribed on the cover page of the 30×20 cm red hardcover register, which was printed in the Çankırı Printing House. As such, it can be accepted as an indication that the Register was included in the inventory from this school. Although there is no date on the Register, there are 1340-1341/ 1341-1342 and 926-927/ 927-928 dates in the columns of the students’ grades. The

36 Demet Cansız, *Halk Yolu Mecmuası (1923-1927)*, Çankırı Belediyesi Yayınları, vol. 1, Çankırı 2014, s. 242.

37 *Ibid*, s. 442.

38 *Ibid*, s. 604.

39 *Ibid*, s. 606.

40 A study was carried out about Çankırı İnas School in 2008 and the registry in question was examined. This study contains reading errors due to the registry being filled with handwriting. For example, the student named “Naime” in the registry were read as “Tuğçe” However, despite such errors, this study put forward by a local researcher is commendable for the effort put in. Cahit Aktaş, “Belgeler Işığında Kengiri (Çankırı) Kız Mektebi”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, issue 3, Çankırı 2008, ss. 73-84.

information in the Register, which was prepared in printed form and with photograph, was recorded in Ottoman Turkish with handwriting. A page was reserved for each student in the Register and the page number was also determined as the student number. However, the register was kept irregular; some page numbers were repeated twice, and different students were entered on the same page number. For example, on two different pages recorded as page 8, one of the students' names is Emine and the other's name is Şükriye⁴¹. The student number of Hayriye Hanım who was on page 11, was entered as 10⁴².

Image 1: Cover Page of Sicill-i Umûmi Register

Image 2: First Page of Sicill-i Umûmi Register

In the *Sicil-i Umûmi* Register, in addition to the courses and grades taken by the student, a separate page was reserved for each student enrolled in the school and information about the student was given on the priority. It is possible to tabulate the information received about the student during enrollment as follows:

Table 1: Information about the Students in the Sicil-i Umûmi Register	
1-	Student's Name
2-	Birthplace and Date
3-	Her Father's and Parent's Name and Reputation or Seal of Application
4-	Student's Place of Residence
5-	Date and Type of Entry to the School and Accepted Grade
6-	Date and Type of Exit from the School

This information, which were arranged in print, had to have been kept in all elementary schools throughout the Empire. From this information, it is possible to reach demographic information, such as the neighborhoods of the children enrolled in the school, the occupation

41 *Kız Mektebi Sicill-i Umûmi Defteri*, s. 2, 37.

42 *Ibid*, s. 4.

of their families, and the age ranges at the time of enrollment. In addition, the aforementioned Register is also very important since it coincides with a transition period as of date. It draws a socio-cultural framework for Çankırı, especially in the first years of the Republic.

Apart from this, an opinions section is also included in the Register. In this part, some explanations about the students were made. The following explanations are included in the opinions part of the students whose grades were not entered: failure to pass the class, leaving school due to marriage, moving to another city or being transferred to another school, and not taking the exam for no reason. For example, Ms. Hayriye, numbered 1, Ms. Şükriye, numbered 53, Ms. Mehibe, numbered 77, Ms. Afife, numbered 91, Ms. Ayşe, numbered 93, and Ms. Münadiye, numbered 100, did not have grades since they did not take the general exam at the end of the year⁴³. However, there are also students who failed the exam even though they took the exam. Ms. Fahriye, numbered 89, Ms. Zeliha, numbered 90, Ms. Bedriye, numbered 99, Ms. Emine, numbered 104, Hatice, numbered 105 and Ms. Behice, numbered 106, Ms. Hatice, numbered 107, Nuriye, numbered 110, and Latife, numbered 117, can be evaluated in this category⁴⁴. According to the information we obtained from the register of *Çankırı İnas Mektebi*, three students dropped out of school due to marriage. These were Ayşe Hanım, who was born in 1330 (1914/1915), Sare, who was born in 1328 (1912/1913), and Sultan Hanım, who was born on 15 May 1330 (28 May 1914); their numbers were 81, 87, and 108, respectively⁴⁵. Considering that the registry records belong to the 1340-1341 (1924-1925) academic year, when the birth dates of the students in the registry are considered together, it is concluded that the age of marriage is in the range of 11-13 years. This situation can be read as an indication that the age of marriage in Çankırı may have been quite young. However, more statistical data is needed to make such a generalization about marriage age in Çankırı. This information is also an important demographic information extracted from the register.

From the information we obtained from the Register, it is understood that some students were transferred to other places. There may be two reasons for this. The first is that the family may have migrated for economic, family, or similar reasons. The second is that their parents were appointed to other places because they were civil servants. The table of students who went to places other than Çankırı in this way is given below.

43 *Ibid*, s. 30, 82, 106, 120, 122, 129.

44 *Ibid*, s. 118-119, 128, 133- 136, 139, 146.

45 *Ibid*, s. 110, 116, 137.

Register Page Number	Student Number	Student Name	Place of Relocation
40	11	Ms. Naciye	İstanbul
82	53	Ms. Şükriye	Moving to the village
86	57	Ms. Müzeyyen	To Çorum with his father
95	66	Ms. Huriye	No place specified
100	71	Ms. Zehra	To Çorum with his father
114	85	Ms. Kadriye	To Ödemiş
115	86	Ms. Hafize	No place specified
130	101	Ms. Emine Meryem	No place specified
141	112	Ms. Sare	To Ankara
142	113	Ms. Câvide	No place specified
148	119	Ms. Ulviye	No place specified
165	136	Ms. Hasibe	To Çubuk
176	147	Ms. Behice	To İstanbul
188	159	Ms. Fazilet	To Kastamonu

In order for students to go to another place and continue their education, a document called “Transfer Certificate” (*Nakil İlmuhaberi*) had to be obtained. In the records of *İnas Mektebi*, there are three students who went to other places without getting this document. These were: Ms. Mükerrerem, numbered 39, who went to Konya, Ms. Afife, numbered 56, who went to Çubuk, and Ms. Bedriye, numbered 99, who went to Ilgaz⁴⁶. The records of these students were deleted by the school. In the document number 151 in the register, there is an interesting case about Ms. Kadriye, who went to Ödemiş without receiving the transfer certificate:

“Number 151

To the Directorate of Çankırı Central School,

While Ms. Kadriye was a student of your school with number 85, she had to leave your school due to the migration of her parent to Ödemiş. She wished to attend our school, but could not be enrolled because she did not have the Transfer Certificate with her. It is requested, sir, that the necessary documents please be sent quickly for the completion of the necessary procedures.

*Halil
Ödemiş*

16 Teşrin-i Evvel 27”

46 *Ibid*, s. 68, 85, 128.

"I checked the registry of our school and could not find such a record. If there is a student with this name and number in your school registry, please ensure that the transfer certificate be issued and sent to the Ödemiş Zafer Numune School directorate for the well-being of the girl and for the country to gain a valuable individual.

Best regards to you. To Mrs. Emine Asım, the head teacher of the Girls' School.

22 Teşrin-i Evvel 927"

As it can be understood from the document, Ms. Kadriye, who moved to Ödemiş, applied to attend the school, but due to the lack of the necessary certificate, her enrollment could not be made. There is no document about what kind of response was sent to Ödemiş by officials of the *Çankırı İnas Mektebi* regarding Ms. Kadriye's situation. However, when the *Sicill-i Umûmi* Register is examined, it is seen that there is the record of Ms. Kadriye, numbered 85, on page 114 of the Register. In the aforementioned document, it is also stated that the registration of Ms. Kadriye was deleted by *Çankırı İnas Mektebi* on Teşrin-i Evvel 15, 1926, due to her transfer to Ödemiş⁴⁷.

The records in the *İnas Mektebi Sicill-i Umûmi* Register also provide information about other girls' schools in the region. For example, in the record of Ms. Nezihe, numbered 33, on the first pages of the register, there is the statement which reads: "She went to another school for no reason."⁴⁸ Moreover, 24 students were transferred to the Ertuğrul Girls' School in accordance with the decree dated Teşrin-i Sani 17, 1341 (November 17, 1925) and numbered 988/770. Ms. Hacer, numbered 31, and Sabire, numbered 33, were transferred to the *Ertuğrul İnas Mektebi*, on the grounds that there was no 3rd class of the *İnas Mektebi* in existence and by the decree of the education directorate⁴⁹. Similarly, 22 students⁵⁰ were sent to the Boarding and Daytime Girls' School for the same reason, while 19 students were transferred to the Model Schools for Girls, with their registrations being deleted from the İnas School⁵¹. Ms. Habibe, number 152, daughter of İsmail Efendi, who was born on Teşrin-i Evvel 5, 1333 (October 5, 1917) in Alibey and resided in Yapar Mahallesi, was deleted on September 20, 1927, due to her illness⁵².

According to article 23 of the *Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-u Muvakkati* (Provisional Law of Primary Instruction), which was issued on September 23, 1913, the education period of

47 *Ibid*, s. 114.

48 *Ibid*, s. 27.

49 *Ibid*, s. 60, 62.

50 *Ibid*, s. 54-55, 58, 61, 64-66, 69-70, 73, 75-76, 79-81, 83, 87-91. Only Ms. Meliha, number 137, was transferred to the Boarding and Day School for Girls without receiving the transfer certificate, and her registration was deleted from the Girls' school by the order of the Education directorate. See *ibid*, s. 166.

51 *Ibid*, s. 93-94, 97-99, 102-105, 111-113, 125, 131-132, 147, 180. Here only Ms. Emine, numbered 63, were transferred to Model Schools for Girls, on the grounds that there was not the 3rd grade at the Girls' school. See *ibid*, s. 92.

52 *Ibid*, s. 181.

the *Mekâtib-i Umûmiyye-i İbtidaiyye* (General Elementary Schools) was divided into three circuits. This situation is clearly seen in the *Sicill-i Umumi* Register, which is the subject of our study. The first column is primary (*Sıbyan*) grade, the second column is First Grade (*Devre-i Ūlâ*), the third column is secondary grade (*Devre-i Mutavassıta*), and the last column is high grade (*Devre-i Âliye*).

دوره عالیہ		دوره متوسطه		دوره اولی		صیبان صنف
ایکینجی صنف	پرنجی صنف	ایکینجی صنف	پرنجی صنف	ایکینجی صنف	پرنجی صنف	
۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱۳۰-۱۳۰
۲	۲	۲	۲	۲	۲	۱۳۰-۱۳۰
۳	۳	۳	۳	۳	۳	۱۳۰-۱۳۰
۴	۴	۴	۴	۴	۴	۱۳۰-۱۳۰
۵	۵	۵	۵	۵	۵	۱۳۰-۱۳۰
۶	۶	۶	۶	۶	۶	۱۳۰-۱۳۰
۷	۷	۷	۷	۷	۷	۱۳۰-۱۳۰
۸	۸	۸	۸	۸	۸	۱۳۰-۱۳۰
۹	۹	۹	۹	۹	۹	۱۳۰-۱۳۰
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۳۰-۱۳۰

Image 3: Terms of Çankırı İnas Mektebi

The courses taught in Çankırı Central Primary Girls' School were recorded in the attendance register as printed copies as follows:

- 1- The Holy Qur'an and Knowledge of Religious
- 2- Turkish alphabet, reading, spelling, grammar, and writing
- 3- Memorization of poetry, moral conversations
- 4- Calculation (Geometry)
- 5- History, geography
- 6- Agriculture
- 7- Painting, Handcraft
- 8- Household management and Cookery (in girls' schools)
- 9- Physical training
- 10- Music

As can be seen, the courses given to the girls attending to Girls' School were courses that aimed to increase their general cultural level. In addition, the availability of courses that would enable them to be good housewives is also very remarkable. This situation can be considered as an important clue in determining the conception of education of the era. The factor that supports this inference is the courses of "Household Management and Cookery" given only in Girls' Schools. Starting from the Tanzimat era, the inclusion of women in the modernization process started with the teaching of such courses. Accordingly, Household Management education, was defined as a course in schools, and by giving such information

in the press of the period, there was an attempt to form a modernized society⁵³. In this sense, it was aimed to realize social development with this status change by forming a good housewife, good wife, and mother figure. In the same era, within the Çankırı Central Boys' School Register, there is information that Household Management and Cookery courses were given only in Girls' Schools. Apart from this, the "Foreign Language" course given in Model Schools is mentioned (see Çankırı Central Boys' School Register)⁵⁴. The behavior of the students was also evaluated. In this context, "attitude and behavior, attention, studiousness, and orderliness" issues were evaluated with a note as a measurement unit. Another criterion used as a unit of measure in the Register is students' attendance-absence. In addition, the days when students were late for school were also recorded in the Register. When the Register is examined at the point of attendance-absence, it can be said that the school life of a student was around 180 days on average.

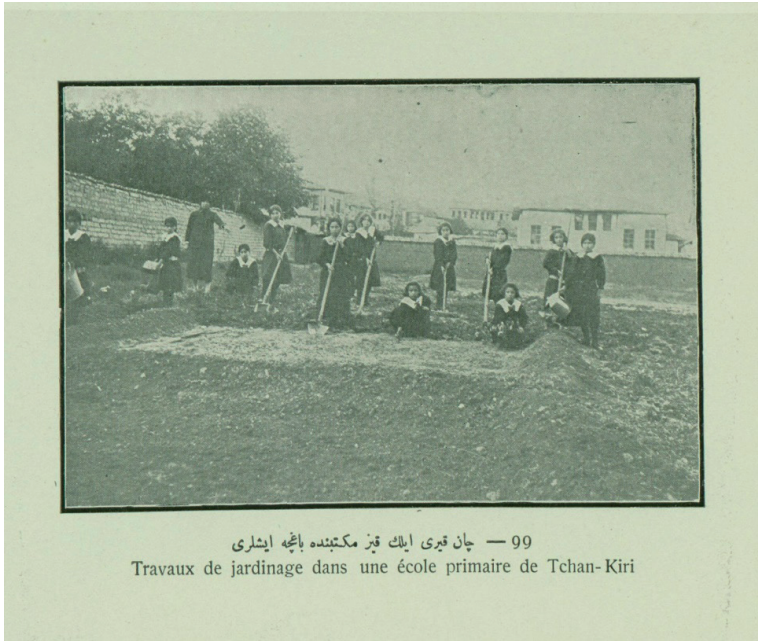

Image 4: "Garden Works at Çankırı Primary Girls' School", *Maarif Albümü*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s. 51.

In the Register, the grades were given according to the decimal system and the total of the courses were evaluated according to the hundred system. It is an issue of passing a grade rather than passing or failing a course. The section about the courses was followed by the evaluation column which considered the behavior of the student on the way to becoming a

53 For more information see Bekir Sıdkı, *Miratü'l Aile*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1335.

54 see Çankırı Central Boys' School Register, No: 114.

social individual, such as “attitude and behavior, attention, studiousness, and orderliness.” The grades in this section were determined according to the decimal system, but they were not reflected in the course grades. The grades of this section were generally kept high as it was considered to encourage students. In the subsequent lines, the attendance-absence days of the student and the days that she was late are also indicated. In line with the studies we have done on the Register, it has been observed that although there were cases of nonattendance among the students, they generally attended the school.

Conclusion

İnas Mektepleri (Girls’ Schools) had an important place in the education of girls. Undoubtedly, one of the most important data sources about *İnas Mektepleri* is the *Sicill-i Umumi* Registers, which contain information about the students studying in these schools. Considering the conditions of the period, the process initiated for the education of girls led to a change in the value judgments of the society over time. In the beginning, this situation, which was initially only Istanbul-based and was preferred for the executive class and notables of the city, by being adopted by the public over time revealed that education could not be perceived as a privilege of only one class or gender. The records of *Çankırı İnas Mektebi* can be considered as the most important proof of this situation.

The *Çankırı İnas Mektebi Sicill-i Umumi* Register, which we have accepted as the basis of our study, is extremely important in terms of including information about the structure of the socio-cultural and demographic features of the period. This is because the information obtained from the register, in addition to information such as which name was used the most among girls in this period, their fathers’ professional groups, neighborhood names, or local nicknames, makes it possible to reach many more data about the city. However, these documents need to be supported by other sources while doing historical studies. Such registers, which belong to the transition period, may also contain some deficiencies in terms of the way they were kept. There are also some deficiencies in this sense in the *Çankırı İnas Mektebi Sicill-i Umumi* Register, which was printed in the Çankırı Printing House and filled out manually. For example, the records in the beginning pages of the register are included again in the following pages. However, considering that the page number is also the student’s school number, in some cases, two different records could occur for the same page. While the record on the first page after the cover page of the register belongs to Ms. İkbâl, numbered 7, there is the record of Ms. İkbâl, numbered 7, on the 36th page as well. However, this page, unlike the other, includes some explanations other than the considerations and opinions section. On the second page of the Register, there is the record of Ms. Emine, who was born in 330, in the student section numbered 8, while on the 37th page there is the record of Ms. Şükriye, numbered 8, who was born in 327. This situation is explained on page 30 that started with student number 1 in handwriting. According to this, it was indicated by the inspector’s

signature dated 927 that the Register belonging to the time of the former chief teacher's administration was filled to page 105 and the contents of this Register were irregular and inaccurate. However, as we have mentioned before, the Register constitutes an important source of data in terms of shedding light on the period.

At the beginning of the main information obtained by examining the register, it is possible to determine what the courses were given within the school. When approached from this point of view, it is seen that in addition to the courses containing the information they could use in their daily lives, the courses based on technical knowledge and skills were given to girls at the *Çankırı İnas Mektebi*. It is possible to say that courses were not only taken into account at the point of measuring education, but also as an evaluation that was made on the basis of the social relations of the student. When these components are considered together, it is possible to reach the conclusion that a holistic approach and educational structure were attempted to be made functional, especially in the field of education of girls in the countryside.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

References

Archival Sources

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Yıldız Tasnifi Esas Evrak (Y.EE), 112-6-0.

Maarif Nezareti

Mektubi Kalemî (MF.MKT), 309/27; 344/35; 371/42.

Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemî (MF.İBT), 397/42.

Çankırı Belediyesi Dr. Rıfki Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi

Çankırı Kız Mektebi Sicill-i Umûmi Defteri, Defter No: 439.

Çankırı Merkez Erkek Mektebi Sicill-i Umumi Defteri, Defter No: 114.

Primary Resources

“Kadınların Tahsil-i Âliye İhtiyacı”, *Kadınlar Dünyası*, issue 15-100, 26 Teşrin-i Evvel 1329.

“Meclis-i Umûr-ı Nafianın Lâyihası”, *Takvim-i Vekâyi*, Def’a: 176, 21 Zilkade 1254.

Düstur, Birinci Tertip, Cilt 4.

Kastamonu Vilayet Salnamesi, Def’a: 1, Matbaa-i Vilayet-i Kastamonu, H. 1286.

Kastamonu Vilayet Salnamesi, Def’a: 8, Matbaa-i Vilayet-i Kastamonu, H. 1293.

Kastamonu Vilayet Salnamesi, Def'a: 19, Matbaa-i Vilayet-i Kastamonu, H. 1314.

Maarif Albümü, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

Research and Review Works

Akşit, Elif Ekin, *Kızların Sessizliği-Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Aktaş, Cahit, "Belgeler Işığında Kengiri (Çankırı) Kız Mektebi", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, issue 3 (2008), 73-84.

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Akyüz, Yahya, "İlköğretim Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı", *OTAM*, issue 5 (1994), 1-47.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2014.

Bekir Sıdkı, *Miratü'l Aile*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1335.

Bilim, Cahit Y., *Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1984.

Cansız, Demet, *Halk Yolu Mecmuası (1923-1927)*, Çankırı Belediyesi Yayınları, Çankırı 2014.

Demirkol, Gökhan-Dağbaşı Gürkan, "Osmanlı Çocuk Dergilerinde Dil Öğretimi: Çocuklara Talim Dergisi (1887-1888)", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, issue 18 (2017), 815-827.

Erdem, Yasemin T., *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2013.

Ergin, Osman N., *İstanbul Mektepleri ve İlim Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

Ergün, Mustafa, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara 1996.

İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası: 1869-1927, prepared Zehra Toska - Serpil Çakır - Tülay Gençtük, Metis Yayınları, İstanbul 1993.

Koçer, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1970.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Kurnaz, Şefika, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996.

Latifoğlu, Narin, *Çocuklara Mahsus Gazete'de Değerler Eğitimi (101-200. sayılar)*, Marmara University Institute of Social Sciences, Unpublished Master Thesis, İstanbul 2013.

Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nafî, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilatı ve İcraatı*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Öztürk, Cemil, "Rüşdiye", *DİA*, XXXV (2008), 300-303.

Somel, Selçuk Akşin, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", *Kebikeç*, issue 10 (2000), 223-238.

Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hâtıratım*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1984.

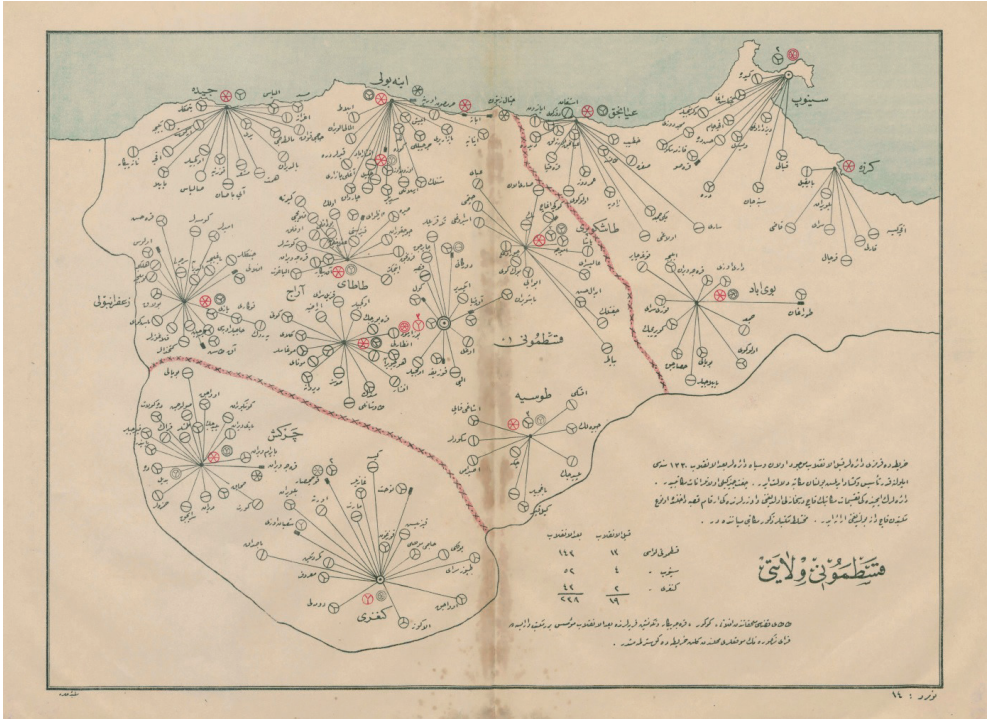
Temelkuran, Tevfik, "İlk Kız Öğretmen Okulu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: Dün/Bugün/Yarın*, issue 36 (1970), 61-62.

- Toska, Zehra, “Haremde Kadın Partisine Giden Yolda Kadın Dergileri, Gündemleri ve Öncü Kadınlar”, *Defter*, issue 21 (1994), 116-142.
- Uçman, Abdullah, “Encümen-i Dâniş”, *DİA*, XI (1995), 176-178.
- Unat, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964.
- Yılmaz, Mehmet Serhat, “Köroğlu Gazetesinde Çankırı Konulu Yayınlar (1908-1918)”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, issue 1 (2013/11), 9-28.

Electronic Resources

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/116010> (Access Date: 16.05.2022).

APPENDIX 1: Map showing the Schools in Kastamonu, Sinop and Çankırı. No:14

The red circles on the map show the schools that existed before the revolution, and the black circles on the map indicate, which were opened after the revolution until September 1330. The ones with double lines are the İnas Mekâtibi (Schools for Girls). The sections inside the circles show how many classrooms the schools have and the numbers on them show how many types of schools there are in the town. Co-educational schools are among boys' schools.

(<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/116010>, Access Date: 16.05.2022)

APPENDIX 2: Gravestone of Şerife Şaziment Hanım, One of the Teachers of Çankırı İnas Mektebi

Âh mine'l-mevt
 Âh ile zâr kılarım gençliğime doymadım
 Derdime dermân aradım bir ilâcın bulmadım
 Hasreten fânî cihânda tûl-i ömr sürmedim
 Firkaten takdîr bu imiş tâ ezelden bilmedim
 Beni kıl mağfîret ey Rabb-i yezdân
 Bi Hakk-ı arş-ı a'zam nûr-i Kur'ân
 Gelüb kabrim ziyaret iden ihvân
 İdeler ruhuma bir Fâtiha ihsân
 İnas mektebi muallimesi merhûme
 Ve mağfûrûn-leh Şerife Şaziment
 Hanım bint-i Mehemmed Efendi ruhuna
 Rızâen-lillâh el-Fâtiha
 fî sene 1316 Şubat 17 (2 Mart 1901)

(This gravestone, found in Çankırı Sarıbaba Cemetery, was first identified by local history researcher Yüksel Aslan)

APPENDIX 3: A Sample Page from the General Register of Çankırı İnas Mektebi.

Records samples of Ayşe Hanım whose enrollment was deleted from İnas School due to marriage, student number 81, born in 1330 (1914/1915), daughter of Hımhım oğlu Arif Efendi, residing in Hoca Bahşayış District and Semiha Hanım whose enrollment was deleted from İnas School by transferring to Numune Girls' School on 7 Teşrin-i Evvel 927, born in 1333 (1917), daughter of Hatiboğlu Hasan Efendi, residing in Yogurtcu District (İnas Mektebi Sicill-i Umûmi Register, 110-111).

Tarih Söylemi Çevirisini İlgilendiren Sözlüksel Sorunlara İlişkin Bir Durum İncelemesi

A Case Study on the Lexical Difficulties Encountered in the Translation of Historiographical Texts

Yusuf Polat*¹, Murat Keçiş**²

*Doç. Dr., Kırkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Fransızca Mütercim-Tercümanlık Bölümü, Kırkkale, Türkiye
**Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muğla, Türkiye

ORCID: Y.P. 0000-0001-9234-6643;
M.K. 0000-0001-9776-3976

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Yusuf Polat,

Kırkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Fransızca Mütercim-Tercümanlık Bölümü,
Kırkkale, Türkiye

E-posta/E-mail: yusufpolat@kku.edu.tr

Başvuru/Submitted: 13.12.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
06.01.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
13.01.2023

Kabul/Accepted: 26.01.2023

Atıf/Citation:

Polat, Yusuf, Keçiş, Murat. "Tarih Söylemi Çevirisini İlgilendiren Sözlüksel Sorunlara İlişkin Bir Durum İncelemesi." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 79 (2023): 141-164.
<https://doi.org/10.26650/iutd.2023003>

ÖZ

Bu çalışmada Türk tarihinin belli dönemlerini ele alan tarih yazımı amaçlı metinlerin çevirisinde karşılaşılan sözlüksel düzeydeki güçlükler ele alınmaktadır. Bu amaçla, öncelikle çeviribilimin inceleme konusu olarak girdi kavramı açıklanmakta ve tarih üzerine söylemin de aralarında yer aldığı söylem türleri hakkında bilgi verilmektedir. Daha sonra girdi türü olarak tarih söyleminin genel özellikleri belirlenmeye çalışılmaktadır. Ardından tarih söylemi, tarihsel söylem veya tarih üzerine söylemlerin çevirisi konusunda yapılmış araştırmalar gözden geçirilmektedir. Buna ek olarak çeviri ediminin çeviribilim açısından tanımı üzerinde durulmakta, girdi ve çıktı arasında çevirmen öznenin konumuna ilişkin kuramsal yaklaşımlar özet olarak sunulmaktadır. Son olarak Fransız tarihçi Fabrice Monnier'nin *1916 en Mésopotamie* adlı eserinden hareketle oluşturulan bütüncü üzerinde çözümler yapılarak çevirmen öznenin karşılaşılabileceği sorunlar sıralanmakta ve tarih söyleminin teknik söylem olarak nitelenip nitelenemeyeceği sorusunun yanıtı aranmaktadır. Sorunların çözümüne yönelik görüşler çalışmanın son bölümünde sunulmaktadır.

Anahtar sözcükler: Tarih Söylemi ve Çevirisi, Çeviri ve İdeoloji, Çeviri ve Sansür, Çevirmen Sorumluluğu, Çeviri Güçlüğü

ABSTRACT

This study discusses the difficulties encountered at the lexical level when translating historiographical texts dealing with certain periods of Turkish history. For this purpose, the paper first explains the concept of input as a subject of study in translation studies and provides information about the types of discourse, including historical discourse. Next, the paper attempts to determine the general features of historical discourse as a type of input and then reviews the research on historical discourse or on the translation of historical discourses. In addition, the article emphasizes the definition of the act of translation in terms of translation studies and presents a summary of the theoretical approaches regarding the position of the translator subject between input and output. Lastly, the paper lists the problems translators may encounter by analyzing the corpus that has been created based on the work *1916 en Mésopotamie* by the French historian Fabrice Monnier and seeks an answer to the question of whether historical discourse can be qualified as a technical discourse. This last section also presents opinions on how to solve the problems.

Keywords: Historical Discourse and Translation, Translation and Ideology, Translation and Censorship, Translator Responsibility, Translation Difficulty

Extended Abstract

This study deals with the lexical difficulties encountered in the translation of historiographical texts dealing with certain periods of Turkish history. For this purpose, the article first explains the concept of input as a subject of translation studies and provides information about the types of discourse, including historical discourse. Next, the article attempts to determine the general characteristics of historical discourse as a type of input and then examines the relevant studies on historical discourse or on the translation of historical discourse. This paper additionally emphasizes the definition of the act of translation in terms of translation studies and summarizes the theoretical approaches regarding the position of the translator as subject between input and output. Lastly, the paper lists the problems that a translator as subject may encounter by analyzing the corpus based on French historian Fabrice Monnier's work titled *1916 en Mésopotamie* and seeks an answer to the question of whether historical discourse can be characterized as technical discourse. The last section of the study presents suggestions for how to solve the problems.

Translation as a process starts with the reception of input for translation purposes. The input can be any written or spoken discourse. Although discourses can be classified in various ways in the linguistics literature, one common classification is the one based on the components of famous communication schema. According to this classification, an individual can produce discourses focusing on the referential, narrative, vocative, relation, metadiscourse, and literary functions of language. Historical discourse is a type of discourse in which the producer describes, narrates, or explains such things as events, people, or places as a type of discourse in which the referential function is predominant. On the other hand, historical discourse can also be characterized as narrative due to how an author's preferences reflect their subjective evaluations from time to time. In addition, the fact that the producer of historical discourse makes stylistic choices specific to artistic discourses such as poetry or short stories regarding a message in order to make the discourse interesting may cause historical discourse to not be considered a discourse bearing scientific quality. Therefore, this study accepts that any discourse can be classified as historical discourse if it is about what happened in the past and if its aim is to convey this event within the framework of the principles and rules of the discipline called history.

As the central agent of the translation process, the translator stands between input and output. According to the most common view, a translator tries to produce an output that is supposed to be equivalent to the input. By doing so, three possible situations may arise depending on their preferences: The translator either remains close to the source text, close to the target text, or tries to remain neutral. In translation history, these translator preferences have been characterized as free, dependent, adequate, and acceptable translation. In addition,

translators and translation scholars are categorized respectively as remaining closer to source-text norms and closer to target-text norms based on their preferences in this regard.

In the literature on translation studies, many studies have been done on the translation of historical discourse, some of which have been conducted by translation scholars and some by historians. When analyzing these studies, they are seen to mention the problems that arise when the translator adheres to the source text completely or when the translator remains far away from the source text. In other words, the tension between the poles of remaining or not remaining close to the source text causes the translator to be confronted with many problems. One of these problems is when the translator is forced to be a part of an ideology based on the lexical choices they make. Another problem is that the meanings and connotations of words change over time. Yet another problem is the misrepresentation of information due to the translator's preferences and continuation of this situation by subsequent translators.

This study uses the document analysis approach, a qualitative research method, to analyze the French historian Fabrice Monnier's work entitled *1916 en Mésopotamie* as a possible input. The lexical level was adopted as the unit of analysis, and answers were sought to the questions of which lexical problems can be encountered in the translation of any text characterized as historical discourse and accordingly and whether historical discourse can be considered as a technical discourse. As a result of the analysis, 345 lexical units that may cause translation problems were identified; 208 (60%) of these items belong to the field of military service. This is not surprising, as the book is about a war that played a decisive role in the course of history. The second group involves geographical terms and has 45 items (13%). Geographical terms are followed by managerial terms, of which there are 23 (7%), followed by 18 (5%) religious terms, 17 (5%) transportation terms, and 11 sociological (3%) terms that were identified. Eight terms (2%) were found to be related to the field of politics, as well as four terms (1%) related to culture, four (1%) to medicine, two to law, two to construction, and one term each to textiles, general names, and proper names, these last three being categorized under the title of "other".

As a result of the analysis of these units, four main findings were obtained. The first of these findings concerns terms that are out of use and have changed in terms of semantic content as a result of time-related changes and transformations at the social level. The second finding is related to things such as military units, administrative units, food, and beverages that are unique to specific societies (e.g., Turkish, French, British, Indian) and mentioned in the text do not overlap in terms of scope, quality, or quantity. The third finding concerns names of places and ethnic communities and has two dimensions: The first dimension is the lack of reliable, up-to-date, and comprehensive sources regarding the names of places, while the second dimension involves how the same names of places are used in very different ways in the literature with regard to non-dictionary sources. The fourth finding concerns

word choices in which the translator is forced into an ideological, religious, cultural, and/or political stance due to author preferences.

The findings and the data in the literature suggest that the lexical problems which may be encountered during the translation of historical discourse are mostly related to concepts that have gone out of use over time, that have changed, that have changed semantically, or that force the translator to adopt an ideological and/or cultural stance. Depending on whether the translator prioritizes the source text, the author, the reader, or the target text, the translator will attempt to produce texts with different qualities while also taking into consideration the expectations of experts. The main variable that determines the translator's preferences within this network of expectations is undoubtedly the characteristics specific to the general readership.

The data of the study reveals the historical discourse to have technical discourse features at the lexical level. As a matter of fact, terms specific to very different fields such as military, geography, sociology, transportation, and administration are encountered in the text. Moreover, a diachronic examination is necessary for finding the equivalents of these terms during a certain period of history. Therefore, a type of input exists that can only be translated with the help of experts and the resources experts produce.

Although the discourse of history clearly has the characteristics of technical discourse, every aspect of the approach adopted in its translation is not the same as those in technical discourses. This is because what is important in the translation of technical discourses is not the style but the content (i.e., information load) of the discourse. As a matter of fact, technical discourses are a type of discourse in which words generally carry a single meaning and subjectivity is not observed. On the other hand, because historical discourses are also narrative, style also becomes important. In addition, due to the different values and connotations historical events have for different nations, an author positions themselves according to the text and according to the societies and events mentioned in the text through the author's choice of words. Because this positioning has ideological, religious, cultural, and political implications, the translator produces a target text in line with the expectations and needs of the new target audience with an approach that can be called translation for a specific period. When considered under these conditions, the main concerns for a translator are seen to firstly be to not hide the truth from the reader; secondly to not be a carrier and perpetuator of the author's ideological, cultural, and political prejudices or mistakes; and thirdly and finally to not ignore professional ethics. Another important result of the research is that no reliable data source exists for the names of places and ethnicities that the translators of historical discourse have access to today.

Giriş

Çeviribilim alanyazınında çeviri “bir girdisi (çıkış metni, kaynak metin veya çevrilecek metin), bir çıktısı (varış metni, erek metin, çevrilmiş metin), bir merkezi eyleyeni (çevirmen, uyarlamacı, aracı) bulunan düzenli işlemler dizisi” olarak tanımlanır¹. Çeviribilim araştırmaları, çeviri edimini ilgilendiren olguları zorunlu bileşenlerin kendi aralarında kurulabilecek çift yönlü farklı ilişkiler üzerinden açıklamaya çalışır. Bu araştırma çerçevesinde açıklamak gerekirse, girdi olarak tarih söylemi karşısında merkezi eyleyen çevirmenin çeviri sürecinde karşılaşılabileceği sorunların belirlenmesi ve teknik söylemin sözlüksel boyutuna ilişkin veriler elde edilmesi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla bu araştırma çeviribilim açısından girdiyi, merkezi eyleyeni ve süreci ilgilendiren kavramlar çerçevesinde şekillenmektedir. Tarih alanını ilgilendiren metinler söz konusu olduğu için tarih, söylem kavramı söz konusu olduğu için de metin dilbiliminin kimi kavramları kullanılmaktadır.

Girdi Türü Olarak Tarih Söylemi

Çeviri ediminin girdisi olarak söylem, insanın dille iletişim kurmak niyetiyle ürettiği yazılı ya da sözlü her tür dilsel üründür. Yazıya geçirildiğinde, bağdaşık ve tutarlı bir bütün oluşturması koşuluyla metin olarak da adlandırılır. Tarih söylemi ile ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmadan önce sözlüklerde tarih sözcüğüne ilişkin tanımlara bakmakta yarar var. Çünkü *tarih* sözcük olarak çok anlamlıdır. Nitekim TDK Sözlüğünde *tarih* hem *söz* hem *bilim* hem *anlatı* hem *kitap* hem de *ders* olarak tanımlanmaktadır:

“Bir olayın gününü, ayını ve yılını bildiren söz”; “toplumları, milletleri, kuruluşları etkileyen hareketlerden doğan, olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki ilişkileri, daha önceki ve sonraki olaylarla bağlantılarını, karşılıklı etkilenmeleri, her milletin kurduğu medeniyeti inceleyen bilim”; “bir konuyu geçmiş ve gelişimi içinde inceleyen anlatı”; “tarih kitabı”; “tarih dersi”.

Sözlükteki tanımlardan ikincisi ve üçüncüsü bu çalışma açısından aydınlatıcı görünmektedir. Tarihin bir bilim olduğunu varsayan tanım kabul edildiğinde elimizde herhangi bir metin değil; belli bir yöntemle üretilmiş bilimsel bir metin, dolayısıyla alana özgü terimlerden oluşan ve yazarın kesinlikle görünmediği, nesnel bir dil söz konusu olmalıdır. Üçüncüsü kabul edildiğinde ise belli bir konuyu, örneğin sanatı, tarihsel gelişimi içerisinde ele alan bir anlatı ile karşı karşıyayız demektir. Her iki durumda da nesnellik ile öznellik karşıtlığına dayalı bir ayrım öngörülebilir. Bilimin nesnelliği ile anlatının öznelliği arasında uzlaştırılması mümkün gözükmeyen bir karşıtlık söz konusudur. Çünkü nihayetinde geçmişte olup bitmiş bir olayı, aradan yüz yılı aşkın bir süre geçtikten sonra yeniden anlatmak, anlatıcıya bağlı olarak içinde öznellik barındıracaktır.

1 Mathieu Guidère, *Introduction à la Traductologie*, De Boeck Supérieur, Louvain-la-Neuve 2016, s. 14.

Tarih söyleminin türünü anlatı olarak belirlemek mümkünmüş gibi gözükse de bilimsel metinlere özgü kurallara bağlı olması nedeniyle böyle değerlendirilemez. Nitekim Aksoy tarih söylemini “(...) tıp, mühendislik, fen, hukuk ve edebiyat metinleri dışında kalan (...) psikoloji, sosyoloji, siyaset, kamu yönetimi, felsefe alanlarında yazılan” metinler arasında saymakta; bu yönüyle Katherina Reiss’ın bilgisel, anlatımcı ve işlevsel metin türlerinden üçüne de dâhil edilebileceğini belirtmektedir². Kurmaca anlatıdan farklı olarak, gerçekleşmiş bir olay hakkında bilgiler içermesi, bu yapılırken olayların zamanda oluş sırasına göre belli bir biçimle anlatılması ve son olarak bu iki edimin de sanatsal kaygılarla değil, yararçı kaygılarla ve bilgilendirme amacıyla yapıyor olması sosyal bilimler alanına özgü metinlerin olduğu kadar tarih söyleminin de üç belirleyici özelliği olarak belirlenebilir. Bu son özelliği nedeniyle tarih söyleminin teknik söylem olarak sınıflandırılmasında, çevirisinin de teknik çeviri olarak belirlenmesinde sakınca olmayacağı değerlendirilmektedir. Araştırma ile bu yönde sonuçlar alınabileceği düşünülmektedir.

Jakobson’ın ünlü altı bileşenli (verici, alıcı, bağlam, ileti, oluk, düzgülü) iletişim çizgesinden hareketle sınıflandırıldığında, dilin düzanlamsal, dışavurum veya anlatım, çağrı, ilişki, üstdil ve yazınsal işlevlerine odaklanan söylem türlerinden söz edilir. Tarih söylemi bu açıdan düzanlamsal işlevin, diğer bir deyişle gönderge işlevinin ağırlıklı olduğu bir söylem türü olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu tür söylemi üretenin amacı çoğunlukla betimlemek, anlatmak ve açıklamaktır. Öte yandan, tarih söyleminde yazar veya anlatıcı kendi kişisel duygu durumunu açıklıyorsa, o zaman anlatım işlevinde öznellik ortaya çıkmaktadır. Nitekim anlatı işlevinin baskın olduğu söylemlerde öznelliği yansıtan “(...) kişi adları, sıfatlar sık kullanılır³”. Alıcının doğrudan veya dolaylı olarak bir tutum takınmaya veya bir edim gerçekleştirmeye yönlendirildiği söylem türünde çağrı işlevi egemendir. Reklam söylemlerinde tüketicinin örtük bir biçimde belli bir ürünü almaya yönlendirilmesi ile kullanım kılavuzlarında tüketicinin belli bir aygıtı nasıl kullanacağını söylemesi bu türe örnektir. Tarih söylemi üreticisinin açık veya örtük bir biçimde okurların belli bir tarafta konumlanmasını amaçlaması mümkündür. İlişki işlevi söylem üreticisinin, söylemin alıcıya ulaşip ulaşmadığından emin olmak üzere olduğu denetlediği işlevdir. Yazıda ya da konuşmada alıcı ile verici arasında iletişim ilişkisinin sürdüğünü denetlemek üzere dilin kullanımı söz konusudur. Tarih söylemi söz konusu olduğunda, kullanılan belli bir terimin *diğer bir deyişle, yani* vb. şeklinde açıklanarak yeniden dile getirme girişimleri, dilin üst dil işlevinin örneklerindedir. Son işlev, iletiye odaklı bir işlevdir. İleti üreticisi, dili sözcüklerle oynamak, sıra dışı kullanımlar, aykırı bağdaştırmalar, şaşırtıcı benzetmeler vb. yapmak üzere kullanmaktadır. Şiirsel işlev olarak da adlandırılmasına karşın, yalnızca şiiri değil; sanatsal üretimlerin tamamını ilgilendirir. Tarih söyleminde yazar, anlatsını ilginç ve çekici kılmak

2 Berrin Aksoy, “Sosyal Bilimler Metinleri Çevirisi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/2, 1998, s. 21.

3 Hilmi Uçan, *Dilbilim, Göstergebilim ve Edebiyat Eğitimi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 29.

üzere bu yolu benimseyebilmektedir. Tarih söylemini bütünüyle bilimsel bir söylem olmaktan alıkoyan da olasılıkla bu yönüdür.

Söylemler, üreticiye özgü nitelikler (uzman, amatör vb.) bakımından da sınıflandırılabilir ve bu açıdan, uzman söylemi ve diğerleri olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Uzmanlık söyleminin belirgin özelliği belli bir alana (örneğin hukuk, tıp, sağlık vb.) özgü sözcük, terim ve ifadelerin genel nitelikli diğerlerine oranla daha yaygın kullanılmasıdır. Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde çeviriye girdi oluşturan herhangi bir tarih söylemi, yukarıdaki söylem türlerinden birçoğu içerisinde yer alabilmekle birlikte üç temel gerekçeyle diğerlerinden ayrılabilir: Yazarın niteliği, söylemin konusu ve ele aldığı dönem.

Yazarının niteliği nedeniyle her geçmişe ilişkin söylem bir tarih söylemi olarak değerlendirilemez. Örneğin *Orhon Yazıtları* tarihsel değere sahip metinlerdir, fakat tarih metni ya da söylemi olarak kabul edilemez. Benzer biçimde, herhangi bir savaşa tanık olmuş veya içerisinde yer almış bir birey, tarih yazımı niyeti ve yetkinliği olmamasına rağmen, günlüğünde savaşa ilişkin olayları anlatmış olabilir. Bu metinler ancak daha sonra amacı tarih yazmak olan belli niteliklere sahip bireyler tarafından dayanak olarak kullanıldığında, ancak kaynak veya belge niteliği taşıyabilir. Bu tür söylemler için tarihsel belge niteliğinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Herhangi bir söylemin, hakkında olduğu şey geçmişte olup bitmiş ve amacı, tarih adı verilen bilim dalının ilkeleri ve kuralları çerçevesinde bu olayı aktarmak ise tarih söylemi olarak sınıflandırılması mümkündür. Bu bakımdan tarihin herhangi bir dönemindeki herhangi bir olayı belli bir yöntemsel yaklaşım doğrultusunda anlatan her söylem bir tarih söylemi olarak nitelenebilir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu uzmanı bir tarihinin konuya ilişkin herhangi bir söylemi tarih söylemidir.

Girdi ve Çıktı İlişkisinde Çevirmenin Konumu

Girdi ile çıktı arasında konumlanan çevirmen, girdinin eşdeğeri olduğu varsayılan bir çıktı üretmeye çalışır. Girdi ile çıktının bu aşamadaki ilişkisi varoluşsal bir ilişkidir; çünkü gerçek, somut, var olan kaynak dil söylemi olarak girdiden yola çıkan çevirmen bu girdinin bir değişkesi olarak kendi bireysel çeviri önerisini oluşturmaya çalışmaktadır. Bu yolda çevirmenin seçenekleri sınırsız değildir. Tercihleri kaynak metne veya erek metne yakın durmasına bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Kaynak metne yakınlık yazarı, erek metne yakınlık ise okuru önelemek anlamına gelir.

Walter Benjamin sanat yapıtları ile çevirilerinin ilişkisi konusundaki değerlendirmesinde, çevirilerin sanat yapıtlarının yaşamlarını sürdürme hizmetini yerine getirdikleri düşüncesine

karşı, çeviri ürünlerin varlıklarını özgün yapıta borçlu olduklarının altını çizer⁴. Düşünüre göre, kaynak metin ile erek metnin ilişkisi aynılık veya benzerlik ilişkisi değildir. Düşünürün deyişiyle, çeviri ürün özgün metnin *ikinci yaşamıdır*. Bu ikinci yaşam için de özgün metnin oluşturulmasından sonra başkalaşım gerçekleşmesi gerekir. Çeviri işte bu başkalaşımın sonucunda ortaya çıkan ürün olup⁵, “özgün yapıtta içerik ve dil, örneğin yemişin etli bölümüyle kabuğu gibi belli bir bütün oluşturur; oysa çeviri dili, içeriği geniş kıvrımlı, bol bir kral giysisi gibi sarar”⁶.

Friedrich ise Aziz Hieronymus’un Tevrat’ı Yunancadan Latinceye çevirirken uyguladığı yaklaşımda belirleyici olanın erek dil olduğunu belirtir⁷. Bu yaklaşımda kaynak dil *tutsak* olarak nitelenerek küçümsenirken, çevirmen yüceltilerek *fatih* olarak nitelenmektedir. Çeviri burada “yabancı bir dilin kendine özgü özelliklerinin erek dilin özellikleriyle yeniden üretilmesi” olarak görülmektedir. Friedrich, Aziz Hieronymus’un bu bakış açısını, çevirmenin kendi dili aracılığıyla yabancı dildeki anlam üzerinde egemenlik kurması, anlamı kendine mal etmesi, dolayısıyla Latin emperyalizmini temsil etmesi şeklinde yorumlamaktadır⁸. Aynı döneme ilişkin çeviri yaklaşımında girdi ve çıktı ilişkisi “yarış” kavramıyla açıklanmaktadır. Çeviri ürününü oluşturan çevirmenin amacı erek metni nitelik bakımından aşmak olduğu için, sonuçta kaynak metin yalnızca bir “esin kaynağı” işlevi görmektedir⁹. Bu tercih özgün metnin büyük ölçüde farklılaştırılarak aktarılmasıyla sonuçlanmaktadır. Yine bu seçimin bir sonucu olarak özgün metnin yazarına ait bir ruh ve biçemden söz edilemezken Fransızcaya da “yeni bir düzyazı türü” tanıtılmış olmaktadır. Çevirmen kendini büyük ölçüde özgür hissetmekte, yazarın içeriğini kendisine mal edebilmekte, biçimini de kökünden değiştirebilmektedir¹⁰.

Dobossy, János Sylvester’e dayanarak, XV. yüzyıldaki *özgür çeviri*, XVII. ve XVIII. yüzyıldaki bütünüyle kaynak metne *bağımlı çeviri* yaklaşımlarına karşılık Romantik yazarların özgür çeviri yaklaşımları arasında dönemsel olarak gidiş gelişler olduğunu vurgulamakta, XX. yüzyılda filolojik kesinlik ile sanatsal özgürlük arasında uyumlu bir birleşimin gözetildiğini belirtmektedir¹¹. Aynı şekilde Popoviç iki dizge arasında kalan çevirmenin “özgün metnin ‘normu’nu koruma” çabasını öne çıkarırken iki dizgenin farklılığına bağlı olarak ortaya çıkan kaydırmaların çevirmenin “özgün metnin anlamsal özünü aktarmaya çabalamasından”

4 Walter Benjamin, “Çevirmenin Görevi”, çev. A. Cemal, *Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 27.

5 Benjamin, a.g.m., s. 28.

6 Benjamin, a.g.m., s. 30.

7 Hugo Friedrich, “Çeviri Sanatı Üzerine”, çev. Ayşenaz Koş - Melike Yılmaz, *Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 78.

8 Friedrich, a.g.m., s. 78.

9 Friedrich, a.g.m., s. 78.

10 Friedrich, a.g.m., s. 79.

11 László Dobossy, “Sanat Yapıtı ve Estetik Araştırmalar Konusu Olarak Çeviri”, çev. Sema Rifat, *Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 84.

kaynaklandığını ileri sürer¹². Paz ise çeviri olsun olmasın her tür metnin *biricik* olduğunu belirtir¹³. Dil dizgesinin bir gösterge dizgesi olarak çeviri edincini içerdiği düşüncesinden hareketle özgün olduğu düşünülen metnin de dil dışı dünyayı dilin dünyasına çevirdiğini savunmakta, bilinen anlamda çevirininse işte bu sonuncuyu gerçekleştirirken bütünüyle tek ve özgün bir ürün oluşturduğunu düşünmektedir¹⁴.

Girdi ile çıktı arasındaki ilişkide çevirmenin girdiye ya da çıktıya yakın durması çeviri tercihlerini yaparken birinin lehine diğerini göz ardı etmesi ya da tam tersi biri aleyhine diğerine öncelik tanınmasıdır. Toury bu tür durumlar için kaynak dile yakın durulması durumunda ortaya çıkan çeviriyi *yeterli*, erek dile yakın durulması durumunda ortaya çıkan çeviriyi ise *kabul edilebilir* çeviri olarak tanımlar. Çevirmenin kaynak metni öncelemesi ve tercihlerinde ona bağlı kalması *yeterli* bir çeviriyle, erek metni ve tercihlerini ona ilişkin ölçütler çerçevesinde belirlemesi *kabul edilebilir* bir çeviriyle sonuçlanmaktadır¹⁵.

Ladmiral, Toury'nin yukarıda dile getirdiği kaynak veya erek metne yakınlığa dayalı çeviri tercihi sınıflamasını iki tür çeviri biçimi tanımlayarak yapmaktadır¹⁶. Birinci çeviri biçimi *kaynak-metincilerin* tercihi olup Ladmiral'e göre bu tür çevirmenler "dilini gösterenine bağlanırlar ve kaynak dile ayrıcalık tanırırlar". Ladmiral'in *erek-metinciler* olarak adlandırdığı çevirmenlerse "göstereni vurgulamazlar", "anlam, erek dile özgü olanaklardan yararlanılarak çevrilecektir"¹⁷. Ladmiral'in bu açıklaması Saussure'ün gösterge kavramı içerisinde yaptığı gösteren ve gösterilen ayrımına ek olarak dil ve söz ayrımına dayandırılan bir açıklamadır. Ünlü çeviribilimci gösterilen ile anlam arasında da ayrım yapmaktadır. Gösterileni durağan dilsel anlam, diğerini ise hareket halindeki sözün yani söylemin anlamı olarak açıklamaktadır. Erek-metinciler işte bu hareket halindeki sözün anlamını çevirirken temel araçları erek dilin olanaklarıdır¹⁸. Ladmiral'in sözünü ettiği tartışma aslında dinsel metinlerin çevrilip çevrilemeyeceğine ilişkin tartışmaya kadar uzanan bir artalana sahiptir. Tanrı kelamının çevrilemeyeceği veya en azından çevrilecekse de sözcüğü sözcüğüne çevrilmesi gerektiği yönündeki dinbilimsel tartışma bu kez de yazınsal bir metnin yazarının biçimine sadık kalma kaygısı olarak kendini göstermektedir. Ladmiral kaynak-metincileri bilinçsiz olmakla suçlarken, "her kaynak metin (ya da kalkış metni) kutsal bir metin olarak

12 Anton Popoviç, "Çeviri Çözümlemesinde 'Değiş Kaydırma' Kavramı", çev. Yurdanur Saylam, *Çeviri Seçkisi II: Çeviri (bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 88.

13 Octavio Paz, "Söz Sanatı ve Söze Bağlılık Açısından Çeviri", çev. Ahmet Cemal, *Çeviri Seçkisi II: Çeviri (bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 99.

14 Paz, a.g.m., s. 99.

15 Gideon Toury, "Çeviri Normlarının Doğası ve Çevirideki Rolü", çev. Arzu Eker, *Çeviri Seçkisi II: Çeviri (bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 155.

16 Jean-René Ladmiral, "Genel Çeviribilim Sorunları", çev. M. Rifat, *Çeviri Seçkisi II: Çeviri (bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 142-143.

17 Ladmiral, a.g.m., s. 142-143.

18 Ladmiral, a.g.m., s. 142-143.

kullanılmaya yatkındır” der¹⁹. Çevirmenin kaynak metne bağlılığını *metinsel ütopya* olarak niteleyen Ladmiral’in reddettiği düşünce çeviriyi “özgün metnin yinelemesi” olarak gören, bu nedenle çevirmeni özgün metinden uzaklaştığı için kınayan eleştirel yaklaşımdır. Dolayısıyla girdi çıktı ilişkisinde özdeşliği, aynılığı, benzerliği, eşdeğerliği vb. reddeden bir yaklaşımı benimser. Bu durumda sorulması gereken soru girdinin aynısı, benzeri, eşdeğeri vb. olmayan çıktının ne olarak adlandırılacağı veya konumlandırılacağıdır. Bu doğrultudaki en doğrudan yanıt son dönemin en çok tartışılan kuramı Skopos’u geliştirenlerden biri olan Vermeer’den gelmektedir. Ünlü kuramcı, kaynak metin ile erek metin arasında biçim ya da işlev bakımından bir eşdeğerliğin söz konusu olamayacağını belirtir²⁰. Bu aşamada kimi araştırmacılara göre, temel uğraşı çeviri edimi olan “çevirmenlik metin yazarlığıdır”²¹. Diğer bir deyişle, çevirmen bir yandan metni alımlarken, bir yandan da üretirken metin yazma konusunda uzman olması beklenmektedir. Bu yönüyle çevirmen gerek kuramsal gerekse uygulama düzeyinde bilgi sahibi olmak ve yalnızca kaynak metne bağlı metin aktarıcısı değil, yeni metin yaratan bir üretici konumuna çıkmak zorundadır.

Araştırma Geçmişi

Tarih ile çeviri ilişkisini çeşitli yönleriyle ele alan birçok çalışma bulunmaktadır²². Bunlardan bir bölümü tarihçiler tarafından yapılmış çalışmaların bir bölümü çeviribilimciler tarafından yapılmıştır. Türk tarih uzmanlarından Ortaylı, tarih yazıcılığı geleneklerini ele aldığı çalışmada, tarih bilinci, tarih incelemesi ve çeviri arasındaki ilişkiyi açıkça dile getirmektedir²³. Araştırmacıya göre, “tercümeden ve metin incelemesinden vazgeçilmesi” sırasıyla önce tarih bilincinin, ardından tarih incelemesinin, son olarak bir toplumu değerlendirmenin “dumura uğraması” sonucunu doğurmaktadır. Ortaylı’nın altını çizdiği birinci sorun Yunancadan yapılan çevirilerin XX. yüzyıl başında bile sınırlı olması, ikincisi çevirilerin kaynak dilden değil, Fransızcadan yapılmış olması²⁴, üçüncüsü yapılan çevirilerin *gerçek ve ilmi çeviri* olmamaları, son olarak tarih kaynaklarının bilinmemesi, bilinenlerin çevrilmemesi, dolayısıyla da kullanılmamasıdır²⁵.

19 Ladmiral, a.g.m., s. 142-143.

20 Hans J. Vermeer, “Çevirinin Doğası-Bir Özet”, çev. Şebnem Bahadır - Dilek Dizdar, *Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 169.

21 Esra Birkan-Baydan, “Çeviri Eğitiminde Çeviri/Çevirmenlik Edinci: Problem Çözme ve Karar Verme Konusunda Bir Farkındalık Uygulaması”, *İ.Ü. Çeviribilim Dergisi*, 7 (2013), s. 110.

22 Michel Buttiens, “Les Documents parlementaires: jusqu’à quel point les traductions de documents historiques ont-elles en elles-mêmes une historique?”, *Meta*, 3/49 (2004), s. 475-480; Tuğba İsmailoğlu Kacı, “Hammer Tarihi’nin Türkçeye Çeviri Teşebbüsleri ve Çevirisi Üzerine”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2016), s. 262-279; İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011; Nancy Senior, “Of Whales and Savages. Reflections on Translating Louis Nicolas’ Histoire naturelle des Indes occidentales”, *Meta*, 3/49 (2004), s. 462-474; A. B. Karadağ, “Çeviri Yoluyla Geçmiş, Şimdi ve Gelecek Arasında Köprüler Kurmak”, *Çeviribilimde Araştırmalar*, ed. S. Taş, Hiperlink Eğitim İletişim Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 31-58.

23 Ortaylı, a.g.e., s. 66.

24 Ortaylı, a.g.e., s. 70.

25 Ortaylı, a.g.e., s. 155.

Türkiye kaynaklı çalışmalarda tarih söyleminin çevirisine ilişkin başka çarpıcı sonuçlar da dikkat çekmektedir. Bu çalışmalardan biri Kacırcı tarafından yapılmış olup araştırmacı, Baron Joseph Hammer-Purgstall'ın XX. yüzyılın başlarında Türkçeye çevirisi yapılan *Hammer Tarihi* adıyla da bilinen *Osmanlı Devleti Tarihi* adlı yapıtının çevirileri üzerinde yaptığı değerlendirmelerde, kaynak metin yazarının çeviriden memnun olmaması, çevirmen Hellert'in yapıtı çarpıtması, Almancadan Fransızcaya çevirirken kimi bölümleri çevirmemesi, kendi kişisel yorumlarını sanki Hammer'ın metniymiş gibi metin içerisinde vermesi gibi sorunlara vurgu yapmaktadır²⁶. Kacırcı, aynı yapıtı Fransızcadan Türkçeye çeviren Mehmet Ata Bey'in de Hellert'in metnini sadık bir biçimde çevirmesi nedeniyle Hellert'in yaptığı çeviriye bağlı hata ve sorunların olduğu gibi Türkçe metne aktarıldığını belirtmektedir²⁷. Dolayısıyla, Kacırcı'nın en fazla vurguladığı çeviri sorunları yapıtın çevirinin çevirisi olarak üretilmiş olması, Hellert'e ait değerlendirmelerin yazara aitmiş gibi görünmesi, Hammer Türkler hakkında olumsuz ifadeler kullanmaktan kaçındığı halde Hellert'in bu yönde ifadeler kullanması (wider die Türken; küffar aleyhine) şeklinde sıralanmaktadır²⁸. Öte yandan, bütün girişimler arasında Hammer'ın metnin çevirisine yönelik girişimlerden en başarılısı olarak değerlendirilen çevirmen Mehmet Ata Bey'in yaptığı çeviride çevirmenin müdahale etmemesi nedeniyle tutumuna ilişkin şu değerlendirme dikkat çekicidir: "Ata, esere son derece sadık kalmış ve Hammer'ın tarafsızlığını kaybettiği yerlerde müdahale etmemek için vatanperver duygularını bastırmaya çalışmıştır"²⁹. Bu son örnek, çevirmenin yazara müdahale ettiği veya etmediği her durumun kendine özgü bir sonuca yol açtığını göstermesi bakımından önemlidir.

Eski Oğuz Türkçesi'nde yazılmış tıp ve eczacılık metinlerinin günümüz Türkçesine çevirisini incelemiş olan Doğan bu tür çevirilerdeki sorunları çeviri metinlerden hareketle oluşturuldukları için Grekçe, Latince vb. dillerden ödünçlenmiş sözcüklerin bulunması; sözcüklerin olağan anlamlarının dışında kullanılması; Arapça ve Farsçanın etkisi nedeniyle anlaşılmasının güç olması şeklinde sıralamaktadır³⁰.

Türkiye dışında çeviribilim alanyazımında tarih çevirisine ilişkin metinler incelendiğinde, konunun kimi yönleri öne çıkmaktadır. Bu yönlerden ilki, tarihe bakış açısında, toplumda ve dilde meydana gelen değişikliklerin tarihsel metinlere yansımalarıyla ilgilidir. Örneğin Buttiens iki dilli bir toplumun yaşadığı Kanada'da *parlamento belgelerinin* çevirisi ile ilgili değerlendirmesinde, tarihe bakışta ve sosyolojide meydana gelen değişikliklerin tarihsel metinlere yansıyor yansımadığını sorgulamaktadır. Buttiens aynı ülkede tarihi yansıtma

26 Kacırcı, a.g.m., s. 269.

27 Kacırcı, a.g.m., s. 270.

28 Kacırcı, a.g.m., s. 274.

29 Kacırcı, a.g.m., s. 274.

30 Şaban Doğan, "Tarihî Tıp Metni Çalışmalarında Karşılaşılan Sorunlar Üzerine", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (2006), s. 257.

biçiminde değişiklik olduğunun altını çizmekte, kendilerinden öncekilere göre daha iyi eğitim gördüklerini ileri sürdüğü çağdaş tarihçilerin “(...) içinde yaşadıkları toplumun ideolojisine göre tarihi yeniden yorumlayabileceklerini” belirtmektedir³¹. Araştırmacı konuyu açıklığa kavuşturmak üzere Kanada bağlamında bir zaman yerliler için kullanılan ve *vahşi* anlamına da gelen *sauvage* sözcüğünün bugün kullanılmayışı ve yerine *yerli* anlamına gelen *Indiens*’ın kullanılmasını örnek olarak göstermektedir.

Tarih söylemi konusunda görüş belirtmiş olan diğer bir uzman olan Senior çeviribilim alanında sıkça tartışma konusu olan kaynak metne bağlılık ile erek okur kitlesinin gereksinimlerini göz önünde bulundurmaya dayanan çeviri yaklaşımları arasındaki gerilimi vurgulamaktadır. Senior buna ek olarak tarihsel süreçte değişime uğrayan veya yazar tarafından yanlış kullanılan yer adlarından³², bazı sözcüklerin çevirisinde, XVII. yüzyılda kullanılan dil ile dönemin yazını konusunda ileri derecede bilgi sahibi okurların bile *şahin yetiştiriciliği* gibi uzmanlık gerektiren konuları³³ anlamakta güçlük çekeceğinden, ayrıca özgün metin yazarının yerli halklardan söz ederken kullandığı yerel ve genel adlandırmalarda farklılıklar bulunmasından, *sauvage* (*vahşi, yabani*) ve *barbare* (*barbar*) gibi nitelermelerin çağrışımlarının zamanla olumsuzlaşması, yazarın da sözcükleri yansız bir biçimde kullanmasına rağmen bugün öyle çevrilmesi durumunda olumsuz çağrışımlı nitelermeler kullanıldığının düşünülmesi gibi sorunları sıralamaktadır. Senior araştırmacının yazıldığı dönemdeki çevirmenleri, yayıncıları ve okurları söz konusu metinleri kendi ürettiklerini entelektüel ve dilsel bağlamına oturtarak anlamaya çağırılmaktadır.

Tarih metinlerinin çevirisine ilişkin olarak Ozanam’ın dile getirdiği diğer bir konu aynı metinlerin zaman içerisinde meydana gelen değişiklikler göz önünde bulundurularak ve çevirmenlerin ideolojik tercihlerinden arındırılarak asıl anlaşılması gereken metni sunmak amacıyla yeniden çevrilmesi gerektiğidir³⁴. Araştırmacıya göre, Yunan ve Latin dünyası hakkındaki birçok bilginin kaynağı durumundaki Plutarkhos’un *Vies parallèles*’inde yer alan “özellikle kurumlarla ilgili olan bazı terimler” çevirmen Amyot otorite kabul edilerek okurlara dayatmacı bir yaklaşımla aktarılmıştır. Bunun bir sonucu olarak, Ozanam’a göre, XVI. ve XVII. yüzyıl okurları Amyot’unun ve onunla aynı çeviri anlayışına sahip diğer çevirmenlerin sunduğu Plutarkhos’u benimsemektedir³⁵.

Ozanam sözü edilen dönemdeki eserlerin çevirmenlerinin benimsediği iki ana yaklaşımdan söz etmektedir. Birinci yaklaşım 1559 yılında *Vies parallèles*’i ilk defa çeviren Amyot’unun, ikinci yaklaşım ise ondan iki yüz yıldan daha fazla bir süre önce Titus Livius’u çeviren Pierre

31 Buttiens, a.g.m., s. 447.

32 Senior, a.g.e., s. 464.

33 Senior, a.g.e., s. 466.

34 Anne-Marie Ozanam, “Traduire et retraduire les textes de l’Antiquité gréco-latine”, *Traduire Revue française de la traduction*, 218 (2008), s. 17.

35 Ozanam, a.g.m., s. 18.

Bercheure'ün yaklaşımıdır. Bercheure yapıtın yabancı niteliğini korumuş, birçok Romence sözcüğü çevirmemiş, oldukları gibi aktarmayı tercih etmiştir. Amyot ise Bercheure'ün aksine çevirdiği yapıttaki Yunan Latin Antik döneminin yabancı niteliğini azaltmakta çağının okur kitlesi tarafından anlaşılacak biçimde kendi çağının sözcükleriyle çevirmektedir³⁶. Yani geçmişteki bir çağı kendi sözcükleriyle çevrildiği çağa getiren Bercheure'ün yaklaşımı ile onun tam karşısında geçmişteki bir çağı çevrildiği çağın sözcükleriyle güncelleyip yeniden oluşturarak aktarmaya dayanan Amyot'nun yaklaşımı söz konusudur. Ozanam, Amyot'nun bu yaklaşımı nedeniyle tarihsel gerçeklikle ilgisi olmayan ışıltılı ve hayranlık duyulan bir Antik dönem yaratıldığının altını çizmektedir³⁷. Araştırmacı örnek olarak *aulos* adı verilen ve Amyot'nun *flûte* karşılığıyla çevirdiği enstrümanı vermektedir. *Aulos* olağan koşullarda çift borulu olduğu ve flüte pek benzemeyen bir ses çıkardığı halde bu şekilde çevrilmesi, enstrümana ilişkin özelliklerin silinmesine, ayrıca “doğulu ve sert antik dönem müziği” hakkında yanlış izlenimler edinilmesine yol açmıştır³⁸. Ozanam sözcük seçimlerine bağlı olarak çeviri yapmayı *yorumlamak* ve *taraf olmak* ile eşdeğer görmektedir. Örneğin *démagogos* çevrilirken halkı “gütmesini bilen”, “halk partisinin başkanı”, bugün sözcüğün yüklendiği olumsuz ve aşağılayıcı çağrışımlı *démagogue* olarak çevrilmesine göre ideolojik, siyasi ve ahlakî bir tercih yapılmaktadır. Fakat hemen belirtmek gerekir ki Ozanam özgün terimlerin olduğu gibi korunması durumunda, anlaşılması mümkün olmayan bir çeviri ürününün ortaya çıkabileceği riskinden söz etmektedir³⁹. Araştırmacı, anlaşılabilirliği artırmak amacıyla bu durumlarda çevirmenin zorunlu olarak açıklayıcı notlara başvurduğunu da aynı uyarı içerisinde hatırlatmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden belge çözümlemesi yaklaşımı kullanılmaktadır. Yıldırım ve Şimşek'e göre, “döküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar”⁴⁰. Anılan yöntemde, araştırmacılara göre, “sözcük, tema, karakter, cümle veya paragraf, madde ve içerik”, çözümleme birimi olarak belirlenebilmektedir. Bu çalışma bağlamında Fabrice Monnier'nin *1916 en Mésopotamie* adlı yapıtı çeviriye konu edilmesi durumunda ortaya çıkabilecek çeviri sorunları bakımından çözümlenmektedir. Çözümleme birimi olarak sözcük benimsenmiş olup sözdizimi ilgilendiren tümce düzeyindeki birimler inceleme dışı bırakılmıştır. Belirtilen yöntem çerçevesinde yürütülen çalışma ile tarih hakkındaki bir söylemin çeviri sürecinde, ele alınan konuya bağlı olarak hangi sözlüksel sorunlarla

36 Ozanam, a.g.m., s. 18.

37 Ozanam, a.g.m., s. 18.

38 Ozanam, a.g.m., s. 19.

39 Ozanam, a.g.m., s. 23-24.

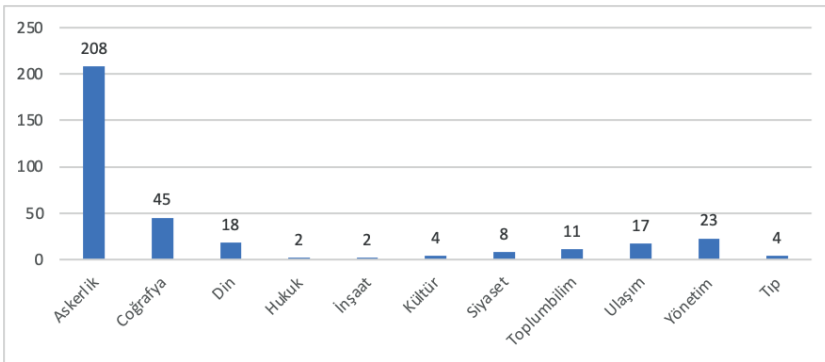
40 Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, Ankara 2008, s. 187.

karşılaşılabileceği, buradan elde edilecek soru ile tarih söyleminin teknik söylem olarak nitelenip nitelenemeyeceği sorularının yanıtı aranmaktadır.

Verilerin Çözümlemesi

Tarih söylemi olarak sınıflandırılan metinlerin çeviri sürecinde karşılaşılabilecek sorunlardan ilki sözlüksel düzeydedir. Bu düzeydeki çeviri birimlerini terimler, eşdizimli sözcükler, deyimler ve atasözleri şeklinde sıralamak mümkündür. Belirtilen sözcükler, diğer söylem türlerinden farklı olarak, her alana ait olabilmektedir. Diğer bir deyişle, hukuk alanına ait bir metinde alana özgü terimlerin yer alması doğal bir sonuçken, başka alanlara ait terimlerle fazlaca karşılaşmaz. Fakat tarih söylemi olarak belirlenen söylemde ele alınan konuya bağlı olarak çok farklı alanlardan sözcüklüğüyle karşılaşılmaktadır.

Örneğin bu çalışmada veri kaynağı olarak kullanılan kitapta yer alan ve güçlük yaratabileceği düşünülen sözlüksel birimlerden hareketle oluşturulan bütüncü 345 öge içermektedir. Bu öğelerden 208'i (%60) askerlik alanına aittir. Bu da çok şaşırtıcı değildir, çünkü kitabın konusu tarihin akışında belirleyici bir rol oynamış bir savaşı anlatmaktadır. İkinci sırada coğrafya terimleri gelmekte olup bunların sayısı 45'tir ve %13'lük bir orana karşılık gelmektedir. Coğrafya terimlerini yönetim terimleri izlemekte olup bunların sayısı da 23 olarak belirlenmiştir. Bu sayının oransal karşılığı %7'dir. Bu alanlara özgü terimlerin ardından 18 terimle din (%5), 17 terimle ulaşım (%5) alanları gelirken, toplumbilim alanından da 11 terim (%3) belirlenmiştir. Siyaset alanına ilişkin terim sayısı 8, oranı %2 olarak belirlenmiştir. Bunların dışında kültür (4; %1), tıp (4; %1), hukuk (2; %1), inşaat (2; %1) ve diğer başlığı altında toplanan tekstil, genel ve özel ad alanlarından 1'er öge belirlenmiş olup oransal karşılığı %1'dir.

Şekil. Çeviride güçlük yaratabilecek terimler ve alanlara göre dağılımı

Askerlik alanına ait 208 terimden önemli bir bölümü rütbe (37) ve silah, donanım ile cephane (36) adlarıdır. Onları sırasıyla rütbe (37), birlik (29) ve mekân (27) adları izlerken askerlik sınıfı (9) ve ulaşım (8) araçlarına ilişkin adlar da yer almaktadır. Bu sözcüklerin

dışında 17 eylem, 39 ad, 3 belirteç ve 1 sıfat askerlik alanını ilgilendiren sözcükler arasında sınıflandırılmıştır. Son olarak, komutanlık adı (1) ve yiyecek (1) adı olarak veri tabanında yer alan ve güçlük yaratabileceği düşünülen bazı sözcükler belirlenmiştir.

Askerlik terimleri arasında yer alan rütbelerin veya belli asker sınıflarını nitelerek üzere kullanılan adların çevirisi ciddi bir araştırmayı gerektirmektedir. Nitekim Enver Paşa'nın 21 Ekim 1914'te atandığı ve *vice-généralissime* olarak verilen görev sözlüklerde veya internet kaynaklarında çalışmanın yapıldığı tarih itibarıyla bulunamamış, ancak o döneme ilişkin metinler incelenerek *başkomutan vekili* karşılığı bulunabilmiştir. Bunun dışında, *kaymakam* gibi tarihsel süreçte askerî rütbe (albay, yarbay veya bazen yüzbaşı) iken günümüzde yönetsel bir unvana dönüşmüş bulunan rütbelerin doğru karşılıkla kullanılabilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Birlik adları da benzer bir biçimde zaman içinde değişmiş olması veya birden çok karşılıkla çevrilebilecek olması nedeniyle sağlam bir araştırma ve kaynak ihtiyacı doğurmaktadır. *Manga* veya *müfrefe* anlamında kullanılabilen *escouade* ve *peloton*'un Türk ve Fransız ordularında farklı sayıda asker içeren birlikler olması çevirmeni kimi açıklamalar yapmak durumunda bırakabilmektedir. Çevirmen akışkan bir metin elde etmek üzere yaklaşık olarak denk sayılabilecek sözcükleri tercih edebileceği gibi belli bir seçeneği kullanıp özellikle uzmanlar tarafından eleştirilme veya yanlış anlaşılma riskini ortadan kaldırmak üzere çevirmenin notuyla aradaki farklılıkları açıklayabilmektedir.

Askerlik terimlerine ilişkin diğer bir sorun yazarın seçimine bağlı olarak ortaya çıkan ideolojik konumlanma sorunudur. Örneğin *irréguliers* için *başbozuk* veya *çapulcu* gibi ortalama okur tarafından farklı algılanabilecek seçenekler söz konusu olabilmektedir. *Milis* veya ona yakın olumlu çağrışımlar içeren *gerilla* sözcükleri yerine olumsuz çağrışım içeren *çetenin* kullanılıp kullanılmayacağı çevirmenin karar vermesi gereken bir güçlüğü ifade etmektedir. Çevirmenin kendi ulusu söz konusu olduğunda olumlu çağrışımlı, başka bir ulus söz konusu olduğunda olumsuz çağrışımlı sözcüklerin tercih edilmesi çevirmenin kendi toplumsal ve ulusal aidiyetinin beklenen bir sonucu olarak görülmelidir:

[1] Mais il est populaire dans l'armée où il est surnommé Sakallı Nureddin ("Nureddin l'ours") car en Macédoine à l'époque où il combattait les guérillas séparatistes slaves et grecques, il avait adopté un ourson qui le suivait partout⁴¹.

[1'] Fakat Sakallı Nureddin ("Ayı Nureddin") lakabıyla anıldığı orduda sevilmektedir, zira Makendonya'da ayrılıkçı Slav ve Yunan çetelerine karşı savaşırken her gittiği yere peşinden giden bir ayı yavrusunu sahiplenmiştir.

Askerlikle ilişkili olarak bütüncüye kaydedilmiş olan adlardan *tués*'nin çevirisinde *ölü*, *şehit*, *kayıp* seçeneklerinden hangisinin kullanılacağı yazarın, çevirmenin ve ölenin ulusal aidiyetine bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Örnekte yazar açısından Türklerin

41 Fabrice Monnier, *1916 en Mésopotamie*, CNRS Éditions, Paris 2016, s. 98-99.

öteki konumunda olması, onu *ölü* tercihine doğru yöneltirken, alıntı yaptığı Mukbil Bey'in Türk olması yazarın yararlandığı kaynak metinde *şehit* sözcüğünün kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Öte yandan, kitap yazarının yabancı oluşu çevirmenin yazar adına belli aidiyetlere özgü tercihler yapma konusunda dikkatli olmasını gerektirmektedir. Nitekim verdiğimiz örnekte çeviri tercihi *vefat eden*'den yana kullanılırken görece yansız bir tercih benimsenmiştir:

[2] Dans l'affaire, les Turcs auraient perdu environ 2 000 hommes pour 315 tués et blessés chez les défenseurs, plus 67 autres dans d'autres secteurs. Selon le commandant Moukbil bey, les pertes ottomanes ont été bien moindres, il admet tout de même 907 tués et 18 autres blessés ou blessés, dont 13 officiers tués et 18 autres blessés⁴².

[2'] Olayda Türkler 2.000 askerlik bir kayıp verirken, İngilizlerin kaybı, ölü ve yaralı 315 askere ek olarak diğer bölgelerdeki 67 asker olmuştur. Komutan Mukbil Bey'e göre, Osmanlıların kaybı çok az olmuştur, fakat aralarında vefat eden 13, yaralanan 18 subayın da bulunduğu 907 askerin kayıp verildiğini kabul etmektedir.

Coğrafyaya ilişkin olup çevirisinin güçlük yaratabileceği düşünülen sözcüğünün (45) yarıya yakın bir bölümü (20) şehir adlarından oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla bölge (9), ülke (3), mekân (3), sıfat (2) ve yeryüzü şekli (2), 1'er kanal, dağ ve halk adının yanı sıra, 1 de belirteçten oluşmaktadır. Coğrafya adlarına ilişkin temel sorun örneğin belli bir şehrin Fransızcada, Türkçede ve Arapçada nasıl adlandırıldığına ilişkin bilgilere erişimi sağlayacak güvenilir ve eksiksiz bir kaynak eksikliğidir. Bu anlamda İsmail Hami Danişmend'in *Tarih ve Coğrafya'ya Ait Değişik İsimler* adlı tarihi belli olmayan yapıtı dışında ciddi bir kaynağa erişilememiştir. Oysa bu tür bir kaynak çeviri açısından iki temel gerekçeyle yaşamsal öneme sahiptir. Bu gerekçelerden ilki adı geçen özel adın Türkçede nasıl adlandırıldığı bilgisine güvenilir bir kaynaktan erişebilmektir. İkincisi ise gerek kaynak dilde gerekse de Türkçede aynı adın nasıl yazılacağına ilişkin bilgiye erişme ihtiyacıdır. Fransızcada Ctésiphon, Ktésiphon veya Ktisiphôn⁴³, Türkçede çeşitli kaynaklara göre Selmanpak, Selman-ı Pak, Selman-ı Pâk olarak adlandırılan şehrin adı bu anlamda dikkate değer bir örnektir. Benzer biçimde kaynak metinde Ras Al-Aîn'in Resülâyn; Dujaila'nın Düceyil, Duceyl şeklinde çevrildiği durumlarda yazım biçimleri doğrulanmaya muhtaç bir tercihtir. Çünkü alanyazında konuyla ilgili başvuru kaynağı olarak kullanılan makalelerde veya uzmanlık metinlerinde aynı özel adın yazımı konusunda çok farklı tercihlerle karşılaşılmaktadır.

Yönetim alanına ilişkin terim ve sözcük sayısı 23 olarak belirlenmiştir. Bunlardan Fransızca *possession, principauté, potentat, monarque* gibi sözcüklerin *müstemleke, prenslik, beylik, hükümdar* seçenekleriyle karşılanması mümkün olmakla birlikte belirtilen dönem için hangisinin kullanılması gerektiği tarih ve yönetim alanına uzak çevirmen için sorun

42 Monnier, a.g.e., s. 124.

43 İsmail Hami Danişmend, "Tarih ve Coğrafyaya Ait: Değişik İsimler", *Fransızca – Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu*, Kaynak Kitabevi, İstanbul t.y., s. 1905-2192.

yaratabilmektedir. Benzer biçimde *grand visir*'in *başvezir* ya da *sadrizam* seçeneklerinden hangisiyle çevrileceği metnin ait olduğu döneme ilişkin bilgiyi gerektirmektedir. Yine yönetim alanına ait terimlerden olup yazar tarafından İngilizce olarak kullanılan *India Office à Londres* (*Londra'daki Hindistan Dairesi*) gibi tercihler çevirmeni kimi tercihlere zorlamaktadır. Bu örnekte olduğu gibi yazarın tercihi korunup hiçbir açıklama yapılmayabileceği gibi, dipnotta Türkçesinin verilmesi ya da Türkçeye çevrilmesi, buna karşılık dipnotta İngilizcesi verilerek açıklama yapılması çevirmenin yazarın tercihlerine saygısı bakımından mümkündür. Yönetim alanındaki terimler arasında *résident politique* ve *ministre résident* çevirmenin görünen anlama (siyasi sakin, ikamet eden bakan) odaklanması durumunda hataya sürüklenebileceği tercihler olarak not edilmiştir. Birincisi için *siyasi orta elçi*, ikincisi içinse *sömürge orta elçisi* kullanılmakta olup ancak çevirmenin diplomatik ve tarihsel bilgisi ya da gelişmiş bir araştırma alt edinci ile çözülebilecek sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yönetim alanına ilişkin olarak yazarın Türkçe sözcüğü ana metinde, Fransızca karşılığını ayrıç içerisinde verdiği şu örnek iki ülkedeki yönetsel düzenin farklılığının dile yansımaları olarak not edilmiştir. Bilindiği gibi *département* sözcüğü Fransızcada Türkiye'deki *il* sözcüğüne bütünüyle olmasa da büyük oranda yakın bir terim olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla yazarın *sancak* sözcüğünü ana metin, karşılığı olarak *département*'i ayrıç içerisinde verdiği durumda çevirmen ayrıç içerisinde için *il* sözcüğünü önerebilmektedir:

[3] C'est notamment le cas des Bédouins du sancak (« département ») du Nedjd, des habitants du Yémen et de l'Asir, des Bédouins et des citadins du Hedjaz⁴⁴.

[3'] Necid sancağının ("ilin") Bedevileri, Yemen ve Asir sakinleri, Hicaz Bedevileri ile şehirlilerinin durumu tam da böyledir.

Ulaştırmaya ilişkin terimlerin (20) büyük bir bölümü (11) nehir taşımacılığını ilgilendirirken, bazıları gemi bölümü (2) adı iken bir bölümü demir yolu taşımacılığı (2) ile ilişkilidir. *Radeau, pirogue, gondole, chaland, vapeur fluvial, chaloupe, allègre* gibi nehir taşımacılığında kullanılan ve bazıları artık sık kullanılmayan *sal, oyma kayık, gondol, düz mavna (salapurya), nehir vapuru, şalupa* gibi sözcüklerle karşılanabilirken, bazılarının (allègre) karşılıkları ancak uzmanlık metinlerinde bulunabilmektedir. Nehir taşımacılığına ilişkin olup da internetteki hiçbir kaynak bulunamayan *kaleh* sözcüğünün *kelek* anlamına geldiği ancak canlı kaynak aracılığıyla belirlenebilmiştir.

Din alanına giren sözcük sayısı 18 olarak belirlenmiştir. Bunların bazıları din, mezhep, yasak eylem, birey veya nitelendirme amaçlı ad olarak sınıflandırılmıştır. *Charia, juriste, Tout-puissant, prêche, mécréant, profanation, infidèle, Unicité divine, Trinité, sacrilège, mazdeen, colon, prière du vendredi* gibi dinsel terimlerden *mécréant* ve *infidèle* gibi nitelendirme içerenlerin çevirisinde *zındık, dinsiz, Hak dininden olmayan* seçenekleri arasında seçim yapmak çevirmenin birçok değişkeni göz önünde bulundurmasını gerektirmektedir. Bazı kavramlar

44 Monnier, a.g.e., s. 55.

(Unicité divine: Tevhid; Trinité: Teslis) ise bütünüyle teknik bilgi kaynaklarına başvurmayı zorunlu kılmaktadır. Yine dinsel çağrışımı olan *colon* ve *disciple* terimleri *öğrenci*, *talebe*, *mürit* ve *tilmiz* gibi karşılıklara sahip olmaları nedeniyle seçim güçlüğü yaratabilmektedir. Dinsel terimler arasında yer alan *peygamber* karşılığı *prophète*'in *hazreti* ya da *peygamber* karşılıklarından hangisiyle karşılanacağı çevirmenin karşılaştığı güçlüklerdendir:

[4] En 632, le Prophète Muhammad meurt à La Mecque, sans héritier mâle, et sans avoir donné d'indications claires à propos de sa succession à la tête de la communauté musulmane⁴⁵.

[4'] Muhammed Peygamber 632 yılında Mekke'de vefat eder. Erkek varisi yoktur ve kendisinden sonra Müslüman toplumunun başına kimin geleceği konusunda açık talimatlar bırakmamıştır.

Çevirmenin *mezar* ya da *türbe* tercihlerinden hangisini kullanacağı da yukarıdaki gibi dinsel, ideolojik ve öznel bir konumlanmayı dışı vurabilmektedir:

[5] Nombre de chiites de Perse, au cours de leur voyage vers Kerbala et Nadjaf, s'arrêtent à al-Kazimiya, mosquée qui renferme les tombeaux de Mousa al-Khazim et Mohamed al-Taqi (7ème et 9ème imams chiites)⁴⁶.

[5'] Kerbelâ ve Necef yolunda çok sayıda İranlı Şii Musa el-Khazım ve Muhammed el-Taqi (Şii imamların 7'ncisi ve 9'uncusu)'nin mezarlarına ev sahipliği yapan el-Kazimiye camiinde durmaktadırlar.

Son olarak bütüncede *tribu*, *confédération de tribus*, *clan* ve *confrérie* toplumbilim alanında sınıflandırılmış terimler yer almakta olup bunların *aşiret*, *kabile (boy)* ve *tarikât (dernek)* şeklinde çevrilebilmeleri mümkün olmakla birlikte tam karşılıklarının belirlenebilmesi toplumbilim alanında araştırmayı gerektirmektedir:

[6] Les clans sont divisés eux-mêmes en maisons (beit) correspondant à une famille élargie⁴⁷.

[6'] Oymaklar kendi içlerinde evlere (beyt) bölünmekte, bunlar da geniş bir aileye denk gelmektedir.

Tarih söyleminde ayrıca *Assyrien*, *Arménien*, *Roum* ve *Circasien* gibi belli etnik topluluk adları bulunmakta olup *Süryani*, *Ermeni*, *Rum* ve *Çerkez* şeklinde karşılanması mümkündür. Fakat *Assyrien* örneğine ayrıntılı olarak bakıldığında, *Asurlu*, *Suriyeli*, *Mezopotamyalı* hatta *Anadolulu* şeklinde de çevrilebilme olasılığının bulunduğu görülmektedir. Çünkü Danişmend'e göre, "eski milletler Asur ismini muhtelif memleketlere tatbik etmişlerdir: 1) Bütün Kalde; 2) Mezopotamya 3) Suriye; 4) Eski Yunanlılar devrinde Anadolu bu ismi taşımıştır (...)". Dolayısıyla örneğin *Assyrien* gibi tarih söylemine ilişkin çeviride

45 Monnier, a.g.e., s. 53.

46 Monnier, a.g.e., s. 46.

47 Monnier, a.g.e., s. 54.

karşılaşılabilecek adlar çevirmenin tüm diğer söylem türlerinde olduğu bu tür söylemde de ne denli duyarlı olması gerektiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Bunların dışında siyaset, tıp, hukuk, inşaat ve tekstil gibi alanlara ait kavramlar da incelediğimiz söylem içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu kavramların anılan dönemde ve kültürde sahip oldukları anlamla bugün sahip oldukları anlamların önemli ölçüde değişmiş olma olasılığı bulunmaktadır. Bu anlamda, sözlüklerde karşılığı *tulum* olarak verilen *outré* sözcüğünün deriden yapılmış matara mı yoksa içine peynir konan tulum mu olduğu bilgisi elbette kaynak metnin sunduğu bağlamda yer almaktadır. Aynı çerçevede, örneğin asker kıyafetlerinin anılan dönemdeki adı, rengi ve biçimi önemli bir bilgi hâline gelmektedir. Sözlükler bu anlamda yeterli olmamakta, konuya ilişkin farklı metin türlerine gereksinim duyulmaktadır.

[7] Étant ici précisé que le kaki ottoman n'a pas les nuances olivâtres, plus ou moins prononcées, que l'on connait en Europe; il est plutôt d'un ton brun chaud voisin du ton «pain brûlé»⁴⁸.

[7'] Osmanlı'nın kullandığı hâki rengin, Avrupa'da bilinen, zeytin yeşilinin az ya da çok vurgulu tonlarında olmadığı belirtilmişti; daha çok, “yanmış ekme” tonuna yakın sıcak kestane rengindedir.

Aynı kapsamda yer alan diğer bir örnek, Fransız bir yazarın İngiliz toplumundan söz ederken kullandığı kimi ifadelerdir. Nitekim yazar İngilizlerden söz ederken *Union Jack* ifadesini İngilizce olarak vermektedir. Çevirmenin seçeneklerinden biri yazarın tercihinin korumak olmakla birlikte bu tercihin Türk okuru için yazarın amaçladığı biçimsel etkiyi yaratıp yaratmayacağı kuşkuludur. Bu durumda diğer bir seçenek çevirmenin yeni yarattığı metinde kendi çeviri önerisini (İngiliz bayrağı) sunması, fakat bu sırada da yazarın tercihi konusunda okuru ve alan uzmanlarını çevirmenin notu şeklinde bilgilendirmesi beklenebilir:

[8] Si les Turcs doivent en être chassés, autant qu'elle s'ajoute aux grandes métropoles orientales sur lesquelles majestueusement flotte l'Union Jack⁴⁹.

[8'] Eğer Türklerin kovulması gerekiyorsa, İngiliz bayrağının üzerinde ihtişamla dalgalandığı büyük doğu metropollerini arasına katılmalıydı.

İncelediğimiz söylemde not edilmesi gereken güçlüklerden biri kaynak metinde yer alan yabancı öge *atta*'nın varlığından ileri gelmektedir. Çevirmen kaynak metinden bilgi eksiltmemek üzere zorunlu olarak yazar tercihinine uygun hareket etmektedir:

[9] Dans la réalité, c'est une tout autre affaire, car de Bassora aux positions devant Kut la route est longue, et les troupes n'arrivent en première ligne que par petits groupes, éreintés par l'inconfort du voyage, la rigueur du climat et la sous-alimentation, car il est

48 Monnier, *a.g.e.*, s. 193.

49 Monnier, *a.g.e.*, s. 45.

impossible de les ravitailler en produits frais et même en atta (farine de blé dur), ingrédient indispensable de la cuisine indienne⁵⁰.

[9⁷] Gerçekte ise durum bambaşkadır, çünkü Basra'dan Kut önlerindeki mevizlere kadar olan yol uzundur, birlikler ön saflara ancak küçük gruplar halinde, meşakkatli yolculuk, kötü hava koşulları ve yetersiz beslenme nedeniyle bitkin olarak gelmektedir. Zira bunların taze gıda, hatta Hint mutfağının demirbaş malzemelerinden olan *atta* (sert buğday unu) ihtiyacını bile karşılamak mümkün değildir.

Bulgular ve Tartışma

Tarih söyleminin çevirisi sırasında karşılaşılabilecek sözlüksel düzeydeki sorunların belirlenmesi amacıyla yürütülen çalışmada dört ana bulgu elde edilmiştir. Bu bulgulardan ilki zamana bağlı değişimlerin ve dönüşümlerin sonucu olarak kullanımdan düşmüş ve anlamsal içerik bakımından değişikliğe uğramış terimleri ilgilendirmektedir. İkincisi metinde sözü edilen toplumlara (Türk-Fransız-İngiliz-Hint) özgü askeri birliklerin, yönetsel birimlerin, yiyecek, içecek vb. öğelerin kapsam, nitelik ve nicelik bakımından örtüşmemesi ile ilgilidir. Üçüncü bulgu yer ve etnik topluluk adlarını ilgilendirmekte olup bunun iki boyutu bulunmaktadır: Birinci boyutta yer adlarına ilişkin güvenilir, güncel ve kapsamlı kaynak eksikliği yer alırken ikinci boyutta alanyazındaki sözlük dışı kaynaklarda aynı yer adlarının çok farklı şekilde kullanılıyor olması gelmektedir. Dördüncü bulgu çevirmenin, yazara bağlı tercihler nedeniyle ideolojik, dinsel, kültürel ve siyasal konumlanmaya zorlandığı sözcük seçimlerine ilişkindir.

Birinci bulgu zamanın akışı içerisinde zorunlu olarak ortaya çıkan bir sonuçtur. Doğan, Buttiens, Senior ve Ozanam gibi araştırmacılar tarafından da bulgularanan sözcüklerin olağan anlamlarının dışında kullanılması, toplumdaki değişikliklerin dile yansımaları, tarihi yansıtmaları biçiminde farklılıklar meydana gelmesi, sözcüklere, kavramlara, adlandırmalara ilişkin toplumsal algının değişikliğe uğraması, uzmanlık gerektiren konulardaki terim, kavram ve sözcüklerin kimi okurlar tarafından anlaşılama olasılığı bu çerçevede ortaya çıkmaktadır. Bu durumlarda çevirmen bir yanda yazarın biçimini ve tercihlerini koruma, öte yanda okurun anlama beklentisini karşılama, diğer yanda ise dönemi yansıtmaları kaygısı arasındaki gerilimle karşı karşıyadır. Dönemin yansıtılması temel kaygı olduğunda sinemadaki *dönem filmi* gibi *dönem çevirisi* adı verilebilecek bir çeviri türü söz konusudur. Metinlerden hareketle, yaşandığı varsayılan bir olayı dil göstergesi aracılığıyla yeniden oluşturmaya çalışmak ütopyik bir girişim olarak değerlendirilebilir. Nitekim yapılmaya çalışılan, tarihçinin anlattığı dönemdeki okur kitlesine yönelik o dönemin dilinin kullanıldığı bir metin kurgulamak değil, günümüz okur kitlesine geçmişte yaşanmış olayları anlatan bir metin üretmektir. Renk, giysi, yiyecek, yer, unvan, mevki, yönetsel veya askeri birim, ulaşım aracı gibi zaman içerisinde ya kaybolmuş ya da önemli ölçüde değişime uğramış sözvarlığını eksiksiz ve bütünüyle isabetli

50 Monnier, *a.g.e.*, s. 167.

bir biçimde bulmak ve eşdeğerliklerini sağlamak belli ölçülerde ve uygun kaynakların var olması koşuluyla mümkün olabilmektedir. Bu noktada ortaya çıkan temel sorun okur kitlesinin çeşitliliği içerisinde uzmanların ve ortalama okurların beklentilerinin ayrışmasıdır. Uzman niteliğindeki kitlenin beklentisi dönemin her yönüyle yansıtılmasıyla ortalama okurun böyle bir beklentisi olamayabileceği gibi bu yönde bir farkındalık sergilemesi de beklenmeyebilir. İkinci gruptakilerin temel kaygısı, yazarın bakış açısından anlatılan döneme ilişkin olayları en az çabayla anlamaya çalışmak olacaktır. İkinci bulgu yukarıda ele alınan bulguyla belli ölçüde koşutluk sergilemektedir. Özellikle askerî ve yönetsel alanı ilgilendiren terimlerin yaklaşık eşdeğerleriyle veya benzerleriyle karşılanması yine okur kitlesinin uzmanlık ve farkındalık düzeyi ölçüsünde önem kazanmaktadır. Bu yönüyle çevirmen, çeviri seçeneklerine karar veren baş sorumlu ve yetkili olarak önemli bir sorumluluk üstlenmektedir. Ozanam'ın örneklerinden Amyot'da somutlaşan, dönemi önceleyen, Bercheure'de ise okuru önceleyen yaklaşımlardan birini seçme kararı çevirmene düşmektedir. Bu noktada, çevirmen açısından karar verilmesi en kolay durum yazarın hata yaptığının açıkça belli olduğu durumlardır. Bizim düşüncemizde, yazarın Kurban mı, Ramazan mı olduğu anlaşılacak biçimde *Bayram Bayramı*⁵¹ ifadesi bunun belirgin örneklerindedir.

Üçüncü bulgu yukarıdakilerle karşılaştırıldığında çevirmeni daha fazla ikileme bırakma olasılığı bulunan bir nitelik taşımaktadır. Çünkü özellikle yer ve budun adlarına ilişkin güvenilir, güncel ve görece zengin bir Türkçe kaynağın, bizim bilgimiz çerçevesinde, elde bulunmuyor oluşudur. Fransızcada genellikle özel adlar sözlüğü şeklinde bulunan örnekler ne yazık ki Türkçede ya çok eski ya da içerik bakımından sınırlıdır. Bu da çevirmeni sözlük dışı kaynaklara başvurmaya yöneltmektedir. Dolayısıyla çevirmen öncelikle zaman kaybetmekte ardından da kaynakların birçoğunda aynı yer veya kavim adına ilişkin seçimler biçimsel bakımdan büyük farklılık göstermektedir.

Son bulgu, yazarın seçimlerine bağlı kalmaya çalışan çevirmeni bu tercihi nedeniyle metin, kişi, olay ve olgu karşısında belli bir ideolojik, dinsel, siyasal ve kültürel konuma oturtan örneklerdir. Diğer bir deyişle, çevirmen zorunlu olarak bu yönde bir seçim yapmaktadır. Konu bir yönüyle propagandaya alet olmama, diğer yönüyle nesnel, yansız ve dürüst olma, başka bir yönüyle de sansür gibi kavramları ilgilendiriyor oluşuyla üzerinde düşünmeyi gerektirmektedir. Kacır'ın verdiği Hellert'in Hammer çevirisi örneğinde Mehmet Ata Bey'in yazarın taraf tuttuğu durumlarda *vatanperver duygularını basturmaya çalışması* ve yazar tercihlerine sadık kalması bu noktadaki önemli bir örnektir. Bizim bütüncemizdeki *ölü, şehit, gerilla, çete* tercihleri ile yazarın İngiliz ve Türk halklarına, askerlerine, kahramanlarına yönelik (Albion, Union Jack, peygamber, hazreti vb.) seslenme ve nitelendirme biçimleri bu kapsamdadır.

51 Monnier, *a.g.e.*, s. 225.

Sonuç ve Öneriler

Elde edilen bulgular ve alanyazında yer alan veriler tarih söyleminin çevirisi sırasında karşılaşılabilecek sözlüksel sorunların çoğunlukla zaman içerisinde kullanımdan düşmüş, dönüşüme uğramış, anlamsal olarak farklılaşmış, çevirmeni ideolojik ve kültürel bir konum benimsemeye zorlayan kavramlarla ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çevirmenin kaynak metne, yazara, okura veya erek metne öncelik tanınmasına bağlı olarak farklı niteliklerde metinler üretmeye çalışırken bir yandan da uzman beklentilerini göz önünde bulundurmaktadır. Bütün bu beklentiler ağı içerisinde çevirmenin tercihlerini belirleyen temel değişken kuşkusuz okur kitlesinin geneline özgü özelliklerdir. Çünkü tarih söyleminin yazarı her ne kadar belli bir alana özgü teknik söylem üretiyor olsa da hedef kitlesi yalnızca alan uzmanları değildir.

Araştırma verileri tarih söyleminin sözlüksel düzeyde teknik söylem özellikleri taşıdığını ortaya koymaktadır. Nitekim askerlik, coğrafya, toplumbilim, ulaştırma ve yönetim gibi çok farklı alanlara özgü terimlerle karşılaşılmaktadır. Üstelik bu terimlerin tarihin belli bir dönemindeki karşılıklarına ilişkin artzamanlı bir inceleme gereği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ancak uzmanların ve uzmanlarca üretilmiş kaynakların yardımıyla çevrilebilecek niteliklerde bir girdi türü söz konusudur. Bu sonuç çevirmen eğitimi sürecinde teknik söylemler arasında tarih söylemine de yer verilmesi gerektiği düşüncesini akla getirmektedir.

Tarih söyleminin teknik söylem özellikleri taşıdığı açık olmakla birlikte çevirisinde benimsenen yaklaşım teknik söylemlerinkiyle her açıdan aynı değildir. Çünkü teknik söylemlerin çevirisinde önemli olan biçemden çok içerik, diğer bir deyişle söylemin bilgi yüküdür. Nitekim sözcüklerin genellikle tek anlam taşıdığı ve özelliğin görülmediği bir söylem türüdür. Öte yandan tarih söylemi aynı zamanda bir anlatı olduğundan biçem de önem taşımaktadır. Diğer bir deyişle, daha fazla okura ulaşabilmek kaygısıyla estetik etki yaratma gereksiniminin hissedildiği bir söylem türü söz konusudur. Buna ek olarak, tarihsel olayların farklı uluslar açısından taşıdıkları değer ve çağrışımlar farklı olduğundan yazar sözcük seçimleri aracılığıyla kendisini metne, metinde sözü edilen toplumlara ve olaylara göre konumlandırmaktadır. Bu konumlandırmanın ideolojik, dinsel, kültürel ve siyasal birtakım sonuçları olduğundan çevirmen yeni hedef kitlenin beklentileri ve gereksinimleri doğrultusunda *dönem çevirisi* biçiminde adlandırılacak bir yaklaşımla erek metin üretmektedir. Bu koşullar altında düşünüldüğünde çevirmen için temel kaygıların öncelikle okurdan gerçekleri saklamamak, ardından yazarın ideolojik, kültürel ve siyasal önyargılarını veya hatalarının taşıyıcısı ve sürdürücüsü olmamak, son olarak meslek etiğini göz ardı etmemek olduğu görülmektedir.

Araştırma ile elde edilen diğer önemli sonuç günümüzde tarih söylemi çevirisi yapanlar için yer ve budun adlarına ilişkin güvenilir bir veri kaynağı bulunmadığının gözlenmiş

olmasıdır. Uluslararası örnekler ve günümüz bilgisayar teknolojisinin ulaştığı nokta göz önünde bulundurulduğunda bu konunun dilbilim, terimbilim, yer adları bilimi, sözlük bilimi, tarih ve coğrafya uzmanlarının iş birliğiyle ulusal düzeyde ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkısı: Çalışma Konsepti/Tasarımı: Y.P., M.K.; Veri Toplama: Y.P., M.K.; Veri Analizi /Yorumlama: Y.P., M.K.; Yazı Taslağı: Y.P., M.K.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi: Y.P., M.K.; Son Onay ve Sorumluluk: Y.P., M.K.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of study: Y.P., M.K.; Data Acquisition: Y.P., M.K.; Data Analysis/ Interpretation: Y.P., M.K.; Drafting Manuscript: Y.P., M.K.; Critical Revision of Manuscript: Y.P., M.K.; Final Approval and Accountability: Y.P., M.K.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Aksoy, Berrin, “Sosyal Bilimler Metinleri Çevirisi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2 (1998), s. 21-27.
- Birkan-Baydan, Esra, “Çeviri Eğitiminde Çeviri/Çevirmenlik Edinci: Problem Çözme ve Karar Verme Konusunda Bir Farkındalık Uygulaması”, *İ. Ü. Çeviribilim Dergisi*, 7 (2013), s. 103-125.
- Benjamin, Walter, “Çevirmenin Görevi”, çev. A. Cemal, *Çeviri Seçkisi II Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 23-35.
- Buttiens, Michel, “Les Documents parlementaires: jusqu’à quel point les traductions de documents historiques ont-elles en elles-mêmes une historique?”, *Meta*, 3/49 (2004), s. 475-480.
- Danişmend, İsmail Hamdi, *Tarih ve Coğrafyaya Ait: Değişik İsimler. Fransızca – Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu*, Kaynak Kitabevi, İstanbul t.y.
- Dobossy, Lázsló, “Sanat Yapıtı ve Estetik Araştırmalar Konusu Olarak Çeviri”, çev. Sema Rifat, *Çeviri Seçkisi II Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 83-85.
- Doğan, Şaban, “Tarihî Tıp Metni Çalışmalarında Karşılaşılan Sorunlar Üzerine”, *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (2006), s. 257-269.
- Guidère, Mathieu, *Intraduction à la traductologie*, De Boeck Supérieur, Louvain-la-Neuve 2016.
- Friedrich, Hugo, “Çeviri Sanatı Üzerine”, çev. Ayşenaz Koş - Melike Yılmaz, *Çeviri Seçkisi II Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 77-81.
- Kacı, Tuğba İsmailoğlu, “Hammer Tarihi’nin Türkçeye Çeviri Teşebbüsleri ve Çevirisi Üzerine”, *Vakanivüs - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2016), s. 262-279.

- Karadağ, Ayşe Banu, “Çeviri Yoluyla Geçmiş, Şimdi ve Gelecek Arasında Köprüler Kurmak”, *Çeviribilimde Araştırmalar*, ed. S. Taş, Hiperlink Eğitim İletişim Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 31-58.
- Ladmiral, Jean-René, “Genel Çeviribilim Sorunları”, çev. Mehmet Rifat, *Çeviri Seçkisi II Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 137-148.
- Monnier, Fabrice, *1916 en Mésopotamie*, CNRS Éditions, Paris 2016.
- Ortaylı, İlber, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat Ltd. Şti, Ankara 2011.
- Ozanam, Anne-Marie, “Traduire et retraduire les textes de l’Antiquité gréco-latine”, *Traduire Revue française de la traduction*, 218 (2008), s. 14-28.
- Paz, Octavio, “Söz Sanatı ve Söze Bağlılık Açısından Çeviri”, çev. Ahmet Cemal, *Çeviri Seçkisi II Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 97-106.
- Popoviç, Anton, “Çeviri Çözümlemesinde ‘Deyiş Kaydırma’ Kavramı”, çev. Yurdanur Saylam, *Çeviri Seçkisi II: Çeviri (bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 87-92.
- Senior, Nancy, “Of Whales and Savages. Reflections on Translating Louis Nicolas’ Histoire naturelle des Indes occidentales”, *Meta*, 3/49 (2004), s. 462-474.
- Toury, Gideon, “Çeviri Normlarının Doğası ve Çevirideki Rolü”, çev. Arzu Eker, *Çeviri Seçkisi II Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 149-164.
- Uçan, Hilmi, *Dilbilim, göstergebilim ve edebiyat eğitimi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Vermeer, Hans J., “Çevirinin Doğası - Bir Özet”, çev. Şebnem Bahadır - Dilek Dizdar, *Çeviri Seçkisi II Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 165-172.
- Yıldırım, Ali - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, Ankara 2008.

Kuvvet-i İslam: Rifa‘at Ali Abou-El-Haj’ın (1933-2022) Ardından*

Selim Karahasanoğlu**

*Metnin son okuması için bölümümüz Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi Gülşen Yakar’a teşekkür ederim.

**Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: S.K. 0000-0002-6112-730X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Selim Karahasanoğlu,

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: selim.karahasanoğlu@medeniyet.edu.tr

*Every field has its iconoclast, and in Ottoman studies it is Rifa‘at Abou-El-Haj¹.
Her alanın bir ikon kırıcısı vardır. Osmanlı tarihi için bu Rifa‘at Abou-El-Haj’dır.*

Osmanlı tarihçiliğinin “ikon kırıcısı” Rifa‘at Ali Abou-El-Haj 13 Mart 2022’de New York’ta 89 yaşında öldü. İsmiinin önündeki sıfatın yakıştırıcısı, Linda T. Darling idi. Darling, bu ifadeyi Abou-El-Haj’ın kitabına yazdığı bir eleştiri yazısında kullanmıştı. Şunu diyordu: Kitap değişimi göstermeyi vaat ediyor; statik bir manzara sunuyor. Argümanlarını delillendirebilecek kanıtın bol olduğunu iddia ediyor; ortada kanıt yok. Yeni bir analiz vaadiyle ortaya çıkıyor; ortada analiz yok. Hülasa diyor Darling, “Abou-El-Haj, araziye gerçekten dönüştürecek ve toprağı yerinden kaldıracak buldozer olmaktansa, fena fakat nispeten zararsız iğnesiyle at sineğini oynamayı sürdürmeli.”² Abou-El-Haj ise cevabında, “eğer” diyordu, “Osmanlı tarihçiliğinde söylemin odağını özcü bir kritikten ve basmakalıp çarpıtmalardan toplumsal analize kaydırmaya çalışmak, beni ikon kırıcı ve at sineği yapıyorsa, varsın olayım.”³ Abou-El-Haj, Osmanlı tarihçiliğinin şüphesiz en büyük polemikçi ve eleştirmenlerinden idi. Derslerinde, “bir tür okuma bilirim, o da eleştirel okumadır.” diyordu. “İyi eser zaten iyidir ve katkısı bellidir; yegane bilimsel faaliyet övgü değil, eleştiri faaliyetidir.” düşüncesinde idi.

1 Linda T. Darling, “Review: *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries* by Rifaat Ali Abou-El-Haj”, *International Journal of Middle East Studies*, 25/1 (1993), 118.

2 Darling, “Review: *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries* by Rifaat Ali Abou-El-Haj”, 120.

3 Rifa‘at ‘Ali Abou-El-Haj, “A Response to Linda Darling’s Review of *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*”, *International Journal of Middle East Studies*, 26/1 (1994), 173.

Onun adını ilk defa, *Formation of the Modern State: the Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*⁴ kitabımı, Oktay Özel ile Canay Şahin, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu* başlığıyla Türkçeye çevirdiğinde, yani 2000 senesinde⁵, M. Hulusi Lekesiz'den duydum. Lekesiz, Oktay Özel ile telefonda konuşuyor ve yeni çıkan çevirileri dolayısıyla kendilerini kutluyordu. Sonraki senelerde Elif Ekin Akşit'in, seminer derslerimizde sıkça Abou-El-Haj'ın çalışmalarına atıf yapmasından, isim iyice dikkatimi çekmişti. Daha sonra, 2001-2002 eğitim-öğretim yılında, Bilkent Üniversitesi'nde Halil İnalçık'ın (ö. 2016) derslerini özel öğrenci statüsünde takip ettiğim dönemlerde, bölümde ve kampüste Stanford J. Shaw (ö. 2006) ile karşılaşmalarım esnasında, kendisine Amerika'ya doktora müracaatları yaptığımdan, müracaat etmeyi düşündüğüm yerlerden birinin de eski öğrencilerinden Donald Quataert'in görev yaptığı, Binghamton'daki New York Eyalet Üniversitesi olduğundan bahsettim. Quataert'in geç dönemleri çalıştığını, dolayısıyla, niyet mektubumda belirtmem gereken doğru danışmanın Quataert mi yoksa aynı bölümdeki Abou-El-Haj mı olması gerektiği hususunda kararsız olduğumu ifade ettim. Shaw, Abou-El-Haj adını duyar duymaz öfkeleni ve bana, "Donald Quataert is a professor but I do not know what Rifa'at Ali Abou-El-Haj is. Is he a lecturer or not?!" [Donald Quataert bir profesör, ama Rifa'at Ali Abou-El-Haj'ın ne olduğunu bilmiyorum. Okutman mıdır, nedir?!] dedi. Oysa, şüphesiz Abou-El-Haj, tıpkı Quataert gibi profesör unvanı taşıyordu. Hatta doktorasını, Amerika'nın en prestijli okullarından olan Princeton Üniversitesi'nden almıştı. Bir parantez açayım: Bizim ülkemizden farklı olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nde akademik kariyerde prestij doktorayla ölçülür, üniversitelerin resmi web sayfalarında hocaların özgeçmişlerinde, doktora yaptıkları okul zikredilmekle yetinilir. Bizde ise eğitimde saygınlık, lisans derecesinin alındığı okulla ölçülür. Lisansüstü eğitim aldığınız okullar, sizi lisanstan mezunları gibi özbeöz mezun saymazlar. Abou-El-Haj'a dönelim. Otuz bir yıl hizmet verdiği⁶ Long Beach'teki California Üniversitesi'nden emekli olduktan sonra, eşi, sanat tarihi profesörü, Barbara Abou-El-Haj'ı takiben, 1992'de

4 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*, State University of New York Press, Albany 1991.

5 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel - Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara 2000. Bu kitabın Abou-El-Haj'ın Türkiye'de bilinirliğine büyük katkı sağladığı muhakkaktır.

Şimdilerde ülkemizde Abou-El-Haj yeniden keşfediliyor. Timaş Akademi'nin onun doktora tezini basmaya hazırlandığı haberini alıyorum. Mühim bir adım; ancak bence esas katkı, Abou-El-Haj'ın makalelerinin derlenerek Türkçe çevirilerinin basımı, sonuna da kitabiyat yazılarının eklenmesi olur. Bu önerimi, Abou-El-Haj'ın Türkçe basımı düşünülen Karlofça konulu doktora tezine (bkz. aşağıda dipnot 30), Kasım Kopuz ile birlikte bir takdim yazmamız teklif edildiğinde, Timaş Akademi editörlerine de ilettilim. Umuyorum bu yayım, hayat bulur. Kendisine bunu yıllar evvel teklif ettiğimde, "ismimin üzerinde olacağı yeni bir kitaba ihtiyacım yok" demişti.

6 Aktif kullandığı LinkedIn hesabında, profesyonel kariyerinin detaylarını vermiştir: <https://www.linkedin.com/in/rifa-at-abou-el-haj-446a8a105>. Burada kendi verdiği özgeçmişinde rastladığım tek sorun doktora derecesinin tarihini 1962 olarak vermesidir. ProQuest Dissertations & Theses Global verilerine göre tez üzerindeki tarih Haziran 1963'tür.

Binghamton'a gelmişti. Sadece Bahar dönemlerinde ders veriyordu. Bölümde odası yoktu. College-in-the-Woods adı verilen binalardaki ofisinde sığıntı gibiydi. Burayı hemen hiç kullanmıyor, belli ki benimsemiyordu. Mert Sunar, İstanbul'da arşiv çalışmasını yapmış, Binghamton'a geri dönmüştü. Tezini yazacaktı. Asistanlık müddeti sonra erdiğinden bölümde artık bir ofisi yoktu. Bir gün hep beraber Abou-El-Haj'ın ofisine kadar yürüdük. Sunar'a arzu ederse burayı kullanabileceğini, Türkiye özlemi çektiğinde ise ofiste çerçevesi halde bulunan Ahmet Erteğün'ün (ö. 2006) büyük boy fotoğrafına bakabileceğini söylemişti! Antrparantez söyleyeyim: "Ahmet Erteğün Visiting Professor" unvanıyla, Princeton'da geçirdiği bir yıla (1996-1997) çok önem veriyor, Heath W. Lowry'ye daveti ve Atlantic Records şirketinin kurucusu Türk asıllı iş adamı Erteğün'e finansal desteği için minnettarlık duyuyordu. Hülasa, bölüme entegre bir görüntü vermese de bu durum onun *full professor* unvanı taşıdığı gerçeğini değiştirmiyordu. Emekli statüde olduğundan tam zamanlı öğretim üyeleri kadar bölümle içli dışlı değildi. Onun tam emekli oluşu 2014'tedir. Bu aralık, Binghamton'dan tamamen ayrılıp Plymouth, Massachusetts'te yaşamaya başlamıştır.

Kendisi ile yüz yüze ilk kez 2004 yılı Ağustos ayında Binghamton'da doktora eğitimime başladığımda tanıştık. 2009'da doktoramı tamamladığım güne kadar düzenli olarak Common's Cafe'de, çok nadiren de olsa College-in-the-Woods'taki ofisinde, ama içeri girmeyerek, odanın önündeki koltuklarda oturup görüştük. Kampüste karşılaşmalarımızda ayaküstü çok uzun konuşmalarımız olurdu. Binghamton'daki Chenango ve Susquehanna nehirlerinden adlarını alan yemekhanelerde sık karşılaştık. Daha çok da hafızam beni yanıltmıyorsa, yirmi sene boyunca üniversitenin rektörlüğünü yürüten Lois B. DeFleur'un lisans öğrencileri ile aynı ortamda yemek yediği, Susquehanna'da karşılaşıyorduk.

Peki, Shaw, ağızından Rifa'at'ın "R"si çıktığında neden hiddetlenmişti? Bunu anlayabilmem için bir süre beklemem ve 2005 Güz'ünde Donald Quataert'in HIST 572F kodlu, "Seminar in Late Ottoman History" [Geç Osmanlı Tarihi Semineri] isimli lisansüstü dersini almam gerekiyormuş. Bu dersin dördüncü haftası için, Quataert, izlencede, enteresan bir başlık açmıştı: "Writing carefully; reviewing critically" [Dikkatlice yazmak, eleştirel okumak]. Haftanın okuması olarak ise şu yazıyı not etmişti: Speros Vryonis, Jr., "A Critical Analysis," offprint from *Balkan Studies* 24: 1 (1983). Published by the Institute for Balkan Studies, Thessaloniki Greece⁷. Yazıda, Vryonis (ö. 2019), alaycı ve sert bir biçimde, Stanford Shaw'un Cambridge University Press tarafından basılan *History of the Ottoman Empire*

7 Vryonis ile Shaw, Harvard'da beraber görev yapmışlar, UCLA'ye de beraber geçmişlerdir. Her ikisi de Harvard'da Tarih Bölümü'nün Osmanlı tarihi konusunda uzmanlaşma ihtiyacı görmemesiyle bağıntılı olarak, doçentlik kadrosu (*tenure*) alamayınca, Gustave Edmund von Grunebaum'un çağırısı üzerine UCLA'ye geçmişler. Andreas Tietze (ö. 2003), Vryonis, Shaw ve diğer bazı isimler de dahil olmak üzere bir devrin anatomisi için her üç ismin öğrencisi Heath W. Lowry ile Türk Tarih Kurumu'nun YouTube kanalı için yaptığım röportaja bkz. "Yaşayan Tarih: Heath W. Lowry", söyleşi: Selim Karahasanoğlu, TTKTV: <https://www.youtube.com/watch?v=ra8RWPm3Nek&t=215s>.

and Modern Turkey [Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Tarihi]⁸ başlıklı kitabının ilk cildini 120 küsur sayfalık bir yazı kaleme almak suretiyle eleştiriyor, bu cildin İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dan (ö. 1977) intihal olduğunu söylüyordu. Shaw'un uzun yıllara sarı birikiminin, Osmanlı arşivlerindeki uzun mesaisinin bir neticesi olarak bu eseri kaleme aldığını söyleyişini⁹, defalarca tekrar ederek tiye alıyordu. Bu meseleyi müstakil bir alt başlık açarak uzun uzadıya değerlendiriyordu: "Is the work based on years of original archival research?"¹⁰ [Çalışma, yıllarca süren orijinal arşiv araştırmasına mı dayanıyor?] Yıllarca arşivde intihal yapmak için mi çalıştın demek istiyor, kopyalama ameliyesi için yıllarca arşivde çalışmaya ne gerek var diyordu.

2005'teki bu derse kadar, Shaw'un eserine böylesi bir eleştiriden haberdar değildim. Quataert bu dönem yeni bir usul oluşturmuş, tartışmaları yönetmek üzere her hafta için iki kişi tayin etmişti. Bahsi geçen dördüncü hafta için tayin edilenler ise, o günlerde Quataert ile doktorasını yapmakta olan, şimdilerde Merrimack College öğretim üyesi Thomas J. Anderson ve bendim. Tartışmayı yönetmeye hazırlanırken, Vryonis'i çok dikkatli okumakla kalmadım; bu hususta başka yazılmış şeyler var mı diye de baktım ve bu sayede iki başka yayın daha tespit ettim. Birisi, Aydoğan Demir'in 50 sayfalık yazısı: "Shaw'un Osmanlı Tarihinin Düşündürdükleri"¹¹. Ders öncesi tespit ettiğim bu uzun kritiği, Quataert dahil olmak üzere dersi alan tüm arkadaşlarıma gönderdim. Quataert bu Türkçe eleştiriden haberdar değildi. Derste, "demek hem İngilizcede hem Türkçede mesele, enine boyuna ortaya konmuş." dedi. Diğeri ise, Shaw'un Bilkent'teki görüşmemizde öfkesinin nedenini anlamama yardım eden tek sayfalık bir kritik idi: Abou-El-Haj'ın Shaw'a ait aynı kitabı hakkında kaleme aldığı yazısı¹². Shaw'dan ve Uzunçarşılı'dan karşılıklı sayfalar veriyordu. Ayrıca eserin teorik bir

-
- 8 Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, 1. cilt: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*, Cambridge University, Cambridge 1976; Stanford J. Shaw - Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, 2. cilt: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University, Cambridge 1977. Türkçesi: Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, 1. Cilt (Gaziler İmparatorluğu: Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü, 1280-1808)*, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 1982; Stanford J. Shaw - Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, 2. Cilt (Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808-1975)*, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 1982.
- 9 Şöyle diyordu Shaw: "This work is the product of almost 20 years of research in the Ottoman archives as well as other collections in Europe and the United States." [Bu çalışma, Osmanlı arşivlerinde ve Avrupa ve Amerika'daki diğer koleksiyonlarda takribi 20 yıllık çalışmanın ürünüdür.]
- 10 Speros Vryonis, Jr., "A Critical Analysis", *Balkan Studies*, 24/1 (1983), 175-177.
- 11 Aydoğan Demir, "Shaw'un Osmanlı Tarihinin Düşündürdükleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1 (1983), 157-207.
- 12 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, "Review: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey* by Stanford Shaw", *The American Historical Review*, 82/4 (1977), 1029.

Çok sert bir eleştirinin de Colin Imber tarafından yayımlanmış olduğunu epey sonra fark ettim. Imber'e göre, Shaw'un iki cildi o kadar hatalarla doludur ki, bu hataların tümüyle bir dökümünü yapmak mümkün değildir: Colin Imber, "History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, I, *Empire of the Gazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808*. By Stanford J. Shaw. *Reform, Revolution, and Republic. The Rise of Modern Turkey 1808-1975*. By Stanford J. Shaw and Ezel Kural Shaw", *The English Historical Review*, 93/367 (1978), 393-395.

çerçeveden yoksun olduğunu, yeni çalışmaların eskileri ile huzursuz bir birliktelik içerisinde olduklarını, ne onları etkilediklerini ne de onlardan etkilendiklerini söylüyordu! Yazısının yıkıcı cümlesi ise şuydu: “I found the effort to be, at best, a duplication of a similar though more detailed and earlier study by a modern Turkish historian.” [Çabayı, evvelce bir Türk tarihçi tarafından gerçekleştirilmiş benzer ancak daha detaylı bir eserin, en iyi tabirle, bir kopyalanma ameliyesi olarak görüyorum.] Abou-El-Haj, böylece Shaw’un çalışmasına ilk eleştiriyi yazan isim olmuştur. Vryonis’inki bundan altı sene sonra gelecekti.

Etkilenmiştim. Türkiye’de yaygın dolaşım alanı bulmuş bir ders kitabından bahsediliyordu. Öğrenciliğimde Türkiye’de en yaygın dolaşım imkanı bulmuş iki Batılı tarihçi olarak *The Emergence of Modern Turkey* [Modern Türkiye’nin Doğuşu]¹³ yazarı Bernard Lewis (ö. 2018) ve Stanford Shaw’u görmüştüm. Ankara’daki öğrencilik yıllarımda, bir asistanın dersimize girdiğinde, Shaw’un kitabında aktardığı bir konuyla ilgili sınıfta bir anlaşmazlık yaşandığında, şaşkınlıkla bölüm toplantı odasına gidip konuyu odadaki bir başka asistan ile paylaştığında, asistanın tartışmaya mahal olmadığı, Shaw’un eserinin alandaki en muteber eserlerden olduğunu söylediği hatırımdaydı. Yani, eserin içeriğinin sorgulanacak yanı olmadığı demektir bu. Evet, Türkiye’de çok yaygın dolaşım alanı bulmuş bir ders kitabından, bir başvuru eserinden bahsediyoruz.

Yazdığım ödevlerden birinde Shaw’a referans vermeme takılan Abou-El-Haj, “niye Shaw’a referans veriyorsun ki, kaynağına, yani Uzunçarşılı’ya referans vermelisin!” demişti. İstanbul Şehir Üniversitesi’ndeki 24 Nisan 2018 tarihli, “Ottoman Historical Writing, An Intimate Journey” [Osmanlı Tarih yazıcılığı: Samimi Bir Yolculuk] başlıklı konuşmasında da, Shaw’un bu çalışmasının Uzunçarşılı’nın eseri ile bilgi ve dipnot benzerliğine dikkat çekti ve bunun intihal olduğunu yıllar sonra yinelemiş oldu. Kendisinin yazısına rağmen, Shaw’un her zaman listelerde Osmanlı tarihi çalışmalarında en baş okuma önerilerinden birisi olması dolayısıyla duyduğu şaşkınlığı ve kritiğinin karşılık bulmamasından, dikkate alınmamasından duyduğu hayreti dile getirdi.

Abou-El-Haj meydan okumayı seviyordu. Bu tavrı, yazılarında da konuşmalarında da öne çıkıyordu. Herkesin ak dediğine kara demeyi seviyor, Cambridge University Press’in yahut bir başka muteber üniversite yayınevinin bastığı, alanda çok atıf alan bir kitabı mahkum etmekten imtina etmiyordu. Aynı şeyi, geniş kitlelerin Cemal Kafadar’ı konuştuğu dönemde yapma fırsatını ıskalamadı. *Between Two Worlds* [İki Cihan Âresinde], sadece Osmanlı tarihi sahasında değil, Osmanlı dışı sahalarda da etki yaratan, çok konuşulan bir çalışma

13 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, London 1961. Türkçesi: Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, 2. bs., Türk Tarih Kurumu, Ankara 1970.

iken yine alanın en etkili dergisinde, *American Historical Review*'de, bir kısa eleştiri yazısı¹⁴ yazmaktan kendini alıkoyamadı. Yazıda, Kafadar'a neo-oryantalist demişti. Oysa Kafadar'ın tüm mesaisi, oryantalist tarihçilik şablonlarını yıkmaya çalışmak değil miydi? Abou-El-Haj neyi kastediyordu? Yazı çok kısa olduğundan, neyi kastettiğini teferruatlı anlatmadığından anlayamıyordum. Acaba, Kafadar kendisine yanıt verse, yazacağından emin olduğum cevabi yazısında zihnindekileri detaylandırır mıydı? İkna edici olur muydu? Linda T. Darling ile yaşadığı polemikte olduğu gibi müttefik kuvvetler (Peter Gran gibi¹⁵) desteğe gelir miydi? Abou-El-Haj, bana göre Kafadar eleştirisinde kantarın topuzunu kaçırmıştı ve Kafadar da zaten yanıt vermeye dahi tenezzül etmedi. Oryantalizm töhmetinin bir kılıç gibi insanların kafasında dolanmasını da yersiz ve haksız buluyorum. Abou-El-Haj, bazen eleştirinin cazibesine kendisini öylesine kaptırıyordu ki, derste alanın en üretken isimlerinden birisini çok sert eleştirdikten sonra, herhalde ölçüyü kaçırdığını düşünmüş olacak ki, belki bir toparlama ifadesi olarak, konuyu kişiselleştirdiğini fark edip, “bu insanlar çok parlak zekalı insanlar, ancak neden bu tür sorunlu gündemlerle yazıyorlar?” gibi ifadelerle vaziyeti yumuşatmıştı.

Neden bu kadar öfkeliydi? Bu yazıları öfkeden mi, öfkeyle mi yazıyordu? Bölümdeki Amerikalı asistan arkadaşlardan biriyle sohbet ederken, “Rifa‘at bu kitabiyat yazılarını gece sinirli bir biçimde klavyenin başına oturup, klavyenin tuşlarına vura vura mı yazıyor?!” derken, istihza doluğu gülüşünü unutmuyorum. 2005 kışıydı. Aynı asistanın yeterlik sınavı aşamasında, Osmanlı/Orta Doğu tarihi üzerine bir doktora yapmaktan vazgeçip yeni bir danışmanla, başka bir coğrafya hakkında ve tamamen alakasız bir konuda yeni bir başlangıç yapmasına sebebiyet vermişti. Asistanın müstehzi gülüşü karşısına çıkmıştı. Doktora tez önerilerimizin bölüm önünde bir tür ön versiyonlarını sunduğumuz doktora seminer dersi kapsamında düzenlenen mini konferansta, asistanın konuşması akabinde Abou-El-Haj'ın kurduğu cümle dün gibi aklımdadır: “What authority does the *New York Times* have to talk about Lebanon?” [*New York Times*'in Lübnan hakkında konuşabilme yetkisi nedir?]. Öğrencinin Arapça olsun yahut Türkçe olsun temel kaynakları okumasını istiyor, araştırmanın bu kaynaklara dayanmasını bekliyordu. Arkadaşımız Türkçeye başından beri meyletmedi; Arapça ile yoluna devam etmeyi tercih etti ve aslında bu öğrencinin, *Classics* (MENA)

14 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, “Review: *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State* by Cemal Kafadar”, *American Historical Review*, 101/5 (1996), 1588-1589. Neo-oryantalizm tabiri ile kastının ne olduğunu ve Kafadar'a müstakil bir paragraf ayırarak, eleştirisinin bir derece daha detaylarını (s. 76) dört sene sonra yayımladığı makalede bulabiliyoruz: Rifa'at Ali Abou-El-Haj, “Historiography in West Asian and North African Studies since Said's Orientalism”, *History after the Three Worlds*, ed. Arif Dirlik - Vinay Bahl - Peter Gran, Rowman & Littlefield, Lanham 2000, 67-84. Türkçesi: “Sa'id'in Şarkiyatçılık'ından Bu Yana Batı Asya ve Kuzey Afrika Çalışmalarında Tarih Yazıcılığı”, çev. Selen Göbelez, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 13-14 (2003), 7-28.

15 Birisine yazılan eleştiriye, bir başkasının yanıt vermesinin bildiğim tek örneği Abou-El-Haj-Darling-Gran olayıdır. Peter Gran, “A Response to Linda Darling's Review of *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*”, *International Journal of Middle East Studies*, 26/3 (1994), 553-554; Linda Darling, “A Reply to Peter Gran”, *International Journal of Middle East Studies*, 26/3 (1994), 555-556.

bölümünden Prof. R. Kevin Lacey'den beraber aldığımız Arapça derslerinde, gayretinin ve ilerlemesinin şahidiydim. Ama bu mini konferansta Arapça kaynaklara dayalı bir ödev hazırlayacak düzeye gelememişti. Abou-El-Haj'dan korkuyordu ve korktuğu da başına geldi.

Indiana'daki Notre Dame Üniversitesi'nde bir toplantı esnasında, alanın kıdemli isimlerinden birinin “Rifa‘at’ın sinir hastalığı (*nerve disease*) var” dediğini duyduğumda şaşırımdım. Daha önce bunu duymamıştım. Tüm taşları bir araya getirdim. Yineliyorum: Sinirle mi, sinirden mi yapıyordu? Eleştirme refleksi akademik miydi, etnik, ideolojik mi? Hep Batılıları mı/kendine göre Batılılaşmış Doğuluları mı (*self-orientalists*)¹⁶ eleştiriyordu? Onu iyi tanıyan bir öğrencinin dediği gibi, basitçe Batılılardan hoşlanmıyor muydu? Edward Said de (ö. 2003) *Oryantalizm*'i sinirle mi, sinirden mi yazdı? Amerika'da kariyer yapan bir Filistinlinin yaşadıkları mı yazdırdı ona bu yaygın dolaşım alanı bulan kitabı? Abou-El-Haj da Said gibi bir Filistinli-Amerikalı profesör olarak aynı damardan mı besleniyordu?¹⁷ Abou-El-Haj, “Sa'id'in *Şarkiyatçılık*'ından Bu Yana Batı Asya ve Kuzey Afrika Çalışmalarında Tarih Yazıcılığı”¹⁸ makalesini Said'in alandaki tavrına eklemek, Said'i desteklemek için mi, yoksa eleştirmek için mi yazdı? Abou-El-Haj Müslüman kökenlere sahipti, Said ise Hıristiyan. Şehir Üniversitesi'nde 2018'de yaptığı konuşmada, ahir ömründe, neden ilk öğrencilik yıllarında meşhur Batılı oryantalistlerin kendisine karşı tavırlarını unutmadı, konuşmasına onlarla başladı? Peşi sıra örnekler sıraladı: Bunlardan birisi H. A. R. Gibb (ö. 1971) idi. Harvard'a 1958 yazında Farsça öğrenmek için gittiğinde, onunla yaşadığı tecrübe ve burada onun şahsında hissettiği düşmanlığa yer verdi. Bir başka verdiği örnek Roger Owen (ö. 2018) idi. “Arapça bilmiyordu” dedi. “Bölgeye ilişkin bilgisi herhalde, Amman'a gittiğinde havaalanından şehre giderken, taksicilerle sohbeti esnasında oluşmuştur.” diyerek istihza etti. Kız kardeşi Samira Haj ile birlikte yaşadığı tecrübeyi aktarışı ilginçti. Bir toplantıda, Owen'ın “Rifa‘at and his sister Samira attacked me” [Rifa‘at ve kız kardeşi Samira bana saldırdı] dediğini aktardı. Sorularına yanıt dahi vermediğini ifade etti. Tüm bu anlattıkları ile mini-konferansta asistanın programdan atılmasına varacak aşamaya gelmesine kadar yaşananları bir araya getirdim. Çünkü asistana şunu da demişti: “Senin buradaki yaklaşımın, söylediklerin beni doktora öğrencilik yıllarıma götürdü.” 2018'de Şehir'de Owen'ın Arapça

16 Oryantalizm, self-oryantalizm meselelerine çok kafa yoran Arif Dirlik'e çok saygı duyuyordum. Dönemde Chinese University of Hong Kong bünyesinde görev yapmakta olan Dirlik, 2008 Şubat'ında “Civilization-Talk and Contemporary Global Relations: Predicament and Promise” başlıklı konferansını vermek üzere Binghamton'a geldiğinde Abou-El-Haj'ın tavırlarından bu belliydi. Bu konuşmanın içeriği şurada bulunabilir: Arif Dirlik, “Medeniyet Konuşmaları ve Çağımızın Küresel İlişkileri: Güç Durumlar ve Ümit Verici Hususlar”, *Avrasya Dosyası*, 13/2 (2007), 235-251.

17 Suraiya N. Faroqhi ile Cornell H. Fleischer, *Modern Devletin Doğası*'na yazdıkları takdim yazısında, Abou-El-Haj'ın çalışmasını, Orta Doğu tarihçiliğinde Edward W. Said ve Maxime Rodinson ile özdeşleşen eleştirel gelenek ile ilişkilendirirler. Leslie P. Peirce, kitabı (onun deyimiyile “*essay*”) koymaya çalıştıkları seviye bakımından Faroqhi ile Fleischer'ı çok cömert bulur: Leslie P. Peirce, “Reviewed Work(s): *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*”, *Middle East Studies Association Bulletin*, 29/2 (1995), 238.

18 Bkz. dipnot 14.

bilgisinin kıtlığına atf yapıyordu; ama aslında ta 1979'da Owen'ın kaynak dili bilmeyişini yazılı olarak da eleştirmişti. Owen'ın Thomas Naff ile birlikte derlediği *Studies in Eighteenth Century Islamic History* başlıklı kitaba yazdığı girişte, 18. asrın ekonomik alt yapısını anlamak için İslam'ın ilk yüzyılına gidişine atf yapıyor, devletin erken dönemlerinde geliri kontrol edebilirken 18. asır itibarıyla bunu yapamadığını ifade ediyordu. Owen'ın birincil kaynakları kullanma ehliyeti olmadığından bu değişimi açıklayamaz diyordu¹⁹.

Ölmeden kısa süre önce bana yazdığı mesajlarda ABD'de işe alımlarda dini ve etnik kökenler meselesine takılmıştı. Gerçekten Abou-El-Haj'ın düşündüğü gibi Amerika'da ve Avrupa'da da işe alımlarda dini-etnik kökenler belirleyici oluyor mu? Abou-El-Haj, kütüphane raflarında duran kitapların salt bilim için durmadığını, kitapların bir gündemi olduğu, bir gündem için yazıldıklarını söylüyordu. Bilginin üretiminin, siyasetten ve gündemden, onun en sevdiği tabirle söyleyeyim, kontekstten (bağlamdan) ayrı düşünülmeceğini vurguluyordu. Abou-El-Haj'ın kontekste ısrarlı atfı artık hafiften bir istihza konusu bile olabiliyordu. Bölümdeki profesörlerden biri bir sözlü sınav öncesi, "Rifa'at'ın ne soracağı sürpriz değil, sana sorsa sorsa bolca kontekst hakkında bilgi soracaktır." demişti.

Neden kısa yazıyordu? Neden ikincil literatüre atf yapmak konusunda çok cimriydi?²⁰ En yaygın dolaşım alanı bulmuş metni *Modern Devletin Doğuşu* da nihayet bir kitap için kısa bir metindi, zaten kısalığından güç alarak Leslie Peirce, referans verdiğim yazısında kitaptan "essay" diye bahsedebiliyordu²¹. Bir ders arasında, kendisine o sıralar üzerinde çalışmakta olduğu kefalet konulu Türkiye'de yapılmış bir tezden bahsettim; hiç umursamadı. Kim yapmış, ne yazmış, temin edebilir misin, demedi bile. Kendini çok beğeniyordu. En yetkin analizi kendisinin yapabileceğinden emindi. İkincil literatürü takip etmediğinden değil; ölümüne

19 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, "Reviewed Work(s): *Studies in Eighteenth Century Islamic History* by Thomas Naff and Roger Owen", *The Historian*, 41/4 (1979), 790.

20 *Formation of the Modern State*'in ikinci baskısına yazılan bir kritikte, yeni baskının en zayıf tarafının kaynakçası olduğu vurgulanıyordu: Yeni baskı 2005 tarihini taşıyor olmasına karşın kaynakçada 1990 sonrasına ait hiçbir şey yoktu. Yeni çalışmalar metne entegre edilmemişti. Hatta kendisinin Osmanlı şehri üstüne derlemesi için bile "baskıda" notu kaldırılmamıştı. Bkz. Thomas M. Izbicki, "Reviewed Work(s): *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*. 2nd ed. by Rifa'at Ali Abou-El-Haj", *MELA Notes*, 79 (2006), 38-39. Birinci baskıdan ikinci baskıya güncelleme olmaması ve yeni literatürün katılmayışı şurada da dillendirildi: Benjamin Thomas White, "Reviewed Work(s): *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*, 2nd Edition by Rifa'at Ali Abou-El-Haj", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 37/3 (2010), 457-459. Özenli bir editoryal süreçten geçmeyişi, Virginia H. Aksan tarafından ilk baskı için vurgulanmıştı: Virginia H. Aksan, "*Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*", *Turkish Studies Association Bulletin*, 16/2 (1992), 277. Şüphesiz bu durumlar, biraz da, Abou-El-Haj'ın yiten heyecanı ile ilgiliydi. College-in-the-Woods'taki içine dahi girmek içinden gelmeyen odası onun dinamik bir araştırmacı profili sergilemediğini gösteriyordu. "Ottoman & Arab Primary Sources" dersinin eski bir izlencesini bizimle paylaşmıştı. İzlencenin üzerindeki tarihi de güncelleyecek mecali yoktu, yeni kaynaklar ekleyecek de.

21 Peirce, "Reviewed Work(s): *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*". Ayrıca bkz. Leslie Peirce, "Changing Perceptions of the Ottoman Empire: The Early Centuries", *Mediterranean Historical Review*, 19/1 (2004), 22, 27 (dipnot 35): "In a widely read essay, Rifa'at Abou-el-Haj has addressed..." [Çokça okunan bir makalesinde Rifa'at Abou-el-Haj şuna işaret etti...].

kadar ikincil literatürü çok iyi takip ettiğini biliyorum. Şehir Üniversitesi'ndeki konuşması bunun delilidir. Burada, genç kuşağın çalışmalarına temas etti ve tabii ki yine eleştireldi.

Quataert da ikincil literatürün takibi hususunda çok iyiydi. Alanda çıkan İngilizce her şeyi hemen okuyor ve bizlere okutuyorlardı. Ülkenin en güçlü Osmanlı tarihi programı olduklarını iddia ediyorlardı. Abou-El-Haj, Amerika'nın en iyi okullarındaki üretimin çok sıkıntılı olduğu düşüncesindeydi. Buralardaki üretimi oryantalizm ile bağdaştırıyordu. Amerika'nın okulun alt yapı imkanları bakımından en güçlü Osmanlı tarihi programı Binghamton olmasa da, çalışma disiplinleri ve akademik mentorluk kuvvetleri bakımından Abou-El-Haj-Quataert ikilisinin muazzam bir iş çıkardığı fikrindeyim. Beğeni eşikleri yüksek, iş yapma kapasiteleri önde iki isim idiler. SUNY-Binghamton Tarih Bölümü'nün Osmanlı tarihi programının esas yürütücüsü Quataert idi; Abou-El-Haj ise destek veriyordu. Aralarında bir tansiyon var gibiydi; ancak bir yandan da muazzam bir harmoni içindeydiler. Tansiyonun nedenlerinden biri, Abou-El-Haj'ın yukarıda örneklediğim gibi parlak isimlere kamuoyu önünde meydan okumayı sevmesiydi. Meydan okumayı sevdiği isimler arasında Quataert da vardı. Quataert'in üretkenliğini bile tiye alabiliyordu. Bir defasında bir öğle yemeğinde kendisine bir şey sorduğumuzda, "Quataert bilir, benim onun kadar kitabım yok." demişti.

2007 senesinin Ekim ayı sonlarıydı. Christoph K. Neumann, Quataert'ın doğduğu şehre, Rochester'a, bir ziyaret için gelmişti. Hazır Upstate New York'a kadar gelmişken, Quataert, onu Binghamton'da, üniversitede konuşurmak istedi ve "The Failure of a Curious Art: A Reappraisal of the Reception of the Printing Press in the Ottoman Empire" [Dikkat Çekici Bir Hünere Yitimi: Osmanlı İmparatorluğu'nda Matbaanın Alınlanmasının Bir Yeniden Değerlendirmesi] başlıklı bir konuşma yapacağı bizlere ilan edildi. Lakin, *University Union* binasının üçüncü katındaki sınıfta uzun süre beklememize rağmen Neumann gelemedi. Uzun ve gergin bir bekleyişti, özellikle de davetin sahibi Quataert için. Biz oturuyorduk, o ise ayakta müteheyyiç ve müteyakkız bekliyordu. Bu gergin dakikalarda dahi Abou-El-Haj, Quataert'a salvolar savurmayı ihmal etmedi: "Donald, Neumann gelmediğine göre çıkıp sen anlatabilirsin şu Macar dönmesinin matbaacılık faaliyetlerini!" dedi. Quataert, salvoya aynı tonda karşılık vermeyi tercih etmedi; şaşırı biçimde sanki normal bir davetmiş gibi, "evet, sanırım ben konuşsam, matbaanın ekonomik yönü üzerinde bir şeyler söyleyebilirim." diyerek ortamı yumuşatmaya çalıştı. Neumann'ın gelmesinden ümidimizi kestiğimizde dağıldık.

Abou-El-Haj ile Quataert arasındaki gerilimi beş sene boyunca hep hissettim; ancak yukarıda da ifade ettiğim gibi, bir yandan da aralarında iyi bir ahenk yok değildi. Quataert öldüğünde, Abou-El-Haj Binghamton'da 2 Nisan 2011'de *Celebrating the Life of Donald Quataert* [Donald Quataert'ın Hayatını Anmak] isimli anma toplantısında konuşurken ağlamaklı oldu²². Konuşmasında yıllara sari dostluklarını, ailece paylaştıklarını vurguladı.

22 Konuşmaya şuradan erişilebilir: <https://www.binghamton.edu/mena/quataert/bio.html>.

Donald Quataert'ın eşi Jean de İstanbul'a geldiğinde Abou-El-Haj'ın bu konuşmasına atıfla ağladı. Eş editörlüğünü üstlendiğim Quataert anısına çıkardığımız kitaba verdiği yazı bu konuşmanın metnidir²³.

Arada hissedilen önemsiz ve öğrencilere pek bir somut zarar getirmeyen bu gerilime karşın, öğrencilerin yetiştirilmesi konusunda iş birlikleri sorunsuz işliyordu. Bölümdeki doktora eğitiminin en önemli aşamalarından sayılan yeterlik sınavı için Quataert okuma listesinden sorumlu iken Abou-El-Haj kaynak dillerden birinden metinlerin İngilizceye çevirisi sınavından ve doktora tez önerisinden sorumluydu. Tüm öğrenciler Quataert ile tezlerini yazıyordu. Bir istisna, Kasım Kopuz idi ki, ona da tezini bitirtmeye muvaffak olmadı. Kopuz'a tezini bitirme kararlılığı gösteren ise Quataert'ın halefi Kent F. Schull oldu. Schull ile Beylerbeyi'nde Karadeniz pidesi yerken, "Kasım'a tezini bitirteceğim" derken yüzündeki kararlılığı hatırlıyorum. Dediğini yaptı ve Binghamton'da Faruk Tabak'ın (ö. 2008) tezi örneğinde olduğu kadar, belki ondan da uzun sürede bitirilmiş doktora tezlerinden birine danışman olarak imzasını attı²⁴. Binghamton'da bugün Schull ile, sadece Quataert'a halef bir işe alım değil, aynı zamanda Abou-El-Haj'ın ayrılmasından sonra doğan erken modern dönem boşluğunu doldurmak üzere de bir tarihçinin, Alexander Shopov'un, istihdamını son derece olumlu buluyorum. Osmanlı tarihinin Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrası ile bütünlüklü temsili bu küçük şehirde sürüyor. Umuyorum, Schull-Shopov ikilisi de, Quataert-Abou-El-Haj ikilisi gibi pek çok nitelikli doktora tezinin ortaya çıkmasına vesile olurlar.

Abou-El-Haj, Binghamton'da hiçbir akademik etkinliği kaçırmazdı. Şehre kıdemli, kıdemsiz kim gelse gider dinler, bizi de katılmaya sevk ederdi. Dönemde Kanada'da McGill Üniversitesi'nde henüz bir doktora öğrencisi olan Mehmet Karabela, Ekim 2004'te, "Into the Darkness: The Stagnation of Islamic Theology, 1258-1850" [Karanlığa Gömülü: İslam İlahiyatının Durağanlığı, 1258-1850] başlıklı bir konuşma yapmaya geldiğinde Abou-El-Haj salonda hazırды. Dikkatle dinledi, katkıda bulundu, teşvik etti, övdü. Sanırım, o daha çok yerleşik isimlere karşı acımasızdı. Nisan 2008'de, o dönemde Bilkent Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan ve The Levin Distinguished Scholar in Turkish Affairs unvanını taşıyan Ümit Cizre, Binghamton'a geldi. Konuşması Türkiye'nin güncel siyaseti üzerine olup, "Contemporary Turkish Politics: Demystifying Secularism and Politic Islam" [Çağdaş Türk Politikası: Sekülerizm ve Siyasal İslam'ın Gizemini Çözmek] başlığını taşıyordu. Cizre belli ki Abou-El-Haj'ın huyunu biliyordu. Konuşması boyunca sürekli ona atıfla, "dikkatli olmalıyım zira Abou-El-Haj burada!" deyip durdu. Bu atıfları işe yaradı, konuşma sona erdiğinde Abou-El-Haj yumuşamıştı. Söz almak durumundaydı, zira herkes onun eleştirilerini

23 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, "Donald's Memorial", *History from Below: A Tribute in Memory of Donald Quataert*, ed. Selim Karahasanoğlu - Deniz Cenk Demir, İstanbul Bilgi University Press, İstanbul 2016, 57-58.

24 Kasım Kopuz, *Reproduction of the Ottoman Legal Knowledge: The Case of Ibrahim Al-Halabi's Multaqa Al-Abhur and Defining the Concept of Baghy in Commentarial Writings on It (16th to 18th Centuries)*, State University of New York at Binghamton, Doktora Tezi, 2019.

bekliyordu. Bilinen sert girişlerinden birini yapmadı, “peki madem bir şeyler söylemeye çalışayım” dedi ve AK Parti’nin bir boşlukta ortaya çıkmadığını, bu siyasal oluşumun halkta bir alt yapısı olduğunu vurguladı. Leslie P. Peirce ise Cizre kadar şanslı değildi. *Center for Medieval and Renaissance Studies*/Ortaçağ ve Rönesans Çalışmaları Merkezi’nin (CEMERS) davetlisi olarak, 2008 Kasım’ında “Domesticating Sexuality: Harem Culture in Ottoman Imperial Law” [Cinselliğin Evcilleştirilmesi: Osmanlı Hukukunda Harem Kültürü] başlıklı bir konuşma yapmak üzere Binghamton’a gelmişti. Konuşma bitir bitmez ilk sözü alanlardan birisi, bekleneceği üzere, Abou-El-Haj idi. “I found your framework problematic” [bakış açısını sorunlu buldum] gibi bir cümleyle söze başladı. Peirce, “Rifa‘at problematik bulmasan şaşardım” dercesine, kelimeyi uzatarak ve vurgulayarak “why” dedi. Rifa‘at neleri/nereleri problematik bulduğunu sıraladı. Devamı hatırımda değil.

Sadece Binghamton’da değil, civardaki etkinlikleri de kaçırmazdı. Muhakkak soru sorar, katkıda bulunurdu, bu katkıda da elbette eleştirel olurdu²⁵. Katıldığı konferanslar neticesinde oradaki tartışmaları döndüğünde bizlerle paylaşırdı. 2005 Ocak’ında Princeton’da düzenlenen “Rethinking Culture in the Ottoman 18th Century” [18. Yüzyıl Osmanlı’sında Kültürü Yeniden Düşünmek] isimli etkinlik gibi. Konferanslardaki çıkışları aramızda gündem olurdu; yıllar sonra Axel Çorlu, birlikte katıldıkları bu Princeton konferansını unutmuyacaktı²⁶. Kendisinden “Karşılaştırmalı İmparatorluklar” dersini aldığım sömestr (2006), Kanada’da son yıllarda üzerinde çalışmakta olduğu kefalet çalışmasını²⁷ sunmasının akabindeki derste heyecanla aldığı tepkileri ve bunlara verdiği cevapları anlatmasını unutmuyorum.

Kendisinden iki ders aldım: “HIST 572A Ottoman & Arab Primary Sources and Their Historical Uses” [Birincil Osmanlı ve Arap Kaynakları ve Tarihsel Kullanımları]/Bahar 2005, “HIST 501K Comparative Empires” [Karşılaştırmalı İmparatorluklar]/Bahar 2006. HIST 572A’nın tanımını şöyle yapmıştı:

The course aims at acquainting graduate students in the reading, translation, and analyses of a variety of Ottoman Turkish and Arab primary sources (archival and literary) written in the 16th to 20th cs. The course aims at the assessment of the historical value of these sources, and proposes approaches to their various uses through the construction of the contexts for their production and reproduction in terms of time, place, individuals or institutions.

25 Darling de *Modern Devletin Doğası*’na yazdığı kritikte, “... after years of asking provocative questions at conferences ...” [yıllar boyu konferanslarda hep provokatif sorular sormasına] atıfta bulunur: Darling, “Review: *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries* by Rifaat Ali Abou-El-Haj”, 120.

26 Y. Doğan Çetinkaya - Gülhan Balsoy - Baki Tezcan - Cengiz Kırılı - Axel Çorlu - Oktay Özel, “Rifa‘at Abou-El-Haj’ın Ardından: Osmanlı Tarihini Tutkuyla, Coşkuyla Tartışan ve Yeni Kapılar Açan Bir İnsan”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 19 (2022), 171.

27 Bkz. aşağıda dipnot 44.

Bu ders, lisansüstü öğrencilerin 16. yüzyıldan 20. yüzyıla çeşitli Osmanlıca ve Arapça birincil kaynakların (arşiv ve anlatsal) okunması, çevirisi ve analizini öğretmeyi amaçlıyor. Ders ayrıca; bu kaynakların zaman, mekan, bireyler veya kurumlar bazlı yeniden üretilmiş olduklarını dikkate alarak, bağlamlarına oturtulmaları suretiyle, tarihsel kıymetlerinin tespitini ve muhtelif kullanma biçimleri hususunda yaklaşımlar önermeyi de amaçlıyor²⁸.

Dersin amaç kısmına yazdığı özellikle son kısmı, aslında Abou-El-Haj'ın tarihçilik anlayışının özetidir: 1. Tarihsel kaynaklardaki bilgiler verili gerçeklik ifadesi olarak alınmamalıdır. 2. Tarihçi tarihsel gerçekliği kendi bağlamında yeniden kurar. İlk dersin birinci yarısında kaynak okutuyor, ikinci yarısından okunan kaynak/belge çerçevesinde bir tartışma oluyordu. *Modern Devletin Doğası*'nı yazarken kullandığı bazı mühimme kayıtlarını vb. okutuyordu. İstanbul'dan doktora tez araştırmasından yeni dönen arkadaşlarımızın da taze arşiv araştırmalarının neticesinde ortaya çıkan belgelerden de bir seçki okutmayı ihmal etmemişti. Arkadaşlarımızın rastgele getirdiği bazı ağır belgeleri okumak konusunda zorlanmıyordu. Ana dili Türkçe olmayan meslektaşlarımızın Osmanlıca okuma konusunda yaşadığı zorluğu onda izlemedim. Belki ana dilinin Arapça olması ona fayda sağlıyordu. "Ottoman and Arab Primary Sources" kalabalık bir sınıfı. Sanat tarihinden, sosyolojiden seçenler vardı. Sınıfın kahir ekseriyeti Türkiye'den gelen öğrencilerdi. "Comparative Empires" dersi de kalabalıktı. Dersin sınırları Osmanlı'yı çok aşırıyordu. Peter Gran, Jack A. Goldstone, Harry D. Harootunian, Huri İslamoğlu ve Peter C. Perdue gibi isimleri okutuyordu. Long Beach gibi ufak bir üniversitede ders verdiğinden, büyük Amerikan üniversitelerindeki gibi Osmanlı programına sahip olmamaktan kaynaklı pek çok derse girdiğinden, Osmanlı dışı sahaları da iyi biliyordu. Bu ikinci derste çok iptaller yaptı. Sağlığı da çok el vermiyordu, dinamizmini de kaybetmişti.

Abou-El-Haj, Quataert gibi Türkiye'ye periyodik gelen arşiv çalışması yapan bunlara dayalı kitaplar-makaleler yazan birisi olmadı. Sınırlı sayıda ikincil kaynağa referans veriyordu. Birincil kaynaklar hususunda da durum farklı değildi. Gerek 1703 İsyanı'na dair kitabı ve gerekse *Modern Devletin Doğası* sınırlı sayıda kronik, nasihatname, biraz da mühimme gibi kaynaklara dayanıyordu. Geç dönem makalelerinde, 16. asır Kudüs kadı sicillerini kullanmaya başlamıştı. Belge-yoğun çalışmayınca, Türkiye'den bu yönde beslenmeyi seçmeyince tartışmaları büyük oranda teorik kaldı. Bunun eksikliğini belki hissetmiş olacak ki, yoğun teorik tartışmaya dalan öğrenciyi tez savunmasında uyarma ihtiyacı hissetmiş, bölümün tarih bölümü olduğunu hatırlatmıştı.

İki kitaba imza attı: Rifa'at A. Abou-El-Haj, *1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics* (Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, Leiden 1984); Rifa'at A. Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries* (State University of New York Press, Albany 1991; İkinci baskı:

28 Çeviri benim. S.K.

Syracuse University Press, 2nd ed., Syracuse 2005²⁹). Birinci kitabı, doktora tezinin (Princeton 1963)³⁰ bir tür devamı niteliğinde bir çalışma idi denebilir. Tezi hiçbir zaman kitap formunda basılmadı. Bir derste, doktora tezimi okusanız beni tanıyamazsınız dediğini hatırlıyorum. Kastı şuydu: Hocalarının fikirlerine katılmıyordu, jürinin kabul edeceği ölçütlerde bir metin ortaya koymak durumundaydı. İkinci kitabı ise ona esas şöhreti getiren çalışması oldu. Türkçeye çevrilmesi ile de hem Türkiye’de tanınma imkanına kavuştu hem de ülkemiz tarihçiliğinde geniş etki yarattı. Osmanlı tarihçiliğinde en üretken isimlerden biri değildi; ancak en etkililerindendi. Üçüncü bir kitabı daha vardı; Irene A. Bierman, Donald Preziosi ile birlikte editörlüğünü yaptığı az bilinen bir derleme: *The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order* [Osmanlı Şehri ve Kısımları: Kentsel Yapı ve Toplumsal Düzen]³¹.

Abou-El-Haj, çok sayıda kitaba ve makaleye imza atmadı. Onun temel uğraşlardan biri, yukarıda da çokça atıflarımdan anlaşılacağı gibi *book review*/kitabiyat yazmak idi. Dergilerde Abou-El-Haj’ın kritikleri, ona cevaplar, cevaplara cevapları görülebilir. Atıf yaptıklarım dışında onun eleştiri oklarından kurtulamayanlardan daha niceleri vardır. Metin Kunt hakkında yazdığı eleştiri ise, zannediyorum, onun kitabiyat yazılarının en meşhuru, en acımasızdır³².

Makalelerini konularına göre tasnif etsek, nasihatname meselesinin onu epeyce meşgul ettiğini söyleyebilirim³³. Nasihat meselesinde temel katkısı, bu metinlerin salt bir tarihsel

29 İkinci baskının farkı, “Theorizing Beyond the Nation-State” [Ulus Devletin Ötesinde Kuramsallaştırma] başlığıyla eklenen ilkin 1994’te yayımlanmış makedir.

30 *The Reisülküttab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz*, Princeton University, Doktora Tezi, 1963. Bu tezdeki bulgularını çok sayıda referans alan şu makaleleri ile akademik dolaşıma açtı: “Ottoman Diplomacy at Karlowitz”, *Journal of the American Oriental Society*, 87/4 (1967), 498-512 [Bu makalenin Türkçe çevirisi iki parça halinde yayımlandı: Rifa’at Ali Abou-El-Haj, “Karlofça’da Osmanlı Diplomasisi-I”, çev. Yasemin Saner Gönen, *Tarih ve Toplum*, 32/191 (1999), 38-44; Rifa’at Ali Abou-El-Haj, “Karlofça’da Osmanlı Diplomasisi-II”, çev. Yasemin Saner Gönen, *Tarih ve Toplum*, 32/192 (1999), 39-45]; “The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703”, *Journal of the American Oriental Society*, 89/3 (1969), 467-475.

31 *The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order*, ed. Irene A. Bierman - Rifa’at A. Abou-El-Haj - Donald Preziosi, A.D. Caratzas, New Rochelle 1991.

32 R. A. Abu-el-HAJ, “Review Article: Metin Kunt, *The Sultan’s Servants: Transformation of Ottoman Provincial Government (1550-1650)*”, *Osmanlı Araştırmaları*, 6 (1986), 221-246; R. A. Abou-El-Haj, “Reviewed Work(s): *The Sultan’s Servants. Transformation of Ottoman Provincial Government 1550—1650* by Metin Kunt”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 77 (1987), 249-250. Kunt’un yanıtı hemen peşi sıra sayfa 250’de bulunabilir.

33 Rifaat Abou Hadj, “The Ottoman *Nasihatname* as Discourse over ‘Morality’”, *Mélanges, Professeur Robert MANTRAN*, ed. Abdeljelil Temimi, Publications du Centre d’Etudes et de Recherches Ottomanes, Morisques, de Documentation et d’Information, Zaghuan 1988, 17-30; “The Expression of Ottoman Political Culture in the Literature of Advice to Princes (Nasihatname) Sixteenth to Twentieth Centuries”, *Sociology in the Rubric of Social Science: Professor Ramkrishna Mukherjee Felicitation Volume*, ed. Ranjit Kumar Bhattacharya - Asok K. Ghosh, Anthropological Survey of India, Calcutta 1995, 282-292; Rifaat Ali Abou-El-Haj, “*Fitnah, Huruc ala al-sultan and Nasihat*: Political Struggle and Social Conflict in Ottoman Society, 1560’s-1700’s”, *Comité international d’études pré-ottomanes et ottomanes: VIth Symposium, Cambridge, 1st-4th July 1984*, ed. Jean-Louis Bacqué-Grammont - Emeri van Donzel, Divit Press, Istanbul 1987, 185-191.

gerçeklik ifadesi olarak değil de birer propaganda metni, yahut birer ideolojik aygıt olarak da görülebilmelerini sağlamaktır. Geleneksel tarihyazımı, nasihatnamelerde “tagayyür ve fesad”dan bahsediliyor; o halde bozulma, tefessüh, gerileme var, diyordu³⁴. Abou-El-Haj'ın gündemini en çok meşgul eden bir başka konu hukuk tarihi ve hukuk tarihinin temel kaynaklarından kanunnameler meselesi idi³⁵. Makalelerinden en meşhuru ise, “The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report” [Osmanlı Vezir ve Paşa Hane Halkları 1683-1703: Bir Ön Rapor] idi³⁶. Hanedan dışı ailelerin öne çıkması, güçlenmeleri onun özel ilgisini çekiyordu. Bir başka ilgi alanı tarihyazımı idi. Said'in Oryantalizm'inden sonra tarihyazımını irdelediği makalesi en çok atıf alan yazılarından biridir³⁷. Psikolojiye ilgisi vardı; Los Angeles'taki California Üniversitesi'nde psikoloji derslerine devam etmişti³⁸; tarihte ana dal (Washington and Lee Üniversitesi, 1956) yapmaya karar vermeden önce psikolojiyi denedi³⁹. Freud'dan Kohut'a psikanalitik teoriyi çalıştığı, aramızda dolaşan ancak yayımlanmamış metinleri vardı. Psikoloji alanına ilgisinin etkilerini bazı yayınlarda gördük: II. Mustafa'nın psiko-tarihsel incelemesi konulu makalesi gibi⁴⁰. Burada kroniklere yaslanarak bir sultanın psikolojisini incelemeye çalışıyordu. Bugün aslında sultanların psikolojilerinin analizi için çok zengin malzemeye sahibiz. Beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar

- 34 Bernard Lewis, “Ottoman Observers of Ottoman Decline”, *Islamic Studies*, 1/1 (1962), 71-87. Halil İnalıcık, “Osmanlı Klasik İdare Sisteminin Bozuluşu”, *Emin Bilgiç Hatıra Kitabı*, haz. Oktay Aslanapa - Ekmeleddin İhsanoğlu, İSAR, İstanbul 2000, 133-137. İnalıcık, burada Osmanlı yazarlarının bozulma, çöküş argümanlarını birer tarihsel gerçeklik olarak kabul eder ve ““Tagayyür ve Fesad'ın Derin Sebepleri” başlığı altında bu görece bozulma ve çöküşün delillerini arar. İnalıcık dönemin yazarlarının söyleminin öylesine etkisindedir ki, Devlet-i 'Aliyye serisinin bu döneme denk gelen cildinin alt başlığına “tagayyür ve fesad”ı almaktan kendini alkoyamamıştır: Halil İnalıcık, *Devlet-i Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II: Tagayyür ve Fesad (1603-1656) Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- 35 Rifa'at A. Abou-El-Haj, “Taxation, Trade, Production and Society in 16th Century Mosul (According to the *Liva Kanunnameler*)”, *La vie sociale dans les provinces arabes à l'époque ottoman*, cilt 3, ed. Abdeljelil Temimi, Publications du Centre d'Etudes et de Recherches Ottomanes, Morisques, de Documentation et d'Information, Zaghuan 1988, 17-39; “Power and Social Order: The Uses of the Kanun”, *The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order*, 77-99; Rifa'at A. Abou-El-Haj, “Aspects of the Legitimation of Ottoman Rule as Reflected in the Preambles to Two Early *Liva Kanunnameler*”, *Turcica*, 21-23 (1991), 371-383. Bir de aramızda tedavülde olan ama zannediyorum hiç basılmamış şu yazısı: “The Social Uses of the Ottoman Law (Kanun): From Feudal Regulation to Ottoman Constitution”.
- 36 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, “The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report”, *Journal of the American Oriental Society*, 94 (1974), 438-447.
- 37 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, “Historiography in West Asian and North African Studies since Said's Orientalism”. Tarihyazıcılığı konusunda şu makalesi de ilgi görüyordu: “The Social Uses of the Past: Recent Arab Historiography of Ottoman Rule”, *International Journal of Middle East Studies*, 14/2 (1982), 185-201. Daha az bilinen bir başkası ise: “An Agenda for Research in History: The History of Libya between the Sixteenth and Nineteenth Centuries”, *International Journal of Middle East Studies*, 15/3 (1983), 305-319.
- 38 <https://www.linkedin.com/in/rifa-at-abou-el-haj-446a8a105>; Kasım Kopuz, “Evensel Bir Osmanlı Tarihçiliği Mücadelesi Veren Rifa'at Ali Abou-El-Haj'ın Ardından”, *Kadim*, 3 (2022), 258.
- 39 Anadala karar verişini şurada anlatıyor: Rifa'at A. Abou-El-Haj, “Amerika'da Osmanlı Tarihçiliği”, BİSAV TV: <https://www.youtube.com/watch?v=kPVqNf19asg&t=45s>; <https://www.linkedin.com/in/rifa-at-abou-el-haj-446a8a105>.
- 40 R. A. Abou-El-Haj, “The Narcissism of Mustafa II (1695-1703): A Psychohistorical Study”, *Studia Islamica*, 40 (1974), 115-131.

bu konuda nefis malzeme sunuyor⁴¹. Tabii ben-anlatıları da: Sultan III. Murad'ın rüya defteri bu konuda eşsiz bir pencere açıyor⁴². Abou-El-Haj'ın bu öncü makalesi kullanılarak diğer sultanların psikolojilerine ilişkin tahliller yapılabilir. Arap toprakları ile ilgili, kendi doğduğu topraklarla ilgili de çalıştı⁴³. Son dönemlerinde Filistin örneğinde kefalet sistemi ile uğraşıyordu. Bu konuda kaleme aldığı, “A Probe into the Social: Ottoman Jerusalem in the Sixteenth Century” [Toplumsala Bir Sondaj: 16. Asırda Osmanlı Kudüs'ü] başlıklı taslak çalışmasını yorumlamamız için ben de dahil birkaç arkadaşla 2012 Ekim'inde göndermişti⁴⁴.

Bir gün Abou-El-Haj'ın doktora tezini çok beğendiği, savunmasında övgü dolu sözler sarf ettiği Nalan Turna beni aradı. Rifa'at Hoca Türkiye'ye gelmek istiyor, dedi. Yanılmıyorsam uzun bir süre önce Tarih Vakfı'ndan bir davet almış. Ancak bu daveti hayli vakit sonra fark etmiş ve zannediyorum fark ettiğinde artık çok geçmiş. Türkiye'ye hocayı getirmek için nasıl bir yol bulabiliriz, dedi. Benim bulunduğum üniversite bir devlet üniversitesi olduğundan imkanları kısıtlıydı elbette; ancak o dönemde imkanları oldukça geniş olan Şehir Üniversitesi'nden Yunus Uğur'u aradım. Uğur, Edirne üzerine doktora tezini yazmakta olduğu sırada, TÜBA bursuyla bir yıllığına Binghamton'a hocanın yanına gelmişti; hatta bu dönemde hoca üzerine *TALİD*'de bir yazı da yazmıştı: “Rifa'at Ali Abou-El-Haj: Osmanlı Devlet ve Siyasî Yapısına Farklı Bir Bakış”⁴⁵. Onun, hocanın Türkiye'ye gelme isteğine finansal destek üretebileceğini düşündüm. “Genel sekreterle konuşayım, bakalım” dedi. Konuştu ve tüm düzenlemeleri yaptı ve yukarıda bahsettiğim gibi Şehir'in konuyu olarak 2018'de İstanbul'a geldi. Hem Şehir'de⁴⁶, hem Boğaziçi Üniversitesi'nde⁴⁷, hem Bilgi Üniversitesi'nde hem de Bilim ve Sanat Vakfı'nda⁴⁸ konuştu. Ben hocanın bu gelişini, ilerleyen yaşında Türkiye'yi ziyaret

41 Budapeşte'de ve Erzurum'da bu konuda sunumlar yaptım: “‘Benim Vezirim:’ Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın Sadaretini Sultan III. Ahmed'in Mektuplarından Okumak”, CIEPO 21-Budapeşte, Macaristan, 9 Ekim 2014; “Lale Devri, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, Zevk ü Sefa: Sultan III. Ahmed'in Beyaz Üzerine Hatt-ı Hümayunları Üzerine Bir İnceleme”, TÜBA GEBİP Yıllık Değerlendirme Toplantısı, Erzurum, 22-24 Eylül 2017.

42 *Kitabü'l-menamat = Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları*, haz. Özgen Felek, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

43 Rifa'at A. Abou-El-Haj, “The Role of Women in the Ottoman Empire: How the *khassa* Reproduces the *khassa* — Elite Reproduction in Sixteenth Century Ottoman Jerusalem”, *Frauen, Bilder und Gelehrte: Studien zu Gesellschaft und Künsten im Osmanischen Reich/Arts, Women and Scholars: Studies in Ottoman Society and Culture*, cilt 1, ed. Sabine Prator - Christoph K. Neumann, Simurg, İstanbul 2002, 185-193.

44 Sonra bu yazı aynı başlıkla, Selim Sırrı Kuru ile Baki Tezcan'ın editörlüğünde hazırlanan “Defterology: Festschrift in Honor of Heath Lowry” başlıklı armağan özel sayıda yayımlandı: Rifa'at A. Abou-El-Haj, “A Probe into the Social: Ottoman Jerusalem in the Sixteenth Century”, *Journal of Turkish Studies*, 39 (2013), 83-93.

45 Yunus Uğur, “Rifa'at Ali Abou-El-Haj: Osmanlı Devlet ve Siyasî Yapısına Farklı Bir Bakış”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 1/2 (2003), 585-599.

46 Rifa'at A. Abou-El-Haj, “Şehir Talks 8: Ottoman Historical Writing: An Intimate Journey”, 24 Nisan 2018: <https://www.youtube.com/watch?v=PNrYFBgB4M4&t=1362s>.

47 Rifa'at A. Abou-El-Haj, “Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü Seminerleri”, 27 Nisan 2018, Bogazici University Atatürk Institute YouTube Kanalı: <https://www.youtube.com/watch?v=WA-M8s286NA>.

48 Rifa'at A. Abou-El-Haj, “Amerika'da Osmanlı Tarihçiliği”, BİSAV TV, 28 Nisan 2018, Marmara Üniversitesi Mehmet Genç Külliyesi YouTube Kanalı: <https://www.youtube.com/watch?v=kPVqNf19asg&t=45s>. Bu konuşmaya katılmadım; ancak izlediğim kadarıyla aile kökenine ve Filistin yıllarına ait epeyce bilgi vermektedir. Öğrenciliğimiz boyunca, bu hususlarda kendisi hakkında çok malumatımız olmazdı. Bunlardan hiç bahsetmezdi. Bu bakımdan, kendi ağzından verdiği otobiyografik bilgiler son derece kıymetlidir.

etmek, öğrencilerini ve dostlarını bir arada görebilmek, en son 1960'larda gördüğü İstanbul'u bir daha yaşamak isteği olarak yorumladım. Zaten konuşmasına burada hissettiği rahatlık, konfor, samimiyet, içtenlik, Cengiz Orhonlu ile tanışmaları, İstanbul'da arşiv araştırma deneyimi ile başladı. Sevdiği meslektaşları orada hazırıldı: Lowry en önde oturarak onu dinledi ve konuşma bitince söz alarak, "Rifa'at, we are both getting somewhat nearer to the end of the journey. If you were starting over, would you do anything differently?" [Rifa'at, ikimiz de yolun sonuna biraz daha yaklaşıyoruz. Yeniden başlama şansın olsa, herhangi bir şeyi farklı yapar mıydın?] dedi. Tülay Artan oradaydı. Oktay Özel Ankara'dan gelmişti. İsenbike Togan, Şehir'deki konuşmaya gelemedi ama Boğaziçi'ndekine gitti. Şehir'deki konuşması bizim tanıdığımız Rifa'at Hoca profilinden çok farklıydı. Mert Sunar da benim gibi düşündü. Normalde, oldukça filtreli konuşan hocanın burada filtreleri bir yana bıraktığını gördük. Hocanın Binghamton sonrası hayatında, eşi Barbara Abou-El-Haj'ın vefatı sonrası bir yalnızlaşma yaşadığını anlıyordum. 2015 Mayıs'ında gönderdiği bir mesajda eşinin 6 Mart'ta öldüğünden bahsediyordu.

Üçüncüsü Eylül 2022'de İstanbul'da düzenlenen, dönem eş başkanlığını üstlendiğim Osmanlı Araştırmaları Kongresi (OSARK)⁴⁹ için kendisini bilim kurulunda yer almaya davet ettim. Kabul etti ve akabinde kendisini onur konuşmasını yapmak üzere İstanbul'a getirmek istediğimizi ifade ettim. Kongreden başlıkları kendisine göndermemi istedi, buna göre bir konu üzerinde karar verebileceğini ifade etti. Vefatından kısa süre önce, 7 Şubat'ta gönderdiği yeni bir e-postada ise kongreye iştirak edemeyeceğini belirtti. Belki doktorları seyahat etmesinin doğru olmayacağını ifade etmişlerdir.

Donald Quataert hayatını kaybettiğinde, eşi Jean H. Quataert'a (ö. 2021) yazıp hocanın kitaplarını Türkiye'ye bağışlamak isteyip istemeyeceğini sorduğumda çok geç kalmıştık. Bu teklifi, hoca hayatını kaybettiğinde İstanbul Medeniyet Üniversitesi yönetimine dile getirmiştim ama bizden iyi kötü bir karar çıkmasıya, Jean kitapları Binghamton Üniversitesi Kütüphanesi'ne bağışlamıştı bile. Oysa, bir Amerikan üniversite kütüphanesi için ağırlığını İngilizce kitapların oluşturduğu bir kütüphane ayırıcı bir katkı yaratmazdı; ancak Türkiye'de İngilizce neşriyatın güçlü olduğu kütüphane birkaçı dışında pek de bulunmaz. Bu tecrübeden hareketle, Kasım Kopuz'a, hocanın kızı Sara ile irtibatını bildiğimden, hocanın kitaplarını Türkiye'ye verme hususunda ne düşünebileceğini sormasını talep ettim. Kopuz, önce bir Yunus Uğur ile konuşayım, dedi. Uğur, işi çok hızlı organize edip, kitapların Bilim ve Sanat Vakfı Kütüphanesi'ne alınması kararını çıkarttı⁵⁰. Kopuz, bu kararı Sara'ya bildirdi. Kızları kitapları bağışladılar. Rifa'at Hoca'dan intikal eden kitap mirasının, kızlarının cömertliği, Kopuz ile Uğur'un müthiş aracılığıyla ile Türkiye'de bir kütüphanede erişilebilir olacağı için

49 <https://www.osmanliarastirmalari.org/>.

50 "Ünlü tarihçi Abou-el-Haj'ın koleksiyonu BİSAV'da!", 12 Eylül 2022, https://www.bisav.org.tr/Haberler/1427/unlu_tarihci_abou_el_haj_in_koleksiyonu_bisav_da!

duyduğum mutluluğu tarif etmem imkansız. Cornell H. Fleischer, Mustafa Ali'si Türkçeye çevrildiğinde duyduğu heyecanı kitabım evine döndü diye tarif ediyordu. Rifa'at Hoca'nın kitapları da evine döndü.

Son dönemde bana peş peşe bazı mesajlar attı. Yukarıda da ifade ettiğim gibi, Amerika'da son dönem işe alım pratikleri üzerine düşünüyordu. Beraber düşünelim ve tartışalım diyordu. Bazı isimler verdi, istihdam edildikleri üniversiteleri sıraladı. Bu kişiler, bu üniversitelerde neden işe alınıyor diye soruyordu? Üzerine çok düşündüm, yazdıkları kafamda döndü durdu ama kendisine yanıt yazmadım. Çünkü önce kafamda fikirleri toplamaya çalıştım. Bir çözüm üretemedim; çünkü verdiği bazı isimleri aynı grubun içinde anlamlandırabildim ama bazılarını aynı gruba sokmakta güçlük çektim. Önemli de değil, zira Abou-El-Haj çözümlerin değil soruların peşindeydi bence. Son demlere doğru, hoca öğrenci ilişkimiz ortadan kalkınca tamamen arkadaşça davranmaya başladı. Bir burs müracaatım için yazdığı referans mektubunu dahi “belki bunu görmek hoşuna gider” notuyla benimle paylaştı.

Ne dediler?

Abou-El-Haj'ın vefatının ardından, hakkında az sayıda profesöre nasip olacak kadar vefeyat yazısı çıktı. Hocaların ölümünün ardından, alanın yerleşik dergilerinde bir yazıya rastlarız da bir sayıda pek çok yazı peş peşe pek görmeyiz. Abou-El-Haj'ın vefatının ardından, *Kadim* dergisinde aynı sayıda tam üç yazı çıktı⁵¹. Yazarlardan Kopuz, Binghamton'da çok uzun seneler kaldı, Abou-El-Haj'ı çok iyi tanıdı. Abou-El-Haj'ın metinlerimiz üzerine aldığı küçük notların dahi ne anlama geldiğini, ne tür uyarılar içerdiğini çok iyi kavriyordu. *Kadim* yazısında Abou-El-Haj'ın akademik tarihçilik anlayışını çok net verdi: “donmuş yapılar” değil “süregiden ve daima değişen bir oluşumlar bütünü” olarak tarih⁵². Binghamton'da doktora yaptığı yıllarda Abou-El-Haj'ın öğrencisi olmuş Gutman, Abou-El-Haj'ın çocukluk arkadaşı Said'in oryantalist birikimi kültürel çalışmalar ve söylem analizi içerisinden eleştirmesine karşın onun kritiklerini ekonomi-politik ve sınıf analizi üzerinden yaptığını belirtir. *Kadim*'deki bir başka yazıda, Erteğin Profesör olarak Princeton'da görev yaptığı sene öğrencisi olmuş Blumi'den hocanın kardeşlerinin ve yeğenlerinin isimlerini öğreniyoruz⁵³.

Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar'da ise bir yuvarlak masa⁵⁴ basıldı. Buradaki konuşmacıların kimileri doğrudan ya Cengiz Kırılı, Axel B. Çorlu, Gülhan Balsoy gibi Binghamton'da uzun dönem ya Baki Tezcan gibi Princeton'daki sene öğrencisi olmuş

51 Kopuz, “Evrensel Bir Osmanlı Tarihçiliği Mücadelesi Veren Rifa'at Ali Abou-El-Haj'ın Ardından”, 257-261; David E. Gutman, “In Memoriam: Rifa'at Abou-El-Haj (1933-2022)”, *Kadim*, 3 (2022), 263-265; Isa Blumi, “A Life on the Path of Knowledge: Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj'”, *Kadim*, 3 (2022), 267-268.

52 Kopuz, “Evrensel Bir Osmanlı Tarihçiliği Mücadelesi Veren Rifa'at Ali Abou-El-Haj'ın Ardından”, 260.

53 Blumi, “A Life on the Path of Knowledge: Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj'”, 267.

54 Çetinkaya - Balsoy - Tezcan - Kırılı - Çorlu - Özel, “Rifa'at Abou-El-Haj'ın Ardından: Osmanlı Tarihini Tutkuyla, Coşkuyla Tartışan ve Yeni Kapılar Açan Bir İnsan”, 147-185.

isimler, kimileri ise Oktay Özel, Y. Doğan Çetinkaya gibi onun neşriyatından etkilenmiş kimseler. Her halükarda Abou-El-Haj'ın 90 seneye varan ömründe pek çok kişiye dokunduğu anlaşılıyor. Kısa birlikteliklerinde dahi insanları etkileme gücü bulunuyordu. Cornell H. Fleischer, İsenbike Togan, Mehmet Genç ile St. Louis'deki Washington Üniversitesi'nde geçirdikleri bir ay bunun bir kanıtıdır. Bu bir aydan taşan dostluk bir ömre yayılmıştır. Dikkat edilmelidir ki, bahse konu isimlerin tümü, tarihçiliği bir neşriyat hamlesi gibi değil de bir yaşam tarzı gibi gören isimler. Az yazan ama çok düşünen, insanı görmeye çalışan, insana dokunan, hayata dokunan tarihçiler. Bu bakımdan, Abou-El-Haj'ın sesini duysa etkilenen İsenbike Hoca, İsenbike Hoca'nın adı geçince duyulan Abou-El-Haj şaşırtmıyor beni.

Tarih ve Toplum yuvarlak masasının hocanın akademik tarihçilik nosyonunu, tüm yönleriyle çok iyi yansıttığını düşünüyorum. Tezcan'ın *RoMES* yazısını⁵⁵, hazırlarken Abou-El-Haj'ın yayınlarını kronolojik bir tahlile tâbi tutarak analizi son derece öğreticidir. *RoMES*'teki analizlerini yuvarlak masaya katkısında da ortaya koymuştur. Tezcan, Princeton'daki kısa hoca-öğrenci ilişkilerine rağmen en yakınındaki isimlerden birisi olmuştur ve Binghamton'da hocanın onuruna düzenlenen konferansın düzenleyicilerindedir. Bu konferansın tebliğlerini, ilkin 2010 yılında *Osmanlı Araştırmaları*'nın 36. cildi olarak hazırladığı güzel armağan özel sayı, akabinde İngilizce ve Türkçe müstakil kitap olarak basımını sağlayan da yine Tezcan'dır⁵⁶. Nihayet Abou-El-Haj'ın ilk kitabı, *1703 İsyanı*'nın Türkçeye çevrilerek basımına⁵⁷ öncülüğü ile hocanın Türkiye'de tanınmasına en önemli katkıyı verenlerden birisi olmuştur. Tezcan, “‘neo-oryantalizm’ diye bir kavram ortaya attı 2000 senesinde”⁵⁸ diyor. Kavramı ilk kez Abou-El-Haj mı kullandı bilemiyorum ama ilk Said'in *Şarkiyatçılık*'ından bu yana tarihyazımını ele aldığı makalesinden evvel bu kavramı kullanmıştı. Yukarıda ifade ettiğim gibi, 1996'da yayımladığı Kafadar eleştirisinde bu kavramı kullanmıştı.

Bu yuvarlak masada, Abou-El-Haj'ın derslerde çok konuşmayan bir hoca tipi olduğu vurgulanmaktadır ki, bunun Abou-El-Haj'a has bir özellik olduğu kanaatinde değilim. Amerika'da lisansüstü ders işleme mantığı anlatıma değil, tartışmaya dayalı olduğundan

55 Baki Tezcan, “In Memoriam: Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj (1933-2022)”, *Review of Middle East Studies*, 55 (2022), 301-306.

56 *Beyond Dominant Paradigms in Ottoman and Middle Eastern/North African Studies: A Tribute to Rifa'at Abou-El-Haj*, ed. Donald Quataert - Baki Tezcan, İSAM, İstanbul 2010; *Hakim Paradigmaların Ötesinde: Rifa'at Abou-El-Haj'a Armağan*, der. Donald Quataert - Baki Tezcan, çev. Aytek Sever, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara 2012. *Osmanlı Araştırmaları*'nda basılan makaleler Tezcan'ın, Binghamton'da 24 Nisan 2010'da Quataert ile birlikte düzenlediği Abou-El-Haj onuruna konferansın (“Beyond Dominant Paradigms in Ottoman and Middle Eastern/North African Studies: A Tribute to Rifa'at Abou-El-Haj”). Program şuradadır: <https://www.binghamton.edu/fbc/pdfs/rifaatabouelhaj2010.pdf>) bir neticesiydi. Bu armağan hakkında bir değerlendirme için bkz. Yunus Uğur, “Toplumsalın Peşinde Tarihçilik: Siyah Giyen Adam'ın Hatırasına”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 25 (2011), 223-231.

57 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *1703 İsyanı: Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, çev. Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara 2011.

58 Çetinkaya - Balsoy - Tezcan - Kırılı - Çorlu - Özel, “Rifa'at Abou-El-Haj'ın Ardından: Osmanlı Tarihini Tutkuyla, Coşkuyla Tartışan ve Yeni Kapılar Açan Bir İnsan”, 183.

Abou-El-Haj'ın hocalık modeli de bu örüntüye uymaktadır. Bu yuvarlak masada da tıpkı, Kopuz'un yazısındaki gibi hocanın akademik mottoları çok iyi vurgulanmıştır: “devlet-merkezli bakmanın önemi”, “tarihsel bağlam”, “çağdaş bağlam”, “tarihsel süreçler”, “tarihselleştirme”, “dinamizm”, “devlet perspektifinin eleştirisi”, “karşılaştırmalı perspektif”.

Abou-El-Haj hakkında son çıkan yazılardan birisi, yine Princeton senesinde öğrencisi olmuş Janet Klein tarafından kaleme alınmıştır⁵⁹. Klein'in, onun Amerika'da bir Filistinli olarak, geldiği ilk günden itibaren yaşadığı şahsi tecrübenin akademik üretimini derinden etkilediğine yaptığı vurgu anlamlıdır. *Journal of Palestine Studies* dergisinde basılan imzasız vefeyat yazısı ise onun akademik üretimini Roger Owen ile aynı potada değerlendirmesi yönüyle ironiktir⁶⁰. Nihayet, Kasım Kopuz, yakında yayımlanacak ikinci bir yazısında *Kadim*'deki yazısına ilaveten yeni bazı detaylar veriyor⁶¹.

Abou-El-Haj, şunu vefatına kadar anlattı, anlatırken çok güldü: Bir gün Halil İnalçık ile bir konferansta karşılaştı. İnalçık, kolunu Abou-El-Haj'ın omzuna attı ve “kuvvet-i İslam” dedi. Abou-El-Haj'a sahne çok komik gelmiş olmalı ki, bunu her fırsatta vurguladı, son dönemlerinde dahi hatırdan hiç çıkmadı, attığı e-maillerde bunu tekrarladı. İnalçık'ın bu samimi tavrının neden ona bu kadar enteresan geldiğini hiç anlamadım, ama her dediğinde kendisine o kadar komik geliyor ve gülüyordu ki ben de onunla beraber gülüyordum. Müslüman kökenlerden gelmesine rağmen din ile olan mesafesinden belki. Marksist geleneğe yakındı; İslami ritüellerle bir bağı yoktu. Hayatının sonuna kadar bu durum sürmüştü ve vefatından sonra da İslami usullere göre defini değil de yakılmayı vasiyet etti. Yahut İnalçık ile zinhar bağdaşmaz tarihçilik anlayışı dolayısıyla, Müslüman kökenlerden gelmesi onun Türk tarihçiliğinin bu büyük ismi ile güç birliği etmesine yetmiyordu! Nihayet, ona göre İnalçık'ın tarihçiliği “özcü, idealize edilmiş ve dondurulmuş fotoğraflar” sunan bir tarihçilik idi⁶².

Aile mirası, kızları Dina Karam Abou-El-Haj, Sara Fleur Abou-El-Haj, Marriam Abou-El-Haj, entelektüel mirası ise eserleri ile yaşayacak.

59 Janet Klein, “Rifa’at ‘Ali Abou-El-Haj (1933-2022)”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 60 (2022), 253-257.

60 “Remembrance: Rifa’at Ali Abou-El-Haj (1933-2022): A Pioneering Palestinian Scholar”, *Journal of Palestine Studies*, 51/3 (2022), 56.

61 Kasım Kopuz, “Tarihçiliğin Peşinde Bir Ömür: Rifa’at Ali Abou-El-Haj’ın Ardından (1933-2022)”, *Cihannüma: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 9/1 (2023), yayımlanacak. Aynı şekilde İrfan Kokdaş'ın hazırladığı, “Rifa’at Hoca'nın Ardından: Osmanlı Tarihçiliğinde Yazdıkları, Göster(eme)dikleri” başlıklı yazı da, *Kadim*'in 5. sayısında (2023) çıkacak..

62 Rifa’at ‘Ali Abou-El-Haj, “Geçiş Dönemleri Üzerine Bir Not”, çev. E. Atilla Aytekin, *Tarih, Sınıflar ve Kent*, der. Besime Şen - Ali Ekber Doğan, Dipnot Yayınları, Ankara 2010, 32.

Yine birlikte bir öğle yemeği yediğimiz esnada, İnalçık'ın özendiğim tek yönü çalışkanlığı, demişti. Sanırım, bu cümle, İnalçık'ın akademik üretim performansı Abou-El-Haj nezdinde takdir edilesi idi ancak öykünülesi değildi, demekti.

TANIM

Tarih Dergisi (Turk J Hist), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin çift-kör hakemli açık erişimli bilimsel yayın organıdır. Dergi Şubat, Haziran ve Ekim aylarında olmak üzere, yılda üç sayı olarak yayınlanır. Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Tarih Dergisi (Turk J Hist); ulusal, bölgesel tarih ve dünya tarihiyle ilgili her konuyu kapsayan araştırma makalesi ve çeviri makaleler yayınlamaktadır. Dergide aynı zamanda eleştiri ve değerlendirme yazılarına da yer verilmektedir.

AMAÇ

Tarih Dergisi (Turk J Hist); ulusal, bölgesel tarih ve dünya tarihiyle ilgili her konuyu kapsayan nitelikli makaleler yayınlayarak, literatüre katkıda bulunmayı amaçlar.

KAPSAM

Tarih Dergisi (Turk J Hist); ulusal, bölgesel tarih ve dünya tarihiyle ilgili araştırma makalesi ve çeviri makaleler yayınlamaktadır. Dergide aynı zamanda eleştiri ve değerlendirme yazılarına da yer verilmektedir.

POLİTİKALAR***Yayın Politikası***

Dergi yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen makaleler derginin amaç ve kapsamına uygun olmalıdır. Orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmayan, her bir yazar tarafından içeriği ve gönderimi onaylanmış yazılar değerlendirmeye kabul edilir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

İntihal

Ön kontrolden geçirilen makaleler, iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal/kendi kendine intihal tespit edilirse yazarlar bilgilendirilir. Editörler, gerekli olması halinde makaleyi değerlendirme ya da üretim sürecinin çeşitli aşamalarında intihal kontrolüne tabi tutabilirler. Yüksek benzerlik oranları, bir makalenin kabul edilmeden önce ve hatta kabul edildikten sonra reddedilmesine neden olabilir. Makalenin türüne bağlı olarak, bunun oranın %15 veya %20'den az olması beklenir.

Çift Kör Hakemlik

İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakemlikten geçmesini sağlar ve makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Açık Erişim İlkesi

Dergi açık erişimlidir ve derginin tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Bu BOAI açık erişim tanımıyla uyumludur.

Derginin açık erişimli makaleleri Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

İşleme Ücreti

Derginin tüm giderleri İstanbul Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Telif Hakkında

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr> olarak lisanslıdır. CC BY-NC 4.0 lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

ETİK

Yayın Etiği Beyanı

Tarih Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association

(OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Tarih Dergisi araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluşun çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını **Telif Hakkı Anlaşması Formunda** imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür/bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler.

Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları

Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemlerin araştırmayla ilgili, yazarlarla ve/veya araştırmanın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar.

Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin gizli bilgi olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri

başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir.

HAKEM SÜRECİ

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir.

Baş Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır.

Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Dil

Dergide Türkçe ve İngilizce makaleler yayınlanır. Gönderilen makalelerde makale dilinde öz, İngilizce öz olmalıdır.

Yazıların Hazırlanması ve Gönderimi

Makaleler sadece <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih> adresinde yer alan derginin online makale yükleme ve değerlendirme sistemi üzerinden gönderilebilir. Diğer mecralardan gönderilen makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

Gönderilen makalelerin dergi yazım kurallarına uygunluğu ilk olarak Editoryal Ofis tarafından kontrol edilecek, dergi yazım kurallarına uygun hazırlanmamış makaleler teknik düzeltme talepleri ile birlikte yazarlarına geri gönderilecektir.

Yazarların; **Telif Hakkı Anlaşması Formu**'nu ilk gönderim sırasında online makale sistemine yüklemeleri gerekmektedir.

Tarih Dergisi'ne gönderilen tüm yazılar, A4 boyutunda MS Word uyumlu programda Times New Roman yazı karakterinde 11 punto olarak yazılmalıdır.

Türkçe hazırlanan makalelerde TDK yazım kılavuzu esas alınır.

Kapak sayfası: Gönderilen tüm makalelerle birlikte ayrı bir kapak sayfası da gönderilmelidir. Bu sayfa;

- Makalenin başlığını ve 50 karakteri geçmeyen kısa başlığını,
- Yazarların isimlerini, kurumlarını ve eğitim derecelerini,
- Yazarların ORCID numaralarını
- Finansal destek bilgisi ve diğer destek kaynakları hakkında detaylı bilgiyi,
- Sorumlu yazarın ismi, adresi, telefonu (cep telefonu dahil), faks numarası ve e-posta adresini,
- Makale hazırlama sürecine katkıda bulunan ama yazarlık kriterlerini karşılamayan bireylerle ilgili bilgileri
- Makale daha önceden bir bilimsel toplantıda sunulduysa, ilgili bilimsel toplantının detaylı bilgilerini içermelidir.

Özet: Özgün araştırma makalelerinde 80 kelimeyi aşmayan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet bölümü alt başlık içermeyecek şekilde hazırlanmalıdır.

İngilizce genişletilmiş özet: Türkçe yazılan makalelerin uluslararası platformda görünürlüğü ve atıf oranını arttırmak amacıyla, yalnızca araştırma makaleleri için 1.000 kelimelik İngilizce geniş özet hazırlanıp sisteme yüklenmelidir. İngilizce geniş özet makalenin hipotezini, çıkarımlarını ve yorumların kapsamlı bir biçimde özetleyecek şekilde hazırlanmalıdır.

Anahtar Sözcükler: Araştırma makaleleri en az 3 en fazla 6 anahtar kelimeyle birlikte gönderilmelidir. Anahtar kelimeler İngilizce ve Türkçe olarak hazırlanıp ilgili özetin altına yazılmalıdır.

Makale Türleri

Araştırma Makalesi: Ana metin, araştırmanın konusuna uygun şekilde alt başlıklara ayrılmalıdır. Alt başlıklar konusunda yazarlar serbest bırakılmışlardır.

Çeviri: Çeviri türündeki yazılarda, orijinal makalenin yazarından alınan izin ile orijinal makalenin bir kopyası ve asıl metnin tam bibliyografik künye bilgilerini içeren dosyalar da online makale sistemine yüklenmelidir.

Tablolar

Tablolar ana dosyaya eklenmeli, kaynak listesi sonrasında sunulmalı, ana metin içerisindeki geçiş sıralarına uygun olarak numaralandırılmazdır. Tabloların üzerinde tanımlayıcı bir başlık yer almalı ve tablo içerisinde geçen kısaltmaların açıkları tablo altına tanımlanmalıdır. Tablolar Microsoft Office Word dosyası içinde “Tablo Ekle” komutu kullanılarak hazırlanmalı ve kolay okunabilir şekilde düzenlenmelidir. Tablolarda sunulan veriler ana metinde sunulan verilerin tekrarı olmamalı; ana metindeki verileri destekleyici nitelikte olmalıdır.

Resim ve Resim Altyazıları

Resimler, grafikler ve fotoğraflar (TIFF ya da JPEG formatında) ayrı dosyalar halinde sisteme yüklenmelidir. Görseller bir Word dosyası dokümanı ya da ana doküman içerisinde sunulmamalıdır. Alt birimlere ayrılan görseller olduğunda, alt birimler tek bir görsel içerisinde verilmemelidir. Her bir alt birim sisteme ayrı bir dosya olarak yüklenmelidir. Resimler alt birimleri belli etme amacıyla etiketlenmemelidir (a, b, c vb.). Resimlerde altyazıları desteklemek için kalın ve ince oklar, ok başları, yıldızlar, asteriksler ve benzer işaretler kullanılabilir. Makalenin geri kalanında olduğu gibi resimler de kör olmalıdır. Bu sebeple, resimlerde yer alan kişi ve kurum bilgileri de körleştirilmelidir. Görsellerin minimum çözünürlüğü 300DPI olmalıdır. Değerlendirme sürecindeki aksaklıkları önlemek için gönderilen bütün görsellerin çözünürlüğü net ve boyutu büyük (minimum boyutlar 100x100 mm) olmalıdır. Resim altyazıları ana metnin sonunda yer almalıdır.

Makale içerisinde geçen tüm kısaltmalar, ana metin ve özetinde ayrı ayrı olmak üzere ilk kez kullanıldıkları yerde tanımlanarak kısaltma tanımının ardından parantez içerisinde verilmelidir.

Tüm kaynaklar, tablolar ve resimlere ana metin içinde uygun olan yerlerde sırayla numara verilerek atf yapılmalıdır.

Revizyonlar

Yazarlar makalelerinin revizyon dosyalarını gönderirken, hakemlerin istediği düzeltmeleri ve hakemlerin sorularına yanıtlarını ana metin içerisinde renklendirerek belirtmelidir. Revize makaleler karar mektubunu takip eden 30 gün içerisinde dergiye gönderilmelidir. Makalenin revize versiyonu

belirtilen süre içerisinde yüklenmezse, revizyon seçeneği iptal olabilir. Yazarların revizyon için ek süreye ihtiyaç duymaları durumunda uzatma taleplerini ilk 30 gün sona ermeden dergiye iletmeleri gerekmektedir.

Yayına kabul edilen makaleler dil bilgisi, noktalama ve biçim açısından kontrol edilir. Yayın süreci tamamlanan makaleler, yayın planına dahil edildikleri sayıyla birlikte yayınlanmadan önce erken çevrimiçi formatında dergi web sitesinde yayına alınır. Kabul edilen makalelerin baskıya hazır PDF dosyaları sorumlu yazarlara iletilir ve yayın onaylarının 2 gün içerisinde dergiye iletilmesi istenir.

Referans Stili ve Formatı

Yayınlara atıf yapılırken en son, en güncel yayınlar tercih edilmelidir. Kaynakların doğruluğundan yazar(lar) sorumludur. Referanslar dip not sistemine uygun olarak belirtilmelidir. Metin içi referansları ve kaynakça bölümü için dikkat edilmesi gereken detaylar aşağıda belirtilmiştir.

Metin içi referanslar üst simge ile 1'den başlayarak gösterilmelidir. Dipnotlar, Times New Roman yazı karakterinde, 9 punto tek aralık yazılmalıdır. Tüm noktalama işaretlerinden sonra bir boşluk bırakılmalı ve tüm dipnotların sonuna, mutlaka nokta konulmalıdır. Metin içindeki atıflar sayfa altına dipnot şeklinde 1'den başlayarak numaralandırılmalıdır. Bunun dışında metin içinde atıf yapılmamalıdır. Dipnotlarda kaynaklar verilirken, kitap ve dergi ismi italik olmalı, makale isimleri tırnak içerisinde düz olarak verilmelidir. Dipnotlarda, ilk geçtiği yerde yazar ismi ve kaynak künyesi tam olarak verilmeli, daha sonra sadece yazar soyadı ve a.g.e., a.g.m., veya a.g.t. gibi yazarın belirlediği kısaltmalarla yazılmalıdır. Bir yazarın birden fazla kitap ve makalesi kullanılıyorsa ikinci eserin ilk kullanımından sonra, yazarın soyadı, sonra kitap veya makalenin kısaltılmış adı verilmelidir. Çok yazarlı kaynakların ilk geçtiği yerde yazarların tümü yazılmalı, daha sonrakilerde kısaltılarak verilmelidir. Dipnotlarda makale, kitap içinde bölüm veya ansiklopedi maddesinin tamamına yönelik bir atıf mevcutsa, başlangıç ve bitiş sayfaları gösterilmelidir.

Örnekler:

Kitap:

Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Yay., Ankara 2010, s. 115. Sonraki atıflarda: Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 123 ya da Kütükoğlu, s. 123.

Bir yazarın birden fazla yayınına atıf yapılacak ise, ilk atıfta tam künye verilmeli; daha sonra yine kullanılacaksa nasıl kısaltılacağı parantez içerisinde gösterilmelidir:

Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK Yay., Ankara 2000, s. 98 (Terzi, Hazine-i Hassa).

Eserin cildine işaret etmek için (cilt ya da c. yazılmadan) sadece Romen rakamıyla cilt sayısı yazılmalıdır:

Hoca Sa'adeddin Efendi, *Tâcü'l-tevârih*, I, İstanbul 1279, 25.

Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi Târih-i Enderûn*, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, III, İstanbul 2010, 138.

Çeviri eserler:

Philippe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2009, s. 51.

Ansiklopedi maddeleri:

Feridun M. Emecen, “Başmukataa Kalemi”, *DİA*, V, 135.

Bir yazarın iki ayrı çalışması aynı dipnotta peş peşe gösterilecekse:

Mustafa Akdağ, *Celali İsyamları, 1550-1603*, Anlara 1963, s. 110; keza büyük kaçgunluk için bk. ayn. yzr. ya da ayn.mlf., “Celâlî İsyamlarından Büyük Kaçgunluk, 1603-1606”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, II/2-3 (Ankara 1964), 1-50.

Birden çok yazarlı bir eser kullanılacaksa:

Robert Anhegger-Halil İnalçık, *Kānūnnāme-i Sultānī Ber Mūceb-i 'Örf-i 'Osmānī, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknāme ve Kānūnnāmeler*, TTK Yay., Ankara 2000, s. 25. Aynı eser daha sonraki kullanımlarda sadece yazar soyadlarına yer verilmelidir: Anhegger-İnalçık, *a.g.e.*, s. 36.

Makale:

Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlıdan Günümüze Yer Adları”, *Belleten*, LXXVI/275 (2012), 149.

Bekir Kütükoğlu, “Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 10-11, İstanbul 1983, s. 251.

Mücteba İlgürel, “Şer'iyeye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *Tarih Dergisi*, sayı 28-29 (1975), s. 164.

Sempozyum Tebliğleri:

İdris Bostan, “Kuyûd-ı Mühimmat Defterlerinin Osmanlı Teşkilât Tarihi Bakımından Önemi”, *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri, 30-31 Mayıs 1994*, İstanbul 1995, s. 145.

Birden çok yazarlı bir makale:

Kayhan Orbay-Hatice Oruç, “Sultan II. Murad'ın Edirne Cāmi'i-i Şerîf ve Dârü'l-hadîs Vakfı (1592-1607)”, *Tarih Dergisi*, sayı 56 (2012/2), İstanbul 2013, s. 10. Aynı makalenin daha sonraki kullanımlarında sadece yazar soyadlarına yer verilmelidir: Orbay-Oruç, *a.g.m.*, s. 15.

Çeviri yazıları:

Géza Dávid, “XVI. Yüzyılda Osmanlı-Habsburg Mücadelesinin Bir Kaynağı Olarak Mühimme Defterleri”, çev. Özgür Kolçak, *Tarih Dergisi*, sayı 53 (2011/1), İstanbul 2012, s. 295-349.

Aynı soyadlı iki yazarın makalelerinin gösterilmesi:

Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlıdan Günümüze Yer Adları”, *Belleten*, LXXVI/275 (2012), 149.

Bekir Kütükoğlu, “Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 10-11, İstanbul 1983, s. 251.

Daha sonraki kullanımlarda:

M. S. Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 160 ya da B. Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 250.

Tez atıflarında; tezi yapan, tez adı (italik), kurum ismi sırasıyla verilmelidir:

Sinem Serin, *Yıldız Çini/Porselen Fabrikası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 146.

Arşiv Belgelerinin Kullanımı:

Arşiv belgeleri dipnotta kullanılırken öncelikle arşivin adı, sonra tasnifin adı, dosya ve evrak numarasına sırasıyla yer verilecektir. Tasnif için arşivlerin kullandıkları kısaltmalar kullanılabilir. Kaynakçada bunların açılımı yapılmalıdır.

Mesela:

BOA, A.MKT, nr. 145/629.

Arşivden defter tasnifinden bir bilgi kullanılacaksa:

BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 9146, s. 200.

BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 120, s. 103, h. 250.

Kaynakça:

Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 11 punto yazılmalıdır. Sadece dipnotlarda kullanılan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Yay., Ankara 2010.

Hoca Sa‘deddin Efendi, *Tâcü’l-tevârih*, I-II, İstanbul 1279-80.

Birden çok yazarlı bir esere yer verilecekse:

Anhegger, Robert -Halil İnalçık, *Kânünnâme-i Sultânî Ber Müceb-i ‘Örf-i ‘Osmânî, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânünnâmeler*, TTK Yay., Ankara 2000.

Sadece editör veya yayına hazırlayanlar var ise bu isimler kitap adından sonra yer almalıdır:

Osmanlı Uygarlığı, yay. haz. Halil İnalçık-Günsel Renda, Kültür Bakanlığı Yay., I-II, Ankara 20093.

Kitap içinde bölüm olarak geçen makaleler:

Terzi, Arzu, “II. Abdülhamid’in Emlakı ve Irak Petrolleri”, *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2014, s. 181-188.

Çeviri eserler:

Fresne-Canaye, Philippe du, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2009.

Kitabın kaçınıcı baskısı olduğunu belirtmek üzere basım tarihinin üzerine üst simge şeklinde basım sayısı yazılmalıdır:

Terzi, Arzu, *Sultan Abdülhamid’in Mirası, Petrol ve Arazi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014².

Kaynakçada yer alan makalelerde makalenin başlangıç ve bitiş sayfalarına yer verilmelidir:

Kütükoğlu, Mübahat S., “Osmanlıdan Günümüze Yer Adları”, *Belleten*, LXXVI/275 (2012), 147-165.

Sempozyum Tebliği:

Bostan, İdris, “Kuyûd-ı Mühimmat Defterlerinin Osmanlı Teşkilât Tarihi Bakımından Önemi”, *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri, 30-31 Mayıs 1994*, İstanbul 1995, s. 143-163.

Ansiklopedi maddeleri:

Emecen, Feridun M., “Başmukataa Kalemî”, *DİA*, V, 135.

Kaynakçada teze yer verirken; tezi yapan, tez adı (italik), kurum ismi sırasıyla verilmelidir:

Arşiv Belgelerinin Gösterilmesi:

Kaynakçada dipnotlarda kullanılan arşiv tasnifleri açık bir şekilde yazılır, kısaltma kullanıldıysa bunlar parantez içinde belirtilir. Farklı arşivlerden kaynak çalışması var ise bu arşivler tasniflenir. Kullanılan arşiv belgelerinin numaralarına dipnotlarda yer verildiğinden kaynakçada sadece belge tasniflerine yer verilmelidir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Bahriye Evrakı (C.BH.)

Şura-yı Devlet (ŞD.)

Deniz Tarihi Arşivi (DTA)

Bahriye Nezareti (BN.)

Makale dipnotlarında kullanılacak kısaltmalar

Türkçe makaleler için:

çev. : çeviren

trc. : tercüme eden

yay. : yayınlayan

haz. : hazırlayan

sad. : sadeleştiren

nşr. : neşreden

ed. : editör

a.g.e. : adı geçen eser

a.g.m. : adı geçen makale ya da madde

a.g.t. : adı geçen tez

ayn.yzr. : aynı yazar

ayn.mlf. : aynı müellif

Yabancı Dildeki makaleler için:

id. : aynı yazar

ibid., loc.cit, op.cit. : aynı yerde

a.g.e., s. 27; a.g.m., s. 28; a.g.t., s. 29 şeklinde kullanılmalıdır.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- ✓ Makalenin türünün belirtilmiş olduğu
- ✓ Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu
- ✓ Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi varsa, bunun belirtildiği
- ✓ İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
- ✓ Referansların derginin benimsediği sistemin kurallarına uygun olarak düzenlendiği
- ✓ Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Anlaşması Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - ✓ Makalenin kategorisi
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
 - ✓ Finansal destek (varsa belirtiniz)
 - ✓ Çıkar çatışması (varsa belirtiniz)
 - ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
- Makale ana metni
 - ✓ Önemli: Ana metinde yazarın / yazarların kimlik bilgilerinin yer almaması gerekir.
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Öz: 100-150 kelime
 - ✓ Anahtar Kelimeler: 3-6 adet makale dilinde ve 3-6 adet İngilizce
 - ✓ Makale ana metin bölümleri
 - ✓ Kaynaklar
 - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

DESCRIPTION

Turkish Journal of History (Turk J Hist) is an international, scientific, open access periodical published in accordance with independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal is the official publication of İstanbul University Faculty of Letters and published three times a year on February, June and October. The publication languages of the journal are Turkish and English.

Turkish Journal of History (Turk J Hist) aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level on all fields of history. The journal publishes original articles and translations.

AIM

Turkish Journal of History (Turk J Hist) aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level on all fields of history.

SCOPE

Turkish Journal of History (Turk J Hist) publishes research articles and translations on national, regional and world history. The journal also includes book reviews and critiques.

POLICIES***Publication Policy***

The journal is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. Only those manuscripts approved by every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors.

Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors. All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication.

Plagiarism

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. If plagiarism/self-plagiarism will be found authors will be informed. Editors may resubmit

manuscript for similarity check at any peer-review or production stage if required. High similarity scores may lead to rejection of a manuscript before and even after acceptance. Depending on the type of article and the percentage of similarity score taken from each article, the overall similarity score is generally expected to be less than 15 or 20%.

Double Blind Peer-Review

After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by the editors-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. The editor provides a fair double-blind peer review of the submitted articles and hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Open Access Statement

The journal is an open access journal and all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the BOAI definition of open access.

The open access articles in the journal are licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license. (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>).

Article Processing Charge

All expenses of the journal are covered by the Istanbul University. Processing and publication are free of charge with the journal. There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.

Copyright Notice

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) which permits unrestricted, non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ETHICS

Publication Ethics and Malpractice Statement

Turkish Journal of History is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors

(WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

Turkish Journal of History adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

Author's Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed.

Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in “conceptualization and design of the study”, “collecting the data”, “analyzing the data”, “writing the manuscript”, “reviewing the manuscript with a critical perspective” and “planning/ conducting the study of the manuscript and/or revising it”. Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the **Copyright Agreement Form**. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author’s obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor and Reviewers

Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. He provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor-in-Chief is responsible for the contents and overall quality of the publication. He/She must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only he has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers must have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders. Their judgments must be objective.

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author’s side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees must be ensured. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

PEER REVIEW PROCESS

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by Editor-in-Chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by Editor-in-Chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Is adequate references made to other Works in the field?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

MANUSCRIPT ORGANIZATION

Language

Articles in Turkish and English are published. Submitted manuscript must include an abstract both in the article language and in English.

Manuscript Organization and Submission

Manuscripts can only be submitted through the journal's DergiPark submission system, available at <https://dergipark.org.tr/pub/iutarih> manuscripts submitted via any other medium will not be evaluated.

Manuscripts submitted to the journal will first go through a technical evaluation process where the editorial office staff will ensure that the manuscript has been prepared and submitted in accordance with the journal's guidelines. Submissions that do not conform to the journal's guidelines will be returned to the submitting author with technical correction requests.

All manuscripts submitted to the Turkish Journal of History must be written in Times New Roman font style in 10 font size using MS Word or MS Word compatible program, and must be in A4 size.

Authors are required to submit the following:

- **Copyright Agreement Form**
- **Title Page**

A separate title page should be submitted with all submissions and this page should include:

- The full title of the manuscript as well as a short title (running head) of no more than 50 characters,
- Name(s), affiliations, and highest academic degree(s) and ORCID ID(s) of the author(s),
- Grant information and detailed information on the other sources of support,
- Name, address, telephone (including the mobile phone number) and fax numbers, and email address of the corresponding author,
- Acknowledgment of the individuals who contributed to the preparation of the manuscript but who do not fulfill the authorship criteria.

Abstract: An abstract should be submitted with all research articles. The abstract should be unstructured and a maximum of 80 words in length.

Keywords: Each submission must be accompanied by a minimum of three to a maximum of six keywords for subject indexing at the end of the abstract. The keywords should be listed in full without abbreviations.

Manuscript Types

Research Articles: This is the most important type of article since it provides new information based on original research. The main text of original articles should be structured in accordance with the context of the article.

Translations: This type of manuscript should be submitted with a file that contains the original text with its full bibliographic information. A formal consent letter from the author of the original text is also required.

Tables

Tables should be included in the main document, presented after the reference list, and they should be numbered consecutively in the order they are referred to within the main text. A descriptive title must be placed above the tables. Abbreviations used in the tables should be defined below the tables by footnotes (even if they are defined within the main text). Tables should be created using the “insert table” command of the word processing software and they should be arranged clearly to provide easy reading. Data presented in the tables should not be a repetition of the data presented within the main text but should be supporting the main text.

Figures and Figure Legends

Figures, graphics, and photographs should be submitted as separate files (in TIFF or JPEG format) through the submission system. The files should not be embedded in a Word document or the main document. When there are figure subunits, the subunits should not be merged to form a single image. Each subunit should be submitted separately through the submission system. Images should not be labeled (a, b, c, etc.) to indicate figure subunits. Thick and thin arrows, arrowheads, stars, asterisks, and similar marks can be used on the images to support figure legends. Like the rest of the submission, the figures too should be blind. Any information within the images that may indicate an individual or institution should be blinded. The minimum resolution of each submitted figure should be 300 DPI. To prevent delays in the evaluation process, all submitted figures should be clear in resolution and large in size (minimum dimensions: 100 × 100 mm). Figure legends should be listed at the end of the main document.

All acronyms and abbreviations used in the manuscript should be defined at first use, both in the abstract and in the main text. The abbreviation should be provided in parentheses following the definition.

All references, tables, and figures should be referred to within the main text, and they should be numbered consecutively in the order they are referred to within the main text.

Limitations, drawbacks, and the shortcomings of original articles should be mentioned in the Discussion section before the conclusion paragraph.

Revisions

When submitting a revised version of a paper, changes made according to the reviewers’ comments should be highlighted in the revised document. Revised manuscripts must be submitted within 30 days from the date of the decision letter. If the revised version of the manuscript is not submitted within the allocated time, the revision option may be canceled. If the submitting author(s) believe that additional time is required, they should request this extension before the initial 30-day period is over.

Accepted manuscripts are copy-edited for grammar, punctuation, and format. Once the publication process of a manuscript is completed, it is published online on the journal's webpage as an ahead-of-print publication before it is included in its scheduled issue. A PDF proof of the accepted manuscript is sent to the corresponding author and their publication approval is requested within 2 days of their receipt of the proof.

References

While citing publications, preference should be given to the latest, most up-to-date publications. Authors are responsible for the accuracy of references. References should be prepared according to the detailed information and examples provided below.

In-text references should be stated in superscripts and numbered starting from 1 as footnotes. Footnotes should be written in Times New Roman style, type size 9 with one space. All footnotes should end with a full stop. While stating references in footnotes, the title of books and journals should be in italic whereas the title of articles should be plain text font in quotation marks. In the footnotes, the author name and source must be given exactly in the first place, then only the author's surname and abbreviation *ibid* should be written. When citing different publications of the same author, last name of the author and the abbreviated title of the book or the article should be provided after the first citation of the second work. In books with multiple authors, all authors must be written in the first citation and only the surnames of the authors should be given in the following citations of the same book. While citing an article, book section or an encyclopedia item, start and end pages should be provided.

Examples:

Books with a Single Author: Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Yay., Ankara 2010, p. 115.

For following citations:

Kütükoğlu, *ibid.*, p. 123 or Kütükoğlu, p. 123.

Different publications of the same author:

Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK Yay., Ankara 2000, p. 98 (Terzi, Hazine-i Hassa).

If the same book will be cited again, the abbreviated title of it should be provided in the parenthesis as shown in the example.

To indicate the volume of the book, only the volume should be written in Roman numerals.

Hoca Sa'adeddin Efendi, *Tâcü'l-tevârih*, I, İstanbul 1279, 25.

Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi Târih-i Enderûn*, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, III, İstanbul 2010, 138.

Book Translations:

Philippe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, tran. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2009, p. 51.

Encyclopedia items:

Feridun M. Emecen, “*Başmukataa Kalemi*”, *DİA*, V, 135.

Books with multiple authors:

Robert Anhegger-Halil İnalçık, *Kānūnnāme-i Sultānī Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmānī, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknāme ve Kānūnnāmeler*, TTK Yay., Ankara 2000, p. 25.

For following citations of the same book:

Anhegger-İnalçık, *ibid*, p. 36.

Editor(s) or compiler(s) as authors:

Osmanlı Uygurluğu, eds. Halil İnalçık-Günsel Renda, Kültür Bakanlığı Yay., I-II, Ankara 2009.

Book section:

Terzi, Arzu, “II. Abdülhamid’in Emlakı ve Irak Petrolleri”, *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2014, s. 181-188.

Journal Article:

Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlıdan Günümüze Yer Adları”, *Belleten*, LXXVI/275 (2012), p.149.

Bekir Kütükoğlu, “Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, issue 10-11, İstanbul 1983, p. 251.

Mücteba İlgürel, “Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *Tarih Dergisi*, issue 28-29 (1975), p. 164.

Journal article with multiple authors:

Kayhan Orbay-Hatice Oruç, “Sultan II. Murad’ın Edirne Câmi’-i Şerif ve Dârü’l-hadîs Vakfı (1592-1607)”, *Tarih Dergisi*, issue 56 (2012/2), İstanbul 2013, p. 10. For the following citations of the same book: Orbay-Oruç, *ibid*, p. 15.

Journal Translations:

Géza Dávid, “XVI. Yüzyılda Osmanlı-Habsburg Mücadelesinin Bir Kaynağı Olarak Mühimme Defterleri”, tran. Özgür Kolçak, *Tarih Dergisi*, issue 53 (2011/1), İstanbul 2012, pp. 295-349.

Articles of the authors with the same surname:

Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlıdan Günümüze Yer Adları”, *Belleten*, LXXVI/275 (2012), 149.

Bekir Kütükoğlu, “Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, issue 10-11, İstanbul 1983, p. 251.

For the following citations of the same authors:

M. S. Kütükoğlu, *ibid*, p. 160 or B. Kütükoğlu, *ibid*, p. 250.

Thesis:

Sinem Serin, *Yıldız Çini/Porselen Fabrikası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı, Unpublished Master Thesis, İstanbul 2009, p. 146.

Archive Documents: In the footnotes; the name of the archive, the title of the classification, file and the document number should be stated respectively. Abbreviated classifications of the archives may be written in the footnote, however the full title of the classification should be given in the bibliography.

- BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 9146, s. 200.
- BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 120, s. 103, h. 250.

Bibliography

All sources that are cited in the footnotes should be stated in alphabetically by the surnames of the authors under Bibliography heading.

Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Yay., Ankara 2010.

Hoca Sa‘deddin Efendi, *Tâcü’l-tevârih*, I-II, İstanbul 1279-80.

Translated texts:

Fresne-Canaye, Philippe du, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, tran. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2009.

*The edition number of the book should be indicated as superscript.

Terzi, Arzu, *Sultan Abdülhamid’in Mirası, Petrol ve Arazi*, Timaş Yayınları, İstanbul 20142.

Thesis: Sinem Serin, Yıldız Çini/Porselen Fabrikası, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı, Unpublished Master Thesis, İstanbul 2009, p. 146.

Archive Documents: Archive classifications that are stated in footnotes should be written in full in bibliography, abbreviations should be stated in parenthesis. When references are used from different archives, these archives should be classified. Since the document numbers of the archives are stated in the footnotes, only the document classifications should be stated in bibliography section.

- **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**
- Cevdet Bahriye Evrakı (C.BH.)
- Şura-yı Devlet (ŞD.)
- **Deniz Tarihi Arşivi (DTA)**
- Bahriye Nezareti (BN.)

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- ✓ Confirm that the category of the manuscript is specified.
- ✓ Confirm that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
- ✓ Confirm that disclosure of any commercial or financial involvement is provided.
- ✓ Confirm that last control for fluent English was done.
- ✓ Confirm that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
- ✓ Confirm that the references cited in the text and listed in the references section are in with Chicago Manual of Style.
- Copyright Agreement Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript both in the language of the article and in English
 - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, and phone number
 - ✓ ORCIDs of all authors.
 - ✓ Grant support (if exists)
 - ✓ Conflict of interest (if exists)
 - ✓ Acknowledgement (if exists)
- Main Manuscript Document
 - ✓ Important: Please avoid mentioning the the author (s) names in the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript both in the language of the article and in English
 - ✓ Abstract (100-150 words)
 - ✓ Key words: 3-6 words
 - ✓ Body text sections
 - ✓ References
 - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, explanation, captions)

COPYRIGHT AGREEMENT FORM / TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU

Istanbul University
İstanbul Üniversitesi

Journal name: Turkish Journal of History
Dergi Adı: Tarih Dergisi

Copyright Agreement Form
Telif Hakkı Anlaşması Formu

Responsible/Corresponding Author Sorumlu Yazar	
Title of Manuscript Makalenin Başlığı	
Acceptance date Kabul Tarihi	
List of authors Yazarların Listesi	

Sıra No	Name - Surname Adı-Soyadı	E-mail E-Posta	Signature İmza	Date Tarih
1				
2				
3				
4				
5				

Manuscript Type (Research Article, Review, etc.) Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, v.b.)	
---	--

Responsible/Corresponding Author:
Sorumlu Yazar:

University/company/institution	Çalıştığı kurum	
Address	Posta adresi	
E-mail	E-posta	
Phone; mobile phone	Telefon no; GSM no	

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work, and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way, and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work. The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements, and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını, Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler. Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir. Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, fikri mülkiyet hakları saklıdır. Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslarca vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz. Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılrken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz. Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

Responsible/Corresponding Author; Sorumlu Yazar;	Signature / İmza	Date / Tarih
	